

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ

ΕΚΘΕΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ερευνητική Ομάδα

Δάφνη Ζαχαριάδου, Διονυσία Χατζηαντωνίου, Μαριαρίνα Μπούκιου
Νικόλαος Ουζούνογλου

Αθήνα, Φεβρουάριος 2023

Η Ερευνητική Εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του **Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού** το έτος 2022 στην επέτειο των 100 χρόνων από την Μικρασιατική Καταστροφή.

ΕΚΘΕΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

**Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

«.. πρέπει να προαγάγωμεν όσον το δυνατόν τα
οικονομικά μας. Καλή αυτών διαχείρισις σημαίνει διά
το μέλλον Μεγάλη Πατρίς»
Ιωάννης Καποδίστριας, 1828.

Συνομιλία του Επιχειρηματία Πρόδρομου Μποδοσάκη Αθανασιάδη με τον Υπουργό Εσωτερικών Δ. Μακρή το έτος 1962 .

40 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή:

- **Υπουργός :** «.. είναι περίπου 40 χρόνια που βρίσκεστε στην Ελλάδα. Διαδραματίσατε μεγάλο ρόλο .... Είσθε πολύ μεγάλος για την Ελλάδα και για αυτό φυσικό είναι να σας φθονούν. Είναι δυστυχώς κληρονομιά των Ελλήνων».
- **Απάντηση του Μποδοσάκη:** «Μπορεί να έχετε δίκιο κύριε υπουργέ. Εγώ όμως έδωσα όλες τις δυνάμεις και δημιούργησα κάτι σε αυτόν τον τόπο. Λυπάμαι. Και πρέπει να σας πω ότι ο φθόνος δεν προέρχεται από τον λαό αλλά από ορισμένους κύκλους που θα έπρεπε να μου οφείλουν ευγνωμοσύνη. Ο λαός διαισθάνεται και αναγνωρίζει».

Πίνακας Περιεχομένων

1. Η Συμβολή των Ελλήνων στην οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν από την Μικρασιατική Καταστροφή (1900-1914).
2. Η Οικονομία της Ελλάδος 1910-1922.
3. Η Γενική Εποπτική Εικόνα της Συμβολής των Ελλήνων της Ανατολής στην Οικονομία της Ελλάδος μετά από το 1922.
4. Μελέτη για την Μακροπρόθεσμη Συμβολή στην Ευημερία από την έλευση των Προσφύγων στην Ελλάδα.
5. Απόψεις για την Συμβολή των Ελλήνων της Ανατολής στα 50 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή
6. Μια Κοινωνική Μελέτη στα 50 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή.
7. Παραδείγματα Βιομηχανιών που Ιδρύθηκαν και Δραστηριοποιήθηκαν στον Μεσοπόλεμο.
8. Η Βαριά Βιομηχανία της Ελλάδος – Ο Μεγάλος Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης.
9. Ο Αριστοτέλης Ωνάσης - Ευεργέτης του Ελληνισμού.
10. Ευγένιος Ευγενίδης – Ευεργέτης της Ελληνικής Παιδείας.
11. Η Εταιρεία «Ελαΐς».
12. Το Μάντσεστερ της Ελλάδος – Η Νέα Ιωνία Αττικής.
13. Το Τιτάνιο Έργο της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων – Το Μεγαλύτερο Ανθρωπιστικό Πρόγραμμα της Ιστορίας.
14. Η Συνέχιση της Δημιουργικής Συμβολής των Ελλήνων Ανατολής από τους Κωνσταντινουπολίτες που εκδιώχθηκαν από το Κράτος της Τουρκίας μετά από το 1955.
15. Συμπέρασμα.

Πρόλογος

Η Οικουμενική Ομοσπονδία Κωνσταντινουπολιτών (Οι.Ομ.Κω.), ως ο ενωτικός φορέας των εκπατρισμένων, ενάντια στη θέλησή τους, Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, έχει ως κύριο σκοπό τη διατήρηση της Ελληνικής Κοινότητας της Πόλης, κάτω από συνθήκες ισονομίας και ευνομίας. Ο παράγων που μπορεί να διασφαλίσει αυτή τη συνθήκη, είναι η νέα γενιά, που πιστεύει σε αυτή την ιδέα. Εξάλλου, η Κωνσταντινούπολη υπήρξε η κοιτίδα της Ρωμιοσύνης για διάστημα 2.000 περίπου χρόνων. Για τον λόγο αυτό, η Οι.Ομ.Κω. από την ίδρυση της, έχει ως ζήτημα πρώτης προτεραιότητας την υποστήριξη της νέας γενιάς. Παράλληλα βέβαια με τα μέλη σωματεία της η Οι.Ομ.Κω. υλοποιεί ένα ευρύ πρόγραμμα Κοινωνικής Αλληλεγγύης προς τους έχοντας ανάγκη, ανεξαρτήτως καταγωγής.

Επιπλέον, στα πλαίσια των Καταστατικών της σκοπών, η Οι.Ομ.Κω. υλοποιεί δράσεις που αφορούν την ιστορική τεκμηρίωση των γεγονότων που διήλθε ο Ελληνισμός, καθώς και την υπεράσπιση και διάσωση της ιστορικής αλήθειας, η οποία τόσο βάνουσα έχει παραμορφωθεί εσκεμμένα από κρατικά ελεγχόμενους «κονδηλοφόρους».

Η παρούσα Μελέτη εκπονήθηκε με αφορμή την επέτειο 100 χρόνων από τη Μικρασιατική Καταστροφή, με σκοπό να καταδειχθεί η σημασία της πολύ θετικής συμβολής των Ελλήνων της Ανατολής στην ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των Κοινοφελών Ιδρυμάτων στην Ελλάδα έχουν ιδρυθεί από τους πρόσφυγες του 1922, αποδεικνύει εξ αρχής την αλήθεια αυτή. Ευχαριστούμε το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού για την οικονομική του υποστήριξη και τους: Καθ. Στέλιο Μιχαλόπουλο (Παν. Brown-USA) και Διπλ. Ηλ.Μηχ. Ιωσήφ Κιοσελόγλου για την βοήθεια τους με πληροφορίες.

Νικόλαος Ουζούνογλου

Ομοτ. Καθ. ΕΜΠ και Πρόεδρος της Οι.ΟμΚω.

ΕΚΘΕΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Η Συμβολή των Ελλήνων στην οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1900-1914).

Τα τελευταία 20 χρόνια έχουν διεξαχθεί αρκετές μελέτες στην Τουρκία για την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από οικονομολόγους ιστορικούς, με κορυφαίο τον Ζαφέρ Τοπράκ¹ του Πανεπιστημίου Βοσπόρου.

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η Μελέτη που εκπονήθηκε από το Υπουργείο Βιομηχανίας της Κυβέρνησης τον Νοέμβριο του 1914 στα πρόθυρα του Παγκόσμιου Πολέμου και ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν υπό τη διοίκηση της δικτατορίας των Νεότουρκων.

Επειδή το οικονομικό δυναμικό του Ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξε ο σημαντικότερος παράγοντας στην ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας μετά το 1922, θεωρήσαμε αναγκαίο να αναλύσουμε σύντομα τον πολύ σημαντικό ρόλο των Ελλήνων στην οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στο Σχ. 1., παρατίθενται οι κυριότερες βιομηχανίες στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, όπως είχαν καταγραφεί στην προαναφερθείσα Μελέτη του Υπουργείου Βιομηχανίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μελετώντας τους τίτλους των βιομηχανιών γίνεται φανερό ότι το 60% ανήκαν σε Έλληνες. Στο Σχ.2., παρατίθενται εικόνες από δύο σημαντικές Ελληνικές βιομηχανίες που βρισκόταν: (α) στην Αρετσού 45χλμ. ανατολικά από την Κωνσταντινούπολη, το εργοστάσιο τσιμέντου «Ηρακλής» και (β) στην Σμύρνη, το εργοστάσιο Παραγωγής Ζάχαρης. Όσον αφορά το εργατικό δυναμικό στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν επίσης 60%.

Μια σύντομη απεικόνιση των οικονομικών δραστηριοτήτων δίνεται στο Σχ.3., συμπεριλαμβανομένης και της πρωτογενούς παραγωγής που υπήρξε εξελιγμένη σε όλα τα παράλια της Μικράς Ασίας.

Η οικονομική καταγραφή των Ελλήνων, όχι μόνο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το 1908 τυπώθηκε στον *Παγκόσμιο Εμπορικό Οδηγό* το 1908 από τον Μιχαήλ Μιχαηλίδη όπως φαίνεται στο Σχ. 4. Ένα παράδειγμα του ρόλου της βιομηχανικής παράδοσης δίνεται στο Σχ.5., όπου παρουσιάζεται η ιστορία της οικογένειας Ισιγόνη από τη Σμύρνη.

---

¹ Zafer Toprak, Türkiye’de Milli İktisat, Yayın Yılı: 2012, Yayınevi: Doğan Kitap, ISBN: 9786050911886

Σχ. 1. Οι κυριότερες βιομηχανίες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1914.

Το μοναδικό εργοστάσιο τσιμέντου της Οθωμανικής Ελληνικό
«ΗΡΑΚΛΗΣ»/ Βρισκόταν κοντά στην Αρεστού.

Εργοστάσιο Παραγωγής Ζάχαρης των Ζαρμπώνη και
Χατζηγιαννάκη

Σχ. 2. Δύο από τις κυριότερες βιομηχανίες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Οικονομικοί και Βιομηχανικοί Τομείς που υπήρχε σημαντική Ελληνική συμβολή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Γεωργία

Αμπελουργία Αιγαίου – Μαρμαρά – Θράκης, Ελαιοκομία, Καπνός, Φουντούκι (Εύξεινος Πόντος και Σμύρνη).

Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί και τα σωματεία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην περιοχή του Αιγαίου στα μέσα του 19ου αιώνα.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, τα ελαιόδεντρα γύρω από το Αϊβαλί είχαν έκταση 80.000 εκταρίων και αφορούσαν 5.000 οικογένειες.

Η βιομηχανία μεταξιού ήταν μια σημαντική πηγή εισοδήματος στις περιοχές μεταξύ Προύσας και Ανταπαζάρ.

Κτηνοτροφία

- Οικογενειακή οικονομία στην περιοχή της Κεντρικής Ανατολίας.
- Αλιεία στη Μαύρη Θάλασσα
- Αν και λιγότερο σημαντικό από τη γεωργία, ήταν σημαντική πηγή εισοδήματος στις ακτές και τα ποτάμια της Μαύρης Θάλασσας (5 τόνοι μαύρο χαβιάρι ετησίως στην περιοχή Bafra, ξιφίας με γαύρο).
- Χαλί και ύφανση
- Κεντρική Ανατολία και η περιοχή των λιμνών. Είχε σημαντικό μερίδιο στην εξαγωγική οικονομία της Σμύρνης.
- Εξόρυξη – εξερευνήθηκε σε ξεχωριστή ενότητα.

Σχ.3. Τομείς σημαντικής οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Σχ. 4. Η οικονομική αποτύπωση των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η Ιστορία της Σμυρναϊκής Οικογένειας ΙΣΗΓΟΝΗ

**Ο ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΕΝΟΣ ΕΙΚΟΝΙΚΟΥ
ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟΥ: ΑΛΕΞ ΙΣΙΓΟΝΗΣ.
ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΙΔΡΥΤΗ ΤΟΥ
MINI.**

Το Mini Cooper προκάλεσε αίσθηση με το σχεδιασμό και το μάλλον μικρό του μέγεθος στα τέλη της δεκαετίας του 1950 χάρη στον εφευρέτη του, Σμυρνιό Αλεξ Ισιγόνη. Το να φτάσει σε αυτό το σημείο δεν ήταν εύκολο. Ωστόσο, η ιστορία του αποδεικνύει: μην εγκαταλείπεις ποτέ τα όνειρά σου ακόμα κι αν η ζωή σου βάζει εμπόδια. Ο Άλεξ Ισιγόνης (Sir Alexander Arnold Constantine Issigonis) γεννήθηκε στη Σμύρνη. Ο πατέρας του, ένας επιτυχημένος και πλούσιος μηχανικός ναυπηγικής, ήταν Έλληνας αλλά είχε βρετανικό διαβατήριο. Η μητέρα του ήταν από τη Βαυαρία. Το 1922 η οικογένεια έφυγε από την Τουρκία για την Αγγλία, καθώς όλοι οι Βρετανοί εκδιώχθηκαν από τη χώρα. Ο πατέρας του, ωστόσο, δεν επέζησε της εξόδου.

Ο Ισιγόνης είχε το όνειρο να γίνει μηχανικός αυτοκινήτων σε μικρή ηλικία. Από το 1925-1928 σπούδασε μηχανικός στο Battersea Polytechnic London. Άριστε στο μηχανικό σχέδιο, αλλά απέτυχε τρεις φορές στις εξετάσεις των μαθηματικών. Κατάφερε να πάρει το Δίπλωμά του, αλλά δεν έγινε δεκτός σε ανώτερες σπουδές. Το 1928 η πρώτη του δουλειά ήταν στο γραφείο σχεδιασμού της Gillett, μιας εταιρείας μηχανικών στο Λονδίνο. Το 1934 ο Ισιγόνης προσκλήθηκε να εργαστεί στο γραφείο σχεδίων της Humber Ltd στο Κόβεντρι. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου άρχισε να κατασκευάζει έναν ειδικό δρομέα ταχύτητας με έναν φίλο.

Α Δ Ε Λ Φ Ο Ι Ι Σ Η Γ Ο Ν Η
Μ Η Χ Α Ν Ι Κ Ο Σ
Διόδος Τεσσαύλου
ΣΜΥΡΝΗ

Πραχθένταί παντός είδους μηχανικών εργαλείων όσον 'Ατμομηχανών, 'Ατμοεπίπτων, Καύσων, Μοχλών εργαλείων δι' άνθρακίτη, 'Αλτοφούλων, 'Εκπομπών, 'Εκκομιστιών μηχανών βάρδους, 'Ανελαμβάνουσι δόκους και τήν εξ' ύλαλτρου 'Ιβριον εργασιών.

Σχ. 5. Η Βιομηχανική παράδοση της οικογένειας Ισιγόνη από την Σμύρνη

Η Ελληνική Μεταλλουργία με Κέντρο τον Πόντο

Στις αρχές του 16ου αιώνα, το οθωμανικό κράτος έδειξε ενδιαφέρον για τα ορυχεία της περιοχής Χαλδία - Αργυρούπολης, τα οποία χρησιμοποιούνταν εν μέρει από την αρχαία ελληνική εποχή.

Είναι γνωστό από τα γραπτά της Ελβία Τσελεμπί (1640) ότι ξεκινώντας από τη βασιλεία του Σουλτάνου Βαγιαζήτ Β' (1481-1512), ο Γιαβούζ Σουλτάν Σελίμ και ιδιαίτερα ο Σουλείμάν ο Μεγαλοπρεπής έμαθαν την τέχνη της μεταλλουργίας από τους Έλληνες δασκάλους όταν ήταν ο πρίγκιπας του Τραπεζούντα. Τα Λατομεία Maadini Hümayun κηρύχθηκαν από τον Σουλτάνο Μουράτ Γ' (1574-95) με το Φερμάν που εκδόθηκε για την απρόσκοπτη λειτουργία των ορυχείων και την προστασία τους από τους τοπικούς άρχοντες. Από τον ίδιο Σουλτάνο προστάτευε και οι συντεχνίες των Ελλήνων που εργάζονταν στα ορυχεία. Το προνόμιο της εργασίας στα ορυχεία δόθηκε και στους Έλληνες. Όσοι εργάζονταν στα ορυχεία, η πλειονότητα των οποίων ήταν Έλληνες, υπάγονταν στον Γενικό Αρχηγό Μεταλλείων και διορίζονταν επιστάτες στον επικεφαλής κάθε λατομείου. Οι διαφωνίες δεν μπορούσαν να παρεμβαίνουν από καδή, οι διαφορές επιλύονταν από έναν κληρικό που είχε ανατεθεί ειδικά σε αυτό το έργο. Τα εισοδήματα των Ελλήνων μεταλλωρύχων ήταν υψηλά και έκαναν δωρεές σε εκκλησίες και ιδρύματα. Μάλιστα λόγω αυτής της γενναιοδωρίας τους δόθηκε από το Πατριαρχείο ο τίτλος της «Κιβωτού του Σωτήρος Νώε».

Καρτ-ποστάλ της Αργυρούπολης

1843 Τοράλ

Σχ. 6. Η συμβολή των Ελλήνων του Πόντου στην Μεταλλουργία και διασπορά τους εντός της Μικράς Ασίας.

Μεγάλης σημασίας από πλευράς οικονομίας υπήρξε η παράδοση της Μεταλλουργίας και εξόρυξης μετάλλων των Ελλήνων του Πόντου. Στο Σχ.6 απεικονίζεται με συντομία αυτή η δραστηριότητα. Η Αργυρούπολη υπήρξε σπουδαίο κέντρο μεταλλείων κατά τον 16^ο έως τον 18^ο αιώνα και εξ' αυτού του λόγου κατέστη η πλουσιότερη και πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της Ανατολής. Σε αυτήν την περίοδο, οι τεχνολογίες που χρησιμοποιήθηκαν στα ορυχεία της Αργυρούπολης ήταν πιο εξελιγμένες από τις αντίστοιχες της Ευρώπης. Οι πιο πλούσιες περιοχές ήταν το Σταυρήν, η Ημέρα, το Τορούλ, η Ματσούκα, η Σάντα και η Κρόμνη. Ωστόσο, αυτή η λαμπρή περίοδος άρχισε να σβήνει στις αρχές του 19ου αιώνα, με την εξάντληση των λατομείων και τη μείωση των δασών στις γύρω περιοχές. Επιπλέον, μετά τη δεκαετία του 1750, η οθωμανική εξόρυξη παρέμεινε σε καθυστέρηση, ανίκανη να συμβαδίσει με τις αναπτυσσόμενες τεχνολογίες στην Ευρώπη. Σε αυτή την περίοδο οι Έλληνες μεταλλωρύχοι μετανάστευσαν μαζικά προς όλες τις κατευθύνσεις της Μικράς Ασίας, υπό την επίβλεψη του κράτους, όπως φαίνεται στον παραπάνω χάρτη.

Μια παλαιότερη ιστορία με διεθνή επιχειρηματική δράση είναι η περίπτωση της ελληνικής καπνοβιομηχανίας Muratti - των Μουράτογλου²- που ξεκίνησε το 1821 από τον Γαλατά της Κωνσταντινούπολης

Κατάστημα καπνού στο Βερολίνο το 1901. Η φωτογραφία κοσμεί το εξώφυλλο της νουβέλας του Χρήστου Αστερίου «Μικρές Αυτοκρατορίες»

Το 1821 είναι η χρονιά που ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, αλλά και η χρονιά που ιδρύθηκε, στον Γαλατά της Κωνσταντινούπολης, μια ελληνική επιχείρηση η οποία έγινε διεθνής θρύλος. Πρόκειται για την καπνοβιομηχανία Muratti της οικογένειας Μουράτογλου, που επεκτάθηκε πρώτα στο Βερολίνο και μετά στο Μάντσεστερ, πριν γίνει ένα παγκόσμιο brand, κατακτώντας την Αμερική και όλον τον κόσμο. Ένας δαιμόνιος Έλληνας και οι γιοι του κατάφεραν να μεταμορφώσουν μια μικρή εταιρεία που έφτιαχνε τσιγάρα με καπνό από την Ξάνθη, στην τεράστια αυτοκρατορία Muratti η οποία εξαγοράστηκε από τον αμερικανικό κολοσσό Philip Morris το 1960. Τα ίχνη

² Μάνος Λειβαδάρος -iefimerida-17-7-2022

του Βασίλη (Basil) Μουράτογλου και των γιων του Σοφοκλή και Δημοσθένη, χάθηκαν μέσα στο χρόνο.

Η Παιδεία ως Παράγοντας της Οικονομικής Ανάπτυξης

Σημαντικός παράγοντας που ενίσχυε την οικονομία των γηγενών Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η εξειδικευμένη εκπαίδευση στις διάφορες μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το πρώτο εκπαιδευτικό ίδρυμα υπήρξε η Ελληνική Εμπορική Σχολή της Χάλκης που ιδρύθηκε το 1831 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Ι. Μονή Παναγίας Καμαριωτίσης στη νήσο Χάλκη της Κωνσταντινούπολης. Υπήρξε μια Σχολή που εκπαίδευσε 5 γενιές Ελλήνων και ήταν η κινητήριος δύναμη για την οικονομία των Ελλήνων σε όλη την Μικρά Ασία αλλά και δημιουργός άλλων σχολείων με παρόμοια ειδικευση. Σχολές εμπορίου λειτούργησαν επίσης από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως τμήματα του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας (1904-1921) και της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης (1892-1922), η Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου στο Πέρα της Κωνσταντινούπολης (1909-1925) που ιδρύθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με σκοπό να αντιμετωπιστεί ο θρησκευτικός και ιδεολογικός προσηλυτισμός από τα ξενόγλωσσα σχολεία, με πρώτα τα Γαλλικά που λειτουργούσαν από ρωμαιοκαθολικά τάγματα. Στην Κωνσταντινούπολη επίσης λειτουργούσαν τα ιδιωτικά Εμπορικά Λύκεια Χατζηχρήστου και Χαλιτζόγλου.

Στη Σμύρνη λειτουργούσαν τα εξής σχολεία με επαγγελματική εκπαίδευση επιπρόσθετα του Εμπορικού Τμήματος της Ευαγγελικής Σχολής:

- Φιλολογικόν και Εμπορικόν Εκπαιδευτήριον Λ. Ζίνου (1871).
- Το Ελληνικό Εμπορικόν Λύκειο Π. Καπλανίδου (1871) (η διδασκαλία γινόταν σε 8 γλώσσες).
- Ειδική Εμπορική Σχολή των Β. Σκορδή και Γ. Βαρβούνη (1886).
- Εμπορικό Σχολείο Ερμής (1880).
- Πρακτική Ελληνική Σχολή (1887).
- Πρακτικό Σχολείο Βιτάλη.

Εξάλλου στα περίπου 100 Γυμνάσια-Λύκεια του Ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τα μαθήματα Εμπορικών ήταν σε περίοπτη θέση, σε αντίθεση με τα Τουρκικά σχολεία, όπου δεν διδασκόταν το μάθημα των Εμπορικών αλλά και στα σχολεία του Βασιλείου της Ελλάδος.

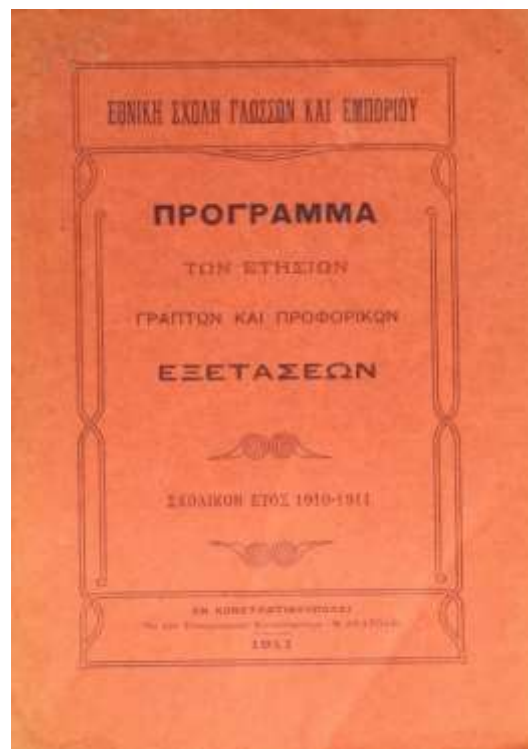
Η πρώτη οθωμανική Σχολή, ως αντίγραφο της Ελληνικής Σχολής της Χάλκης, ιδρύθηκε την δεκαετία του 1880 με την ονομασία Hamidiye Ticaret Okullu που αργότερα μετονομάστηκε σε İstanbul Ticaret Yüksek Okulu (Ανώτατη Εμπορική Σχολή Ιστανμπούλ) και σήμερα λειτουργεί ως Πανεπιστήμιο του Μαρμαρά.

Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας από τους Μικρασιάτες Πρόσφυγες

Η Ελληνική Εμπορική Σχολή Χάλκης

Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας από τους Μικρασιάτες Πρόσφυγες

Η Εθνική Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου - Πέρα Κωνσταντινουπόλεως (1909-1925)

2. Η Οικονομία της Ελλάδος 1910-1922³.

Οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα δεν θυμίζουν τις κοσμοϊστορικές, επαναστατικές μεταβολές που γνώρισαν οι υπόλοιπες χώρες της Δ. Ευρώπης, κατά την περίοδο που ακολούθησε τη Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία και την Αστική Επανάσταση στη Γαλλία (1789).

Στο ελεύθερο Βασίλειο της Ελλάδος αστικές μεταρρυθμίσεις και οικονομικός εκσυγχρονισμός πραγματοποιήθηκαν πολύ αργά και σταδιακά. Ρήξεις με το παρελθόν δεν αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο στη νεότερη ελληνική ιστορία. Μέχρι το 1910 η ελληνική οικονομία και κοινωνία διατηρούν τον αγροτικό τους χαρακτήρα. Το εμπόριο και η ναυτιλία, παρά τις όποιες προσαρμογές στις οποίες αναγκάζονται από το διεθνές περιβάλλον, εξακολουθούν να δημιουργούν ιδιωτικό πλούτο ο οποίος όμως δεν επενδύεται μαζικά στην χώρα. Παρά τις διοικητικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, η οικονομία, οι κοινωνικές δομές, συμπεριφορές και νοοτροπίες εξακολουθούν να παραπέμπουν σε ένα οθωμανικό παρελθόν. Ένας δυισμός της οικονομίας και κοινωνίας χαρακτηρίζει όλον τον 19^ο και επιβιώνει μέχρι τον 20^ο αιώνα.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα κατά την ίδια περίοδο αναπτύσσεται βαθμιαία μια στοιχειώδης βιομηχανική υποδομή. Για το έτος 1883 αναφέρεται ότι λειτουργούν στην Ελλάδα 126-136 βιοτεχνικές μονάδες που απασχολούν όχι παραπάνω από 6.500 εργαζομένους. Και τούτο, σ' ένα συνολικά ενεργό οικονομικά πληθυσμό που δεν υπερβαίνει το 1/2 εκατομμύριο (Αγριαντώνη 1986:417, Σακελλαρόπουλος 2006:233-238). Στην πλειοψηφία τους οι μονάδες αυτές είναι μικρές βιοτεχνίες, τεχνολογικά καθυστερημένες, με ελάχιστη ή ανύπαρκτη μηχανική υποδύναμη, συγκεντρωμένη στα μεγάλα αστικά κέντρα-λιμάνια, Πειραιά, Ερμούπολη, Βόλο και Πάτρα. Είχαν ως σκοπό την υποκατάσταση των εισαγωγών (τρόφιμα, ποτά, κλωστοϋφαντουργία) ή αντιπροσώπευαν συμπληρωματικές δραστηριότητες του εμπορίου σταφίδας. Πρόκειται για αλευρόμυλους, ελαιοτριβεία, οινοποιεία, κλωστήρια, υφαντουργεία και μεταλλουργεία. Η ίδρυση μεταλλευτικών μονάδων και εξόρυξης ορυκτών όπως στα μεταλλεία του Λαυρίου δεν αλλάζει το προφίλ της βιομηχανίας αυτή την περίοδο. Η διεθνής οικονομική κρίση που θα πλήξει από το 1883 και την ελληνική οικονομία θα έχει συντριπτικές επιπτώσεις για τη νηπιακή ελληνική βιομηχανία. Ένα κύμα αποβιομηχάνισης θα σαρώσει τα βιομηχανικά κέντρα. Όμως μέχρι το τέλος του αιώνα το δυναμικό της μεταποίησης θα καταφέρει να διπλασιαστεί έστω και με μεγάλες δυσκολίες (Σακελλαρόπουλος, 2006:227-239).

Παρόλη την πίεση από το εξωτερικό, την έλευση ξένων κεφαλαίων και τον οικονομικό εκσυγχρονισμό που επιτελείται, η γενικότερη εικόνα για αυτήν την περίοδο δείχνει πως το ελληνικό κράτος δεν θα συμβάλει στον θεσμικό εκσυγχρονισμό της οικονομίας. Ακαμψίες και θεσμοί προ-καπιταλιστικού τύπου θα συνεχίζουν να ταλανίζουν τον ελληνικό καπιταλισμό περιορίζοντας την αναπτυξιακή δυναμική του. Δύο δομικού τύπου θεσμικές αγκυλώσεις θα παρεμποδίσουν την οικονομική ανάπτυξη αυτήν την εικοσαετία. Η πρώτη είναι η αδυναμία να λυθεί το αγροτικό

³ Α. Μωυσίδης, Σ. Σακελλαρόπουλος, (επιμ.) Η Ελλάδα στον 19ο και 20ο αιώνα : Εισαγωγή στην ελληνική κοινωνία, Εκδόσεις Τόπος.

ζήτημα και να διευκρινιστεί το καθεστώς της γης. Η δεύτερη αφορά στις καθυστερήσεις που παρατηρούνται στη διαμόρφωση της εσωτερικής αγοράς. Και οι δύο θεσμικές μεταβολές θα ολοκληρωθούν εξαιρετικά αργά, σε σχέση με άλλες χώρες, μόλις στην διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

3. Η Γενική Εποπτική Εικόνα της Συμβολής των Ελλήνων της Ανατολής στην Οικονομία της Ελλάδος μετά από το 1922.

Επιστολή του Αθανασίου Αγνίδη, Έλληνα Διπλωμάτη στη Γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών, μετά από την επίσκεψη του στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1924:

«Με επισκέφθηκε μεγάλος αριθμός βιομηχάνων, εμπόρων και επαγγελματιών από τη Μικρά Ασία που είναι σήμερα πρόσφυγες στην Ελλάδα. Η μοίρα αυτών των ανθρώπων, ιδιαίτερα αυτών που ανήκουν σε ελεύθερα επαγγέλματα, είναι πραγματικά θλιβερή. Οι δυνατότητές τους παραμένουν αναξιοποίητες και

καθώς οι περισσότεροι από αυτούς τους πρόσφυγες άφησαν την περιουσία τους στη Μικρά Ασία, ζουν και θα ζήσουν μια δύσκολη ζωή στην Ελλάδα... Μίλησα με γιατρούς, δικηγόρους, αδιαμφισβήτητης ικανότητας, οι οποίοι μου παραπονέθηκαν για την κατάσταση που δημιουργήθηκε για την τάξη των προσφύγων λέγοντας ότι δεν έχουν αρκετά χρήματα ούτε για να ανοίξουν ένα γραφείο συμβούλων ή δικηγορικό γραφείο, που κατά κάποιο τρόπο θα τους βοηθούσε να ανακάμψουν στη νέα τους ζωή που τους έφερε ο πόλεμος».

19 Ιουνίου 1924

Χρειάστηκαν πολλές δεκαετίες να αναγνωρίσει η ιστορική βιβλιογραφία τη συμβολή των προσφύγων Ελλήνων της Ανατολής στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος. Η αναζήτηση της βιβλιογραφίας δείχνει ότι μόλις την δεκαετία του 1980 αρχίζει να ερευνάται το θέμα αυτό.

Η αλήθεια είναι ότι -και αυτό αποτελεί το αντικείμενο αυτής της Μελέτης- πολλοί Έλληνες επιχειρηματίες αλλά και το αστικό και αγροτικό εργατικό δυναμικό, που εκριζώθηκαν από την Ανατολή, εμπλούτισαν την Ελλάδα μετά από το 1922. Αυτό οφειλόταν στην επιχειρηματική ικανότητα, την τεχνογνωσία που διέθεταν καθώς και τις επαφές με τα διεθνή εμπορικά και βιομηχανικά δίκτυα που διέθεταν αρκετοί πρόσφυγες. Το αγροτικό δυναμικό με τη μακραίωνη εμπειρία που διέθετε στη

γεωργία αλλά και την κτηνοτροφία. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στην παιδεία των επιχειρηματιών αυτών, όσον αφορά στις επιστήμες (χημεία, φυσική, οικονομικά), τραπεζικά αλλά και τη γνώση ξένων γλωσσών. Σημειώνεται ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η πρώτη σύγχρονη Εμπορική Σχολή λειτουργούσε από το 1831, στη νήσο Χάλκη, με την ονομασία «Ελληνική Εμπορική Σχολή της Χάλκης» μέχρι το 1914 οπότε την έκλεισε η Κυβέρνηση των Νεότουρκων. Ανώτατες Εμπορικές Σχολές λειτουργούσαν στις πόλεις της Ανατολής: Τραπεζούντα (εντός του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας ως τμήμα), στην Αμισό, η Σχολή Γραμμάτων και Εμπορίου στο Πέρα της Κωνσταντινούπολης (1909-1925) που αργότερα εντάχθηκε στο Ζωγράφειο Λύκειο, στη Σμύρνη πολλές σχολές και στην Αττάλεια. Ελληνική Εμπορική Σχολή υπήρξε και στην Οδησό της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Στο ανεξάρτητο Ελληνικό Βασίλειο δεν υπήρχε Ανώτατη Εμπορική Σχολή. Αυτή ιδρύθηκε μόλις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα⁴, δηλαδή 70 χρόνια μετά από την Ελληνική Εμπορική Σχολή της Χάλκης.

Η Άρτεμης Γάγου στην μεταδιδακτορική της εργασία με τίτλο «Innovating by design in inter-war Greece»⁵ έχει αναλύσει τις καινοτομικές ικανότητες των Ελλήνων της Ανατολής που συνίστανται στην ικανότητα να σχεδιάζουν νέα προϊόντα και υπηρεσίες χωρίς να υπάρχει η ανάγκη της μακρόχρονης ανάπτυξης των προϊόντων. Ωστόσο οι προσπάθειες αυτές πραγματοποιούνταν σε ένα πολιτικό περιβάλλον που δεν ευνοούσε τις καινοτομικές προσπάθειες.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα της εργασίας αυτής έχουν ως εξής:

Παρά τις ευνοϊκές προοπτικές, η ελληνική βιομηχανία δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις που έθετε η διεθνής αλλά και η τοπική συγκυρία⁶. Αυτό έχει αποδοθεί σε μια σειρά παραγόντων. Πρώτα απ' όλα, οι περισσότερες κυβερνήσεις ήταν πεπεισμένες ότι η ανάπτυξη της χώρας θα προερχόταν από τον αγροτικό και τον εμπορικό τομέα, παρά από τη βιομηχανία. Πολύχρονα επιχειρήματα είχαν εκφραστεί υπέρ ή κατά των δυνατοτήτων της Ελλάδας για βιομηχανική ανάπτυξη⁷. Η κυρίαρχη πολιτική πεποίθηση ήταν ότι η βιομηχανία θα δημιουργούσε ένα κοινωνικό χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, ανάμεσα στους λίγους καπιταλιστές και τις εργαζόμενες μάζες, ένα χάσμα που ενδεχομένως θα απειλούσε τον μύθο μιας ομοιογενούς και αταξικής ελληνικής κοινωνίας. Αυτή η πεποίθηση συνδέθηκε στενά με τον στόχο της διατήρησης της κοινωνικής σταθερότητα υπέρ της αστικής ανώτερης και μεσαίας τάξης. Υπήρχε η δικαιολογία ότι ο προσανατολισμός ολόκληρου του συστήματος προς τη βιομηχανική ανάπτυξη αναπόφευκτα θα προκαλούσε

⁴ Η Εμπορική Εκπαίδευση (Σπουδές Οικονομικών Επιστημών) στην Ελλάδα, <https://www.accountancygreece.gr>

⁵ Published as #002 in Entrepreneurial History Discussion Papers, 2008, <http://www.ehdp.net>.

⁶ Dritsa (1990), op. cit., pp. 439–441.

⁷ Hadziiosif (1993), op. cit., p. 166, p. 217, p. 258, p. 280, and p. 304; Mazower, op. cit., p. 309; Vergopoulos, op. cit., pp. 79–80; Christina Agriantoni, *Oi Michanikoi kai I Viomichania: Mia Apotichimeni Sinantisi* (Engineers and Industry: An Unsuccessful Meeting), in Hadziiosif (2002), op. cit., pp. 268–293; Note also the systematic publications in favour of industrialisation by the journal *Erga*: “Parasitismos kai Viomichania” (Parasitism and Industry), *Erga*, no 118, 30 April 1930, p. 625; untitled article, *Erga*, no 133, 15 December 1930, p. 357; “I Elliniki Viomichania Exipiretei to Koinon Symferon” (Greek Industry Serves our Common Interest), *Erga*, no 134, 30 December 1930, p. 385; “I Oloklirosis tis Paragogis mas” (The Integration Of Our Production), *Erga*, no 136, 30 January 1931, p. 435; “To Kyvernition Endiaferon yper tis Viomichanias” (The Governmental Interest for Industry), *Erga*, no 144, 30 May 1931, p. 649; etc.

σημαντικές κοινωνικές εντάσεις και ίσως κατάρρευση του ίδιου του συστήματος. Οι ξένες δυνάμεις, για δικά τους συμφέροντα ενθάρρυναν τις αντί-βιομηχανικές απόψεις των ελληνικών κυβερνήσεων, γιατί τέτοιες απόψεις εξυπηρετούσαν καλά τους δικούς τους σκοπούς: την εξυπηρέτηση του τεράστιου δημόσιου χρέους της Ελλάδας προς τους ξένους πιστωτές, διατήρηση και αύξηση των ελληνικών αγορών για τα εισαγόμενα προϊόντα, καθώς και διατήρηση της γενικής εξάρτησης των Ελληνικό κράτος και κοινωνία⁸. Ως αποτέλεσμα, οι κυβερνήσεις από όλους τους τομείς του πολιτικού φάσματος προτίμησαν να προωθήσουν τη γεωργία παρά τη βιομηχανία⁹. Το αντί-βιομηχανικό πνεύμα ήταν βαθιά ριζωμένο στις πολιτικές ηγεσίες¹⁰. Η στάση των τραπεζών ήταν επίσης δυσμενής για τις βιομηχανικές επενδύσεις, που θεωρούνταν πολύ υψηλού κινδύνου¹¹.

Η εξέταση των πολιτικών των Ελληνικών Κυβερνήσεων

Παρά την κυρίαρχη καχυποψία του Ελληνικού κράτους προς τη βιομηχανία, η περίοδος από το 1922 έως το 1938-1939 θεωρείται ως μια φάση εκβιομηχάνισης, η οποία χαρακτηρίστηκε από μια σταθερή άνοδο, χωρίς μια απότομη ασυνέχεια. Τα χρόνια του Μεσοπολέμου γνώρισαν την ίδρυση διάφορων βιομηχανιών για την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Οι περισσότερες από αυτές ήταν μικρές, οικογενειακές εταιρείες, που βασιζόνταν σε χαμηλές επενδύσεις, φθινό εργατικό δυναμικό και χρονολογημένο τεχνικό εξοπλισμό. Η δομή και η φύση αυτών των επιχειρήσεων συνέβαλε στον έντονο μικροαστικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και διαιώνισε τις ατομικιστικές αξίες που μοιράζονται τα στρώματα με μεσαία και χαμηλά εισοδήματα. Η τοπική μικρομεσαία βιομηχανία χαρακτηρίστηκε από ακραία κατάτμηση, παραγωγή και παραγόμενα προϊόντα χαμηλής προστιθέμενης αξίας και περιορισμένης ανταγωνιστικότητας. Την περίοδο εκείνη, η ελληνική βιομηχανική παραγωγή χαρακτηριζόταν ως «καθαρά δασμολογικά εξαρτώμενη». Εξαιρέσεις υπήρξαν, όπως αυτές που αναφέρονται στα επόμενα κεφάλαια με πρώτο παράδειγμα τον επιχειρηματία Πρόδρομο Μποδοσάκη-Αθανασιάδη.

Η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων, που συντηρείται από υψηλούς δασμούς παρά ποιότητα, ήταν μια κύρια αιτία ανησυχίας για τους βιομήχανους και τους επιχειρηματικούς αναλυτές. Η σύγκριση με άλλες χώρες ήταν συχνά δυσμενής για τα ελληνικά προϊόντα, τα οποία χαρακτηρίζονταν από χαμηλή τιμή, αλλά και κακή ποιότητα και χαμηλή ανταγωνιστικότητα. Η ποιοτική αξιολόγηση της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής παρήγαγε μικτά αποτελέσματα¹². Μια έκθεση του 1931 για τα αγγεία της εταιρείας «Κεραμικής» ισχυριζόταν ότι τα προϊόντα τους από φαγεντιανή είχαν βελτιωθεί σημαντικά και έτυχαν πολύ καλής υποδοχής σε εκθέσεις στο εξωτερικό και σε μια άλλη έκθεση του 1940 κρίθηκαν τα ελληνικά προϊόντα από φαγεντιανή να είναι υψηλότερης ποιότητας από τα γερμανικά, τα ιταλικά ή τα

⁸Hadziiossif (1993), op. cit., pp. 98–99 and p. 286. See also Dritsa (1995), op. cit., p. 55, and Dritsa (1990), op. cit., pp. 74–80.

⁹ Mazower, op. cit., pp. 56–57.

¹⁰ Mazower, op. cit., pp. 129–132

¹¹ Hadziiossif (1993), op. cit., pp. 245–264 and pp. 401–405; Mazower, op. cit., pp. 96–97.

¹² “Viomichanika Proionta” (Industrial Products), Erga, no 152, 30 September 1931, p. 222.

γαλλικά, αλλά όχι τόσο καλά όσο φινλανδικά και βρετανικά¹³. Ένα κρίσιμο ερώτημα ήταν αν η τοπική βιομηχανία θα κατάφερνε να διατηρήσει αυτή την εύθραυστη ανταγωνιστικότητα μετά το διαφαινόμενο δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ειδικά επειδή δεν θα ήταν εφικτό να διατηρηθεί το ίδιο επίπεδο δασμών.

Η επίγνωση του ρόλου που θα μπορούσε να παίξει ο σχεδιασμός νέων προϊόντων για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος ήταν ότι έγινε κατανοητή σαφώς σε αυτό το σημείο, όπως αναφέρεται σε έκθεση που αναγνώριζε ότι, στον τομέα των προϊόντων από φαγεντιανή, «το σχήμα και το χρώμα παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο». Ωστόσο, η ελληνική βιομηχανία φαγεντιανής δεν μπορούσε να καλύψει πλήρως τις απαιτήσεις κατανάλωσης, καθώς δεν μπορούσε να καλύψει μεγάλη ποικιλία προϊόντων. Αυτό αποδόθηκε στην έλλειψη ειδικού μηχανολογικού εξοπλισμού, καθώς και στο μικρό μέγεθος της τοπικής καταναλωτικής αγοράς που εμπόδιζε τις υψηλές παραγωγές.

Κατά τα χρόνια του Μεσοπολέμου, η βιομηχανική παραγωγή αντιμετωπιζόταν σε λαϊκίστικο επίπεδο γενικά ως πηγή εθνικής υπερηφάνειας καθώς και έδαφος ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών χωρών, μια μορφή οικονομικού εθνικισμού. Στην Ελλάδα, ο λόγος της βιομηχανικής ανάπτυξης ήταν αδιαχώριστος από εκφράσεις εθνικισμού και από την ρητορική της «ελληνικότητας», δηλαδή μιας άυλης ουσίας που εκφράζει το εθνικό πνεύμα. Η αγγειοπλαστική Κιουτάχειας, εδραιωμένη στην παράδοση και την τεχνογνωσία του έργα τέχνης που έφεραν Έλληνες πρόσφυγες από την Κιουτάχεια της Μικράς Ασίας, παρέχει αρκετές πληροφορίες στην υπόθεση αυτή. Οι προσπάθειες της εταιρείας κατευθύνθηκαν προς την κατεύθυνση «να σωθεί αυτή η ίδια η ελληνική τέχνη και να μπορέσει να συνεχίσει την παράδοσή της στη σύγχρονη ελληνική ζωή». Τα προϊόντα της Κιουτάχειας παρουσιάστηκαν σε διεθνείς εκθέσεις και είχαν λάβει διάφορα βραβεία, αυτά θεωρήθηκαν έτσι ως αποδείξεις «ελληνικής απόδοσης και δημιουργικότητας». Σε έκθεση του 1929 για τις δραστηριότητες αυτής της εταιρείας αναφερόταν στην «κολοσσιαία σημασία που έχουν οι εφαρμοσμένες ΛΑΪΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ για κάθε χώρα από μια Εθνική και από πλουτοπαραγωγική άποψη»¹⁴. Η ίδια έκθεση τονίζει ότι, ειδικά τα τελευταία χρόνια είχε γίνει πολύ εντατική κινητοποίηση στα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά κράτη σχετικά με την ανάπτυξη των «εφαρμοσμένων λαϊκών τεχνών». Αυτή η κινητοποίηση είχε εκφραστεί πρωτίστως με την ίδρυση περισσότερων Σχολών Τεχνών και Χειροτεχνίας, στις οποίες τον κύριο ρόλο κατείχαν οι διακοσμητικές τέχνες βασισμένες αρχικά στα λαϊκά μοτίβα κάθε χώρας. Ο συντάκτης της έκθεσης τόνισε ότι στην Ελλάδα υπάρχει μεγάλος πλούτος μοτίβων από τα αρχαία, τα βυζαντινά, την σύγχρονη Λαϊκή τέχνη, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία μιας «σύγχρονης λαϊκής τέχνης» πολύ υψηλής εμπορικής αξίας και αυξημένης ανταγωνιστικότητας στην αγορά. Στην ίδια Έκθεση, στην τελευταία παράγραφο της, ο συγγραφέας κάνει μια μάλλον συναισθηματική έκκληση σε όλους τους «πατριώτες» και ιδιαίτερα στους «πλούσιους πατριώτες» που

¹³ Ekthesis tou Dioikitikou Simvoulίου tis Aggeioplastikis Etaireias "O Kerameikos" pros tin Genikin Sinelefsi ton Metochon epi ton Pepragmenon tis Chriseos 1930 (Report of the Board of Directors of Kerameikos Potteries to the General Assembly of Shareholders for the Balance of the Year 1930), 15/5/1931, Historical Archives of the National Bank of Greece, Series XXXIV, file 4-019, p. 2. Peri tis Argilloplastikis. . . op. cit., p. 13.

¹⁴ Zannos, op. cit., p. 1 (capitals in the original).

ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τη «Λαϊκή μας τέχνη», για να στηρίξει τη βιομηχανία στα πρώτα της βήματα για χάρη της «Εθνικής μας Οικονομίας».

Ένα άρθρο εφημερίδας για ένα εργοστάσιο σμάλτου στο ελληνικό νησί της Κέας σημείωσε με απογοήτευση ότι η χώρα υστερεί από άλλα ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία αντιμετώπιζαν τη βιομηχανική ανάπτυξη ως προτεραιότητα των οικονομικών στρατηγικών τους. Τα βαλκανικά κράτη είχαν επίσης αντιληφθεί τη σημασία του βιομηχανικού παράγοντα και είχαν ανάλογα αναπροσανατολίσει τις προσπάθειές τους. Το άρθρο έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στα επιτεύγματα της Τουρκίας στον βιομηχανικό τομέα, που προκάλεσε έκπληξη αλλά και θαυμασμό, και αποτελούσε «τουλάχιστον ντροπή» για την Ελλάδα¹⁵. Η βιομηχανική παραγωγή έτσι παρουσιάζεται όχι μόνο ως ζήτημα οικονομικής σημασίας αλλά ως ζήτημα ύψιστης εθνικής σημασίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι εξαγωγές ήταν ιδιαίτερα επιθυμητές, καθώς ήταν πολύ σημαντικό από την άποψη της εμπορικής διείσδυσης. Ιδιαίτερα η ταπητουργία θεωρήθηκε παράδειγμα εθνικής δύναμης στο σχεδιασμό και την επιχειρηματικότητα. Καθώς η ανάπτυξη του τομέα αυτού είχε δημιουργηθεί με βάση την τεχνογνωσία και την τεχνογνωσία της Μικράς Ασίας προσφύγων ενισχύθηκε ιδεολογικά ο επίσημος λόγος για το πεδίο αυτό¹⁶. Σε έκθεση της εταιρείας του 1925 ανέφερε: «Τα πρώτα προϊόντα μας που στάλθηκαν στη μεγάλη διεθνή αγορά του Λονδίνου έχουν δημιουργήσει μεγάλη εντύπωση για τα «Ελληνικά Χαλιά» οι ντόπιοι καταναλωτές, όπως αναφέρουν πολύ κολακευτικά οι ανταποκριτές μας στο Λονδίνο [. . .] Ελπίζουμε ότι η εταιρεία μας [. . .] θα παρουσιαστεί στο μέλλον ως μια ενοποιημένη Εθνική βιομηχανική δύναμη, ικανή να ανταπεξέλθει στη διεθνή βιομηχανικό ορίζοντα για το ελληνικό χαλί.» Οικονομικές και λοιπές δυσκολίες παρά τις ελληνικές μικρομεσαίες μεγάλες επιχειρήσεις αντιμετώπισαν το πρόβλημα του ανεπαρκούς ή ακατάλληλου προσωπικού. Καθώς η κατάλληλη τεχνογνωσία έλειπε παντελώς από τον τοπικό πληθυσμό, τους βιομήχανους, αναγκάστηκαν να εισάγουν όχι μόνο μηχανήματα και εργαλεία αλλά και εξειδικευμένο προσωπικό, συμπεριλαμβανομένων μηχανικών, τεχνικών και ειδικών εργαζομένων.

Η Elvira, μια εταιρεία παραγωγής ραδιοφώνων με έδρα την Αθήνα, κατά τη δεκαετία του 1940, αντιμετώπιζε μεγάλες δυσκολίες στην «απόκτηση βασικών μελών του επιτελείου της». Ομοίως το διοικητικό συμβούλιο της Θέρμης εταιρεία τόνισε το γεγονός ότι η κατασκευή επίπλων από χάλυβα είχε αποδειχθεί ότι ήταν μια δύσκολη διαδικασία, καθώς «[τα έπιπλα από χάλυβα] είναι ένα πολύ περίπλοκο προϊόν, απαιτεί μέγιστη εμπειρία και εξειδίκευση.» Η εταιρεία αναγκάστηκε να καταναλώσει πολλούς μήνες σε πειράματα και δοκιμές και πρόσληψη προσωρινά, για σχετικά υψηλές αποδοχές, ειδικοί τεχνικοί για την εκπαίδευση του προσωπικού.

Αυτά τα παραδείγματα αναφέρονται κυρίως στο τεχνικό προσωπικό που απαιτείται για την κάλυψη των κατασκευαστικών αναγκών, αλλά εντοπίστηκε και η απουσία ειδικών σχεδιασμού. Η ίδρυση της Σιβιτανίδειου Σχολής Τεχνών και Χειροτεχνίας στην Αθήνα χαιρετίστηκε ως αξιοθαύμαστη πρωτοβουλία προς αυτή την κατεύθυνση. Παρατηρήθηκε ότι για εταιρεία κεραμικών, η ίδρυση αυτής της Σχολής υπήρξε ύψιστης σημασίας «τόσο για τη δημιουργία καλών και εμπνευσμένων

¹⁵ I Elliniki Viomichania ton Eidon Emagie. . . op. cit..

¹⁶ Hadziiossif (1993), op. cit., p. 102.

τεχνικών, όσο και για τη δημιουργία σχεδίων, σχήματα προϊόντων και διακόσμησης». Η χειρωνακτική εργασία που σχετίζεται με το σχέδιο. Ωστόσο, οι δραστηριότητες της χειροτεχνικής εργασίας είχαν χαμηλή εκτίμηση από το ευρύτερο κοινό. Η αναδυόμενη βιοτεχνία και τα επαγγέλματα σχεδιασμού στιγματίστηκαν ως ελάχιστης κοινωνικής εκτίμησης, γεγονός που εμπόδισε σοβαρά την ανάπτυξή τους. Θέσεις εργασίας εφαρμοσμένων τεχνών δεν ήταν ελκυστικές, καθώς οι οικογένειες της μεσαίας και κατώτερης μεσαίας τάξης φιλοδοξούσαν για τις πιο ασφαλείς και σεβαστές θέσεις γραφείου στον δημόσιο τομέα. Η κατάσταση αυτή οφειλόταν στην μεταπρατική αντίληψη των εκάστοτε πολιτικών ηγεσιών που είχαν επηρεάσει και το εκπαιδευτικό σύστημα, τόσο στην β' και γ' βαθμίδα, ώστε να παρατηρείται αποστροφή από την τεχνολογική και εφαρμοσμένη κατεύθυνση.

Η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού επιδεινώθηκε από τις δυσκολίες από την ενσωμάτωση επαγγελματιών που σχετίζονται με τον σχεδιασμό στην παραγωγική διαδικασία. Πολλοί καλλιτέχνες και βιοτέχνες απασχολούνταν στις βιομηχανίες, αλλά δεν παρήγαγαν σχέδια για βιομηχανική παραγωγή, απλώς δημιουργούσαν χειροποίητα διακοσμητικά βιομηχανικά παραγόμενες μορφές. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η συμβολή σχεδιασμού για μαζική παραγωγή δεν θεωρήθηκε ως τέτοια, αλλά μάλλον ως μια καθαρά καλλιτεχνική προσπάθεια που έτυχε να λάβει χώρα σε ένα βιομηχανικό περιβάλλον. Αυτό ήταν για παράδειγμα η περίπτωση καλλιτεχνών από την εταιρεία κεραμικών «Κεραμεικός», όπου «διακεκριμένοι καλλιτέχνες/ζωγράφοι εργάστηκαν με αίσθημα τιμής για τη δημιουργία ενός γηγενούς τύπου διακοσμημένη και εικονογραφημένη κεραμική». Το Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας πίστευε ότι περαιτέρω δραστηριότητες ενός εργοστασίου κεραμικής, λόγω της καλλιτεχνικής φύσης του έργου της, συνέβαλε στην αισθητική ανάπτυξη του λαού και στη διαμόρφωση μιας «Εθνικής τέχνης».

Ο αντιβιομηχανικός προσανατολισμός της τοπικής οικονομίας και του κράτους, οι πολιτικές γενικά, έκαναν τον σχεδιασμό αντικείμενο μιας μάλλον συγκεχυμένης συζήτησης για τη σχέση μεταξύ τεχνών, χειροτεχνίας και βιομηχανίας.

Ο συγγραφέας των Κιουταχείων Έκθεση κεραμικών υποστήριξε ότι οι σημερινές βιομηχανίες με βάση τη βιοτεχνία όπως η Κιουτάχεια θα αποτελούσε τη βάση και την αφετηρία για την εξέλιξη προς το μέλλον δημιουργία μιας «πραγματικής, μεγάλης βιομηχανίας».

Τα πρώτα, διστακτικά βήματα του σχεδιασμού στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου απείχαν πολύ από το να είναι πρωτοποριακά. Η πρωτόγονη κατάσταση του ελληνικού σχεδιασμού ήταν σε συμφωνία με την περιγραφή της μεσοπολεμικής περιόδου ως μιας «νηπιακής βιομηχανικής πολιτικής». Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1930, καθώς το φάσμα του επικείμενου πολέμου εμφανιζόταν όλο και πιο απειλητικό, οι ευκαιρίες για ανάπτυξη σχεδιασμού για τη βιομηχανία είχαν πρακτικά εξατμιστεί.

Η παραγωγή στράφηκε σταδιακά προς τις στρατιωτικές ανάγκες και μακριά από τις συνηθισμένες καταναλωτικά προϊόντα. Οι πολεμικές προετοιμασίες απορροφούσαν την περισσότερη δημιουργική ενέργεια καθώς έγγραφα από διάφορες εταιρείες αναφέρουν. Το προσωρινό ενδιαφέρον για το σχεδιασμό για καταναλωτικά αγαθά

έληξε. Ο σχεδιασμός θα γινόταν και πάλι θέμα για περισσότερες από δύο δεκαετίες αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και ιδιαίτερα στις αρχές της δεκαετίας του 1960, καθώς η χώρα θα άρχιζε επιτέλους να ανακάμπτει από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο που ακολούθησε. Οποιοσδήποτε προσπάθειες για ανάπτυξη σχεδιασμού έπρεπε τότε να ξεκινήσει από το μηδέν.

Στο άρθρο με τίτλο: «Industrial growth revisited: Manufacturing output in Greece during the interwar period» η Ολγα Χριστοδουλάκη προβαίνει σε μια λεπτομερή ανάλυση της ποσοτικής μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας του Μεσοπολέμου. Στο άρθρο αυτό δίδεται μια σύγκριση της εκτίμησης της βιομηχανικής περιόδου 1921-1938 με διάφορες προσεγγίσεις. Στους παρακάτω δύο πίνακες δίνονται τα κύρια αποτελέσματα της βιβλιογραφίας.

Η εργασία της Ο. Χριστοδουλάκη¹⁷ επικεντρώνεται στην προσπάθεια της κατασκευής ενός νέου δείκτη (Ν.Δ.) βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και με αυτόν τον τρόπο να παρέχει μια ποσοτική διαφοροποιημένη άποψη από την καθιερωμένη οικονομική άποψη. Η κατασκευή ενός συγκεκριμένου δείκτη του για την βιομηχανική παραγωγή στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου δεν είναι ίσως εύλογη, δεδομένων των περιορισμών που επιβάλλονται από ελλείψεις σε δεδομένα και περιορισμένες διαθέσιμες στατιστικές πληροφορίες. Κάθε προσπάθεια, λοιπόν, εκτίμησης της βιομηχανικής ανάπτυξης κατά την εν λόγω περίοδο παραμένει ελεγχόμενη εικασία. Αυτό, ωστόσο, δεν πρέπει να αποτελεί δικαιολογία για τη μη βελτίωση των στατιστικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται να ξεπεραστούν οι περιορισμοί και να παραχθούν αριθμοί δεικτών που απεικονίζουν βιομηχανικό προόδους στην Ελλάδα στα χρόνια του Μεσοπολέμου με μεγάλη βεβαιότητα. Ο νέος δείκτης βιομηχανικής παραγωγής που παράγεται εδώ είναι ένας ποσοτικός δείκτης Raasche η οποία από τη φύση της υποτιμά την ανάπτυξη. Αποκαλύπτει δε ότι η Ελλάδα επέτυχε ψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης τόσο στη δεκαετία του 1920 όσο και στη δεκαετία του 1930 επιβεβαιώνοντας έτσι τους ισχυρισμούς στην ευρύτερη βιβλιογραφία. Η κύρια συνεισφορά του Ν.Δ., ωστόσο, είναι ο τρόπος που αυτός δείχνει την οικονομική ύφεση. Απορρίπτει τον τρόπο με τον οποίο οι κυκλικές διακυμάνσεις την περίοδο του Μεσοπολέμου που έχουν παρουσιαστεί στη βιβλιογραφία. Σε αντίθεση με το κυρίαρχη άποψη στη βιβλιογραφία που βλέπει την ελληνική βιομηχανία να ξεφεύγει από το Μεγάλη Κρίση, ο Νέος Δείκτης δείχνει ότι η βιομηχανική παραγωγή μειώνεται μετά το 1929 για μια περίοδο. Ο Ν. Δ. αποκαλύπτει επίσης τους ρυθμούς ανάπτυξης στη δεκαετία του 1920 ως επισφαλείς και εξαρτάται από τις ιδιοσυγκρασίες εκείνης της δεκαετίας. Τα αποτελέσματα που παράγει ο Νέος Δείκτης ενθαρρύνουν νέες έρευνες που στοχεύουν σε μια σε βάθος ανάλυση των αιτιών της βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου περίοδο και μια επανεκτίμηση του αντίκτυπου της Μεγάλης Κρίσης στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας. Το άρθρο διατυπώνει ορισμένες υποθέσεις που ρίχνει νέο φως στις αιτίες της ταχείας ανάπτυξης και των οικονομικών κρίσεων στον Μεσοπόλεμο. Ο πληθωρισμός της δεκαετίας του 1920 θεωρείται ως κίνητρο για βιομηχανική επέκταση κατά τη διάρκεια αυτής της

---

¹⁷ Olga Christodoulaki, Industrial growth revisited: Manufacturing output in Greece during the interwar period, Working Paper No. 50/99, Department of Economic History London School of Economics.

δεκαετίας. Έτσι η συμβατική βιβλιογραφία, η οποία βλέπει τις δημογραφικές αλλαγές που συνέβησαν στη χώρα λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής ως ώθηση στη βιομηχανική ανάπτυξη τη δεκαετία του 1920, θα μπορούσε να αμφισβητηθεί. Το άρθρο επίσης προτείνει ότι η πρώιμη και ισχυρή υποτίμηση συνέβαλε στην εύρωστη ανάκαμψη του δευτερογενούς τομέα μετά από την Κρίση του 1930. Στην εργασία παρουσιάζονται δύο Πίνακες που παραθέτουμε ακολούθως:

Δείκτες Βιομηχανικής Παραγωγής Ελλάδος (1921-1940)

	Ανώτατο Συμβούλιο	Μελέτη
	Οικονομίας	Mazower ¹⁸
1921	36.49	40.67
1922	41.96	43.10
1923	37.31	44.44
1924	48.01	56.16
1925	52.89	60.40
1926	50.31	57.98
1927	56.17	62.49
1928	59.50	67.34
1929	60.56	68.75
1930	62.64	70.30
1931	64.78	70.98
1932	61.08	67.74
1933	66.51	75.42
1934	75.84	89.90
1935	85.18	88.62
1936	84.32	93.54
1937	91.55	96.90
1938	100.00	100.00

Ετήσιοι Ρυθμοί Ανάπτυξης της Βιομηχανικής Παραγωγής στην Ελλάδα την περίοδο, 1921-1938 (εξααιρούμενης της Ηλεκτρικής Ενέργειας)

	Δείκτης Α	Δείκτης C	Mazower
1921-1929	7.53	6.75	6.78
1929-1932	-4.19	-4.06	-0.49
1932-1938	6.88	7.12	6.71
1921-1938	5.14	4.88	5.43

**Στατιστικά στοιχεία για την βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδος
την περίοδο 1922-1933**

Στους ακόλουθους Πίνακες δίνονται εξαιρετικά χρήσιμα στοιχεία για τη συμβολή των προσφύγων Ελλήνων της Ανατολής στην Γεωργία και την Βιομηχανία της Ελλάδος. Οι αριθμοί αυτοί στοιχειοθετούν με εξαιρετικά αντικειμενικό τρόπο το μέγεθος της συμβολής αυτής. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής :

¹⁸ Mazower, M. (1992). Οι πρόσφυγες, η οικονομική κρίση και η κατάρρευση της βενιζελικής ηγεμονίας 1929-1932. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 9,119–134. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.133>

1. Πρόσφυγες ανά διαμέρισμα (1928)

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ (%) ΠΡΟΣ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΝ
Στερεά Ελλάδα	1.592.842	306.193	19,2
Θεσσαλία	493.213	34.659	7
Ιόνια Νησιά	213.157	3.031	1,4
Κυκλάδες	129.702	4.782	3,7
Πελοπόννησος	1.053.327	28.362	2,7
Μακεδονία	1.412.477	638.253	45,2
Ήπειρος	312.634	8.179	2,6
Νησιά Αιγαίου	307.734	56.613	18,4
Κρήτη	386.427	33.900	8,8
Δυτική Θράκη	303.171	107.607	35,5
ΣΥΝΟΛΟ	6.204.684	1.221.579	19,7

(ΠΗΓΗ: ΓΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Απογράφη πληθυσμού 1928, Αθήνα 1934, σσ. 49, 52)

2. Γεωγραφικά διαμερίσματα, καλλιεργούμενες εκτάσεις και αυξομειώσεις αυτών (1922 και 1929)

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	ΣΥΝ. ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ (Τ. ΧΛΜ.)	ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ (τ. χλμ.)		ΔΙΑΦΟΡΑ (%) ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΚΤΑΣΕΩΝ (1922-1929)	ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ / ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ (1929)
		1922	1929		
Στερεά Ελλάδα	25.132,4	2.599,7	2.586,8	- 0,50	10,29
Πελοπόννησος	21.643,2	2.561,5	2.648,6	3,40	2,23
Κυκλάδες	2.649,5	332,5	256,3	- 22,90	9,67
Ιόνια Νησιά	1.947,0	295,9	257,4	- 13,01	13,22
Θεσσαλία	13.487,8	1.607,6	2.225,4	38,42	16,50
Μακεδονία	34.602,5	2.749,1	4.418,1	60,71	12,76
Ήπειρος	9.552,5	360,5	739,9	105,24	7,74
Κρήτη	8.378,8	880,0	751,9	-14,55	8,97
Νησιά Αιγαίου	3.900,6	344,2	408,4	18,65	10,47
Θράκη	8.585,5	722,0	1.153,5	59,76	13,43
ΣΥΝΟΛΟ	129.879,8	12.453,0	15.446,3	24,03	11,89

(ΠΗΓΗ: Ε υ ε λ π ι δ η ς, Η γεωργία της Ελλάδας, σσ. 17, 19)

Η εξαιρετικά μεγάλη αύξηση της γεωργικής παραγωγής στις περιοχές εγκατάστασης των προσφύγων φαίνεται στον παραπάνω Πίνακα (Μακεδονία, Ήπειρος, Θράκη και Κρήτη).

**14. Σταθμικός δείκτης της βιομηχανικής παραγωγής
(έτος βάσης 1928 = 100)**

ΚΛΑΔΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ/ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑΣ	1927	1929	1930	1931	1932	1933	ΔΙΑΦΟΡΑ (%) 1929-1932
ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ	76,45	74,85	100,53	92,76	93,16	105,70	24,46
ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΙΑ	92,33	93,67	88,14	85,85	71,64	67,54	-23,51
ΟΙΚΟΔ. ΠΡΟΪΟΝΤΑ	82,27	104,70	107,22	108,08	108,85	110,05	3,96
ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	87,10	100,61	110,33	116,18	120,41	135,34	19,68
ΒΙΟΜ. ΤΡΟΦΙΜΩΝ	93,16	102,28	92,40	92,86	81,12	83,66	-20,68
ΧΗΜΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧ.	98,44	117,28	106,43	96,87	83,45	100,00	-28,84
ΒΙΟΜ. ΔΕΡΜΑΤΟΣ	119,45	79,72	91,62	102,70	83,78	100,00	5,09
ΒΙΟΜΗΧ. ΧΑΡΤΟΥ	57,26	120,82	125,09	130,41	128,13	143,42	6,05
ΒΙΟΜ. ΕΝΔΥΜΑΤΟΣ	91,64	77,31	66,74	55,33	44,00	48,12	-43,08
ΒΙΟΜΗΧ. ΚΑΠΝΟΥ	101,87	103,02	100,43	98,73	92,64	98,87	-10,07
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΝΕΡΓ.	83,33	130,00	166,66	191,66	200,00	208,83	53,84
ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ	89,39	100,38	105,05	106,49	100,65	109,23	0,27

(ΠΗΓΗ: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, Οικονομική επετηρίδα της Ελλάδας, Αθήνα 1939)

**15. Ονομαστική αξία της βιομηχανικής παραγωγής 1922 και 1928
(σε χιλιάδες δραχμές)**

ΚΛΑΔΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ / ΒΙΟΤΕΧΝΙΑΣ	1922	1928	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ (%)
ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ	15.025	69.171	360
ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΙΑ	69.400	263.670	280
ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΟΡΥΚΤΩΝ / ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ	130.501	383.886	194
ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	407.690	1.778.016	336
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΡΟΦΙΜΩΝ	399.355	1.423.060	256
ΧΗΜΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ	293.162	988.652	237
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΔΕΡΜΑΤΟΣ	389.440	975.000	150
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΧΑΡΤΟΥ	13.080	171.250	1.209
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ	10.488	98.120	836
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΞΥΛΟΥ	55.000	335.500	510
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΠΝΟΥ	175.275	207.922	19
ΣΥΝΟΛΟ	1.958.416	6.694.247	242

(ΠΗΓΗ: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, Οικονομική Επετηρίδα της Ελλάδας, 1929 και 1931)

Ο ανωτέρω Πίνακας είναι εντυπωσιακός όσον αφορά στην αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής για τα πρώτα 6 χρόνια μετά από τη Μικρασιατική Καταστροφή.

4. Μελέτη για τη Μακροπρόθεσμη Συμβολή στην Ευημερία από την Έλευση των Προσφύγων στην Ελλάδα.

Οι Elie Murard και Seyhun Orcan Sakalli στην εργασία τους με τίτλο «Mass Refugee Inflow and Long-run Prosperity: Lessons from the Greek Population Resettlement¹⁹» που δημοσιεύτηκε στο επιστημονικό περιοδικό του Ινστιτούτου Εργατικής Οικονομίας τον Νοέμβριο του 2019

Στην εργασία αυτή εξετάστηκαν οι μακροπρόθεσμες συνέπειες της μαζικής εισροής των Ελλήνων της Ανατολής προσφύγων το 1923 στην Ελλάδα που ήταν μια εξαιρετικά φτωχή αγροτική χώρα, με περιορισμένη κρατική οργάνωση εκείνη την εποχή. Υπολογίστηκαν οι συμβολές που έδωσαν οι προσφυγές, στην οικονομική ευημερία για 60 χρόνια μετά από το έτος 1922, χρησιμοποιώντας μια σειρά από εμπειρικές στρατηγικές που βασίζονται σε διαφορετικά περιθώρια χωρικής και χρονικής διαφοροποίησης της προσφυγικής παρουσίας. Όλες οι εκτιμήσεις δείχνουν το ίδιο εύρημα: **οι τοποθεσίες που δέχτηκαν περισσότερους πρόσφυγες το 1923 εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα ευημερίας και εκβιομηχάνισης το 1971 και το 1991.** Είναι σημαντικό ότι αποδείχθηκαν αναμφισβήτητα οι ευεργετικές επιπτώσεις της εγκατάστασης των Ελλήνων προσφύγων της Ανατολής στη Βόρεια Ελλάδα, όπου οι περισσότεροι πρόσφυγες ήταν αγρότες με χαμηλότερο αλφαριθμητικό από τους γηγενείς. Επιπλέον, αποκαλύφθηκε μια καμπύλη σχέση μεταξύ του μεριδίου των προσφύγων και της μακροπρόθεσμης ευημερίας, με την επανεγκατάσταση να παράγει μικρότερα κέρδη σε μέρη με περισσότερο από το 50 % των προσφύγων στον τοπικό πληθυσμό.

Τα οικονομικά οφέλη που έφεραν οι πρόσφυγες, ιδιαίτερα στη Βόρεια Ελλάδα φαίνεται να προέρχονται από δύο διεργασίες:

- α) τη μεταφορά νέων τεχνολογικών γνώσεων, ιδίως στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας, που ευνόησε την εκβιομηχάνιση·
- β) η παροχή νέας γεωργικής τεχνογνωσίας που αύξησε την ποικιλομορφία των δεξιοτήτων στον πληθυσμό.

Αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι, παρέχοντας συμπληρωματικά – και όχι αναγκαστικά ανώτερη – γνώση, οι πρόσφυγες μπορούν να αποφέρουν σημαντικά οφέλη μακροπρόθεσμα, ακόμη και όταν δεν αποφέρουν υψηλότερο ανθρώπινο κεφάλαιο σε σχέση με τον γηγενή πληθυσμό υποδοχής.

Η Κοινωνία των Εθνών παρενέβη για πρώτη φορά στην ιστορία για να οργανώσει τη μαζική αυτή επανεγκατάσταση με την παροχή πόρων για την εγκατάσταση των προσφύγων που άρχισαν αμέσως να αναπτύσσουν την γεωργία και την κτηνοτροφία. Εκτός από τους τίτλους γης, στους πρόσφυγες δόθηκε η υπηκοότητα συνέπεια της Συνθήκης περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών. Αυτή ήταν μέρος μιας πολιτικής οικοδόμησης εθνών που στόχευε στην πλήρη αφομοίωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Τέτοιες προσπάθειες επανεγκατάστασης και πολιτική ένταξης είναι πιθανό να έχουν προωθηθεί οικονομικές συνεισφορές των προσφύγων στις κοινότητες υποδοχής. Αυτό θα υποδηλώνει ότι το αρχικό Οι επενδύσεις σε πρόσφυγες μπορούν

¹⁹ <https://www.iza.org/publications/dp/11613/>

να έχουν θετικές αποδόσεις μακροπρόθεσμα. Τα ευρήματά μας μπορεί να έχουν ευρύτερες συνέπειες για το σχεδιασμό των πολιτικών επανεγκατάστασης που στοχεύουν τη μεγιστοποίηση της συνεισφοράς των προσφύγων στην οικονομία υποδοχής μακροπρόθεσμα.

Αποκαλύπτουμε ότι η εγκατάσταση είχε μικρότερα οικονομικά οφέλη σε μέρη όπου βρισκόταν ο τοπικός πληθυσμός μετά την εγκατάσταση λιγότερο ποικιλόμορφο, δηλαδή, κυρίως πρόσφυγες, και σε δήμους όπου ήταν πρόσφυγες και ντόπιοι χωρίζονται σε χωριστά χωριά. Αυτά τα αποτελέσματα υπογραμμίζουν τον κρίσιμο ρόλο των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και η συνακόλουθη ανταλλαγή γνώσεων, η οποία στο πλαίσιο μας ήταν πιθανό να διευκολυνθεί από το γεγονός ότι πρόσφυγες και ντόπιοι μοιράζονταν την ίδια θρησκεία και συχνά μιλούσαν την ίδια γλώσσα. Επίσης, πρόσφυγες οδήγησε σε υψηλότερα οφέλη σε τοποθεσίες όπου οι γνώσεις τους θα μπορούσαν να μεταφερθούν πιο αποτελεσματικά και απασχολείται, λόγω ευνοϊκών αγροκλιματικών συνθηκών. Συνολικά, τα ευρήματά μας υποδηλώνουν αυτό. Οι πολιτικές επανεγκατάστασης θα πρέπει να αποφεύγουν τη συγκέντρωση προσφύγων σε χωριστούς θύλακες ενώ προσπαθούν να ταιριάζουν σε τοποθεσίες όπου οι δεξιότητές τους είναι πιο εύκολα μεταβιβάσιμες.

Στις ακόλουθες τρεις γραφικές παρουσιάζονται τα κύρια συμπεράσματα της Εργασίας των Elie Murard και Seyhun Orcan Sakalli

Figure A.4: Literacy rate of refugees and natives in 1928

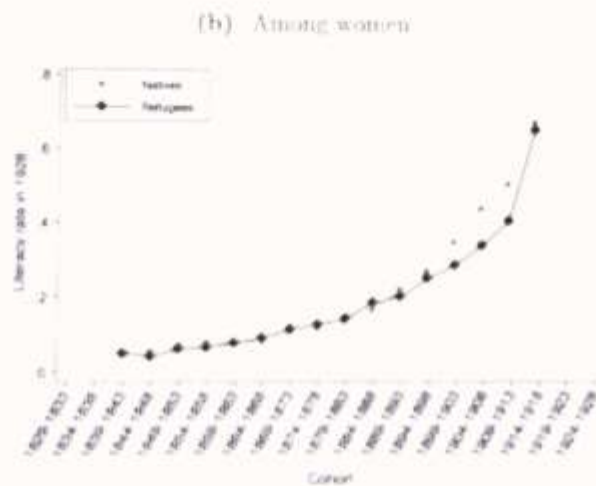
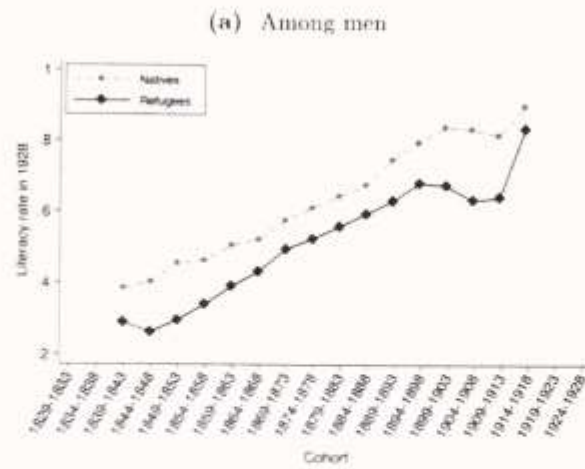
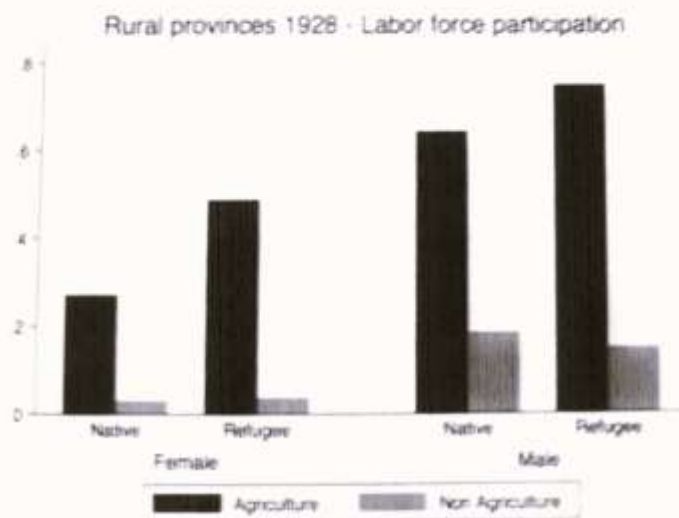

Figure A.5: Profession of refugees and natives in 1928

Table 2: Effects of refugees on sectoral transformation of the labor market

Dependent variable:	Labor force participation in			
	Agriculture		Non-agriculture	
	1971	1991	1971	1991
	(1)	(2)	(3)	(4)
Panel A - Regression at the province level				
Share of refugees in 1928 (log)	-2.617*** (0.896)	-1.554** (0.640)	1.092** (0.428)	0.995* (0.555)
N	138	138	138	138
Panel B - Regression at the municipality level with province fixed-effects				
Share of refugees in 1928 (log)	-2.186*** (0.349)	-1.045*** (0.209)	1.156*** (0.205)	0.718*** (0.174)
N	4,171	4,202	4,171	4,202
Average in low-refugees localities	52.34	26.75	14.21	31.98
Panel C - Spatial matching estimator: contiguous municipalities and propensity score				
Treated (Share of refugees >5%)	-1.918 (1.598)	-3.295** (1.334)	2.554*** (0.766)	3.099*** (0.914)
N	744	744	744	744
Average untreated	46.509	28.151	16.541	29.921

Note: Unit of analysis is province in Panel A and municipality in Panels B and C. Cities according to the 1928 statistical definition, as well as provinces of Athens and Mouth Attica, are excluded from the sample. Panel C reports matching estimator which, for each treated municipality, constructs the counterfactual outcome as an average of the spatially contiguous untreated municipalities. For each treated municipality, the control group is constructed by picking the contiguous untreated neighbors that have the most similar geographical characteristics using propensity score matching. We exclude 20% of the treated-control matches that are too dissimilar in terms of propensity score based on geography. Geographical characteristics used for the propensity score computation in Panel C and included as control in Panels A and B are the following: distance to railway network in 1920 (km); distance to rivers (km); mean altitude (m); mean annual precipitation in the period 1960-1990 (mm); mean annual temperature in the period 1960-1990 (degrees); number of frost free days; length of the growing period; suitability index of crops. Conley standard errors are reported. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Table 1: Effects of refugees on local development

Dependent variable:	Population density (log)		Luminosity per sqkm in 1995 (log)	Share of dwellings in 1971 with			
	1971	1991		Electricity	Sewage inside	Bathing facilities inside	Tap water inside
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Panel A - Regression at the province level							
Share of refugees in 1928 (log)	0.021 (0.025)	0.039 (0.030)	0.096 (0.057)	3.093*** (0.679)	3.065*** (0.622)	1.331*** (0.335)	4.042*** (0.752)
N	138	138	138	138	138	138	138
Panel B - Regression at the municipality level with province fixed-effects							
Share of refugees in 1928 (log)	0.065*** (0.012)	0.076*** (0.013)	0.087*** (0.014)	1.657*** (0.335)	1.994*** (0.255)	1.232*** (0.146)	3.138*** (0.283)
N	4,184	4,202	4,204	4,184	4,184	4,184	4,184
Average in low-refugees localities	3.1	3.03	.54	50.01	62.92	2.52	14.2
Panel C - Spatial matching estimator: contiguous municipalities and propensity score							
Treated (>5% sh.refugees)	0.190*** (0.062)	0.247*** (0.064)	0.202*** (0.076)	2.700* (1.568)	4.530*** (1.387)	3.698*** (0.604)	7.556*** (1.812)
N	744	744	745	744	744	744	744
Average untreated	3.32	3.286	1.322	68.114	74.033	4.786	25.538

Notes: Unit of analysis is province in Panel A and municipality in Panels B and C. Cities according to the 1928 statistical definition, as well as province of Athens and Mouth Athens, are excluded from the sample. Panel C reports matching estimator which, for each treated municipality, constructs the counterfactual outcome as an average of the spatially contiguous untreated municipalities. For each treated municipality, the control group is constructed by picking the contiguous untreated neighbors that have the most similar geographical characteristics using propensity score matching. We exclude 20% of the treated-control matches that are too dissimilar in terms of propensity score based on geography. Geographical characteristics used for the propensity score computation in Panel C and included as control in Panels A and B are the following: distance to railway network in 1920 (km); distance to rivers (km); mean altitude (m); mean annual precipitation in the period 1960-1990 (mm); mean annual temperature in the period 1960-1990 (degrees); number of frost free days; length of the growing period; suitability index of crops. Cooley standard errors are reported. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Κριτική στα συμπεράσματα της εργασίας των Elie Murard και Seyhun Orcan Sakalli: Η εργασία αυτή αδιαμφισβήτητα αποδεικνύει την «ΑΥΡΑ» που έφεραν οι Έλληνες της Ανατολής παρόλο που : (α) είχαν υποστεί ένα δεκαετή ΑΦΑΝΙΣΜΟ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1914-1918) και στην διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου με συνέπεια ο πληθυσμός τους να έχει μειωθεί από 2.5 εκατομμύρια σε 1.2 και (β) το Ελληνικό κράτος βοήθησε σε περιορισμένη κλίμακα τους πρόσφυγες. Το κίνητρο των δύο συγγραφέων φαίνεται ότι ήταν να αποδείξουν ότι η μαζική εισροή προσφύγων σε μια χώρα που συμβαίνει και τις μέρες μας λόγω των πολέμων σε πολλά σημεία της γης μπορεί να έχει ευεργετικά αποτελέσματα. Όμως οι συγγραφείς της βαθιάς αυτής επιστημονικής εργασίας αγνοούν την ιστορική εμπειρία που «κουβαλούσαν» οι Έλληνες της Ανατολής και πρώτα απ' όλα την Δημοκρατική Κοινωνική τους παράδοση και επίσης την πρόσφατη εμπειρία τους που από το 1850 μέχρι το 1914 που είχαν μετατρέψει την Ανατολή (Μικρά Ασία και Ανατολική Θράκη) από μια χώρα που βρισκόταν οικονομικά στον μεσαίωνα και στις παραμονές του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου σε μια σύγχρονη οικονομία που μπορούσε να ανταγωνιστεί τις ευρωπαϊκές χώρες και αυτό καθόρισε την ανοικτή ανθελληνική στάση αρχικά της Γερμανίας²⁰ (1913-18) και στη συνέχεια της Γαλλίας²¹ (1920-22).

Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον ότι σε πρόσφατη Μελέτη των Cemal Eren Arbatli (National Research University Higher School of Economics) και Gunes Gokmen (New

²⁰ Μ. Ροδά, «Πως η Γερμανία Κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας», 1916, Μυτιλήνη.

²¹ Διδώ Σωτηρίου, «Η Μικρασιατική Καταστροφή και στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο», Εκδόσεις Κέδρος, 1975.

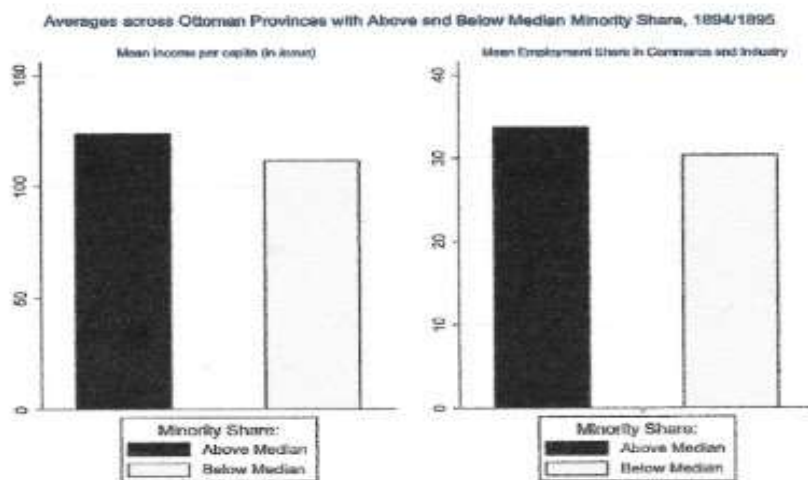
Economic School) ²² αποδείχθηκε ότι στη σύγχρονη Τουρκία οι γεωγραφικές περιοχές που παρουσιάζουν σχετικά μεγαλύτερη ανάπτυξη είναι αυτές που είχαν μεγάλη πυκνότητα πληθυσμών Ελλήνων και Αρμενίων. Δηλαδή η «ΑΥΡΑ» που είχαν αφήσει οι βίαια εξαναγκασθέντες Έλληνες και Αρμένιοι από τις ιστορικές τους εστίες ακόμα έχει παρουσία όπως φαίνεται στην επόμενη πινακίδα.

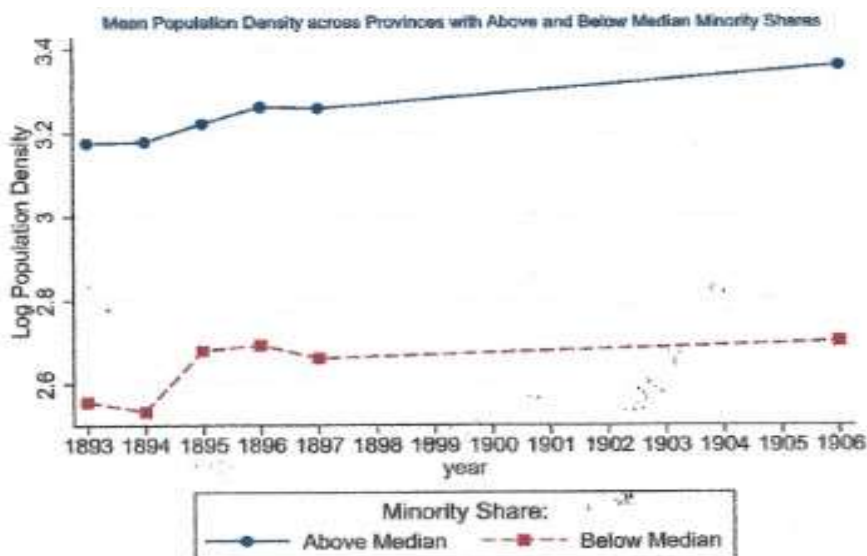
²² Arbatli, Cemal Eren and Gokmen, Gunes, Minorities and Long-Run Development: Persistence of Armenian and Greek Influence in Turkey (July 26, 2015). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2568564> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2568564>

Οι περιοχές όπου η ελληνική κοινότητα ήταν πυκνοκατοικημένη στα οθωμανικά εδάφη ήταν οι ακτές του Αιγαίου και του Μαρμαρά, Ανατολική Θράκη, η ακτή της Μαύρης Θάλασσας μεταξύ Σινώπης και Ριζούντας και η πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη. Αν και υπήρχε ελληνικός πληθυσμός σε άλλες παράκτιες και εσωτερικές περιοχές της Ανατολής, ήταν πολύ λιγότερος σε σύγκριση με τις προαναφερθείσες περιοχές. Με βάση τα οικονομικά δεδομένα του 19ου αιώνα, η ανάλυση έδειξε την ακόλουθη σύγκριση του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος του εμπορίου και του μεριδίου απασχόλησης στη βιομηχανία μεταξύ αυτών των δύο περιοχών κατηγορίας*

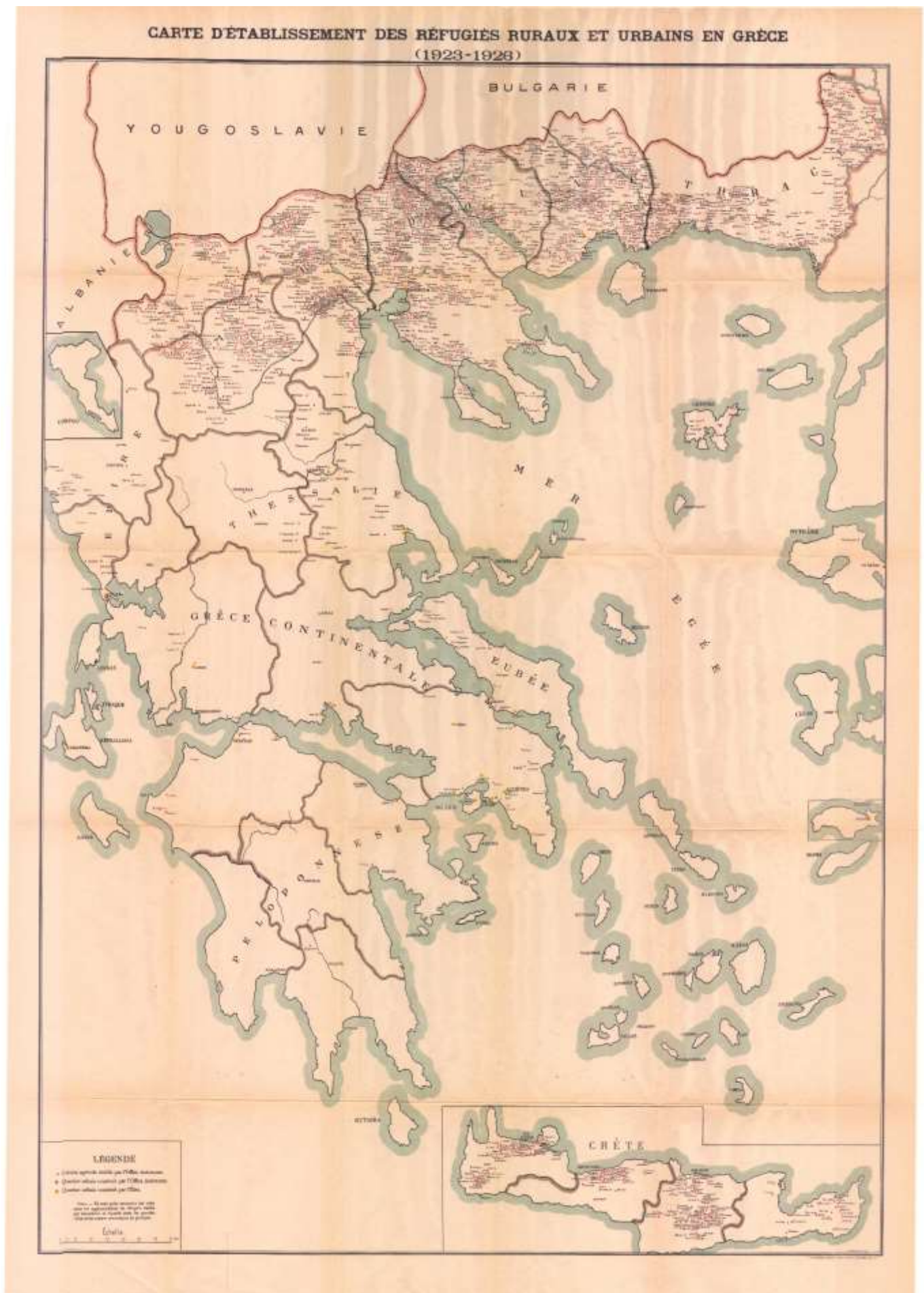
Η σύγκριση της πληθυσμιακής αύξησης μεταξύ των δύο περιοχών έδειξε τη διαφορά στη συνολική πληθυσμιακή αύξηση.

*https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=256856

Ακολουθεί στην επόμενη σελίδα Χάρτης που
καταρτίστηκε από την Κοινωνία των Εθνών το έτος
1926 για τα σημεία εγκατάστασης Προσφύγων
στην Ελλάδα

Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας από τους Μικρασιάτες Πρόσφυγες

5. Απόψεις για τη Συμβολή των Ελλήνων της Ανατολής στα 50 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή

Στόχος αυτής της επετειακής έκδοσης του περιοδικού “Ταχυδρόμος”, το 1973²³, ήταν να αποδείξει ότι όλοι οι πρόσφυγες που ήρθαν μετά την καταστροφή του 1922 αντί να αποτελέσουν “βάρος” αποτέλεσαν ευλογία για την Ελλάδα έτσι ώστε όπως τόνισε και χαρακτηριστικά ο Μαρκεζίνης, η πραγματική Ελλάδα να μη γεννηθεί το 1832 αλλά απ’ το 1923 και μετά.

Σύμφωνα με μελέτες που έχει κάνει το περιοδικό, από πάρα πολλούς ιστορικούς αλλά και τα αρχεία της ΕΑΠ (Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων) οι πρόσφυγες προσέφεραν σημαντική ώθηση και άνοδο στους εξής τομείς: Στη βιομηχανία της χώρας, το εμπόριο, τη γεωργία, την κτηνοτροφία αλλά και την πνευματική ζωή. Αναλυτικότερα, μπορούμε να πούμε κάποια δεδομένα και να τα αναλύσουμε στη συνέχεια εμβαθύνοντας περισσότερο στα στοιχεία αυτά. Συγκεκριμένα, οι πρόσφυγες γνωρίζοντας νέες τεχνικές καλλιέργειας συνέβαλαν στην ανάπτυξη της γεωργίας καθώς μέχρι τότε στην Ελλάδα επικρατούσε η μονοκαλλιέργεια που ήταν χαρακτηριστικό των υπανάπτυκτων κρατών και οι πρόσφυγες ανέπτυξαν την πολυκαλλιέργεια. Επίσης υπήρχε η εντατική καλλιέργεια (ως τέτοια χαρακτηρίζεται η καλλιέργεια που έχει υψηλά επίπεδα εισροής και παραγωγής ανά γεωργική μονάδα γης) και την αντικατέστησαν με την τακτική, καλλιέργησαν νέα είδη που θεωρούνται

²³ Ειδικό Αφιέρωμα 31, «Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα-Πενήντα χρόνια προσφοράς που άλλαξε τον τόπο. Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, Αρ. Φ. 992, Αθήναι, Απρίλιος 1973.

πια εθνικά όπως η σουλτανίνα και ο καπνός. Οι άνθρωποι που είχανε δικά τους κεφάλαια και μπορούσαν να τα επενδύσουν στο εμπόριο κατάφεραν να το αναπτύξουν πάρα πολύ αλλά και οι άνθρωποι που δούλεψαν ως έμμισθοι υπάλληλοι προόδεψαν καθώς είχανε μάθει από τη Σμύρνη και από μεγάλα λιμάνια να δουλεύουν σε υψηλό ανταγωνισμό και ήξεραν τα μυστικά του εμπορίου όπως και πάρα πολλές γλώσσες (Ταχυδρόμος (1973) 8-10)

Όπως επισημαίνει στο άρθρο του ο Γεώργιος Λαμψίδης όμως, κανένας από τους τομείς της αγροτικής οικονομίας δε θα μπορούσε να είχε εξελιχθεί αν δεν συνέβαιναν οι περίφημες απαλλοτριώσεις της «Εθνικής γης». Μετά την απελευθέρωση του Ελληνικού κράτους, συνέβη το εξής φαινόμενο όπως σημειώνει, στο θέμα που προέκυψε ήταν το τι θα γίνουν τα “εθνικά κτήματα”: “Οι απαλλοτριώσεις στην Ελλάδα δεν άρχισαν φυσικά με την άφιξη των προσφύγων. Από την επαύριον της Επανάστασης γεννήθηκε αμέσως το πρόβλημα της γης και των εθνικών κτημάτων. Ως το 1881 οι διανομές γης ήταν ελάχιστες ενώ οι αρπάγες Εθνικής γης ήταν κάτι το συνηθισμένο”. Κατόπιν της προσάρτησης της Θεσσαλίας στην Ελλάδα το 1881, οι κολλήγοι της περιοχής θέλησαν να αγοράσουν κτήματα τα οποία θα τους πουλούσε το κράτος με 50% εγγύηση του Δημοσίου και τοκοχρεωλυτικά δάνεια. Όμως, εκείνοι λόγω οικονομικών δυσπραγιών αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά. Αργότερα, με νέο νόμο ξεκίνησε απαλλοτρίωση, κατόπιν εκδίωξης των Ελλήνων της περιοχής που είχαν έρθει από τη Βουλγαρία, που ούτε αυτή ολοκληρώθηκε λόγω της καθυστέρησης της και των γεγονότων του Κιλελέρ. Το 1918 η «μεσαία λύση» του Βενιζέλου (απαλλοτρίωση με αποζημίωση γαιοκτημόνων) και η αλλαγής του πολιτικού σκηνικού στα 1920 καθυστερούν για άλλη μια φορά την απόφαση. Φαίνεται πως τελικά η αθρόα απαλλοτρίωση έμελλε να ολοκληρωθεί το 1923 με νόμο της κυβέρνησης που, παρά το Σύνταγμα, δεν προέβλεπε αποζημίωση. Το σχετικό διάταγμα όριζε: με την υπ αριθμόν 3473 απόφαση της 14 Φεβρουαρίου 1923 η επαναστατική κυβέρνηση επέτρεψε την αθρόα απαλλοτρίωση γηπέδων, κτημάτων για την εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων χωρίς να προηγηθεί η αποζημίωση όπως όριζε το Σύνταγμα.

Έτσι, μέχρι το 1927 απαλλοτριώθηκαν και δόθηκαν στους πρόσφυγες περίπου 18.000.000 στρέμματα προς καλλιέργεια και αξιοποίηση (Ταχυδρόμος (1973) 51). Εάν προσθέσουμε στα παραπάνω στοιχεία τα αποξηραντικά και αντιπλημμυρικά έργα που έγιναν σύμφωνα με την απόφαση της κυβέρνησης Βενιζέλου (1928-1932) , τα οποία όχι μόνο οδήγησαν μακροπρόθεσμα σε βελτίωση της οικονομίας, αλλά βελτίωσαν

Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας από τους Μικρασιάτες Πρόσφυγες

και την ποιότητα ζωής της χώρας, απαλλάσσοντάς την από τη φοβερή αρρώστια της ελονοσίας, τότε ίσως δικαιώσουμε τον ισχυρισμό του Γ. Λαμπίδη ότι «η απαλλοτρίωση αποτελεί ίσως μια από τις σημαντικότερες προσφορές των προσφύγων στη χώρα».

Εκβιομηχάνιση της χώρας

Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της οικονομικής ευημερίας που επήλθε ήταν η ανάπτυξη της εκβιομηχάνισης της χώρας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το περιοδικό μέχρι την έκδοση του, το 20% των σπουδαίων βιομηχάνων της χώρας αποτελείτο από πρόσφυγες με πρώτο και καλύτερο το Μποδοσάκη. Εκείνη την περίοδο λοιπόν υπήρξε μία κατακόρυφη αύξηση της εκβιομηχάνισης η οποία οφείλεται σε δύο λόγους: Αφενός υπήρξαν πολύ περισσότερα εργατικά χέρια για να επανδρώσουν τα εργοστάσια ακόμα και από γυναίκες που είχαν ανάγκη να δουλέψουν και αφετέρου αυξήθηκε η εσωτερική παραγωγή γιατί υπήρχε περισσότερη ανάγκη εσωτερικής κατανάλωσης, περισσότεροι άνθρωποι στη χώρα, άρα και περισσότερη ζήτηση (Ταχυδρόμος (1973) 18-20). Τρεις από τους βασικότερους λόγους που αυτός ο «γεωργικός εποικισμός» των προσφύγων στέφθηκε με επιτυχία ήταν πρώτον ότι ένα μεγάλο μέρος ήταν και στην πατρίδα τους γεωργοί ή κτηνοτρόφοι και μάλιστα με πολύ πιο εξειδικευμένες γνώσεις απ' ό τι ο ντόπιος πληθυσμός, έτσι επαγγελματικά προσαρμόστηκαν γρήγορα, δεύτερον ότι η ΕΑΠ είχε θέσει ως κύριο στόχο την αποκατάσταση αγροτικού πληθυσμού και τρίτον ότι υπήρξαν πολλά αραιοκατοικημένα γεωγραφικά διαμερίσματα με διαθέσιμη για καλλιέργεια γη τα οποία κατέληξαν στους Μικρασιάτες. Τέλος, ο πληθυσμός αυτός ήταν γεωργικά καταρτισμένος και ήθελε να δουλέψει σκληρά προκειμένου να οικοδομήσει μια νέα ζωή στον καινούργιο του σπίτι (Ταχυδρόμος (1973) 76).

Σε αυτό το σημείο, καλούμαστε να δούμε αναλυτικότερα τους κλάδους που είχαν περισσότερη βιομηχανική ανάπτυξη η οποίοι κατά αύξουσα σειρά είναι: Η μεταξουργεία, η βιομηχανία ειδών διατροφής, η χημική βιομηχανία και η κατεργασία δέρματος, χωρίς να παραλείψουμε τέλος, την κτηνοτροφική ανάπτυξη με νέες μεθόδους κυρίως των βοοϊδών. Σύμφωνα με τον πίνακα στατιστικών στοιχείων

Κ λ ά δ ο ι	1921 - 22 Μέσος όρος		1923 - 31 Μ. όρος	
Κλωστοϋφαντουργία	589,8	294,09	12.400	1.380
Διατροφή	644,6	322,03	10.500	1.170
Χημική βιομηχανία	454	227,00	7.160	794
Δέρμα	554,5	277,25	7.100	785
Σ ύ ν ο λ ο	2.242,9	1.121,45	37.160	18.580

που παρατίθεται, η πρώτη από 407 εκατ. Δραχμές έως και το 1922, αυξήθηκε σε 751 εκ. Δραχμές τα επόμενα έτη, τα είδη διατροφής από την απόδοση των 200 και 400 εκ. Δραχμών εκτινάχθηκαν στα 675, ενώ η χημική βιομηχανία και η κατεργασία δέρματος αύξησαν την απόδοσή τους από 227 σε 794 εκατομμύρια και από 277 σε 785 αντίστοιχα (Ταχυδρόμος (1973) 58).

Ένα τελευταίο στοιχείο που επιθυμεί να τονίσει η παρούσα έκδοση είναι η τεράστια συμβολή των προσφύγων στην πνευματική ανάπτυξη του τόπου (Ταχυδρόμος (1973) 8).

Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: Σ' αυτούς που έφυγαν αμέσως μόλις υποχώρησε ο Ελληνικός στρατός, αυτούς που προήλθαν από την Ανατολική Θράκη και τέλος, σε εκείνους που ήρθαν μετά την Υπογραφή της Συνθήκης ανταλλαγής των πληθυσμών.

Για να εξετάσουμε ενδελεχώς τη συμβολή αυτών των ομάδων στην ανάπτυξη της Ελληνικής βιομηχανίας, γεωργίας, βιοτεχνίας και γενικότερα παραγωγικής οικονομίας, αξίζει να δούμε τη συνολική εικόνα της χώρας μέχρι και το 1922. Η Ελλάδα τότε ήταν μια χώρα με ελαττωμένο πληθυσμό από τους πολέμους και αδύναμη οικονομικά, η οποία κλήθηκε να δαπανήσει 24 δις δραχμές για την αποκατάσταση των προσφύγων όταν ο ετήσιος προϋπολογισμός της χώρας ανήρχετο στα μόλις 10 δις δραχμές (επίσημα στοιχεία ΕΑΠ). Παρόλο αυτά τα χρήματα που δαπανήθηκαν γι' αυτό το σκοπό απέφεραν και φόρους από το ένα εκατομμύριο και Μικρασιάτες που ήρθαν εδώ ως εν δυνάμει εργατικά χέρια, καθώς και έδωσε ισχυρότατη οικονομική ώθηση στο κράτος με την ανάπτυξη πολλών οικονομικών τομέων.

Καταρχάς, στο κομμάτι της αγροτικής παραγωγής, οι καλλιεργούμενες εκτάσεις αυξήθηκαν κατά 100%. Ειδικότερα, αυξήθηκε η καλλιεργούμενη έκταση καθώς αποξηράθηκαν έλη, καλλιεργήθηκαν εκτάσεις που είχαν εγκαταλειφθεί, απαλλοτριώθηκαν κάποιες άλλες κι έτσι υπήρξε πολύ περισσότερο υλικό για καλλιέργεια. Αξίζει να σημειωθεί ότι ειδικά στη Μακεδονία και Δυτική Θράκη, όπου είχαν εγκατασταθεί οι αγρότες πρόσφυγες μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα, η καλλιέργεια αυξήθηκε κατά 100%. Επίσης, η καλλιέργεια έγινε τακτική, ενώ μέχρι τότε ήταν άτακτη, και προστέθηκαν σ' αυτή και άλλα καλλιεργούμενα προϊόντα που έφεραν οι πρόσφυγες όπως σταφίδα Σουλτανίνα, καπνός, βαμβάκι κι αμπελοκαλλιέργεια.

Στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (Μακεδονία και Δυτική Θράκη) παρατηρείται κατακόρυφη αύξηση της κτηνοτροφίας. Οι Μικρασιάτες στην προσπάθειά τους να αξιοποιήσουν στο έπακρον τα μέσα τους παραχωρήθηκαν από την ΕΑΠ, κατάφεραν με τις γνώσεις και την εμπειρία τους να δώσουν νέα πνοή σε πολλούς τομείς αγροτικής ζωής τόσο σε ποιοτικό όσο και σε ποσοτικό επίπεδο όπως ήταν και η σιτοκαλλιέργεια αλλά και η αλιεία. Πιο συγκεκριμένα, οι αλιείς που προέρχονταν από τα μεγάλα λιμάνια του Βοσπόρου, των παραλίων του Πόντου και της Τραπεζούντας, κατάφεραν αυξάνοντας την παραγωγή να μειώσουν την εισαγωγή αλιεύματος ιδίως στην κατηγορία του παστού ψαριού.

Ο τομέας της οικονομίας όμως που άλλαξε καταφανώς όπως προαναφέρθηκε ήταν αυτός της βιομηχανίας και βιοτεχνίας. Και σε αυτόν τον τομέα παρατηρείται τόσο ποιοτική όσο και ποσοτική αύξηση. Ο Μικρασιατικός πληθυσμός των 1.300.000 ατόμων επάνδρωσε βιομηχανίες και βιοτεχνίες εκτοξεύοντας το ανθρώπινο δυναμικό τους με μία αύξηση της τάξης των 175%. Επίσης, αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα

οι τομείς της ταπητουργίας, μεταξουργίας, της βιομηχανίας πλαστικών ειδών και εμαγιέ. Επιπροσθέτως, μέχρι την έκδοση του μελετηθέντος πονήματος, το 1973, 200 από τις κυριότερες βιομηχανίες και βιοτεχνίες της χώρας είχαν ιδρυθεί από πρόσφυγες οι οποίοι επένδυσαν κεφάλαια από τράπεζες του εξωτερικού που είχαν ήδη ή χρυσές λίρες και μετρητά που έφεραν μαζί τους σε αυτούς τους τομείς. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι: Μύλοι Αγίου Γεωργίου, Αφοί Σαρακάκη Α.Ε, Χημικά προϊόντα και λιπάσματα Α.Ε.Ε, Μηναΐδης-Φωτιάδης, Τσαούσογλου Α.Ε, Υφαντουργία Δημητριάδη, Μακεδονική βιομηχανία «Ήλιος», Βιομηχανία Βάμβακος Αθανασιάδη Α.Ε, Βαμβακουργία Θεσσαλονίκης Α.Ε. Τέλος, ως μην παραλείψουμε τη συμβολή αυτών των πληθυσμών στην εμπορική ναυτιλία, καθώς από αυτούς τους τόπους προέρχονταν εξέχοντα ονόματα του παραπάνω κλάδου όπως ο Αριστοτέλης Ωνάσης, ο Ευγένιος Ευγενίδης, ο Κονιαλίδης, ο Γεώργιος Γιαννουλάτος και ο Νικόλαος Καβουνίδης (Ταχυδρόμος (1973) 18-20).

Ξεκινώντας από τον Άγγελο Αβραμίδη, πρέπει να αναφερθεί ότι γεννήθηκε το 1903 στη Σμύρνη, από γονείς Μικρασιάτες, τελείωσε την Ευαγγελική Σχολή αλλά και το Γαλλικό Λύκειο της Σμύρνης, ενώ όταν ήρθε στην Ελλάδα το 1922 μαζί με την οικογένειά του, αρχικά εργάστηκε ως δημόσιος υπάλληλος. Σύντομα όμως ασχολήθηκε με τη μεγάλη του αγάπη που δεν ήταν άλλη από το εμπόριο. Για πολλά χρόνια διετέλεσε Πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Αντιπροσώπων και μέλος του Διεθνούς Συλλόγου Εμπορικών Αντιπροσώπων. Συμμετείχε σε διεθνή συνέδρια ενώ είχε και σημαντική συμβολή στην εξαγωγή πολλών προϊόντων της χώρας μας στο εξωτερικό. Ειδικής αναφοράς χρήζει το γεγονός ότι μαζί με τον Ι. Αδάμ πρωτοστάτησαν για να συσταθεί Ελληνο-Τουρκική Επιτροπή για εμπορικές συναλλαγές Ελλάδας- Τουρκίας. Τέλος, ασχολήθηκε και με τα κοινά καθώς διετέλεσε αντιδήμαρχος στη Νέα Σμύρνη και Δημοτικός Σύμβουλος του Δήμου Αθηναίων (Ταχυδρόμος (1973) 48).

Ο βιομήχανος Περικλής Χαραλαμπίδης ήταν γέννημα- θρέμμα του Πόντου ο οποίος ήρθε στην Ελλάδα το 1931. Αρχικά δούλεψε ως εργάτης σε καλτσοποιίες και κλωστοϋφαντουργίες πλουτίζοντας έτσι τη γνώση του στην ποιότητα του υφάσματος. Αργότερα, καταφέρνει να ιδρύσει την πρώτη του επιχείρηση η οποία περιλαμβάνει υφάσματα ζέρσεϊ και επιτυγχάνει, αναπτυσσόμενη τάχιστα, το 1934 να εξάγει το 25% της παραγωγής της σε χώρες όπως Ολλανδία, Γερμανία, Τσεχοσλοβακία, Ελβετία και Κύπρο (Ταχυδρόμος (1973) 51).

Η Ε.ΜΑ.Ε (Εκκοκκιστική Μακεδονική Εταιρεία) ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη το 1955 από τους Σμυρνιούς Γ. Ακκά, Γ. Βεζύρογλου αλλά και τον Κων. Κωνσταντινίδη που είναι από την Προύσα. Μετά το 1922 εγκαθίστανται μαζί με τις οικογένειές τους στην συμπρωτεύουσα και προσπαθούν να συνεχίσουν τις δραστηριότητες που είχαν στην πρότερη πατρίδα τους. Όπως προαναφέρθηκε, 33 χρόνια μετά ανοίγουν την εταιρεία τους στη Θεσσαλονίκη και μετά από πολλές στερήσεις και δουλειά, καταφέρνουν να τη μεταφέρουν στην Αθήνα, στο κτίριο της οδού Πειραιώς. Η εταιρεία αυτή συνέβαλλε σημαντικά στην αύξηση εξαγωγής του εκκοκκιστικού και υδρόφιλου βαμβακιού, όπως επίσης και στην απορρόφηση πολλών Μικρασιατών προσφύγων ως εργατικού δυναμικού (Ταχυδρόμος (1973) 57).

Η ιστορία της περίφημης βιομηχανίας του Σμυρνιού Όμηρου Κολοκοτρώνη, απόφοιτο του εμπορικού τμήματος της Ευαγγελικής Σχολής και της Γαλλικής Σχολής “Les Merchitaristes” και του αδερφού του επίσης απόφοιτου της Ευαγγελικής Σχολής, ξεκινάει από το Κιρακαγάτς της Μ. Ασίας όπου γεννήθηκαν τα δύο αδέρφια όταν ο πατέρας τους είχε εκεί απέναντι από το τζαμί μαγαζί με χρώματα ανιλίνης. Μετά την καταστροφή, εγκαθίσταντο στη Θεσσαλονίκη, όπου καταφέρνουν να ανοίξουν μαγαζί με χρώματα ανιλίνης, ενώ σε κάποια χρόνια επεκτείνονται σε φαρμακευτικά είδη και καλλυντικά εξελίσσοντας αυτό που με κόπο δημιούργησαν σε μία βιομηχανία που δεν έχει τίποτα να ζηλέψει από αυτές τις παγκοσμίου φήμης (Ταχυδρόμος (1973) 57).

Ο βιομήχανος Νίκος Τσιτσόπουλος όταν ρωτήθηκε για το μυστικό της επιτυχίας των καταστημάτων του είπε ότι “αν θες να είσαι πρώτος, πρέπει να τρέχεις πίσω από τη μόδα”. Αυτό προσπάθησαν τα τρία αδέρφια από τη Μ. Ασία, Νίκο, Κίτσα και Τσιτσόπουλος. Από το πρώτο τους μαγαζί στην οδό Κλεισθένους το 1937 έως τις επόμενες δεκαετίες που κατάφεραν να είναι οι αποκλειστικοί εκπρόσωποι του οίκου Pierre Gardin στην Ελλάδα, αλλά και να κυριαρχήσουν στην αντρική μόδα συνδυάζοντας νεανικό στυλ με κομψότητα, τα κατάφεραν (Ταχυδρόμος (1973) 59). Η γνωστή σε όλους Ελληνική αυτοβιομηχανία “BIAMAX” ή αλλιώς “Φωστηρόπουλος Α.Ε”, είναι η πρώτη που έγινε στην Ελλάδα και ιδρύθηκε το 1973 από τον Μικρασιάτη Κ. Φωστηρόπουλο, γέννημα θρέμμα της Τραπεζούντας και απόφοιτο της Ροβερτείου Σχολής της Κωνσταντινούπολης με άριστη γνώση Γερμανικών και Αγγλικών. Ο νεαρός τότε Φωστηρόπουλος κέρδισε από νωρίς γνώσεις στον τομέα του εμπορίου διευθύνοντας τις επιχειρήσεις των γονιών του και αργότερα, ερχόμενος στην Ελλάδα κατάφερε να ιδρύσει και να συντηρήσει μια βιομηχανία πρότυπο οργάνωσης η οποία αποτέλεσε αντιπρόσωπο της Μερσεντές αλλά και την πρώτη βιομηχανία που έκανε εξαγωγές αυτοκινήτων- πούλμαν σε αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Αιθιοπία (Ταχυδρόμος (1973) 59).

Η γνωστή σε όλους μας εταιρεία ηλεκτρονικών ειδών «ΑΘΑ- ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ» ιδρύθηκε το 1957 από τον Άγγελο Αθανάσουλα, γιο του εφοπλιστή και βιομήχανου Χρηστάκη Αθανάσουλα, ο οποίος γεννήθηκε στη Σμύρνη λίγα χρόνια πριν την καταστροφή. Σπούδασε ηλεκτρονικά στη Σχολή του Πολεμικού Ναυτικού, αποφοίτησε από το Κολλέγιο Αθηνών και μιλούσε άπταιστα τις ξένες γλώσσες. Ιδρύοντας την εταιρεία αυτή κατάφερε αρχίζοντας από τη ραδιοφωνία να επεκταθεί σε πάρα πολλά ηλεκτρονικά είδη έτσι ώστε να γίνει αντιπρόσωπος πολλών ξένων εταιρειών στην Ελλάδα, αλλά και να παρουσιάσει πρώτος μηχανήματα όπως ηλεκτροκαρδιογράφος, ηλεκτροεγκεφαλογράφος κ.α (Ταχυδρόμος (1973) 62).

Από τη λίστα όλων αυτών των σπουδαίων προσωπικοτήτων δε θα μπορούσαμε να παραλείψουμε δύο από τους σπουδαιότερους: Τον Σμυρνιό Αριστοτέλη Ωνάση και τον Μποδοσάκη. Ο Αριστοτέλης Ωνάσης γεννήθηκε το 1906 στη Σμύρνη από όπου και τελείωσε την Ευαγγελική Σχολή και ήταν γιος του καπνέμπορα Όμηρου- Περικλή Ωνάση και της Πηνελόπης. Είχε τρεις αδερφές. Πέρασε από πολλές κακουχίες στην παιδική κι εφηβική του ηλικία καθώς έμεινε ορφανός από μητέρα σε ηλικία 5 ετών ενώ το 1922 χάθηκαν στη Μικρασιατική καταστροφή 3 αδερφοί του πατέρα τους και η θεία του Χριστίνα μαζί με την κόρη της, το γένος Κονιαλίδη, εξαφανίσθηκαν. Ο

πατέρα του σώθηκε ως εκ θαύματος από παρέμβαση του φίλου του Αμερικάνου υποπρόξενου ο οποίος τον ελευθέρωσε από την αιχμαλωσία. Ερχόμενοι στην Ελλάδα λόγω μεγάλης ένδειας η οικογένειά του αποφασίζει να τον στείλει να δουλέψει στο Μπουένος Άϊρες με 60 δολάρια στην τσέπη. Από εκεί ξεκινάει μια πορεία με λίγο ύπνο, σκληρή δουλειά ως εργαζόμενος στις επικοινωνίες ως τηλεφωνητής και παράλληλα ξεκινάει το καπνεμπόριο στον ελεύθερό του χρόνο. Σε 2 χρόνια αυξάνει κατά 15% τις εισαγωγές σε καπνά. Συνεχίζοντας αφοσιώνεται στη δουλειά, ανέρχεται κοινωνικά, γίνεται πρόξενος της Ελλάδας στην Αργεντινή και πλοιοκτήτης. Αγοράζει πλοία τα οποία θα δουλέψουν για λογαριασμό των Συμμάχων στο Β' Παγκόσμιο, στη συνέχεια ασχολείται με τη φαλαίνοθηρία και τέλος με την αγορά σπουδαιών επιχειρήσεων όπως το καζίνο του Μόντε Κάρλο, Ελβετικές Τράπεζες και η γνωστή σε όλους μας Ολυμπιακή. Όποια γνώμη κι αν έχει κανείς για την προσωπικότητά του, δε μπορεί να παραβλέψει και να μη θαυμάσει την πορεία ενός ανθρώπου που ξεκίνησε με μία καταστροφή και κατέληξε με μία αυτοκρατορία (Ταχυδρόμος (1973) 67-68).

Ο Μποδοσάκης γεννήθηκε σε ένα χωριό έξω από τη Νίγη της Καππαδοκίας κι ήταν ο τρίτος γιος του Θωμά και της Δέσποινας. Στα πρώτα του χρόνια ασχολήθηκε με την οικογενειακή επιχείρηση που είχε υδρόμυλο, οποίος μετά έγινε αλευρόμυλος και παρήγαγε 25 τόνους αλεύρι ημερησίως. Σύντομα αποδείχθηκε πως ήταν αυτός ο οποίος από το αδελφία του διέθετε το πιο ικανό επιχειρηματικό μυαλό. Σε ηλικία 22 ετών παντρεύεται με σύζυγο Αυστριακής καταγωγής και αποφασίζει να φύγει στο εξωτερικό, στην Αμερική για καλύτερες προοπτικές. Όμως οι Ιταλοί γιατροί που εξετάζουν τους Μικρασιάτες οι οποίοι θέλουν να φύγουνε στο εξωτερικό, με πρόσχημα την υγεία του δεν του δίνουν την άδεια εξόδου από τη χώρα, έτσι παραμένει και διαχειρίζεται την οικογενειακή επιχείρηση. Η συνεχής ανοδική οικονομική πορεία της οικογενειακής επιχείρησης, καθώς ήταν ο μόνος διαχειριστής του αλευρόμυλου και του εκκοκκιστηρίου βάμβακος, τον οδηγεί να μεταβεί το 1918 στην Κωνσταντινούπολη όπου καταφέρνει να αγοράσει το ξενοδοχείο Pera Pallas το καλύτερο τότε της Κωνσταντινούπολης και την εταιρεία Βαγκόν Λι, βοηθάει πολλά ευαγή ιδρύματα και για αυτό βραβεύεται από το Πατριαρχείο. Η Μικρασιατική καταστροφή το 1922 τον βρίσκει στη Δυτική Ευρώπη με τη σύζυγό του που είχε πάει για διάφορες υποθέσεις. Έτσι, δυστυχώς λόγω της καταστροφής αυτής χάνει την περιουσία των πέντε εκατομμυρίων χρυσών λιρών που είχε στη Σμύρνη Τα μόνα που κατάφερε να διασώσει είναι αυτά που είχε σε τράπεζες του εξωτερικού και συγκεκριμένα στην Ελβετία. Ύστερα από πρόσκληση του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1923, τον Ιούλιο, πηγαίνει στη Λωζάνη για να δώσει τη γνώμη του για τη Συνθήκη της ανταλλαγής πληθυσμών όπου εκφράζει την άποψη ότι πια δεν υπάρχει καμία θεραπεία και το πλήγμα είναι πολύ μεγάλο για τον Ελληνισμό. Το Νοέμβριο του ίδιου έτους πηγαίνει στην Αθήνα όπου εγκαθίσταται μόνιμα. Απορρίπτει τις προτάσεις πολλών πολιτικών κομμάτων και του Παπαναστασίου να συμμετάσχει στην πολιτική και προσπαθεί να ορθοποδήσει. Στην αρχή επειδή οι επιχειρήσεις στις οποίες επιδίδεται καταλήγουν οικονομικά ζημιογόνες για εκείνον, με αποτέλεσμα να χάσει αυτά που κατάφερε να διασώσει από την καταστροφή. Δεν το βάζει κάτω και προσπαθεί ξανά ορθοποδήσει. Το 1926 με τη βοήθεια του συνιδρυτή της Εθνικής Τράπεζας, του Δροσοπούλου, καταφέρει να ιδρύσει την Ελληνική εταιρεία Ανωνύμων Τηλεφωνιών και στη συνέχεια επιδίδεται με πολύ μεγάλα κέρδη στην πολεμική βιομηχανία. Όταν οι Γερμανοί μπαίνουν στην Αθήνα ο ίδιος φεύγει με τη σύζυγό του

για την Αίγυπτο και από κει για τα Ηνωμένα έθνη. Εκεί διαμένει δύο χρόνια κάνοντας πολύ κερδοφόρες επιχειρήσεις, ενώ το '44 γυρνάει στην Ελλάδα. Τότε διαπιστώνει ότι οι Γερμανοί είχαν συλήσει όλες τις εταιρείες του και συνολικά μαζί με τα παραγωγικά μηχανήματα και το παραγωγικό υλικό έχει χάσει ένα εκατομμύριο λίρες προπολεμικές. Δυστυχώς, στα 54 έτη του πρέπει να ξαναρχίσει από την αρχή. Χωρίς να πτοηθεί, 1947 αγοράζει την πλειοψηφία των μετοχών της Α.Ε Χημικά λιπάσματα και αγόραζε την εταιρεία πετρελαίων Biomal, ακολουθεί μία εξαιρετικά ανοδική πορεία με ένα αξιοσημείωτο σταθμό του 1955 όταν εκμεταλλεύεται τα κοιτάσματα λιγνίτη της Ελευσίνας, ενώ η δεκαετία 1960- 1970 αποδεικνύεται από τις πιο κερδοφόρες για εκείνον και τις επιχειρήσεις του. Στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας έλαβαν χώρα δύο πολύ σημαντικά γεγονότα: Ιδρύθηκε το Ίδρυμα Μποδοσάκη με μεγάλη προσφορά μέχρι σήμερα στα πολιτιστικά δρώμενα και ο ίδιος δώρισε εταιρείες που είχε αγοράσει μαζί με την Εταιρεία Λιπασμάτων στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα. Για το σύνολο της προσφοράς του τιμήθηκε το 1955 με το μεγάλο σταυρό του Φοίνικα (Ταχυδρόμος (1973) 67-68).

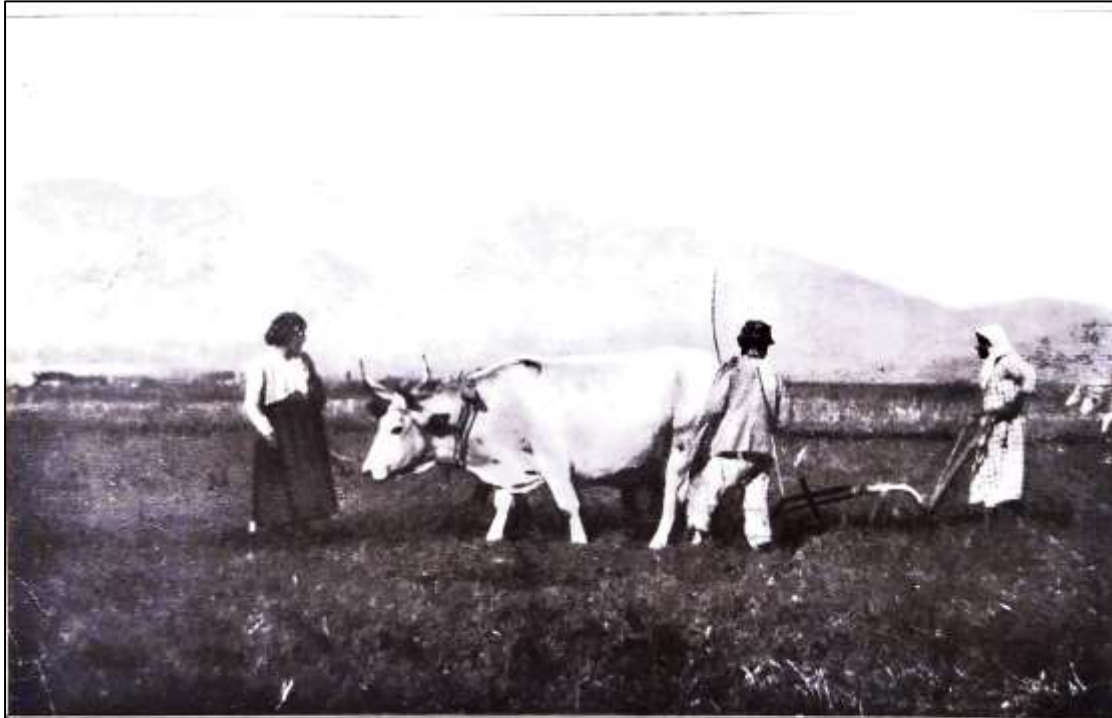
Για όλα όμως όσα παρουσιάσαμε, καθοριστική ήταν η συμβολή τόσο της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων, όσο και της Κοινωνίας των Εθνών η οποία ύστερα από διαπραγματεύσεις το Σεπτέμβρη του 1923 και ολοκληρώθηκαν τον ίδιο μήνα το 1924, χορήγησε 5 εκατομμύρια στερλίνες ως δάνειο στο Ελληνικό κράτος (Ταχυδρόμος (1973) 75).

Εν κατακλείδι με όλα τα παραπάνω δεδομένα, προκύπτει ότι το προσφυγικό ζήτημα ήταν ένα από τα σοβαρότερα θέματα που είχε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα και η αναγέννηση των προσφύγων στη νέα τους κατοικία, χωρίς να παραβλέποντας τα πολλά σκοτεινά σημεία στην πορεία αυτής, σήμανε και την Αναγέννηση της χώρας.

Έτσι οι πρόσφυγες από «πρόβλημα» του Ελληνικού κράτους έγιναν «ευλογία» του.

LA NAISSANCE D'UNE COLONIE.
Bénédiction des premières fondations du village.

FEMMES AU LABOUR (Macédoine).

6. Μια Κοινωνική Μελέτη στα 50 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή²⁴

Το βιβλίο αυτό αποτελεί μία μελέτη για τις συνθήκες και τον τρόπο ζωής των προσφύγων 50 χρόνια μετά την Μικρασιατική Καταστροφή η οποία εκπονήθηκε από τη συγγραφέα Rene Hirschon και τον συνεργάτη της, Ινδό αρχιτέκτονα S. Thakudersai. Τοπικά τοποθετείται στην Κοκκινιά, στο δήμο Νίκαιας και ειδικά στα Γερμανικά, σε κάποια σπίτια όπου συγγραφέας αναγκάστηκε να μείνει για την έρευνά της 14 μήνες και αποτελεί μία μελέτη για τις συνθήκες και τον τρόπο ζωής των προσφύγων. Η συγγραφέας το 1983 που επισκέφτηκε ξανά την Κοκκινιά ανανέωσε όλο το υλικό της και ανέφερε ότι το προφίλ της γειτονιάς έχει αλλάξει τελείως όσον αφορά στην πρώτη έρευνά της.

Η ίδια ονομάζει το βιβλίο της αυτό ως “μία ανθρωπολογική μελέτη του γεωγραφικού χώρου (Hirschon (1987) σ.14) δηλαδή μελέτη, με λίγα λόγια, χωροταξική η οποία επιθυμεί μέσω της δομής του χώρου να ερμηνεύσει τα ήθη τα έθιμα και την κοινωνική δομή που υπήρχε τότε στην Κοκκινιά, σε μία προσφυγική γειτονιά. Σύμμαχοί της σ’ αυτή τη μελέτη ήταν η Γεωγραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία. Ο σκοπός της ήταν να δείξει “το συμβολισμό και της σηματοδότηση που μετατρέπουν τους φυσικούς χώρους σε τόπους” (Hirschon (1987) σ.14). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις οικογενειακές αξίες και αρχές έτσι όπως αποτυπώνεται από τη δομή του σπιτιού, ενώ μεγάλες προκλήσεις αποτέλεσαν αφενός το γεγονός ότι έπρεπε να συνδυάσει την ανθρωπολογική έρευνα με ιστορία κάτι για το οποίο δεν υπήρχε πολύ βιβλιογραφία εκείνη την εποχή, έτσι έπρεπε να ψάξει και να βρει πάρα πολλούς καταλόγους και αφετέρου το γεγονός του ιδιαίτερου αυτοπροσδιορισμού των προσφύγων όπως η ίδια λέει. Δηλαδή, ζώντας μαζί με τους πρόσφυγες κατάλαβε ότι οι ίδιοι δεν αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες αλλά υπήρχε μία λεπτή διαχωριστική γραμμή στο θέμα της ταυτότητάς τους πράγμα που την έκανε να αναρωτηθεί αν θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει τον όρο “εθνότητα” (Hirschon (1987) σ. 18).

Έτσι λοιπόν με αυτές τις αντιθέσεις βασίστηκε, πέρα από τη βιβλιογραφία που όπως μας λέει ήταν ελλιπής, στη διαίσθησή της αλλά και στην ερμηνεία, στην παρατήρηση γεγονότων ζώντας για αρκετό καιρό μαζί με τους πρόσφυγες. Το προσφυγικό βίωμα έτσι όπως αποτυπώθηκε μέσα της από τους ανθρώπους που το ζήσανε και της το διηγήθηκαν ήταν ένα πολύ σημαντικό εργαλείο για να μπορέσει να αποδώσει τις γιορτές ποιότητες και τις πτυχές των κοινωνικών σχέσεων όπως καταγράφονται στους χώρους.

Τέλος, στον πρόλογό της καταλήγει με μία φράση που ίσως όλοι γνωρίζουμε ή όλοι υποπτευόμαστε ότι “η συμβολή των προσφύγων στη σύγχρονη Ελλάδα είναι καθοριστική” (Hirschon (1987) σ. 23).

Οι αρχές της δεκαετίας του 70’ βρίσκουν τη χώρα σε μία άνοδο οικονομική με ένα γενικότερο κλίμα συγκρατημένης αισιοδοξίας. Παρότι τα μέρη της Αθήνας στα οποία έμεναν οι πρόσφυγες δεν είχαν αλλάξει τοπογραφικά (μήπως εννοεί μορφολογικά),

²⁴ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ, HIRSCHON-ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ RENEΕ, ΜΙΕΤ (ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ), 2006’.

ωστόσο η οικονομική τους ζωής κι οι ευκαιρίες φαίνεται πως αναπτύσσονταν καθώς όπως λέει κι η συγγραφέας «Πρώτον, η ακραία ένδεια είχε μειωθεί σημαντικά, δεύτερον το φάσμα των επιλογών στον τομέα της οικονομικής δραστηριότητας είχε διευρυνθεί, και τρίτον, προσφέρονταν περισσότερες ευκαιρίες για μια επιχειρηματική ατομική πρωτοβουλία» (Hirscon (1987) 157).

Στους προσφυγικούς συνοικισμούς, όπως μαρτυράται, δεν υπήρχε τόσο έντονα το θέμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, όσο το κοινό ενωτικό στοιχείο της καταγωγής που ξεχώριζε τους πρόσφυγες από τους Αθηναίους ή Ελλαδίτες. Όσον αφορά στην οικονομική δραστηριότητα, μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού των προσφύγων αποτελούνταν από άτομα νεαρών ηλικιών, ενώ το γυναικείο φύλο κατείχε συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό της τάξεως του 23%. Σύμφωνα με έρευνες της εποχής κατά πλειοψηφική σειρά τα επαγγέλματα στα οποία απασχολούνταν οι πρόσφυγες ήταν: Επεξεργασία μετάλλου/ξυλουργική/υποδηματοποιία, εργαζόμενοι στα μέσα μεταφοράς (ιδιωτικά ή δημόσια) και έμποροι (Hirscon (1987) 160-161).

Ας μην ξεχνάμε ότι η Ελλάδα εκείνης της δεκαετίας χαρακτηρίζονταν από γενικότερη οικονομική ανάπτυξη με ελεγχόμενο πληθωρισμό, αύξηση τουρισμού και πολύ σημαντικό για την περίπτωσή μας, αύξηση ζήτησης εργατικών χεριών στην εγχώρια αγορά καθώς πολλοί Έλληνες είχαν φύγει μετανάστες για τη Γερμανία. Η ανάπτυξη της οικοδομής ευνοήθηκε ιδιαίτερα στην αρχή της δεκαετίας αυτής κάτι που ήταν και επιθυμητό κοινωνικά καθώς ακόμα υπήρχε ο θεσμός της «προίκας», δηλαδή της παράδοσης από την πλευρά της οικογένειας της νύφης ενός οικήματος στο οποίο θα κατοικούσε το νεαρό ζευγάρι. Τέλος, ένα άλλο κεντρομόλο στοιχείο ήταν η ανάπτυξη, σε στενά πλαίσια της βιομηχανίας και βιοτεχνίας (Hirscon (1987) 165). Η εικόνα που μας δίνει η συγγραφέας για την Κοκκινιά έως το 1972, η οποία αντιπροσώπευε και πολλούς άλλους προσφυγικούς συνοικισμούς, είναι η εξής: «Το 1972 έβρισκε κανείς διάσπαρτες σ' όλη την περιοχή μικρές βιομηχανίες που στεγάζονταν σε δωμάτια σπιτιών, υπόγεια και δωμάτια χτισμένα παράνομα στις αυλές. Κατά κανόνα εκεί απασχολούνταν κοπέλες της συνοικίας που έφτιαχναν πουκάμισα, πλεκτά και άλλα είδη ένδυσης με χειροκίνητες μηχανές. Υπήρχαν επίσης υποδηματοποιοί, μικροπωλητές και ξυλουργοί κοντά στους οποίους νεαροί δούλευαν ως μαθητευόμενοι, καθώς και λίγα εργαστήρια παραδείγματος χάριν κοσμοτεχνιτών και επισκευαστών ηλεκτρικών συσκευών» (Hirscon (1987) 167).

Από το 1972 και μετά όμως, με την ανάπτυξη του τομέα της διαφήμισης πολλές μικρές επιχειρήσεις έκλεισαν καθώς όπως ξέρουμε η διαφήμιση δημιουργεί στον καταναλωτή τεχνητές ανάγκες για να τον κατευθύνει στην αγορά κάποιου προϊόντος, έτσι κατήυθνε και τις νοικοκυρές των προσφυγικών στην αγορά προϊόντων από μεγάλες βιομηχανίες. Πολλές λοιπόν τοπικές επιχειρήσεις έκλεισαν ενώ οι Μικρασιάτες βρέθηκαν να κληθούν να επιλέξουν μεταξύ της επιχειρηματικής τους ανεξαρτησίας απ' τη μία και οικονομικής τους ασφάλειας απ' την άλλη. Όπως παρατηρεί και η συγγραφέας, εκτός από εκείνους που είχαν κάποια κεφάλαια και αξιοποιώντας τις επιχειρηματικές γνώσεις απ' την πατρίδα τους μπόρεσαν ν' ανοίξουν επιχειρήσεις μεγαλύτερου μεγέθους απ' τις συνοικιακές, οι υπόλοιποι είχαν πληχθεί από την κρίση του 1972. Σημειωτέον δε, ότι η προτίμηση στην

αυτοαπασχόληση²⁵ είχε σχέση και με τον αξιακό κώδικα των Μικρασιατών (Hirscon (1987) 169-170).

Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της δεκαετίας αυτής είναι η μεγάλη οικοδομική ανάπτυξη της πόλης, η οποία και αποτέλεσε στοιχείο βιοπορισμού πολλών Μικρασιατών. Ενώ τα προηγούμενα χρόνια το καφενείο της εκάστοτε προσφυγικής γειτονιάς ήταν ένας τόπος συνάντησης των επίδοξων εργατών σε οικοδομές με τους υποψήφιους εργοδότες του, μετά κάτι τέτοιο δεν κρινόταν απαραίτητο. Παλιά, όπως μας περιγράφεται, υπήρχαν 2-3 καφενεία της εκάστοτε προσφυγικής γειτονιάς όπου πήγαιναν επίδοξοι εργάτες να αναζητήσουν τα μεροκάματα τα οποία ήταν δυσεύρετα. Με την οικιστική άνθηση της πόλης, την εύκολη χορήγηση στεγαστικών δανείων και την άδεια αναδόμησης, βάσει προϋποθέσεων, προσφυγικών κατοικιών οι οικοδομικές εργασίες αυξήθηκαν πολύ. Επιπλέον αλλάζουν κι οι συνθήκες εργασίας με τους εργάτες να διεκδικούν καλύτερους μισθούς και κάλυψη των μεταφορικών εξόδων από και προς την εργασία τους. Εκτός από την οικοδομή και τις μεταφορές, η βασική πηγή βιοπορισμού είναι το εμπόριο (είτε εντός καταστημάτων είτε πλανόδιοι) και ανειδίκευτοι εργάτες στο Δήμο (Hirscon (1987) 173).

Η τρίτη κατηγορία που προαναφέραμε λοιπόν, οι μικροπωλητές και κυρίως πλανόδιοι, ευνοούνταν πολύ οικονομικά καθώς αγόραζαν χονδρικά τα, εποχιακά συνήθως, προϊόντα που πουλούσαν και κέρδιζαν αυξάνοντας τη λιανική τιμή μετά. Η συγγραφέας εδώ μας δίνει ανάγλυφη την εικόνα που υπήρχε σε κάθε προσφυγική γειτονιά: «Οι φωνές των πλανόδιων πωλητών καθώς περνούσαν καθημερινά από τα στενά, πεζοί ή πάνω σε κάρα που τα έσερναν γαϊδούρια ή πάνω σε μικρά θορυβώδη τρίκυκλα, χαρακτήριζαν τη ζωή στις γειτονιές» (Hirscon (1987) 175). Μετά τη Χούντα του '67, υπήρχαν περιορισμοί σε σχέση με τις άδειες των πλανόδιων πωλητών, οι οποίοι τις περισσότερες φορές δρούσαν με την ανοχή των αστυνομικών. Στο συγκεκριμένο πόνημα αναφέρονται χαρακτηριστικά περιπτώσεις ανθρώπων που έκαναν πλανόδιο εμπόριο για χρόνια και μ' αυτό συντηρούσαν τις οικογένειές τους. Μάλιστα, ήταν τόσα πολλά τα κέρδη που με τη συνετή διαχείριση εκ μέρους των γυναικών τους μπορούσαν να συντηρηθούν οικογενειακώς και τους μήνες που ο πατέρας της οικογένειας δε θα δούλευε γιατί τότε δεν ήταν η εποχή του προϊόντος που εμπορεύονταν. Επιπροσθέτως, οι πλανόδιοι πωλητές ήταν μια ακόμη δελεαστική λύση για τις νοικοκυρές αφού προσέφεραν το εμπόρευσμά τους σε δόσεις και στις τιμές τους δεν περιλαμβάνονταν τα έξοδα συντήρησης ενός καταστήματος. Για την εξασφάλιση της δουλειάς των πλανόδιων πωλητών ή για ανεξάρτητη εργασία στον τομέα των μεταφορών, σημαντική ήταν η αγορά ενός μέσου μεταφοράς. Δεν ήταν λίγοι οι άνθρωποι που δούλευαν χρόνια ως υπάλληλοι προκειμένου να εξασφαλίσουν το απαραίτητο κεφάλαιο για την αγορά ενός τρίκυκλου που ήταν και πιο δημοφιλής ή δίκυκλου καθώς όπως μας μαρτυρά και η συγγραφέας «Ακόμα και το 1972 όταν οι πιστώσεις χορηγούνταν εύκολα, η προκαταβολή των 40000 δραχμών για την αγορά οχήματος ήταν ένα υπολογίσιμο ποσό» (Hirscon (1987) 181).

---

²⁵ Είναι ανάγκη να τονιστεί διαχρονικά ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων των Μικρασιατών υπήρξε πολύ μικρός που μπορεί να αποδοθεί στην αρνητική τους αντιμετώπιση από το κατεστημένο κράτος αλλά την αποστροφή των ίδιων από κάθε κρατική οντότητα.

Τέλος, η λαϊκή αγορά αποτελούσε επίσης μια καλή πηγή εισοδήματος. Εκεί υπήρχε μεγάλη οργάνωση με ειδική επιτροπή, εκλεγμένο πρόεδρο και αστυνομικό για την τήρηση της τάξης. Μάλιστα δεν ήταν λίγες οι φορές που οι συμμετέχοντες σε αυτήν χρειάζονταν να χρησιμοποιήσουν πλάγιες μεθόδους δια των δημοσίων σχέσεων με τον αστυνομικό και την επιτροπή της αγοράς προκειμένου να εξασφαλίσουν μια καλύτερη σειρά στους πάγκους της λαϊκής. Ήταν μια αρκετά επικερδής απασχόληση παρά τον αυξημένο ανταγωνισμό.

Στον αντίποδα των μικροπωλητών, μικρών βιοτεχνιών, υπαλλήλων μεταφορών, υπαλλήλων σε λαϊκή και ελεύθερων, περιπλανώμενων πωλητών βρίσκεται η υπαλληλική σχέση με τα πλεονεκτήματα της εξασφάλισης μηνιαίου εισοδήματος και σταθερότητας. Μάλιστα, επειδή πολλοί που δούλευαν ως εργάτες σε εργοστάσιο είχαν το μισό μηνιαίο εισόδημα από τους ελεύθερους «πωλητάδες», προσπαθούσαν να το αντισταθμίσουν αυτό οικονομικά κάνοντας βαριές δουλειές με καλύτερα οικονομικά κέρδη τους καλοκαιρινούς μήνες. Ως κοινωνιολογική παρατήρηση για την προσφυγική κοινωνία εδώ, σημειώνεται ότι παρότι η ανεξάρτητη εργασία κατά την οποία κάποιος “δεν έχει κανένα πάνω απ’ το κεφάλι του” είναι προτιμώμενη απ’ τον αντρικό πληθυσμό, για τις γυναίκες στο θέμα επιλογής συζύγου προτιμάται εκείνος που έχει μία σταθερή εργασία (Hirscon (1987) 185).

Σε όλο αυτό το φάσμα της βιοποριστικής απασχόλησης συμμετείχαν κι οι γυναίκες Μικρασιάτισσες, οι οποίες αποτελούσαν το 23% του εργαζόμενου πληθυσμού όπως αποτυπώθηκε στην απογραφή του 1971 (το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες στο κέντρο της Αθήνας ήταν 27%) (Hirscon (1987) 191). Βλέπουμε σε αυτό το σημείο για άλλη μία φορά το κατά πόσον τα ήθη, έθιμα κι οι επικρατούσες αντιλήψεις των προσφύγων καθόριζαν την καθημερινότητά τους. Δηλαδή, παρά τις υπάρχουσες έντονες βιοποριστικές ανάγκες που υπήρχαν στα περισσότερα νοικοκυριά, οι γυναίκες δεν έμπαιναν στη μάχη της βιοπάλης παρά μόνο οι νεότερες κι αυτό για να εξοικονομήσουν χρήματα για την προίκα τους τα οποία λόγω οικονομικής ένδειας δε μπορούσαν να εξασφαλίσουν από τους άντρες της οικογένειάς τους. Όλο αυτό συνέβαινε καθώς σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις η θέση της γυναίκας ήταν να κάνει κουμάντο στο νοικοκυριό του σπιτιού της κι η θέση του άντρα στη μάχη της βιοπάλης. Μάλιστα, όπως προαναφέρθηκε, το «γόητρο» ενός υποψήφιου γαμπρού ή καλού οικογενειάρχη είχε σχέση με την οικονομική στήριξη που παρείχε ή μπορούσε να παράσχει στη μέλλουσα οικογένειά του.

Για όλους τους προαναφερθέντες λόγους αλλά και λόγω των δύσκολων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών (Γερμανική Κατοχή, Εμφύλιος, Χούντα κλπ.) τα νοικοκυριά των προσφύγων δυσκολεύτηκαν πολύ οικονομικά και δυστυχώς γι’ αυτούς δεν υπήρχαν, όπως για τους Ελλαδίτες, οι δυνατότητες να ανταλλάσσουν αγαθά ή να βοηθιούνται οικονομικά από συγγενείς και φίλους από γύρω χωριά ή συνοικισμούς. Όταν λοιπόν οι ανάγκες πίεζαν, οι γυναίκες έβγαιναν στην αγορά εργασίας είτε ως εργάτριες σε εργοστάσια ή επιχειρήσεις, είτε δουλεύοντας ως παντρεμένες κατ’ οίκον. Για τον λόγο αυτό προτιμούνταν τέχνες που θα μπορούσαν να ασκήσουν από το σπίτι τους όπως κομμωτική ή μοδιστρική και οι περισσότερες προτιμούσαν να μην ολοκληρώσουν τις Γυμνασιακές τους σπουδές για να μάθουν την τέχνη της επιλογής τους. Ειδικής αναφοράς χρήζει το γεγονός ότι η εργασία ως

οικιακή βοηθός σε ένα άλλο σπίτι μιας Αθηναϊκής οικογένειας δεν προτιμώντο συχνά καθώς «μια γυναίκα που υπερηφανεύονταν όπως οι περισσότερες ότι "ήταν καλή νοικοκυρά" κάτι που αποτελούσε πρωταρχική γυναικεία φιλοδοξία, θα υπονόμειυε την τόσο ουσιαστική αυτή διάσταση της προσωπικότητάς της αν αναλάμβανε να φροντίζει το σπίτι μιας άλλης ως παραδουλεύτρα» (Hirscon (1987) 198).

Εν κατακλείδι, παρατηρούμε ότι σε κάθε τομέα της ζωής των προσφύγων παρά τις όποιες επιτακτικές ανάγκες, το αξιακό σύστημα από το οποίο διέπονταν η ζωή τους ήταν πάντα παρόν. Όσο κι αν έδινε ασφάλεια μια σταθερή δουλειά, το να «μην έχεις αφεντικό πάνω από το κεφάλι σου» δέσποζε σα σκέψη. Όσο κι αν βοηθούσε να προσφέρει η γυναίκα στο νοικοκυριό οικονομικά το να το πράττει για περαιτέρω υλικές ανάγκες ενώ ο άντρας της ως οικογενειάρχης μπορούσε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα, ήταν δείγμα «δίψας» για υλικά αγαθά που παρέπεμπε σε ηθική χαλάρωση. Οι αξίες της ζωής, το φάσμα του μεταφυσικού, που παρουσιάζονταν ως σύνολο αντιλήψεων σε γηραιότερους άντρες αλλά κι η μεγάλη εργατικότητα με το «φιλότιμο» αποτελούσαν κύρια χαρακτηριστικά της προσφυγικής κοινωνίας που τελικά ήταν κράτος εν κράτει στα μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Αθήνα.

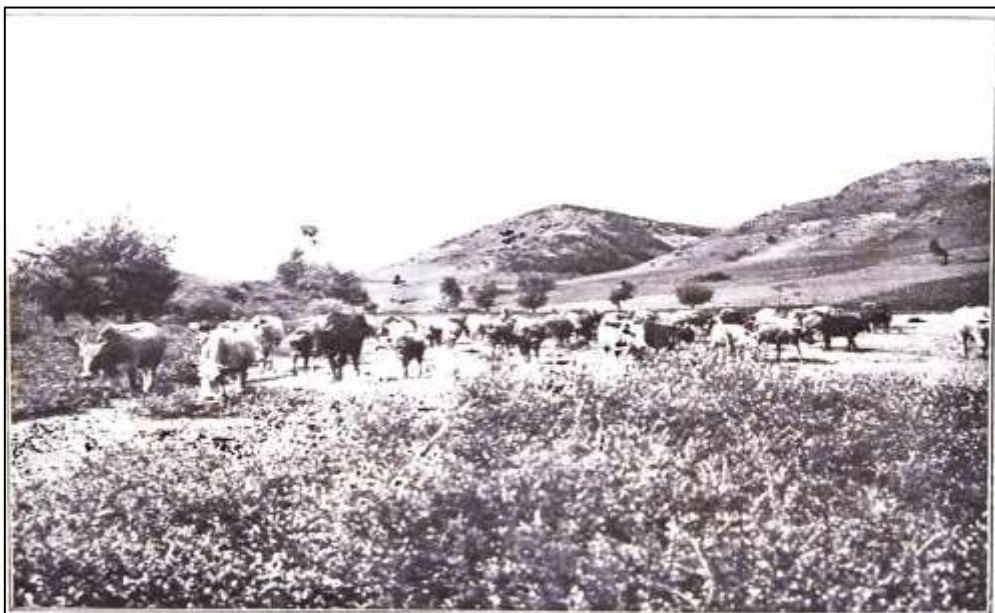
UNE ASSEMBLÉE GÉNÉRALE.
Kéligis de Thessalie.

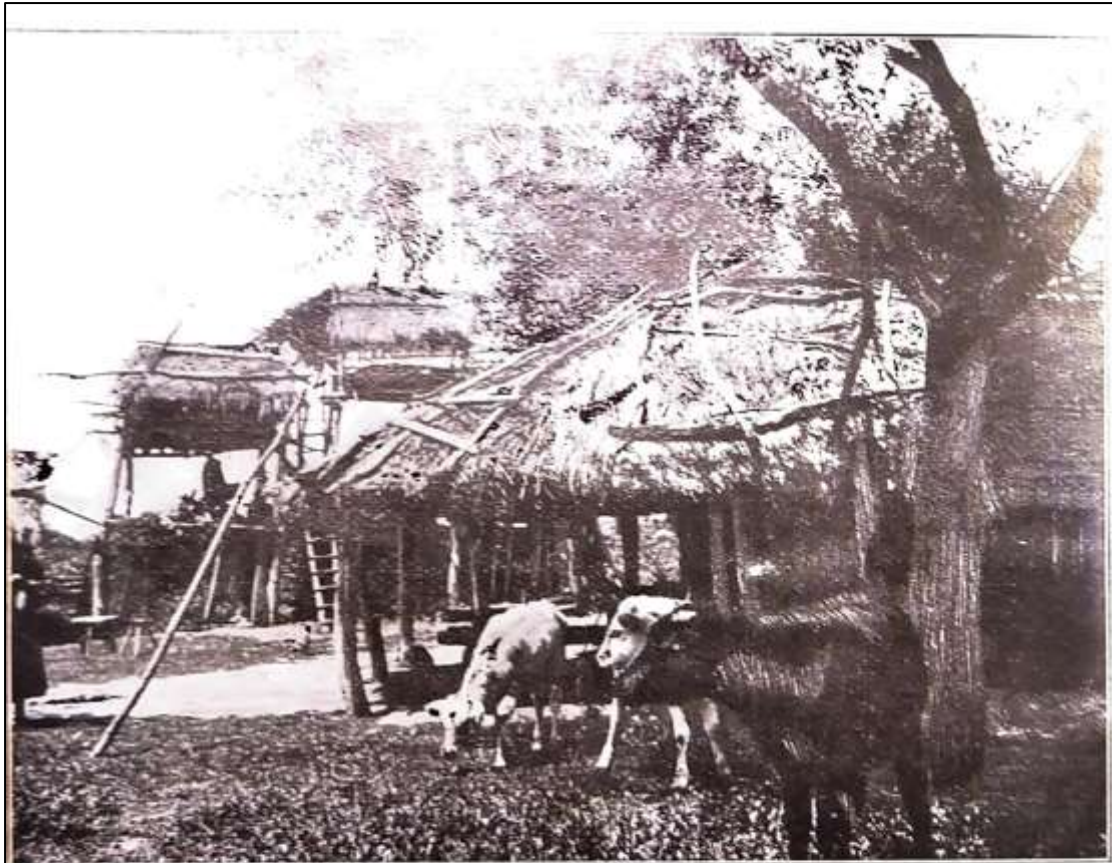
LES TROIS GÉNÉRATIONS AUX CHAMPS.
L'aïeule, la fille et la petite-fille orpheline.

COLONIE DE PÊCHEURS DE RYSSION.
créée par la Commission, sur une côte de la Macédoine jadis déserte.

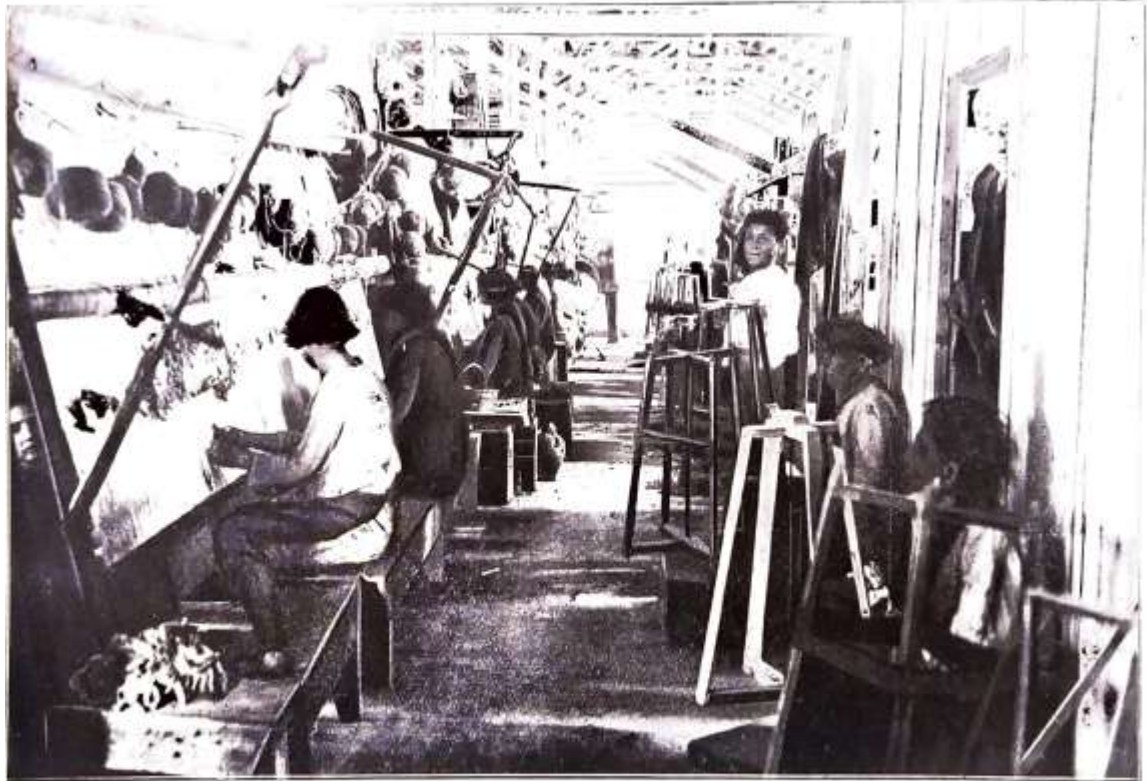
CHEPTTEL D'UN VILLAGE DE RÉFUGIÉS EN MACÉDOINE OCCIDENTALE

POUR SE PROTÉGER CONTRE LES MOUSTIQUES,
Huttes élevées où les indigènes des régions marécageuses de Macédoine
dorment en été.

UNE ESCOUADE IMPROVISÉE,
Boy-scouts d'une colonie de réfugiés caucasiens à Kilkis (Macédoine).

ATELIER DE TAPIS D'ORIENT AUX ENVIRONS D'ATHÈNES.

En Route.
Colonie de Néocésarée.

L'EAU ABONDANTE.
Fuits artésien.

POTTERS ARMÉNIENS (Kioutahia).

UNE BONNE RÉCOLTE EN ATTIQUE,
Colonie de Xylokeriza.

LA CULTURE DE LA SULTANINE EN CRÈTE.
Vignerons de Vourla (Asie Mineure).

7. Παραδείγματα Βιομηχανιών που Ιδρύθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται παραδείγματα εταιρειών που ιδρύθηκαν από πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής. Οι επιχειρήσεις που αναφέρονται είναι ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ και αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Η Ερευνητική Ομάδα, για να υπάρξει κατάλογος εταιρειών που ιδρύθηκαν μετά από το 1922, ζήτησε από τον ΕΒΕΑ (Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών) έλαβε απορριπτική απάντηση χωρίς καμιά δικαιολογία.

7.1 Ν. & Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ – ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΜΠΙΣΚΟΤΩΝ & ΕΙΔΩΝ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Τη χρονιά της Μικρασιατικής Καταστροφής φθάνει στην Ελλάδα και η οικογένεια της Μαρίας Παπαδοπούλου. Δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία άφιξής τους, όπως δεν γνωρίζουμε και πολλά για τη ζωή τους μέχρι τότε. Οι μόνες πληροφορίες που διαθέτουμε προέρχονται από την προφορική οικογενειακή ιστορία.

Αυτό που γνωρίζουμε με σιγουριά είναι πως η οικογένεια έφυγε από την Κωνσταντινούπολη μετά το θάνατο του πρωτότοκου γιού της οικογένειας, του Βασίλη, ο οποίος επήλθε μάλλον από φυματίωση στις 22 Αυγούστου 1922, βάσει των βιβλίων θανάτων της Μητρόπολης Χαλκηδόνας (σημερινού Καντίκιοϊ).

Οι λόγιοι που ώθησαν εν τέλει την οικογένεια να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη δεν είναι γνωστοί. Λέγεται πως ο θάνατος του αρχηγού της οικογένειας, του Γιάννη Παπαδόπουλου από καρδιακή προσβολή αποτέλεσε το βασικό κίνητρο. Όμως κάτι τέτοιο δεν είναι ακριβές μιας και ο θάνατος του πατέρα συνέβη δέκα χρόνια πριν την αναχώρηση. Αυτό που μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε είναι το εξής: Η Μαρία Παπαδοπούλου, μητέρα της οικογένειας, σε συμφωνία με τον μεγάλο της γιο, τον Νικόλαο, ο οποίος βρισκόταν σε ηλικία τέτοια ώστε να συμμετέχει στις επιχειρηματικές δραστηριότητες και επομένως στις αποφάσεις που αφορούν την οικογένεια, διαισθάνθηκαν ότι το μέλλον τους δεν θα ήταν πλέον ευοίωνο στην

Κεμαλική Τουρκία και προτίμησαν να φύγουν, αναζητώντας καλύτερη τύχη στη Μασσαλία της Γαλλίας.

Η ίδρυση της επιχείρησης μπισκοτοποιίας «Παπαδοπούλου» εντοπίζεται το έτος 1916 στην Κωνσταντινούπολη. Το πως έφθασαν να γίνουν μπισκοτοποιοί δεν το γνωρίζουμε ακριβώς. Γνωρίζουμε όμως ότι το πρώτο προϊόν που παρήγαγαν δεν ήταν άλλο από τα τα Πτι Μπερ (Petit-Beurre) – τα τετράγωνα μπισκότα με τα δοντάκια. Σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση τα μπισκότα αυτά αρχικά φτιάχνονταν στο σπίτι της οικογένειας από τη μητέρα και διανέμονταν από τους γιούς στις συνοικίες της Πόλης πάνω σε μεγάλους δίσκους.

Εξήντα χρόνια σχεδόν μετά την αναγκαστική εγκατάλειψη της πατρίδας, ο Ευάγγελος Ι. Παπαδόπουλος περιέγραφε τα πρώτα βήματα της επιχείρησης με τα ακόλουθα λόγια:

«Την εποχή ακριβώς εκείνη (δηλ. του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, 1914-1918) η ανάγκη να δοθεί στα παιδιά και τους αρρώστους κάτι καλύτερο από μπομπότα, τρεις νέοι 18 μέχρι 9 ετών και μετέπειτα ιδρυταί της σημερινής βιομηχανίας κατόρθωσαν να βρουν μικρές ποσότητες αλεύρου, ζάχαρης και βουτύρου και με πρόχειρα μηχανικά μέσα να παράγουν τα πρώτα 'PETIT-BEURRE PAPADOPOULOS BROTHERS' και να ξεκινήσουν τα δύο τελευταία χρόνια του πολέμου, το 1916 να βάλουν τα θεμέλια μικρής βιοτεχνίας και να στήσουν το εργοστάσιό τους στο Σκούταρι στην ψαραγορά της Πόλης».

Τα 3 από τα 5 αδέρφια της οικογένειας πήραν την πρωτοβουλία να προσφέρουν στην ντόπια κοινωνία του προαστίου Σκούταρι (κάτω ακριβώς από τη Χαλκηδόνα) της Πόλης μια τροφή που θα ήταν αρεστή κυρίως στα παιδιά και τους αρρώστους. Η παραγωγή τους δεν ήταν εύκολη στην αρχή, καθώς τα μικρά μυστικά επιτυχίας αποκαλύφθηκαν στην πορεία. Με μια ξύλινη σφραγίδα τύπωναν πάνω στα μπισκότα τη φίρμα τους: «Αδελφοί Παπαδοπούλου, Κωνσταντινούπολις».

Η παρασκευή και πώληση μπισκότων από την οικογένεια Παπαδοπούλου υπήρξε πολύ πετυχημένη και απέφερε σημαντικά κέρδη σε σύντομο χρονικό διάστημα. Από 50 κιλά ημερησίως ανέβηκε σύντομα στα 500 κιλά. Το 1922, στο τέλος της Κωνσταντινουπολίτικης περιόδου της, η μεγέθυνση της επιχείρησης άρχισε να ξεπερνάει τις προδιαγραφές της οικογενειακής κλίμακας και λογικά θα είχε αποκτήσει εντελώς διαφορετικές υποδομές από αυτές που προσέφερε το σπίτι της οικογένειας.

Οι μάλλον δυσοίωνες επιχειρηματικές και όχι μόνο προοπτικές ήταν αυτές που ώθησαν τελικά την οικογένεια να εγκαταλείψει την γενέτειρά της. Προοπτικές που έγιναν ακόμη χειρότερες μετά τις δυσμενείς στρατιωτικές εξελίξεις για την ελληνική πλευρά.

Αν και ο τελικός προορισμός της οικογένειας ήταν η Γαλλία, αγάπησαν τη νέα τους πατρίδα και αδράττωντας την ευκαιρία της απουσίας μπισκότων στην ελληνική αγορά (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων) εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα. Όπως αναφέρεται η Οικογένεια είχε αποφασίσει να μεταναστεύσει από την Πόλη στην Γαλλία με πλοίο

το οποίο έκανε στάση μερικών ωρών στον Πειραιά. Διαπίστωσαν κατά την έξοδο τους στον λιμάνι ότι δεν ήξερε κανείς τι είναι μπισκότο. Αυτό οδήγησε στο να μην ταξιδέψουν για την Γαλλία και να παραμείνουν στην Αθήνα.

Πρόσφυγες, λοιπόν, έφτασαν στην Ελλάδα χωρίς να γνωρίζουν τον τόπο και τις συνήθειες του. Η αφετηρία ήταν ταπεινή και η απόσταση τεράστια. Με την εγκατάσταση της οικογένειας στην Αθήνα αρχίζει και η ιστορία του μπισκότου στην Ελλάδα. Κατά τη δεκαετία του 1920 το μπισκότο εδραιώνεται ως καταναλωτικό είδος στην Ελλάδα, ακόμη και αν η κατανάλωσή του είναι πολύ περιορισμένη σε σύγκριση με άλλα γλυκίσματα και σε σχέση με άλλες χώρες. Επρόκειτο για ένα αγαθό ξένο προς τους Έλληνες, βάσει της διατροφικής τους κουλτούρας και αρκετά απρόσιτο για την αγροτική και πολύ φτωχή Ελλάδα του μεσοπολέμου.

Στα πρώτα στάδια εμφάνισής του στη χώρα μας, το μπισκότο απευθυνόταν σε εύπορες κοινωνικές ομάδες.

Οι πρώτοι μεγάλοι πελάτες της επιχείρησης ήταν τα παντοπωλεία του Βασιλόπουλου και του Θανόπουλου, τα οποία ξεπερνούσαν το πρότυπο του παραδοσιακού ελληνικού μπακάλικου. Αλλά και στη Θεσσαλονίκη, η διάθεση των μπισκότων Παπαδοπούλου γινόταν από το πιο εκλεκτό μαγαζί της πόλης.

Η παραγωγή μπισκότων γινόταν από ένα σημείο και μετά, σε κάποια βιοτεχνική οικοδομή στο Μεταξουργείο στην οδό Πατρόκλου 7. Η οδός Πατρόκλου βρισκόταν στην συνοικία Αγίου Κωνσταντίνου. Εκεί ξεκίνησε η οικογένεια την παραγωγή της με το Πτι Μπερ, αλλά ο ρυθμός με τον οποίο αναπτύχθηκε υπήρξε κάτι παραπάνω από γρήγορος. Το 1931 η επιχείρηση κυκλοφόρησε το πρώτο «επίσης κλασικό μπισκότο MARIE, εν συνεχεία δε τα πρώτα με γέμιση κρέμας».

- Το 1933 (πρώτη χρονιά για την οποία διαθέτουμε συνολικά στοιχεία) η επιχείρηση παράγει 15 είδη μπισκότων, πολλά από αυτά σε διαφορετικές παραλλαγές.

- Τα επόμενα χρόνια, 1934, 1935, 1937 και 1938 προστίθενται νέα είδη μπισκότων.

- Το 1941 είχε φτάσει να διοχετεύει στην αγορά 30 είδη μπισκότων.

Πολύ ενδιαφέρον στην παραγωγή της οικογένειας Παπαδοπούλου είναι το ότι συμπεριελάμβανε και παραδοσιακά ελληνικά προϊόντα, όπως κουραμπιέδες, βουτήματα, παξιμάδια, γαλέτες και κουλούρια. Αυτό αποδεικνύει πως την εποχή

εκείνη το μπισκότο δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στην δυνατότητα εδραίωσης της επιχείρησης στην ελληνική αγορά.

Η άφιξη των προσφύγων είχε δημιουργήσει μια νέα δυναμική αγορά στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, όπως φαινόταν και από τη διαφήμιση του παντοπωλείου Π. Θανοπούλου στην οποία σημειώνεται ότι διατίθενται «Και όλα τα Πολίτικα και Αθηναϊκά γλυκά, τούρτες κλπ.».

Πράγματι διαβλέπουμε από όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας ότι από το δεκαετία του 1920 μέχρι τη δεκαετία του 1940 το μπισκότο αποτελούσε ένα εντελώς περιθωριακό προϊόν. Ο επικρατών κλάδος ζαχαρωδών και αμυλωδών προϊόντων αφορά κυρίως χαλβάδες, λουκούμια, ταχίни, καραμέλες, κουφέτα, σοκολάτες, άμυλο και αμυλοσάκχαρο. Παρόλα τα μικρά μεγέθη που φαίνεται να αντιπροσωπεύει το μπισκότο για την ελληνική βιομηχανία γενικά, αλλά και την βιομηχανία τροφίμων ειδικά, διαπιστώνεται ότι η επιχείρηση της οικογένειας Παπαδοπούλου αναπτύσσεται ραγδαίως. Η μπισκοτοποιία άρχισε να κάνει άλματα στην Ελλάδα, όπως διαφαίνεται στους ισολογισμούς της επιχείρησης.

Η εταιρεία των αδελφών Παπαδοπούλου αρχίζει να αναπτύσσεται με ταχύτατους ρυθμούς έχοντας περάσει πλέον στη βιομηχανική παραγωγή μπισκότων. Μέσα σε 6 χρόνια (1926-1932) με σταθερότητα τιμών (αν όχι μείωση λόγω της ύφεσης 1929-1932), το ύψος του ενεργητικού της επιχείρησης αυξήθηκε κατά περίπου δέκα φορές. Το δε κεφάλαιο της αυξήθηκε πιο γρήγορα (από 256.238 δρχ. που ήταν το 1926, θα φτάσει τα 3.278.883 δρχ. το 1932).

Δεν είχαμε μόνο μια ταχύτατη ανάπτυξη της επιχείρησης, αλλά παράλληλα και μια αλλαγή της φυσιογνωμίας της με τα πάγια να αποκτούν ένα όλο και πιο σημαντικό ρόλο στη λειτουργία της. Το 1931-32 η επένδυση στην αγορά μηχανημάτων, πολλαπλασιάζουν την αξία των παγίων της και οδηγούν σε νέα είδη μπισκότων που γνωρίζουν αμέσως μεγάλη επιτυχία (τα Μιράντα, τα Γεμιστά και τα Cream Crackers). Η επιχείρηση είχε υγιή ισολογισμό με εξαιρετικά περιορισμένο τραπεζικό δανεισμό καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της με σχεδόν το ήμισυ των πιστώσεων του παθητικού να οφείλεται στον Ευάγγελο Παπαδόπουλο.

Η δυναμική της αγοράς του μπισκότου στη μεσοπολεμική Ελλάδα και τα πλεονεκτήματα της επιχείρησης της οικογένειας Παπαδοπούλου γίνονται πολύ πιο φανερά, αν λάβουμε υπόψιν μας τον εξαιρετικό ανταγωνισμό που επικρατούσε στον κλάδο ζαχαρωδών και αμυγδαλωτών προϊόντων.

Η κρίση του 1929-1932 δεν άφησε αλώβητη την εταιρεία (μειώνοντας τα κεφάλαιά της από 3,2 εκατομμύρια δρχ. το 1932 σε 1,5 εκατομμύρια δρχ. το 1938), αν και δεν μείωσε την δυναμική της στις πωλήσεις. Η υπεροχή της σε σχέση με τις υπόλοιπες εταιρείες του κλάδου ήταν αυτή που της επέτρεψε να επιβιώσει χωρίς μεγάλες ανατροπές.

Υπεροχή σε σχέση με τις υπόλοιπες εταιρείες του κλάδου πέτυχε να δημιουργήσει η επιχείρηση αξιοποιώντας σε μεγάλη έκταση και το εργαλείο της διαφήμισης. Όπως

όλες οι μεγάλες μπισκοτοποιίες του κόσμου δημιούργησε από τα πρώτα κιόλας χρόνια ένα ισχυρό brand name, κερδίζοντας σημαντικό έδαφος στον ανταγωνισμό. Το πρώτο εργοστάσιο της επιχείρησης κτίστηκε το 1933 σε ένα οικόπεδο στα Πετράλωνα, ενώ οι επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό συνεχίζονταν.

Τον Ιανουάριο του 1938 συστάθηκε η ομόρρυθμος εταιρεία Ν.Ι. και Ε.Ι. Παπαδοπούλου, με μια νομική μορφή στη βάση της οποίας λειτούργησε η εταιρεία για τα επόμενα 33 χρόνια περίπου. Το αρχικό κεφάλαιο ανερχόταν σε 1.600.000 δρχ.. Με την λειτουργία του νέου εργοστασίου κατά το ίδιο έτος και τη θεσμική της μεταμόρφωση σε Ομόρρυθμο εταιρεία περνάει πλέον στη βιομηχανική της φάση. Στη διάρκεια του πολέμου η επιχείρηση παρασκευάζει μπομπότα για τον ελληνικό στρατό, ενώ στην πορεία επιτάσσεται από τους Γερμανούς, παρασκευάζοντας γαλέτα για τον γερμανικό στρατό. Το 1943, όπως οι περισσότερες ελληνικές επιχειρήσεις διακόπτει την δραστηριότητά της.

Η επιστροφή στην ομαλότητα ξεκινάει πάλι το 1948, χρονιά κατά την οποία η παραγωγή της ελληνικής μπισκοτοποιίας ξεπέρασε το προπολεμικό επίπεδο. Οι 18 ποικιλίες μπισκότων με τις οποίες μπήκε η επιχείρηση στην αγορά από το 1945 μέχρι το 1952, είναι δείγμα της επιτυχημένης επανόδου στην αγορά. Η θέση της Ν. & Ε. Παπαδόπουλος στην αγορά δείχνει ακλόνητη όλα αυτά τα χρόνια. Οι νέοι τρόποι διάθεσης των προϊόντων ολοένα αυξάνονται με τις μπισκοτοθήκες αρίστης τέχνης να δρουν ως μέσο εκτόπισης των αντιπάλων. Νέα είδη προϊόντων επίσης προστίθενται, που μπορούσαν να ανταγωνιστούν τα μπισκότα.

Κατά τον πρώτο μεταπολεμικό ισολογισμό, το 1948, τα ίδια κεφάλαια της επιχείρησης εκτιμήθηκαν σε 800.614.996 δρχ. με την εξέλιξή τους να παρουσιάζεται αλματώδης και το 1953 να ξεπερνούν τα 2 δις δραχμές. Η δυναμική της ανάπτυξης της επιχείρησης από το 1948-1953 δεν καταγράφεται μόνο στα κεφάλαια αλλά και στην αύξηση του εργατικού δυναμικού που απασχολούσε. Ήταν πράγματι μια μικρή επιχείρηση σε πλήρη όμως και διαρκή ανάπτυξη. Ωστόσο η δυναμική ανάπτυξης της επιχείρησης εμφανίζεται πολύ πιο καθαρά από τα στοιχεία των πωλήσεών της, οι οποίες στο διάστημα αυτό τριπλασιάζονται, ενώ τα καθαρά κέρδη υπερτριπλασιάζονται.

Η επικράτηση της Ν. & Ε. Παπαδόπουλος στην ελληνική αγορά οφειλόταν οπωσδήποτε στην τεχνική υπεροχή της, όπως ομολογούσαν και οι ίδιοι οι ανταγωνιστές. Η πολιτική διαφήμισης (μάρκετινγκ) της επιχείρησης, η δημιουργία ενός ισχυρού brand name έπαιξε επίσης αποφασιστικό ρόλο στην υπεροχή έναντι των ανταγωνιστών. Ο τομέας της διανομής, βασικό συστατικό του οποίου ήταν η ύπαρξη πρατηρίων απ' όπου γίνονταν οι πωλήσεις στα καταστήματα της Αθήνας και η ύπαρξη πλασιέ για τα μέρη της επαρχίας ήταν ακόμα ένα στοιχείο που συνέβαλε σε αυτή την υπεροχή.

Από το 1953, οπότε και σταθεροποιείται η ελληνική οικονομία, μία νέα εποχή αρχίζει για την επιχείρηση. Καθοριστική ήταν η μετακίνηση του εργοστασίου στην Πέτρου Ράλλη, το οποίο μπορούσε πολύ καλύτερα να υποστηρίξει τις αλματώδεις επιδόσεις των αρχών της δεκαετίας του 1950 και τον εντυπωσιακά αυξανόμενο ρυθμό

μεγέθυνσης των πωλήσεων από το 1955 και μετά. Από το 1953 μέχρι το 1967 οι πωλήσεις και τα κέρδη υπερδεκαπλασιάζονται και οι εργαζόμενοι τετραπλασιάζονται. Οι επιδόσεις της επιχείρησης σε όρους παραγωγικότητας και αποδοτικότητας πλέον σημειώνουν εντυπωσιακή διαφορά από το παρελθόν.

Η συνεχής όσο και εντυπωσιακή ανάπτυξη της επιχείρησης είχε να κάνει εκτός των άλλων και με την ταχύτατη μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας η οποία ούσα μια αμιγώς αγροτική οικονομία αρχίζει να στρέφεται σταδιακά αλλά με ταχύτατους ρυθμούς προς τη βιομηχανία και τις υπηρεσίες. Έτσι λοιπόν η δυναμική της αγοράς συμπαρασύρει την Ν. & Ε. Παπαδόπουλος, πολύ περισσότερο αφού οι ανταγωνιστές της δεν ήταν σε θέση να την παρακολουθήσουν.

Οι ανταγωνιστές της επιχείρησης το 1960 ήταν περίπου δέκα και επρόκειτο κυρίως για μικρές βιοτεχνίες. Καμία από αυτές όμως δεν εδύνατο να ανταγωνιστεί επί ίσοις όροις του Αδελφού Παπαδόπουλος, τόσο από άποψη μεγέθους, όσο και από άποψη τεχνολογίας παραγωγής, διανομής και ποιότητας. Λόγω της δυνατότητας δαπάνης σημαντικών ποσών στη διαφήμιση διατηρούσαν την πρωτοκαθεδρία της στην ελληνική αγορά. Μέχρι και πρόσφατα οι λέξεις Μπισκότο και Παπαδοπούλου ήταν συνώνυμες. Η διαφημιστική αυτή υπεροχή έδινε ένα εξαιρετικό πλεονέκτημα στην επιχείρηση απέναντι σε κάθε ανταγωνιστή της.

Πρέπει να επισημανθεί μεταξύ άλλων πως η Ν. & Ε. Παπαδόπουλος επιδείκνυε και συναδελφικό ήθος. Με την εμφάνιση του πρώτου αξιόλογου ανταγωνιστή, του νέου εργοστασίου μπισκότων της Αλλατίνη στη Χαλκίδα, ο Ευάγγελος Παπαδόπουλος είχε διατυπώσει χωρίς περιστροφές τους κανόνες του παιχνιδιού. «Ημείς εκ παραδόσεως, από της ιδρύσεως της βιομηχανίας μας, δεν προβαίνωμεν εις αθεμίτους ενεργείας έναντι συναδέλφων μας» είχε πει, διατυπώνοντας συγκεκριμένους κανόνες, οι οποίοι έχουν ένα ειδικό ενδιαφέρον, καθώς πέρα από μια δήλωση καλής θελήσεως προς τον νέο ανταγωνιστή, υπογραμμίζουν τα προβλήματα από τα οποία υπέφερε η ελληνική μπισκοτοποιία της εποχής.

Θεωρητικά οι μόνοι ανταγωνιστές που θα μπορούσαν να απειλήσουν δυνητικά την επιχείρηση ήταν οι ξένες επιχειρήσεις. Πρακτικά όμως τα πράγματα δεν ήταν εύκολα για αυτές λόγω της δασμολογικής πολιτικής και των πολιτικών εξελίξεων. Το 1960 η επιχείρηση αναζητά διεθνή ερείσματα και κυρίως τη διεθνή εμπειρία. Η λογική των διαπραγματεύσεων αυτών δεν είναι πάντοτε προς την κατεύθυνση της διείσδυσης ξένων επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Υφίστατο και η λογική της επέκτασης της Ν. Ε. Παπαδόπουλος στο εξωτερικό. Η ελληνική νομοθεσία όμως δεν επέτρεπε την εξαγωγή συναλλάγματος για τέτοιες περιπτώσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της απόρριψης πρότασης κυπρίων επιχειρηματιών να συμμετάσχει η επιχείρηση στην ίδρυση μπισκοτοποιίας στην Κύπρο το 1965.

Η επιχείρηση συνέχισε να επεκτείνεται παρά της κρίσεις της επόμενης δεκαετίας (1971-1981) κατακτώντας το απόλυτο πλεονέκτημα στην αγορά μπισκότων με τις νέες επενδύσεις που έκανε, οικοδομώντας ένα νέο εργοστάσιο στη Θεσσαλονίκη και απορροφώντας την εταιρεία Negro ως συνέπεια του οποίου προστέθηκε άλλο ένα εργοστάσιο, το εργοστάσιό της Negro στον Βόλο. Πλέον το μετοχικό κεφάλαιο διπλασιάζεται, ενώ ξεκινούν και οι πρώτες εξαγωγές. Η θέση της εταιρείας εδραιώνεται για ακόμη μία φορά στην αγορά λόγω του επενδυτικού της άλματος και της επιχειρηματικής δυνατότητας του Ευάγγελου Παπαδόπουλου (στο όνομα του οποίου επήλθε πλέον αποκλειστικά η εταιρεία μετά το θάνατο του αδερφού του, Νίκου).

Την επόμενη δεκαετία (1981-1989) συνεχίστηκαν οι δυσκολίες σε διεθνές οικονομικό, αλλά και πάλι η Ε.Ι. Παπαδόπουλος η οποία έχει μετατραπεί πλέον σε Ομόρρυθμος Εταιρεία των αδελφών Παπαδοπούλου βγαίνει νικήτρια ξεχωρίζοντας ανάμεσα στις υπόλοιπες επιχειρήσεις του κλάδου. Το 1989 θα καταταγεί στην 90^η θέση μεταξύ των βιομηχανικών επιχειρήσεων για την κερδοφορία της. Την ίδια χρονιά κατατάσσεται μεταξύ των 20 μεγαλύτερων βιομηχανιών τροφίμων βάσει πωλήσεων. Επρόκειτο για επιδόσεις που υπογράμμιζαν την ικανότητα της Ε.Ι. Παπαδόπουλος να αντισταθεί στις δυσκολίες μιας πραγματικά δύσκολης περιόδου για την ελληνική μεταποίηση και την εδραίωσή της στον χώρο των μεγάλων βιομηχανικών επιχειρήσεων.

Στην πορεία (1990-2001) ακολούθησε μια περίοδος μετασχηματισμών από πλευράς Διοικητικού Συμβουλίου, ποσοστών των μετόχων, εισαγωγών προϊόντων διαφορετικού τύπου από το εξωτερικό, συγχώνευσης με την εταιρεία Ελληνικοί Φούρνοι και απόκτησης του εργοστασίου της στα Οινόφυτα και επέκτασης της εταιρείας στον κλάδο των αρτοποιημάτων. Χαρακτηριστική ήταν επίσης η κίνηση διερεύνησης και διοχέτευσης ενός ποσοστού των προϊόντων σε χώρες τους εξωτερικού που ήταν πιο δεκτικές στην ελληνική διείσδυση, ενώ καθοριστικής σημασίας ήταν η σύναψη συμφωνίας εμπορικής συνεργασίας με την ξένη εταιρεία BSN (μετεξελιγμένη ονομασία της οποίας ήταν η Danone). Το τελευταίο ήταν ίσως και το πιο θαρραλέο βήμα στην ιστορία της Ε.Ι. Παπαδόπουλος κατά το 1991. Πλέον η BSN κατείχε το 10% του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρίας, το οποίο συνολικά αυξήθηκε. Οι ριζοσπαστικές αυτές αλλαγές που πραγματοποίησε η επιχείρηση τόσο στο οργανωτικό κομμάτι όσο και στο παραγωγικό με την είσοδό της σε νέες αγορές,

συνδυάστηκε με τη λήψη μέτρων που θα προστάτευαν την επιχείρηση και τους καταναλωτές. Έτσι προχώρησαν στην υλοποίηση μελέτης για τη δημιουργία υποδομής διασφάλισης ποιότητας κατά το πρότυπο ISO 9002. Η πορεία της επιχείρησης συνεχίζει να είναι ανοδική, ενώ το πρατήριο στην Σοφοκλέους κλείνει διότι δεν βολεύει πια.

Το 2002 υπήρξε μια σημαντική χρονιά σε συμβολικό επίπεδο λόγω του θανάτου του πλήρους ημερών Ευάγγελου Παπαδόπουλου, ο θάνατος του οποίου αποτέλεσε την αφετηρία για μια έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στους μετόχους, δηλαδή στην Danone και την Ιωάννα Παπαδοπούλου (κόρη του Ευάγγελου). Αποτέλεσμα ήταν η αποχώρηση της πολυεθνικής από το μετοχικό κεφάλαιο και την ανανέωση των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου. Η Ε.Ι. Παπαδόπουλος η οποία έχει μετατραπεί πλέον σε Ανώνυμη Εταιρεία συνεχίζει να διατηρεί τον κυρίαρχο ρόλο της τόσο στην αγορά μπισκότου, όσο και στα αρτοσκευάσματα. Παρά το γεγονός της αποχώρησης της Danone, η πολιτική που συνήθιζε να χρησιμοποιεί εκτός Ελλάδας φάνηκε χρήσιμη στην Ε.Ι. Παπαδόπουλος Α.Ε., η οποία σταδιακά προσανατολίζεται προς τη διαμόρφωση μιας διατροφικής πολιτικής, η οποία αντιτάχθηκε στην επικρατούσα άποψη που εκφραζόταν στα δημοσιεύματα της εποχής (και έμελε να κορυφωθεί τον επόμενο αιώνα), που ήθελε τα μπισκότα να αποτελούν ένα παχυντικό και συχνά επικίνδυνο τρόφιμο, εξαιτίας των λιπαρών που περιέχουν. Στόχος γίνεται πλέον το κάθε άτομο, ο κάθε εν δυνάμει πελάτης να συγκροτεί μία ισορροπημένη διατροφή με βάση τις δικές του προτιμήσεις και επιλογές. Εκεί μπήκαν τα θεμέλια για την ανάπτυξη μιας πιο συγκροτημένης πολιτικής στον τομέα αυτόν κατά την επόμενη περίοδο στην ιστορία της επιχείρησης.

Η κρίση του 2008 βρήκε την Ι.Ε. Παπαδόπουλος Α.Ε. ατρόμητη, θεωρώντας ότι η παρούσα κρίση δεν ήταν τόσο μεγάλη απειλή. Μπόρεσε να προσαρμόσει την πολιτική marketing της πολύ γρήγορα και να ακολουθήσει την ανάγκη των καταναλωτών για προσφορές. Μέσα στην χειρότερη χρονιά της κρίσης γιόρτασε τα 90 χρόνια από την ίδρυσή της, επιδεικνύοντας ένα σφρίγος από κάθε άποψη εντυπωσιακό και σε πείσμα της περιρρέουσας πραγματικότητας να ανακοινώσει επεκτατικές πολιτικές. Η Ε.Ι. Παπαδόπουλος Α.Ε. είναι μία από τις ελάχιστες επιχειρήσεις στην Ελλάδα που δεν έκανε απολύσεις, δεν μείωσε μισθούς και προχώρησε μάλιστα σε προσλήψεις. Η στρατηγική που ακολούθησε η επιχείρηση με κεντρικό της άξονα τον ελεγχόμενο δανεισμό και τη λογική σχέση ιδίων και ξένων κεφαλαίων που βελτιωνόταν συνεχώς, αποδείχθηκε ευεργετική για ακόμη μία φορά στην μακροχρόνια πορεία της. Η δυναμική της επιχείρησης και οι συνεχείς επενδύσεις για τον εκσυγχρονισμό της προχώρησαν ακάθεκτες. Η είσοδος της εταιρείας στην Παρασκευή ψωμιού που την τοποθέτησε στη βάση της διατροφής, διευκολύνοντας τη διάθεση και των υπόλοιπων προϊόντων και η απόφαση υιοθέτησης της πολιτικής αναγραφής των συστατικών των προϊόντων της ήδη από το 2008, προτού αυτό καταστεί υποχρεωτικό (2014) της έδωσαν και πάλι προβάδισμα. Η δε αναπροσαρμογή της πολιτικής της επιχείρησης προς τη λογική των διατροφικών προτύπων και κατ' επέκταση η ανάγκη προώθησης προϊόντων που θα μπορούσαν να στηρίξουν ισορροπημένα διατροφικά πρότυπα, σήμαναν μία νέα εποχή. Η δυνατότητα να επιβληθεί στην αγορά με τις προτάσεις της για υγιεινά διατροφικά πρότυπα αποτέλεσε το μεγάλο της νέο στοίχημα το οποίο και πάλι κέρδισε.

Βαδίζοντας στην παρούσα εποχή η Ε.Ι. Παπαδόπουλος Α.Ε. δεν μπορεί παρά να συνεχίσει να εντυπωσιάζει, δεδομένων των συνθηκών με τον κύκλο των εργασιών της να έχει αυξηθεί κατά 35% περίπου από το 2015 έως το 2020. Παράλληλα η σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους της επιχείρησης στα προϊόντα διατροφικής αξίας, αλλά και στα αρτοσκευάσματα, επέτρεψε στην δυναμική αυτών των χρόνων να γίνει ακόμα πιο έντονη. Πλέον σε δύσκολες συνθήκες, όπως το 2020 η επιχείρηση ενίσχυσε τη θέση της σε όλες τις κατηγορίες μπισκότων, αρτοσκευασμάτων, φρέσκων ψωμιών και στις μπάρες δημητριακών.

Η ικανότητα προσαρμογής της επιχείρησης σε νέες συνθήκες, ακόμα και όταν αυτές παρουσιάζονται αιφνιδιαστικά, δείχνει καθ' όλη την πορεία της να είναι μεγάλη.

Τα τελευταία χρόνια η Ε.Ι. Παπαδόπουλος δείχνει να αλλάζει τη φυσιογνωμία της και να παίρνει θέση ώστε να μπορεί να αξιοποιήσει τις νέες συνθήκες τόσο της εγχώριας, όσο και της διεθνούς οικονομίας. Αυτό φαίνεται σε κάθε τομέα της δραστηριότητάς της. Πιστή στην αρχή της συνεχούς βελτίωσης εστιάζει στη στοχευμένη και ουσιαστική εκπαίδευση διοργανώνοντας εκπαιδευτικά και επιμορφωτικά προγράμματα με σκοπό την ανάπτυξη των εργαζομένων της. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και το τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης, το οποίο προϊόντος του χρόνου αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία. Τα συστήματα διανομής και ελέγχου της προώθησης των προϊόντων της βελτιώνονται συνεχώς.

Η χρηματοοικονομική στρατηγική της επιχείρησης δεν αλλάζει τα χρόνια αυτά, εμμένοντας να δίνει έμφαση η διοίκηση της εταιρείας στην ενίσχυση των ιδίων κεφαλαίων και στον χαμηλό δανεισμό. Τα μεγέθη αυτά προσφέρουν στην Ε.Ι. Παπαδόπουλος Α.Ε. μία μεγάλη άνεση ρευστότητας και πολύ μεγάλη ευχέρεια κινήσεων απέναντι στους ανταγωνιστές της, ένα πλεονέκτημα που επανειλημμένως αξιοποιούσε στο παρελθόν. Το γεγονός βέβαια ότι η επιχείρηση είναι αυστηρά οικογενειακή δίνει τη δυνατότητα για τέτοιες επιλογές.

Σήμερα βρισκόμαστε στην 4^η γενιά της οικογένειας με τον γιό της Ιωάννας Παπαδοπούλου, Ευάγγελο Αργυρόπουλο-Παπαδόπουλο να κατέχει τη θέση του Αντιπροέδρου και Αναπληρωτή Διευθύνοντα Συμβούλου. Η ιδιαίτερη δυναμική που έχει αναπτύξει κατά τα τελευταία χρόνια η Ε.Ι. Παπαδόπουλος Α.Ε. έρχεται τη στιχμή που ετοιμάζεται να γιορτάσει τα 100 χρόνια από την ίδρυσή της.

Πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα χωρίς να γνωρίζουν τον τόπο και τις συνήθειες του. Η αφετηρία ήταν ταπεινή και η απόσταση τεράστια. Από ένα υποτυπώδες εργαστήριο στο Μεταξουργείο που απασχολούσε αρχικά μόνο την οικογένεια, μέχρι σήμερα η οικογένεια κατάφερε να φτάσει να διαθέτει 4 εργοστάσια, σε Αθήνα, Βόλο, Θεσσαλονίκη και Οινόφυτα, στα οποία εργάζονταν σχεδόν 1500 άτομα το 2020.

Αντιστοίχως το υποτυπώδες σύστημα διανομής που είχε στη διάρκεια των πρώτων χρόνων λειτουργίας της, δηλαδή κάποια ταπεινά πρατήρια και διανομή με μοτοσυκλέτα, έχει δώσει σήμερα τη θέση του σε μία, εντυπωσιακή, από κάθε άποψη, κεντρική αποθήκη στον Ασπρόπυργο, τρία τμήματα πωλήσεων στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Βόλο. Στη δε υπόλοιπη Ελλάδα διαθέτει ένα εκτεταμένο δίκτυο

συνεργατών που φροντίζει για την προώθηση των προϊόντων της στην αγορά. Ένας ολόκληρος στόλος φορτηγών αυτοκινήτων υπάρχει, εξάλλου, για να στηρίξει το σύστημα διανομής των προϊόντων της επιχείρησης. Όλες αυτές οι μονάδες είναι πιστοποιημένες σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα διαχείρισης ποιότητας και ασφάλειας τροφίμων.

Αν και αρχικά η επιχείρηση του Νικολάου και του Ευάγγελου Παπαδόπουλου προσπαθούσε να πείσει το ελληνικό καταναλωτικό κοινό, το οποίο ήταν συνηθισμένο σε προϊόντα ανατολικών γεύσεων, για τη σημασία του μπισκότου, ενός προϊόντος της δυτικής γαστρονομικής κουλτούρας, από ένα σημείο και πέρα το μπισκότο στην Ελλάδα ταυτίστηκε με την επωνυμία ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ. Σήμερα βέβαια η επιχείρηση που δημιούργησαν τα δύο αδέρφια επεκτείνεται σε τομείς της διατροφής πέραν του μπισκότου. Και όχι μόνο αυτό, αλλά ενώ τα δύο αδέρφια οραματίζονταν την επέκταση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων τους εκτός Ελλάδας, χωρίς όμως να είναι η προτεραιότητά τους, σήμερα η εταιρεία έχει παρουσία σε 61 χώρες παγκοσμίως χάρη στην αναδιάρθρωση του δικτύου διανομής της.

Στα 100 χρόνια της ζωής της η Ε. Ι. Παπαδόπουλος Α.Ε. παραμένει μία από τις σημαντικότερες βιομηχανικές επιχειρήσεις της Ελλάδας, αμιγώς οικογενειακή και ελληνική, που μπορεί να αντιμετωπίζει τον κόσμο που αναδύεται με αισιοδοξία. Η επιχείρηση των αδελφών Παπαδοπούλου υπήρξε ένα εξαιρετικό υπόδειγμα της προσφυγικής επιχειρηματικότητας, από εκείνα που πολύ σπάνια συναντάμε.

7.2. «Κιουτάχεια Α.Ε.» - ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

Η Κιουτάχεια, πόλη της βορειοδυτικής ασιατικής Τουρκίας, αποτέλεσε για πολλούς αιώνες διασταύρωση σημαντικών εμπορικών δρόμων και ήδη από τον 15ο αιώνα υπήρξε γνωστό αγγειοπλαστικό κέντρο. Κατά τον 18ο αιώνα, μετά την παρακμή της αγγειοπλαστικής του Ιζνίκ, τα εργαστήρια της Κιουτάχειας ακμάζουν, παράγοντας μια μεγάλη ποικιλία αγγείων και πλακιδίων.

Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, οι τεχνίτες επιχείρησαν μία αναβίωση του απώτερου παρελθόντος αντιγράφοντας τα σχέδια του Ιζνίκ του 16ου αιώνα. Στις αρχές του 20ού αιώνα αρχίζει μία νέα περίοδος ακμής, με αφορμή τις μαζικές παραγγελίες για την επένδυση τζαμιών, μνημείων και άλλων οικοδομημάτων, στο πλαίσιο του Πρώτου Εθνικού Αρχιτεκτονικού Κινήματος που ενσωμάτωνε στοιχεία της οθωμανικής και σελτζουκικής αρχιτεκτονικής. Τα σπουδαιότερα εργαστήρια αυτής της περιόδου, ήταν του Hafiz Mehmed Emin Efendi, των αδελφών Hadji Minassian και του David Ohannessian, που συχνά συνεργάστηκαν μεταξύ τους για την εκτέλεση μεγάλων παραγγελιών. Στο δυτικό άκρο της πόλης λειτουργούσαν εννέα αγγειοπλαστεία Ρωμιών, με σημαντικότερο εκπρόσωπό τους τον Μηνά Αβραμίδη. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επηρέασε αρνητικά την οικονομία της Κιουτάχειας και τα εργαστήρια βρέθηκαν στα όρια της χρεωκοπίας λόγω της μείωσης του έμφυχου δυναμικού, της έλλειψης παραγγελιών και γενικότερα της διακοπής του εμπορίου και των κρατικών αναθέσεων.

Οι περισσότεροι από τους Κιουταχειώτες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, στον Πειραιά, στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης. Από το 1923 ιδρύθηκαν διάφορα εργαστήρια και εργοστάσια αγγειοπλαστικής όπου εργάστηκαν Έλληνες και Αρμένιοι τεχνίτες πρόσφυγες από την Κιουτάχεια, συνεχίζοντας την κεραμική παράδοση της πατρίδας τους.

Ο Μηνάς Πεσμαζόγλου ίδρυσε την εταιρεία «Κιουτάχεια Αθηνών», ερχόμενος στην Αθήνα, το 1923. Επρόκειτο για μια βιοτεχνία που συνέβαλε στην ανάπτυξη της αγγειοπλαστικής βιομηχανίας κατά την είσοδο στον 20^ο αιώνα. Κατασκεύαζε χειροποίητα αντικείμενα τύπου Κιουτάχεια και Μαγιόλικά («εκ κοινής αργίλου επικεχρισμένα δι' υαλώδους επιχρίσματος»), ως επί το πλείστον διακοσμητικά και ενίοτε χρηστικά. Κάποια από τα σκεύη που παρήγαγε η μονάδα αυτή χρησιμοποιήθηκαν στον τομέα της συσκευασίας (π.χ. συσκευασία από λευκό πηλό για εξαγωγή ελληνικού μελιού στο εξωτερικό, την περίοδο του Μεσοπολέμου).

Πιο συγκεκριμένα επρόκειτο για ένα εργοστάσιο εφυαλωμένων κεραμικών στο Ν. Φάληρο. Οι πρώτοι τεχνίτες ήταν Έλληνες και Αρμένιοι πρόσφυγες από τη Μικρασιατική Κιουτάχεια. Αρχιτεχνίτης ορίστηκε ο αγγειοπλάστης Μηνάς Αβραμίδης, που αποχώρησε μετά από 2 χρόνια (οπότε και ακολούθησε συμπατριώτες του μαζί με την οικογένειά του, που κατέληξαν στη Φλώρινα, η οποία τους θύμιζε την Κιουτάχεια, για να βρεθεί τελικά στη Θεσσαλονίκη όπου κατασκεύαζε κεραμικά με αρχαιοελληνικά και βυζαντινά θέματα μέχρι το τέλος της ζωής του). Ο Αβραμίδης δούλεψε κυρίως με αντιγραφές πιάτων Ιζνίκ και πλακιδίων Κιουτάχειας. Ο Μηνάς Πεσμαζόγλου είχε προσλάβει επίσης τους κορυφαίους αγγειοπλάστες Artin και Garabed Hadji Minassian. Στην πορεία προστέθηκαν κι άλλοι Αρμένιοι τεχνίτες. Το 1925 ανέλαβε καλλιτεχνικός διευθυντής ο λογοτέχνης και ζωγράφος Στρατής Δούκας. Η ποιότητα του πηλού και των χρωμάτων δεν ήταν του επιπέδου της Κιουτάχειας. Τα προϊόντα όμως έγιναν πολύ δημοφιλή στην Αθήνα. Η ακμή του εργοστασίου τοποθετείται από το 1923 έως το 1945, οπότε και παράγει πλακίδια και καλλιτεχνικά κεραμικά ισλαμικής έμπνευσης. Μετά τον πόλεμο ο Μηνάς Πεσμαζόγλου εξαναγκάστηκε σε παραίτηση λόγω οικονομικών προβλημάτων. Το εργοστάσιο μπήκε σε φάση παρακμής, παράγοντας κεραμικά με βάση το γούστο της εποχής. Μετά τα διάφορα σκαμπανεβάσματα έκλεισε οριστικά το 1955.

Πέραν της εταιρείας «Κιουτάχεια Α.Ε.», μετά τη μικρασιατική καταστροφή άνθισε στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά γενικότερα η κεραμική βιοτεχνία. Πεπειραμένοι τεχνίτες, πρόσφυγες από την Κιουτάχεια της Μικράς Ασίας, μεταφύτευσαν εκεί το οθωμανικό διακοσμητικό λεξιλόγιο. Στη δεκαετία του 1930 κλήθηκαν να διακοσμήσουν δημόσια κτήρια με ζωφόρους από πλακίδια με ισλαμικά μοτίβα. Επρόκειτο για μια απροσδόκητη επιλογή που μπορεί να ερμηνευθεί στο ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο της περιόδου.

Ένα ακόμα εργοστάσιο, το εργοστάσιο της «Κεραμικός ΑΑΕ» ανάμεσα στους καλλιτεχνικούς ρυθμούς που χρησιμοποιούσε, διέθετε και μια κατηγορία θεμάτων εμπνευσμένων από τα μοτίβα της Κιουτάχειας, που χαρακτηρίζονταν ως ρυθμός Μικράς Ασίας.

7.3. «Αδελφοί Χαϊτογλου ΑΒΕΕ» - ΧΑΛΒΑΔΟΠΟΙΙΑ

Η χαλβαδοποιία της οικογένειας Χαϊτογλου αναδείχθηκε ως κορυφαία. Πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, η οικογένεια Χαϊτογλου διατηρούσε εργοστάσιο παραγωγής χαλβά στο Ακσεχίρ, στην περιοχή του Ικονίου. Το 1924 ως πρόσφυγες πλέον στη Θεσσαλονίκη, τα μέλη της νοίκιασαν στην πλατεία Άθωνος ένα μικρό χώρο, εντός του οποίου δημιούργησαν το πρώτο χαλβατζίδικο. Το 1930, αγόρασαν ένα οικόπεδο στην οδό Δάμωνος για να χτίσουν το εργοστάσιό τους, που ολοκληρώθηκε 2 χρόνια μετά. Το σουσάμι ήταν η βασική τους πρώτη ύλη, εγχώριο προϊόν από τη Μακεδονία και τη Θράκη. Τα κυριότερα προϊόντα της επιχείρησης ήταν ο χαλβάς και το ταχίни, γνωστά έως σήμερα. Το 1962 μετεγκαταστάθηκε στο Καλοχώρι, όπου σταδιακά ίδρυσε μεγάλες εγκαταστάσεις, βήμα το οποίο απεδείχθη διορατικό. Από το 1974 απέκτησε εξαγωγικό προσανατολισμό, κυκλοφορώντας στις ξένες αγορές τον περίφημο «Μακεδονικό Χαλβά». Το ταχίни και το σησαμέλαιο ήταν ακόμη δύο προϊόντα της που απέκτησαν διεθνή φήμη. Το 1985 η εταιρεία μετατράπηκε σε ανώνυμη («Αδελφοί Χαϊτογλου ΑΒΕΕ»).

Η βιομηχανία τροφίμων ΑΦΟΙ ΧΑΪΤΟΓΛΟΥ ΑΒΕΕ που αρχικά είχε την μορφή οικοτεχνίας στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, σήμερα, μετά από ογδόντα και πλέον χρόνια ζωής, διατηρεί ως έδρα της την περιοχή Καλοχωρίου Θεσσαλονίκης, καταλαμβάνει έκταση 170.000 τετραγωνικών μέτρων - εκ των οποίων 67.000 τετραγωνικά μέτρα είναι οι στεγασμένοι της χώροι - και παράγει παραδοσιακά ελληνικά προϊόντα απόλυτα ενταγμένα στην Μεσογειακή διατροφή.

Στις δύο υπερσύγχρονες μονάδες, της επεξεργασίας του σησαμιού και της παραγωγής χαλβά, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση σύγχρονης τεχνολογίας, για την επίτευξη σταθερής ποιότητας τελικού προϊόντος. Οι παραδοσιακοί μέθοδοι παραγωγής παραμένουν δεν εγκαταλείπονται, μα αντιθέτως παραμένουν ενεργοί, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο για την διατήρηση του αυθεντικού χαρακτήρα των προϊόντων. Τα πλήρως εξοπλισμένα εργαστήρια ποιοτικού ελέγχου παρέχουν την δυνατότητα συνεχούς ελέγχου, τόσο των πρώτων υλών, όσο και των τελικών προϊόντων.

Η εταιρεία δραστηριοποιείται παράγοντας μια μεγάλη γκάμα προϊόντων, εκτός από τα προϊόντα σησαμιού. Έχει αναπτύξει έναν μακρύ κατάλογο ειδών διατροφής για το ευρύ καταναλωτικό κοινό, όπως μαρμελάδες, πραλινάτες, λουκούμια και γκοφρέτες-πουράκια.

Η βιομηχανία απασχολεί περίπου 400 άτομα προσωπικό και μέσα από ένα άριστα οργανωμένο δίκτυο πωλήσεων που διαθέτει, προωθεί τα προϊόντα της ακόμα και στα πιο δυσπρόσιτα και απομακρυσμένα μέρη της Ελληνική Επικράτειας, κατέχοντας έτσι υψηλότατο μερίδιο στην Ελληνική αγορά.

Παράλληλα όμως ο Μακεδονικός Χαλβάς, όπως επίσης και τα υπόλοιπα προϊόντα παραγωγής εξάγονται σε όλο τον κόσμο (περίπου 50% της παραγωγής εξάγεται). Από την Αμερική και τον Καναδά, την Αυστραλία, τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη Ρωσία και τις αγορές της πρώην Ανατολικής Ευρώπης, έως τη Μέση Ανατολή και την Ασία τα προϊόντα αυτά αποτελούν μερικούς από τους καλύτερους πρεσβευτές της Ελλάδας.

7.4. «Cana Laboratories» - ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΛΛΩΠΙΣΜΟΥ

Η εταιρεία Cana (σήμερα Cana Laboratories) ήταν μία από τις πιο συχνά διαφημιζόμενες εταιρείες προϊόντων καλλωπισμού. Ιδρύθηκε το 1928 στην Αθήνα (Ιπποκράτους 23) από τον Κωνσταντίνο Κανάρογλου (1898-1966) που ήρθε στην Ελλάδα το 1922 με την Καταστροφή της Σμύρνης. Με την εμπειρία που είχε αποκτήσει στη Σμύρνη ως υπάλληλος του φαρμακείου Μωραΐτη, δημιούργησε στην Αθήνα εργαστήριο παρασκευής ποικίλων προϊόντων: καλλυντικών κρεμών (όπως τη Θρυλική Ροδαλίνη Χιών), προϊόντων καλλωπισμού με την επωνυμία Ρέα (όπως την πούδρα και το κραγιόν), τονωτικής λοσιόν για τα μαλλιά (με την επωνυμία Πετρόλ Κανά), καθώς και αρώματα, μπιριγιαντίνη και βερνίκια νυχιών. Η εταιρεία διέθετε δικό της τμήμα συσκευασίας, εικόνες του οποίου πρόβαλλε στον Τύπο, ενώ παρήγγελλε κάποια κυτία σε εξωτερική μονάδα κυτιοποιίας. Παράλληλα, εισήγε και διακινούσε στην ελληνική αγορά προϊόντα ξένων εταιρειών, όπως οι Fissan, Cusi, Guigoz και «British Cod Liver Oils».

Η Cana Laboratories είναι πλέον μια ελληνική εταιρεία που από την ίδρυση της το 1928 παρασκευάζει και διαθέτει ένα ευρύ φάσμα προϊόντων υγείας στην ελληνική αγορά, αποτελώντας τον έμπιστο συνεργάτη μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών. Δραστηριοποιείται στους τομείς των Φαρμακευτικών Προϊόντων, των Ιατροτεχνολογικών Προϊόντων, της Ειδικής & Κλινικής Διατροφής, της Βρεφικής

Φροντίδας, των Συμπληρωμάτων Διατροφής & Βιταμινών, των Καλλυντικών και Δερμοκαλλυντικών με μια ομάδα 170 έμπειρων εργαζομένων που υποστηρίζουν την παραγωγή, την προώθηση και τη διανομή των προϊόντων της Cana Laboratories.

Η εργοστασιακή μονάδα και τα φαρμακευτικά εργαστήρια της διαθέτουν γραμμές παραγωγής που λειτουργούν με αυστηρές προδιαγραφές και παράγουν προϊόντα ιδιαίτερων απαιτήσεων. Τα τμήματα Διασφάλισης Ποιότητας, Ρυθμιστικών Λειτουργιών, Ιατρικών Υπηρεσιών, Κλινικών Δοκιμών και Δεοντολογικής Συμμόρφωσης της εταιρείας ελέγχουν και πιστοποιούν ότι η Cana Laboratories παράγει και διαθέτει αξιόπιστα και υψηλού επιπέδου προϊόντα.

Η αφοσίωση στην επαγγελματική ηθική, τη διαφάνεια και τη διασφάλιση της υψηλής ποιότητας σε όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων της εταιρείας είναι οι βασικοί άξονες της πολυετούς πορείας της.

7.5 . Χαρτοσακουλοποιείο Αθανασίου Χατζόπουλου

Η χάρτινη σακούλα εκρησιμοποιείτο ως συσκευασία αλλά και ως θήκη για τα αντικείμενα που πρέπει να προστατευτούν, να διακινηθούν και ενίοτε να διατηρηθούν. Ήταν γνωστή σε διάφορες ιστορικές περιόδους και σε πολλές περιοχές ανάλογα με τη διαθεσιμότητα χαρτιού και το επίπεδο της κατανάλωσης.

Μια ξεχωριστή εικόνα για τον τομέα της χαρτοσακουλοποιίας μας δίνει η περίπτωση του Αθανασίου Χατζόπουλου (1903-1979). Ο Αθανάσιος ήταν ένα από τα 7 παιδιά μιας προσφυγικής οικογένειας από την Τυρολόη της Ανατολικής Θράκης, που εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1922, ανοίγοντας ένα αρτοποιείο. Η επιλογή της επιχειρηματικής του πορείας στη συνέχεια βασίστηκε στην εμπειρία, τη γνώση και τις γνωριμίες που απέκτησε από την εργασία του στο αρτοποιείο. Το 1931 άνοιξε ένα σακουλοποιείο στην οδό Εδέσσης 5 σε κατάστημα 25 τ.μ. από το οποίο έκανε παράλληλα και εμπόριο χαρτιού συσκευασίας.

Τα είδη χαρτιού συσκευασίας που το κατάστημα διέθετε ήταν πολλά: λαδόχαρτο, αδιάβροχο χαρτί, χρωματιστό χαρτί (ροζ ή πράσινο), χασάπικο. Διέθετε, επίσης, απλό χαρτί σε δέματα, όπως και δέματα παλιών εφημερίδων για δεύτερη χρήση από τους λιανοπωλητές. Οι σακούλες που κατασκεύαζε ήταν γκριζες, λευκές ενισχυμένες, αδιάβροχες, ψιλές αδιάβροχες, ή κατασκευασμένες με χαρτί της χαρτοποιίας Ερμής, οπότε γινόταν ιδιαίτερη μνεία και υπήρχε υψηλότερη τιμή. Οι τιμές των ειδών αυτών κλιμακώνονταν από 11,50 δραχμές ανά οκά η απλή γκριζα σακούλα, έως 13,70 δραχμές η λευκή "Ερμού", 14,50 δραχμές η λευκή ενισχυμένη και 37 δραχμές η αδιάβροχη. Σε αρκετές περιπτώσεις σακούλες παραγγέλνοντας τυπωμένες.

Οι πελάτες της επιχείρησης ήταν παραγγελιοδόχοι, φορτωτές, χονδρέμποροι και έμποροι αποικιακών. Δεν προέρχονταν μόνο από τη Θεσσαλονίκη, αλλά και από τη Νάουσα, την Καστοριά, τη Φλώρινα, την Πτολεμαΐδα και τα Τρίκαλα. Ο αριθμός τους δεν ήταν μεγάλος αλλά οι παραγγελίες τους σε ό,τι αφορούσε τις σακούλες ήταν εντυπωσιακές για ένα απλό εργοστάσιο και ανέρχονταν στις χιλιάδες οκάδες το μήνα. Ανάμεσα στους σημαντικότερους πελάτες ήταν η μακαρονοποιία ΑΒΕΖ και το καφεκοπτείο Λουμίδη. Η ΑΒΕΖ αγόραζε σακούλες των 5 οκάδων για χονδρική συσκευασία, ενώ ο Λουμίδης σακούλες ψιλές, αδιάβροχες.

Όλα αυτά τα γνωρίζουμε από το βιβλίο πελατών της εν λόγω επιχείρησης (1931-1934) που έχει διασωθεί και αποτελεί σπάνιο, ίσως και μοναδικό τεκμήριο για τη λειτουργία ενός εργοστασίου κατασκευής σακούλας. Η διαφημιστική πρόταση του εργαστηρίου -που σώζεται σε δοκίμιο σφραγίδας- ήταν ότι οι σακούλες που κατασκεύαζε "είναι ελαφρές, δεν μουχλιάζουν, δεν αφήνουν φύρα", ένδειξη για το τι θα φοβούνταν οι πελάτες μιας σακουλοποιία από τα από το εμπόρευμα που αγόραζαν. Η "ελαφριά" σακούλα ήταν φθηνότερη για τον αγοραστή της, ενώ το ότι δεν μούχλιαζε και δεν άφηνε φύρα δείχνει ότι τα υλικά ήταν σωστά.

Για να καλυφθεί η ολοένα και μεγαλύτερη ζήτηση ο Αθανάσιος Χατζόπουλος αγόρασε το 1935 την πρώτη σακουλοποιητική μηχανή και τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1939, τη δεύτερη. Οι μηχανές κινούνταν μέσω τροχαλιών και μάντων που έπαιρναν κίνηση από έναν ηλεκτροκινητήρα ο οποίος ήταν τοποθετημένος στη μία πλευρά της αίθουσας. Την πρώτη ύλη, το στρατσόχαρτο, την προμηθευόταν από την "Ελληνική Χαρτοποιία Μακεδονίας Α.Ε.". Έτσι κατόρθωσε να επικρατήσει στην αγορά της σακουλοποιίας που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται στη Θεσσαλονίκη εκείνη την εποχή. Αφού επιβίωσε της Κατοχής η επιχείρηση γνώρισε άνθηση στη μεταπολεμική περίοδο, όταν η μαζική κατανάλωση εξυπηρετήθηκε ουσιαστικά από την τυποποιημένη σακούλα.

7.6. « ΒΑΘΥΤΥΠΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ – ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΑΘΥΤΥΠΙΑ »

Η «**Βαθυτυπία Ελλάδος**» ήταν η πρόδρομη της «Ελληνικής Βαθυτυπίας», η οποία υπήρξε για χρόνια μία από τις σημαντικότερες εταιρείες στον κλάδο. Κύριοι συντελεστές της ίδρυσής της ήταν οι Σπύρος Ατματζίδης, Φώτης Παππάς και Γιώργος Γραφίδης. Στην εξέλιξή της, συνέβαλαν επίσης ο Νίκος Φριλίγγος και ο Σταμάτης Τσορπατζόγλου.

Ο Σπύρος Ατματζίδης γεννήθηκε το 1933 στην Αθήνα από γονείς πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Στα παιδικά του χρόνια, παράλληλα με το σχολείο εργαζόταν ως «μπακαλάκος». Πωλούσε ξηρούς καρπούς και ζαχαρώδη σε καφενεία και γήπεδα. Το 1949, προσελήφθη στην επιχείρηση Μαλικούτη. Αρχικά έμαθε να χαράσσει τις πλάκες για την εκτύπωση όφσετ και τέλος στη χάραξη των κυλίνδρων της βαθυτυπίας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, ήταν πλέον υπεύθυνος του τμήματος κατασκευής κυλίνδρων βαθυτυπίας της εταιρείας.

Ο Ευστάθιος Φριλίγγος ήταν σταφιδέμπορος από τη Σμύρνη και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Δημιούργησε εμπορικό κατάστημα στην οδό Σοφοκλέους και ασχολήθηκε αρχικά με την εισαγωγή δημοσιογραφικού χαρτιού και εφημερίδες. Στην επιχείρηση τον διαδέχτηκαν οι τέσσερις γιοι του, οι οποίοι την πρώτη μεταπολεμική περίοδο δημιούργησαν βιοτεχνία κατασκευής χαρτοσακούλας στην Ιερά Οδό, που λειτούργησε ως το 1965.

Το 1954, ο ένας γιος, ο Νίκος Φριλίγγος αποχώρησε από την οικογενειακή βιοτεχνία και δημιούργησε δική του επιχείρηση εμπορίας ευγενών υλικών συσκευασίας στην οδό Μενάνδρου 13. Η συμβολή του στη διάδοση της εύκαμπτης διαφανούς

συσκευασίας στη μεταπολεμική Ελλάδα θεωρείται σημαντική. Εισήγε σελοφάν από τη Γαλλία και την Αυστρία. Πωλούσε, επίσης, χαρτιά για την επένδυση του εσωτερικού των κουτιών των τσιγάρων. Μεταξύ των πελατών του ήταν καπνοβιομηχανία των αδελφών Κωνσταντίνου (τσιγάρα Santé). Το κατάστημα διέθετε τρεις χορτοκοπτικές μηχανές για την κοπή των χαρτιών στις διαστάσεις που επιθυμούσε ο πελάτης, ανάλογα με τα προϊόντα του. Στην επιχείρηση εργαζόταν και ο κουνιάδος του, Σταμάτης Τσορπατζόγλου.

Το 1962, οι Σπύρος Ατματζίδης, Γεώργιος Γραφίδης και Φώτης Παππάς αποχώρησαν από την επιχείρηση Μαλικούτη και δημιούργησαν δική τους μονάδα παραγωγής εύκαμπτων υλικών συσκευασίας στο Βοτανικό, στα Βυρσοδεψεία. Διέθεταν μία μόνο μηχανή βαθυτυπίας, Ελληνικής κατασκευής και κάποια άλλα ξύλινα βοηθητικά μηχανήματα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, οι τρεις συνέταιροι συνεργάστηκαν με τον έμπορο Νίκο Φριλίγγο και ίδρυσαν νέα επιχείρηση, τη "**Βαθυτυπία Ελλάδος**". Η συνεργασία είχε αμοιβαίο ενδιαφέρον. Ο Φριλίγγο, ως έμπορος υλικών συσκευασίας γνώριζε ότι το εκτυπωμένο σελοφάν είχε μεγάλη ζήτηση, ενώ αντιλαμβανόταν ότι η ζήτηση για εύκαμπτη συσκευασία θα αυξάνεται ολοένα και περισσότερο. Από την άλλη, οι τρεις συνέταιροι στο ξεκίνημα τους δεν είχαν τα απαιτούμενα κεφάλαια για να αγοράσουν την ποσότητα πρώτης ύλης που απαιτούσαν οι μεγάλες εταιρείες. Με συνέταιρο τον Νίκο Φριλίγγο προσείλκυαν εταιρείες, όπως την ΙΟΝ και την Παυλίδη. Η ανάπτυξη των πωλήσεων δημιούργησε την ανάγκη για νέα μηχανήματα και νέες, μεγαλύτερες εγκαταστάσεις. Η εταιρεία μεταφέρθηκε στην οδό Στυλιανού Γονατά στο Περιστέρι και εξοπλίστηκε με δεύτερη μηχανή βαθυτυπίας και αυτή εγχώριας κατασκευής. Περί το 1967-1968, ο Γιώργος Γραφίδης αποχώρησε από την εταιρεία για να δημιουργήσει δική του επιχείρηση. Λίγο καιρό αργότερα τον Νίκο Φριλίγγο αντικατέστησε ο κουνιάδος του, Σταμάτης Τσορπατζόγλου. Οι τρεις εταίροι -ο Σπύρος Ατματζίδης, ο Φώτης Παππάς και ο Σταμάτης Τσορπατζόγλου- ίδρυσαν την "Ελληνική Βαθυτυπία". Οι νέες εγκαταστάσεις βρίσκονταν στην οδό Κρυστάλλη 24 στο Μπουρνάζι.

Η "Ελληνική Βαθυτυπία" διέθετε μία τετράχρωμη και μία εξάχρωμη μηχανή βαθυτυπίας. Την παλιά δίχρωμη μηχανή βαθυτυπίας, με την οποία οι επιχειρηματίες είχαν ξεκινήσει, τη μετέτρεψαν σε λαμιναριστικό μηχάνημα. Η εταιρεία διέθετε και τμήμα χάραξης κυλίνδρων, όπου η εργασία γινόταν χειρωνακτικά. Το 1973, ο Σταμάτης Τσορπατζόγλου αποχώρησε και δημιούργησε δική του επιχείρηση, την ΤΥΠΟΧΡΩΜ. Το 1981 η επιχείρηση μεταφέρθηκε σε νέες, ιδιόκτητες εγκαταστάσεις στον Ασπρόπυργο εξοπλίστηκε με μία ακόμα εξάχρωμη βαθυτυπική μηχανή από την Ιταλία, καθώς και μία κοπτική και μία λαμιναριστική μηχανή. Τα επόμενα χρόνια η επιχείρηση ήταν η πρώτη που απέκτησε σύγχρονο εξοπλισμό γερμανικής τεχνολογίας για την εγχάραξη κυλίνδρων βαθυτυπίας. Την εποχή αυτή μεταξύ άλλων τύπων σελοφάν για τη συσκευασία των ζυμαρικών Μίσκο, αλουμινόχαρτο για τη συσκευασία του βουτύρου Βιτάμ, των καραμελών της ΙΟΝ και των ετικετών μπίρας (Άλφα, Φιξ, Ταμ-Ταμ) και χαρτί περγαμέν για τις καραμέλες Charleston.

Ο Σπύρος Ατματζίδης παρέμεινε στην "Ελληνική Βαθυτυπία" έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Κατόπιν η "Ελληνική Βαθυτυπία" συνέχισε υπό τη διεύθυνση του Φώτη Παππά έως τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Ήταν η μοναδική κάθετη μονάδα

μέχρι το τέλος του βίου της. Ο Σπύρος Ατματζίδης με τους δύο γιους του, Απόστολο και Γιάννη, δημιούργησαν τη "**Μεσογειακή Βαθυτυπία Α.Ε.**", η οποία συνεχίζει και σήμερα να λειτουργεί πάντα στο ίδιο αντικείμενο, την παραγωγή εύκαμπτων υλικών συσκευασίας.

7.7. ΜΙΜΙΚΟΣ ΑΕ ²⁶

Εταιρεία ιδρύθηκε από τον κ. Αλέκο Μιμικό μέλος προσφυγικής οικογένειας από την Αρτάκη της επαρχίας Κυζίκου της Μικράς Ασίας στην τοποθεσία της σημερινής Νέας Αρτάκης του νομού Ευβοίας

Η ψυχή, ο ιδρυτής, ο οραματιστής, ο εμπνευστής της εταιρείας ήταν ο κ. Αλέκος Μιμικός. Όπως ανέφερε η μητέρα του Μαρίκα Μιμικού δούλεψε στα καράβια 8 χρόνια, ταξίδεψε σε ολόκληρο τον κόσμο δουλεύοντας σκληρά σαν ναυτικός με στόχο να μαζέψει χρήματα για να ιδρύσει πτηνοτροφική επιχείρηση, που ήταν το όνειρό του από παιδί,

Συγκεκριμένα ο Αλέκος Μιμικός ξεκίνησε την εταιρεία το 1964 ως μια Ομόρρυθμη Εταιρεία στήνοντας την επιχείρησή του στο πατρικό του ακίνητο στη Ν. Αρτάκη. Το 1971-1972 μετατρέπεται σε Ανώνυμη εταιρία. Στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της νέας εταιρείας ΜΙΜΙΚΟΣ ΑΕ ο Αλέκος Μιμικός πρόσθεσε και τα αδέρφια του Γεώργιο, Ιωάννη και Φαίδωνα ως μετόχους με ποσοστό 25% ο καθένας.

Μετέπειτα ταξίδεψε σε όλη την Ευρώπη και κυρίως στην Ιταλία και βόρεια Ευρώπη, επισκέφθηκε πολλές πτηνοτροφικές και χοιροτροφικές μονάδες από όπου έλαβε και την τεχνογνωσία για να μπορέσει να αναπτύξει την εταιρεία του.

Η βιομηχανία ΜΙΜΙΚΟΣ ΑΕ ήταν και είναι η μεγαλύτερη σε μέγεθος καθέτου δομής μονάδα (από το αυγό μέχρι και την παράδοση του έτοιμου προϊόντος στον καταναλωτή) ζωικής παραγωγής λευκών κρεάτων (κοτόπουλου, χοιρινών, γαλοπούλας, πάπιας και κουνελιών) της χώρας μας και πτηνοτροφική επιχείρηση που πραγματοποιεί εξαγωγές.

Αποτελείτο από πτηνοτροφική μονάδα σύγχρονης τεχνολογίας, πλήρως αυτοματοποιημένη και ασχολείτο με την σφαγή ζώντων πουλερικών, την παραγωγή κρεαταλεύρων και παραγωγή διαφόρων ειδών κρεατασκευασμάτων καθώς υπήρχε και το εκκολαπτήριο, το εργοστάσιο ζωοτροφών, οι φάρμες και εγκαταστάσεις τεμαχιστηρίου και τυποποιητηρίου.

Είχε άριστες σχέσεις με όλους τους ντόπιους παραγωγούς και έφτιαξε το φυραματοποιείο στον Πισσώνα, το πρώτο στην Εύβοια. Παράλληλα έκανε εισαγωγή μοσχάρων από τον Καναδά, όπου είχε αγοράσει φάρμα. Όμως, δυστυχώς έχασε τη ζωή του από ανακοπή καρδιάς, τον Ιούνιο του 1975, όταν ήταν στην επιχείρηση.

Στη συνέχεια την επιχείρηση συνέχισαν τα αδέρφια του και το 1997 τέθηκε υπό αναγκαστική διαχείριση από την Αγροτική Τράπεζα και σε καθεστώς ειδικής εκκαθάρισης, οπότε εξαγοράστηκε από την εταιρεία του Φιλίππου το 1999.

Πολιτικοί δυστυχώς λόγοι οδήγησαν στην μεταβίβαση της επιχείρησης σε ξένα χέρια. Το όνομα Μιμικού έχει ταυτιστεί στην χώρα μας με το κοτόπουλο. Έχει βοηθήσει στην αναβάθμιση της περιοχής Νέας Αρτάκης δίνοντας εργασία σε εκατοντάδες

²⁶ Πηγή κα Ευαγγελία Μιμικού Θυγατέρα του κ. Αλέκου Μιμικού με την βοήθεια του κ. Ιωσήφ Κιοσέλογλου.

εργαζόμενους της περιοχής και βοηθώντας μεταφορείς και εμπόρους στην διακίνηση των αγαθών που παρήγαγε .

7.8. Φίλιππος Ε. Καβουνίδης

Ο Φίλιππος Καβουνίδης γεννήθηκε σ' ένα όμορφο χωριό την Τρίγλια της Βιθυνίας, που οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν το μπαρμπούνι το οποίο ήταν άφθονο στην Προποντίδα και στην Τρίγλια. Όταν γεννήθηκε αποτελούταν από 1500 οικογένειες και ήταν αυτοδιοικούμενη.

Θυμάται να πηγαίνει τον αδερφό του, Στράτο στο νηπιαγωγείο της Τρίγλιας που ήταν κοντά στο σπίτι τους, ένα τετραώροφο, με τους δύο πάνω ορόφους να είναι η κατοικία τους και οι δύο κάτω τα μαγαζιά του Φιλίππου και του αδερφού του Βασίλη. Ο πατέρας του Φιλίππου, Στρατής, είχε ένα ιστιοφόρο ονόματι Άγιος Νικόλαος. Ένα βράδυ υπήρχε άσχημη κακοκαιρία και στην προσπάθειά του να σώσει το ιστιοφόρο που είχε γείρει από την μία πλευρά άρχισε να το σπρώχνει με την πλάτη του για να το ισιώσει. Δυστυχώς το ιστιοφόρο έγερνε ακόμη περισσότερο με αποτέλεσμα ο ίδιος να βρει φρικτό θάνατο. Άφησε ορφανά δύο παιδιά. Τον Φίλιππο και τον αδελφό του Βασίλη, 5 και 3 χρόνων αντίστοιχα. Η μητέρα ανέλαβε την διατροφή τους με ό,τι της είχε απομείνει ενώ το βάρος της οικογένειας για τον βιοπορισμό της έπεσε στον μεγάλο γιο. Σε ηλικία 10 χρόνων ξεκίνησε να εργάζεται. Είχε ένα παντοπωλείο που είχε από φρούτα έως λουκούμια. Κατάφερνε να βγάζει πολλά περισσότερα από το μεροκάματο χάρις στην εφευρετικότητά του. Με τα χρόνια έγινε ένας από τους πιο σοβαρούς και γνωστούς χονδρέμπορους στη Τρίγλια. Ξεκίνησε να ασχολείται μόνο με το χονδρεμπόριο, δηλαδή εξαγωγές και εισαγωγές λαδιών, βουτύρων, σαπουνιών και κυρίως βρώσιμης ελιάς (της γνωστής ελιάς της Τρίγλιας). Ο αδερφός του Βασίλης είχε αναλάβει την αποθήκη και το κατάστημα με την λιανική πώληση. Για να γίνεται χωρίς προβλήματα η μεταφορά του εμπορίου αγόρασε γύρω στο 1910 ένα μικρό ιστιοφόρο που το ονόμασε Ορθοδοξία. Ενώ είχε σοβαρό θέμα ναυτίας άρχισε να το ταξιδεύει εκείνος ως καπετάνιος μεταφέροντας εμπορεύματα κυρίως στη Θάλασσα του Μαρμαρά αλλά και στην Μυτιλήνη. Καθώς μεγάλωναν οι παραγγελίες των εμπορευμάτων χρειαζόνταν χρήματα για επέκταση των δυνατοτήτων αποστολής. Βρέθηκε ένας πλούχιος του χωριού που τον δάνεισε με μεγάλο επιτόκιο τον μήνα. Όμως αυτό δεν πτόησε τον Φίλιππο Καβουνίδη γιατί τα χρήματα που έβγαζε από τα εμπορεύματα ήταν πολλά περισσότερα. Ταυτόχρονα αναλαμβάνει και τη λειτουργία του ελληνικού πλοίου στην Τρίγλια που εξυπηρετούσε την γραμμή Κωνσταντινούπολης – Κυανού Κόλπου. Αυτό το πλοίο ονομαζόταν Άσσος και ανήκε στους αδερφούς Αλέξανδρο και Αντώνιο Γιαννουλάτο. Με το Άσσος και το Τρίγλια φυγάδευσε τους Τούρκους που ήθελαν να αποφύγουν την στράτευση (αμιλέ ταμπουρού). Μετά τον πόλεμο του 1912 προέκυψαν ζητήματα που είχαν να κάνουν με την διαδρομή και λειτουργία των γραμμών. Τα πλοία του Γιαννουλάτου δεν μπορούσαν πλέον να ταξιδεύουν και εκτός Ελλάδος λόγω του ότι είχαν ελληνική σημαία καθώς και οι μεταφορικές ανάγκες από το τουρκικό Κράτος ανάγκασαν το τουρκικό δημόσιο να μειώσει τα δρομολόγια των τουρκικών κρατικών πλοίων της γραμμής Κωνσταντινούπολης – Κυανού Κόλπου. Δράττοντας την ευκαιρία και αγοράζοντας την θαλαμηγό που λεγόταν ΚΙΗΟΝΑ ανέλαβε εκείνος να καλύψει αυτό το κενό. Ήταν το πρώτο του ατμόπλοιο το οποίο αργότερα το μετασκεύασε σε

επιβατηγό, του έδωσε το όνομα Τρίγλια και το δρομολόγησε στην γραμμή του Άσσοσ, δηλαδή Κωνσταντινούπολη – Κίο – Μουδανιά – Τρίγλια.

Σε ηλικία 26 ετών ερωτεύεται την αδερφή του Αγίου Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου, που τότε ήταν πρωτοσύγκελος στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Καθώς ήταν πανέξυπνος, επίμονος, πεισματάρης όχι όμως και όμορφος έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να του την δώσουν. Έτσι κι έγινε.

Από τον πρώτο διωγμό από την Τρίγλια (1914) έως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Με την αποχώρηση του ΑΣΣΟΣ, λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου και των δραστηριοτήτων του κρατικού τουρκικού πλοίου γραμμής, το ΤΡΙΓΛΙΑ απέφερε μεγάλα κέρδη στον Φίλιππο. Το 1914 αγοράζει νένα φορτηγό ατμόπλοιο από την Αγγλία, το έφερε στην Κωνσταντινούπολη και του έδωσε το όνομα της μητέρας του ΓΝΩΣΙΘΕΑ. Μετά την ήττα της Τουρκίας στους Βαλκανικούς πολέμους υπήρξαν διώξεις και δολοφονίες που οδήγησαν στον διωγμό των Ελληνορθόδοξων σύμφωνα με το σχέδιο του Γερμανού Λίμαν φον Σάντερς. Κατόπιν τούτου ο Φίλιππος ενημερώνεται από τον τούρκο πλοίαρχο του ΤΡΙΓΛΙΑ ότι καταδικάστηκε για την δράση του έως τότε και ότι έπρεπε να αποχωρήσει άμεσα από το τουρκικό έδαφος. Χωρίς να πει την αλήθεια στην σύζυγό του της λέει να έρθει στην Πόλη για να αγοράσουν ρούχα για το μωρό που περίμεναν, φέρνοντας όλη την οικογένεια μαζί. Μέσω του ΤΡΙΓΛΙΑ που τους έφερε στην Πόλη περάσανε στο ΓΝΩΣΙΘΕΑ που πραγματοποιούσε το δρομολόγιο Θεσσαλονίκη – Πειραιά. Έμεινε πίσω ο αδερφός του Βασίλης, ο οποίος γνώριζε την αλήθεια για να αναλάβει την φροντίδα του ΤΡΙΓΛΙΑ. Έτσι νόμιζε τουλάχιστον γιατί όταν έφθασαν στον Πειραιά αντίκρουσε τον αδερφό του ο οποίος κι αυτός με την σειρά του είχε φύγει για τον ίδιο λόγο, μαζί με την οικογένειά του, λίγα μετρητά αφήνοντας τα πάντα πίσω. Χρήματα, μαγαζιά, σπίτια και πολλές χιλιάδες χρυσές λίρες σε θυρίδα τράπεζας της Πόλης. Κατάφεραν να φέρουν στην Ελλάδα το ΤΡΙΓΛΙΑ έπειτα από επικοινωνία με τον πλοίαρχο και το γραφείο του πράκτορα της Κωνσταντινούπολης με την δικαιολογία ότι θα υπήρχε μεγάλη κίνηση στην γραμμή Κωνσταντινούπολης – Θεσσαλονίκης. Αφού έφθασε στην Θεσσαλονίκη πωλήθηκε στον Γιαννουλάτο που το μετονόμασε σε ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ, άλλαξε την τουρκική σημαία σε ελληνική και το πλήρωμα επαναπατρίστηκε στην Τουρκία.

Η νέα τους κατοικία είναι στον Πειραιά πρώτα στην οδό Πραξιτέλους 64, κοντά στο Πασαλιμάνι, και έπειτα στην οδό Δεληγιώργη 60, χωρίς έπιπλα, χωρίς ρούχα, χωρίς νοικοκυριό. Είχαν όμως τα δύο πλοία που ανήκαν στα δύο αδέρφια. Στην συνέχεια η οικογένεια απέκτησε και ένα ακόμη μέλος, συνολικά πέντε παιδιά. Οι δυσκολίες έφεραν γκρίνια ανάμεσα στα δύο αδέρφια που αποφάσισαν να χωρίσουν τις περιουσίες τους κρατώντας ο Φίλιππος τα πλοία, αγοράζοντας ένα μικρό πλοίο για να συνεχίσει την δραστηριότητά του, και ο Βασίλης τα μετρητά. Κατά την διάρκεια της σύγκρουσης βασιλιά – Βενιζέλου, ο Φίλιππος είχε αποκλειστεί στην Γαλλία όπου βρισκόταν για να πουλήσει το ΓΕΥΣΙΘΕΑ, αφήνοντας την οικογένεια στον Πειραιά προσπαθώντας να επιβιώσει. Το ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ συνέχιζε κανονικά τα δρομολόγια με κακή όμως διαχείριση από τον τότε πράκτορα. Μετά τον γυρισμό του Φιλίππου, ο

οποίος είχε πωλήσει το ΓΕΥΣΙΘΕΑ καταθέτοντας τα χρήματα σε γαλλική τράπεζα, το σπίτι γέμισε με πάσης φύσεως αγαθά. Με τα χρήματα που είχε ήθελε να επεκταθεί αγοράζοντας ό,τι πλεούμενο έβρισκε. Αγοράζει τρία τριίσια μάρκα τα ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΣ, ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ και ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Τα δύο τελευταία μετέφεραν αλάτι από την Τύνιδα στην Ελλάδα για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου. Δυστυχώς κατά την διάρκεια του ταξιδιού τορπιλίστηκαν από αυστριακά υποβρύχια στα ανοιχτά της Κρήτης. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και λόγω των οικονομικών ανακατατάξεων σε όλες τις χώρες είχε ως αποτέλεσμα να χάσει μεγάλο μέρος της αγοραστικής αξίας του κεφαλαίου που είχε καταθέσει στην γαλλική τράπεζα. Όμως αυτό δεν τον πτόησε και προχώρησε στην αγορά ενός μικτού πλοίου, επιβατών και φορτίου, που το ονόμασε ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΑΡΒΟΥΝΙΔΗΣ, το όνομα του πατέρα του και του πρωτότοκου γιου, αλλά και ένα μικρότερο που το ονόμασε ΒΙΘΥΝΙΑ. Και τα δύο δρομολογήθηκαν στην γραμμή Πειραιώς – Σμύρνης – Κωνσταντινούπολης – Ρουμανίας. Αγόρασε επίσης ένα ξύλινο επιβατηγό στην Σμύρνη, δίνοντάς του το όνομα ΤΡΙΓΛΙΑ για δεύτερη φορά. Τέλος αγόρασε ένα ρυμουλκό που το ονόμασε ΚΑΛΛΙΟΠΗ, το όνομα της πεθεράς του, που εξυπηρετούσε κυρίως το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Ζούσαν σε δικό τους σπίτι πλέον στον Πειραιά σε μία διώροφη πολυκατοικία, γιατί δεν αισθανόταν άνετα να ζει στο ενοίκιο. Με τα χρήματα που είχε τότε θα μπορούσε να αγοράσει καλύτερο και μεγαλύτερο σπίτι αλλά πίστευε ότι τα κεφάλαια δεν πρέπει να παγιοποιούνται αλλά να επενδύονται σε επιχειρήσεις με σκοπό την αύξηση κερδών. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου ταξίδεψαν οικογενειακώς στην Σμύρνη όπου δεσπότης ήταν ο Χρυσόστομος (μετέπειτα άγιος). Γνωρίστηκαν οι οικογένειες μεταξύ τους ενώ οι εντυπώσεις του Χρυσού από την υποδοχή καθώς και τις ημέρες που τον έπαιρνε μαζί του ο Χρυσόστομος παρέμειναν ζωντανές μέχρι τον θάνατό του. Με το ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ έφθασαν στην Πόλη και από εκεί στην Τρίγλια για διακοπές. Τα παιδιά του Φιλίππου, Στράτος και Χρυσός εγκαταστάθηκαν στην Σμύρνη ύστερα από πρόταση του Χρυσόστομου να σπουδάσουν υπο την εποπτεία του στην Ευαγγελική Σχολή. Ο δεσπότης μεριμνούσε πάντα για το καλό του χωριού και ό,τι ήθελε είχε την χρηματική βοήθεια του Φιλίππου. Ακόμη μεγάλες ποσότητες υφασμάτων για να ντυθούν και τζάμια για να προστατευτούν από το κρύο, οι συμπατριώτες που είχαν επιστρέψει μετά την απελευθέρωση του 1919 στο χωριό. Πολλές δωρεάν μεταφορές επίσης είτε φορτία είτε επιβατών που είχαν ανάγκη. Εκείνη την χρονική περίοδο χάνει την κόρη του, Γνωσιθέα, ύστερα από φυματιώδη περιτονίτιδα. Για τα επόμενα τρία χρόνια οι επαγγελματικές δραστηριότητες του Φιλίππου ήταν ανάμεσα στον Πειραιά και στην Πόλη, μεταφέροντας τις περισσότερες δραστηριότητες στην Πόλη λόγω μεγαλύτερης ευκολίας όσον αφορά στις συμφωνίες των δουλειών. Λόγω αυτού αγόρασε μία τετραώροφη οικοδομή στο Καντίκιοϊ, στην οποία έμεναν στους δύο τελευταίους ορόφους. Είχαν ήδη αποκτήσει ακόμη ένα αγόρι νονός του οποίου έγινε ο αδελφός του Φιλίππου, Βασίλης δίνοντάς του το όνομά του. Έτσι, το καλοκαίρι του 1922 η οικογένεια μένει στο Καντίκιοϊ με τα πέντε παιδιά της και τα έξι πλοία του Φιλίππου.

Η Μικρασιατική Καταστροφή

Από τις αρχές του 22 κυκλοφορούσαν δυσάρεστες φήμες για το Μικρασιατικό μέτωπο οι οποίες το καλοκαίρι του 22 έγιναν εντονότερες. Τότε αποφάσισε ο Φίλιππος να μην πάει ο Χρυσός στην Σμύρνη για την νέα σχολική χρονιά για να δούνε

πως θα πάνε τα πράγματα. Ο Στράτος είχε τελειώσει και θα έμενε στο γραφείο στην Πόλη. Τις επόμενες ημέρες άρχισαν οι Τούρκοι να φωνάζουν «Γιασίν Κεμάλ» (να ζήσεις Κεμάλ) ενώ ταυτόχρονα φθάνει η είδηση ότι ο τουρκικός στρατός πέρασε στην Σμύρνη. Ο ελληνικός στρατός είχε διαλυθεί. Είχαν καταστρέψει τα πάντα. Σπίτια, περιουσίες, ανθρώπινες ζωές. Αμέσως σκέφτηκαν τους συγγενείς και τον δεσπότη. Τον Αύγουστο του 22 στάλθηκε έγγραφο από την Δημογεροντία του χωριού υπογεγραμμένο από τον τότε πρόεδρο της κοινότητας Κωνσταντίνο Κονδυλένιο και τα μέλη του Συμβουλίου που ζητούσαν άμεση βοήθεια από τον Φίλιππο για να τους σώσει μαζί με τους αγαπημένους τους αδιαφορώντας για τα υλικά αγαθά. Ο καπετάν Φίλιππος είχε στείλει ήδη το ΤΡΙΓΛΙΑ, το ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ και το ΧΕΛΙΔΟΝΙ και ετοιμαζόταν να πάει και το GENERAL GORDON. Είχε αναλάβει όλα τις δαπάνες. Όμως και πάλι τα πλοία δεν έφταναν για τόσες χιλιάδες κόσμο. Προσπαθώντας να βρει λύση όχι μόνο για την Τρίγλια αλλά και για την Σμύρνη του έρχεται στο μυαλό το ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ ένα υπερωκεάνιο στην Πόλη. Σκέφτηκε ότι με αυτό θα χωρούσαν όλοι. Αμέσως έκανε τις απαραίτητες διαδικασίες για να πάρει έγκριση. Άδεια απόπλου από το λιμεναρχείο, συμπλήρωση πληρώματος κλπ. Τότε ζήτησε να τον δει ο Πατριάρχης Μελέτιος επειγόντως. Είχε μάθει για την απόφασή του και ήθελε εκτός από τον να τον συγχαρεί να του ζητήσει αντί για την Τρίγλια να πλεύσει προς Σμύρνη. Ο Φίλιππος του εξήγησε ότι αυτό δεν γινόταν για πολλούς και διαφορετικούς λόγους. Όμως ο Πατριάρχης ήταν ανένδοτος. Ενώ είχαν συμφωνήσει αρχικά μόλις έμαθαν γι' αυτή την αλλαγή έκαναν πίσω το λιμεναρχείο και οι πλοιοκτήτες. Απόγνωση και απελπισία καθώς είχε πληροφορηθεί ότι τουλάχιστον 2000 Τριγλιανοί τον περίμεναν για να τους σώσει μαζί με τις αδερφές της συζύγου του και τα παιδιά τους που τους κρατούσαν όμηρους για την διαφυγή τους. Αμέσως σκέφτηκε το ΒΙΘΥΝΙΑ που ήταν σε επισκευή μήπως θα μπορούσε να τα καταφέρει. Ήταν ατμόπλοιο με δύο καζάνια και λειτουργούσε μόνο το ένα. Αμέσως σκέφτηκε αν θα τα κατάφερνε και επίσης αν θα του έδιναν πάλι την σχετική έγκριση. Κατάφερε να πάρει άδεια με την προϋπόθεση ότι θα έπαιρνε μαζί του και ρυμουλκό για ασφάλεια. Εκτός από την διάσωση των Τριγλιανών είχε να σκεφθεί και την οικογένειάς του. Ο κίνδυνος ήταν μεγάλος καθώς κανείς δεν είχε ξεχάσει ότι είχε καταδικαστεί στο παρελθόν ενώ και πάλι το όνομά του ήταν πρώτο στις λίστες. Αυτό σήμαινε ότι θα έπρεπε να ξαναεπιστρέψουν στον Πειραιά. Εκείνη την στιγμή αυτό που προείχε ήταν η σωτηρία των Τριγλιανών. Αποφάσισε να πάει ο ίδιος στην αποστολή γιατί ήθελε να είναι σίγουρος ότι θα σωθεί μέχρι και ο τελευταίος κάτοικος του νησιού. Αψήφησε όλους τους κινδύνους αλλά και την οικογένειά του που τον παρακαλούσε να μην πάει. Τελικά τα κατάφερε και τους έσωσε.

Τα πρώτα χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Υπήρχε μεγάλο πρόβλημα με το θέμα της στέγης. Τόσα πολλά άτομα που να χωρέσουν; Σπίτια, θέατρα, εκκλησίες, όλα χρησιμοποιούνταν για την στέγη τους. Ξύλινες καλύβες, στέγη από τενεκέδες και αδιάβροχα χαρτιά στους χώρους της Αθήνας και στις άλλες πόλεις. Οι περίφημοι προσφυγικοί συνοικισμοί. Εξ αρχής οι πρόσφυγες δεν ήταν ευπρόσδεκτοι από τον γηγενή πληθυσμό. Ενάμιση εκατομμύριο άνθρωποι αποτελούσε μεγάλο πρόβλημα για όλους. Κράτος, γηγενείς, πρόσφυγες. Άνθρωποι πλούσιοι με κύρος έπρεπε να ξεκινήσουν από το μηδέν. Η οικογένεια του Φίλιππου κατάφερε να βρει στέγη εκεί που έμεναν παλιά, στον Πειραιά, μαζί με

άλλες οικογένειες. Δυστυχώς μία πυρκαγιά ξέσπασε όταν στο δωμάτιο που υπήρχαν τα καντήλια ακουμπούσαν πάνω σε χαλιά με αποτέλεσμα ότι κειμήλια είχε προλάβει να σώσει να καταστραφούν.

Οι πρώτες δυσκολίες στις ναυτιλιακές επιχειρήσεις του καπετάν Φίλιππα

Κατά τα έτη 1922-1923 τα πλοία ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗΣ και ΒΙΘΥΝΙΑ εξυπηρετούσαν την γραμμή Κωνσταντινουπόλεως – Πειραιά μεταφέροντας πρόσφυγες στην Ελλάδα. Όλες τις δαπάνες τις είχε αναλάβει ο καπετάν Φίλιππος από τον Πειραιά ενώ τα έσοδα τα εισέπραττε στην Πόλη ο ανιψιός του που είχε αφήσει διαχειριστή, ο οποίος όχι μόνο δεν έστελνε χρήματα αλλά τα σπαταλούσε κιόλας. Κατά καιρούς έστελνε ένα μικρό ποσό με την υπόσχεση να στείλει άμεσα περισσότερα χρήματα. Κάτι το οποίο ποτέ δεν έγινε. Αρχές του 1923 δρομολογεί το ξύλινο ΤΡΙΓΛΙΑ στην γραμμή Πειραιά – Αιγίνης – Μεθάνων – Πόρου. Αμέσως ξεκίνησε ο ανταγωνισμός αλλά ο καπετάν Φίλιππος ήταν πολύ μαχητικός στους ανταγωνισμούς βρίσκοντας διάφορους τρόπους αντιμετώπισης. Την ίδια χρονιά έρχεται στον κόσμο ένα ακόμη παιδί φέρνοντας ανέλπιστα χαρά στον καπετάν Φίλιππα που είχε κουραστεί από τις μέχρι τότε δυσκολίες. Το ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗΣ και το ΒΙΘΥΝΙΑ συνέχιζαν τα ταξίδια στην Πόλη φέρνοντας πρόσφυγες στην Ελλάδα. Τα έξοδα συνέχιζαν να αυξάνονται μ' αποτέλεσμα τα μετρητά να μειώνονται από μέρα σε μέρα. Σχεδόν με την βία κατάφερε να φέρει τον ανιψιό από την Πόλη για να παραδώσει τα χρήματα που υποτίθεται ότι είχε μαζέψει. Δυστυχώς η βαλίτσα με την οποία ήρθε δεν είχε καθόλου χρήματα παρά μόνο 12 ζευγάρια παπούτσια. Ο καπετάν Φίλιππος ήθελε να τον παραπέμψει στην αρχές αλλά λόγω της μητέρας και της αδερφής του ανιψιού υποχώρησε με μόνη απαίτηση την έγγραφη ομολογία της καταχρήσεώς του. Αποτέλεσμα ήταν να σταματήσουν τα ταξίδια από και προς την Πόλη επιχειρώντας την δρομολόγησή τους προς Κύπρο, Βηρυτό, Χάιφα, Πορτ Σάιנט, Αλεξάνδρεια, Ηράκλειο, Πειραιά, ενώ το ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ και το ΤΡΙΓΛΙΑ προσπαθούσαν να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό. Το ΤΡΙΓΛΙΑ κάθε καλοκαίρι τις Κυριακές πραγματοποιούσε εκδρομές προς Γλυφάδα, Βούλα, Βουλιαγμένη ξεκινώντας από την εξέδρα του Παλαιού Φαλήρου. Όταν άνοιξε ο δρόμος μέχρι την Γλυφάδα το ΤΡΙΓΛΙΑ δεν προσέγγιζε εκεί και όσο ανοίγονταν νέοι δρόμοι σταμάτησε τελείως. Ενώ μετά τους Βαλκανικούς πολέμους τα πλοία απλώθηκαν σ' ένα μεγάλο δίκτυο γραμμών, από την Κέρκυρα έως την Ρουμανία, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή όμως οι γραμμές περιορίστηκαν και τα πλοία άρχισαν να περισεύουν ενώ κανείς δεν ήθελε να εργασθεί στο πλοίο του άλλου. Το 1923 αγόρασε το καλύτερο έως τότε πλοίο του, το οποίο ονόμασε ΒΟΣΠΟΡΟΣ. Ήταν ένα μικτό πλοίο περίπου 15.000 τόνων με ταχύτητα 14 μιλίων. Αυτό σήμαινε και μεγάλη κατανάλωση καυσίμων που ήταν και η αφετηρία της οικονομικής κατάρρευσης. Το 1924 η οικογένεια περνούσε μία οικονομική κρίση που μέρα με την μέρα μεγάλωνε. Σιγά σιγά ξεκίνησε η απώλεια των πλοίων. Ο ανταγωνισμός μεγάλος ενώ δεν υπήρχε καθόλου η δυνατότητα για ασφάλιστρα των πλοίων. Προχώρησε στην ανταλλαγή του ΒΙΘΥΝΙΑ μ' ένα μεγάλο κτήμα στο Πικέρμι. Η είδηση αυτή δυσανασχέτησε του αξιωματικούς του πλοίου οι οποίοι έβγαζαν χρήματα από το λαθρεμπόριο στο λιμάνι της Βηρυτού. Στο τελευταίο ταξίδι με σαπούνια από την Κύπρο είχε πολύ άσχημο καιρό και αποφάσισαν να πιάσουν λιμάνι στο Λαύριο. Λόγω κακού χειρισμού έριξαν το πλοίο στα βράχια. Η ζημιά ήταν τεράστια καθώς το πλοίο ήταν ανασφάλιστο ενώ

περισώθηκε ό,τι μπορούσαν από το εμπόρευμα. Την ίδια χρονιά κακοτυχίες υπήρξαν και με το ΒΟΣΠΟΡΟΣ. Τη μία έσκασαν κάποια τούμπα από τα καζάνια και την άλλη η προσάραξή του στον δίαυλο της Αυλίδας από απροσεξία του πλοιάρχου. Τα επόμενα χρόνια μέχρι και το 1928 θα περάσουν δύσκολα. Από την μία τα οικονομικά προβλήματα και από την άλλη το πρόβλημα που υπήρχε με την φυματίωση.

Οι προσπάθειες για καινούργιο ξεκίνημα (1930) ύστερα από τη μεγάλη οικονομική καταστροφή.

Την συνέχιση της λειτουργίας του ΤΡΙΓΛΙΑ την είχε αναλάβει ο Νίκος, πάντα όμως ο Καπετάν Φίλιππος ήθελε να ανακατεύεται. Με τα χρήματα από το ΤΡΙΓΛΙΑ καθώς και με τον μισθό του Χρυσού που δίδασκε στις σχολές της Αεροπορίας ζούσαν ικανοποιητικά. Ενώ η πορεία της υγείας του Στράτου καλύτερευε, τελικά επιδεινώθηκε. Τον πήραν στο σπίτι τους στην Χαροκόπου, αλλά για να προστατευθούν οι υπόλοιποι μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο ΣΩΤΗΡΙΑ όπου και πέθανε το 1933 σε ηλικία 28 ετών. Ο καπετάν Φίλιππος αποτραβήχθηκε σχεδόν από κάθε δραστηριότητα. Ήθελε όμως να έχει τον τελευταίο λόγο γι' αυτό και πηγαινοερχότανε στον Πειραιά. Η Αικατερίνη από την άλλη λόγω των συνθηκών αδυνατούσε να ανταποκριθεί σ' όλα. Όσον αφορά τα παιδιά ο Χρυσός ξεκινούσε μία καριέρα υπαλλήλου την οποία δεν επιθυμούσε, ο Νίκος ταξίδευε χρόνια με το ΤΡΙΓΛΙΑ, η Καλλιόπη είχε περάσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, κάτι το οποίο δεν επιθυμούσε ο Καπετάν Φίλιππος αλλά μετά από επίμονη παρέμβαση της ίδιας αλλά και του Χρυσού της επέτρεψε να φοιτήσει.

Ο θάνατος του Φίλιππου Καβουνίδη.

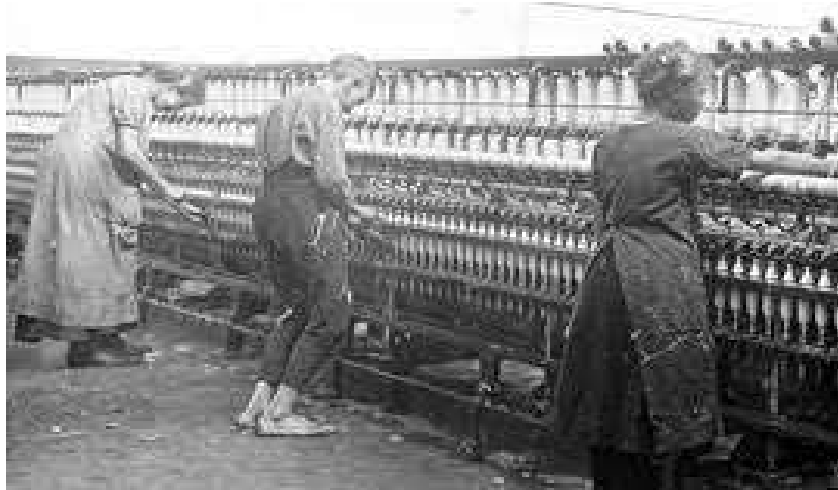
Τις τελευταίες ημέρες έπεφτε σε διαβητικό κώμα. Κάποιες στιγμές είχε τις αισθήσεις του, κάτι το οποίο το καταλάβαιναν από τον τρόπο που κρατούσε την εφημερίδα. Του την έδιναν ανάποδα. Αν την γύριζε καταλάβαινε. Οι ενέσεις ινσουλίνης δεν βοηθούσαν ούτε και οι προσπάθειες του γιατρού που με νυστέρι του άνοιγε τις πληγές για να φύγει το πύον. Έπεσε σε κώμα το πρωί της 30^{ης} Οκτωβρίου 1940. Δεν ξύπνησε ποτέ. Ενταφιάστηκε στην Ραφήνα σύμφωνα με επιθυμία του που είχε εκφράσει ο ίδιος στο παρελθόν, ψηλά σ' ένα λοφίσκο της Ραφήνας μαζί με τους συγχωριανούς του.

7.9 ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ «ΠΕΤΑΛΟΥΔΑ»

Ελευθέριος Μουζάκης- Η οικογένεια Μουζάκη στη Σμύρνη

Ο Ε. Μουζάκης μεγάλωσε σ' ένα μικρό άνετο σπίτι. Ένα σπίτι μίας μεσοαστικής τάξης. Ήταν απέναντι από τον Άι Τρύφωνα και κοντά στο Μεγάλο Παρθεναγωγείο και τα δημοτικά σχολεία. Η λεωφόρος του Άι Τρύφωνα οδηγούσε στον Φραγκομαχαλά, στην Αγία Φωτεινή και στο εμπορικό κέντρο της Σμύρνης όπου βρισκόταν και το μαγαζί του πατέρα του. Το σχολείο που πήγαινε ο Μουζάκης βρισκόταν στο δεξιό μέρος. Κάθε Κυριακή πήγαιναν στην εκκλησία και μετά για ψώνια στην αγορά για να φάνε λουκουμάδες. Θυμάται που κουραζόταν στην εκκλησία και ζητούσε από τον πατέρα του να τον πάρει αγκαλιά. Κι εκείνος δεν του χαλούσε χατίρι με την

προϋπόθεση όμως ότι θα του έλεγε το Ευαγγέλιο που άκουγαν. Υπήρχαν Τούρκοι μικροπωλητές που πουλούσαν γλυκά, ο σαλεπιτζής αργά τα ξημερώματα που φώναζε το σαλεπάκι το ζεστό και ο γαλατάς που μοίραζε το γάλα με την κανάτα. Το απόγευμα ο γιαουρτάς με τις τσανάκες. Τρελαινόταν για το καϊμάκι του γιαουρτιού της τσανάκας. Αρκετά σκανδαλιάρης ο Μουζάκης έτρεχε και κουβαλούσε τις καρότσες. Είχε φάει αρκετές φορές ξύλο κι από τον πατέρα του αλλά και από τους αμαξάδες όταν τον έπαιρναν χαμπάρι. Σχολείο πήγε μόνο δύο χρονιές στην Σμύρνη. Τις υπόλοιπες στην Ζάκυνθο όταν ήρθαν οικογενειακώς. Κέρδισε βέβαια δύο χρονιές λόγω του ότι ήταν πολύ καλός μαθητής με αρκετές βάσεις που είχε αποκτήσει στην Σμύρνη. Διεύθυνε την τάξη, ήταν επιμελής συνέχεια, έλεγχε τα γραπτά των συμμαθητών του, τις εκθέσεις τους κλπ. Στην Σμύρνη δεν μπορούσες να ήσουν κακός μαθητής. Ήσουν συνέχεια υπό παρακολούθηση από τους δασκάλους και σε κάθε αναποδιά σου έτρωγες ξύλο. Η γλώσσα μάθησης ήταν τα ελληνικά. Οι τούρκοι γνώριζαν πολύ καλά τα ελληνικά, αλλά εμείς όχι τουρκικά. Αυτό όμως δεν στάθηκε εμπόδιο για να παίζουμε μαζί στις αλάνες κυνηγητό, κρυφό κλπ. Όταν γύριζα το βράδυ στο σπίτι ιδρωμένος τις άρπαγα από τον πατέρα μου όταν τύχαινε να είχε γυρίσει νωρίς από το τσαγκαράδικο που είχε. Πολλές φορές με ξυπνούσε για να του δείξω τα γραπτά μου κι αν δεν ήταν καλογραμμένα έπρεπε να τα ξαναγράψω. Τα καλοκαίρια ήμουν πάντοτε στο τσαγκαράδικο. Μ' έβαζε να κάνω συνέχεια λογαριασμούς ενώ τα απογεύματα πηγαίναμε για μπάνιο στην Πούντα. Τα βράδια καθόμασταν στα πόδια του πατέρα μας με την αδερφή μου και τραγουδούσαμε μέχρι να νυστάζουμε. Ο πατέρας είχε πολύ καλή φωνή. Ήταν Έλληνας πατριώτης, πολύ θρήσκος, ήξερε όλα τα τροπάρια απ' έξω και με ανάγκαζε να τα μαθαίνω κι εγώ. Καθόταν με τις ώρες και μου εξηγούσε το Ευαγγέλιο. Αν και ήταν του σχολαρχείου ήξερε να εξηγεί και να ερμηνεύει αρχαία βιβλία. Αγαπούσε το κυνήγι και το αγάπησα κι εγώ. Στο σπίτι στην Ζάκυνθο μου έδινε το όπλο να κυνηγήσω αφού του είχε πει κάνα τροπάριο πρώτα. Από τον καιρό της Σμύρνης είχε ένα φλομπεράκι για σκοποβολή. Θυμάμαι το τελευταίο Πάσχα στην Αγία Φωτεινή με τα ατελείωτα και υπέροχα βεγγαλικά. Παρουσίαζαν τον Χριστό που έφτανε μέχρι επάνω ψηλά με σταυρωμένα τα πόδια, με το ένα χέρι να ευλογεί και με το άλλο να κρατάει την σημαία την ελληνική. Όλη η εικόνα έμοιαζε με μία εικόνα της Αναστάσεως που είχε φέρει ο πατέρας μου από τους Αγίους Τόπους, από τα Ιεροσόλυμα. Είχε πάει εκεί σαν αντάρτης το 1913 για να ελευθερώσουν την περιοχή από τους Άραβες. Οι τούρκοι τα έβλεπα όλα αυτά αλλά δεν έδειχναν ούτε να τους στεναχωρούν ούτε να τους ενοχλούν. Απ' ό,τι φάνηκε όμως στο μέλλον, μέσα τους γινόταν καταγραφή. Ήταν Μάιος του 1922 όταν ο πατέρας μου τσακώθηκε μ' ένα τούρκο για τα σκουπίδια και γύρισε και του είπε σε τρεις μήνες θα τα πούμε.

Μικρασιατική Καταστροφή: Τα δεινά της και η προσφυγιά

Την Πρωτομαγιά του 1919 κυκλοφόρησε η είδηση ότι έρχεται ο στόλος από την Ελλάδα για να ελευθερώσει τη Σμύρνη. Η είδηση διαδόθηκε παντού και όλοι ξεχύθηκαν στους δρόμους και ξεκίνησαν για το λιμάνι. Την επόμενη μέρα με πήρε ο πατέρας μου και καταλήξαμε στον Αυλόγυρο της Αγίας Φωτεινής. Συναντήσαμε τον μητροπολίτη Σμύρνης, τον Άγιο Χρυσόστομο, μαζί με τον κυβερνήτη του ΛΕΩΝ, Μαυρουδή. Ο Συνταγματάρχης Ζαφειρίου σε μία προκήρυξη αναφέρει: Κατ' εντολή της Κυβερνήσεως προβαίνω στην κατάληψη της Σμύρνης. Ο Δεσπότης δακρυσμένος ευλογεί τα πλήθη και ξεκινά να ψέλνει: Τη Υπερμάχω Στρατηγώ τα νικητήρια. Πιο έξω από το λιμάνι της Σμύρνης βρίσκονται τα πλοία του Βασιλικού Ναυτικού ΛΕΩΝ, ΛΗΜΝΟΣ και το θωρηκτό ΑΒΕΡΩΦ. Από το μεταγωγικό ΠΑΤΡΙΣ άρχισαν να βγαίνουν οι τσολιάδες. Πάνω σε στρωμένα χαλιά με καταιγισμό από κάθε λογής λουλούδια από την Πρωτομαγιά. Ένα θέαμα που δεν θα ξεχάσω ποτέ. Αγκαλιές, φιλιά, όλοι μαζί αγκαλιασμένοι. Τις επόμενες ημέρες επισκεφθήκαμε με τον πατέρα μου το ΑΒΕΡΩΦ βάζοντας με να φιλήσω τα δύο τεράστια κανόνια λέγοντάς μου ότι σ' αυτά χρωστάμε την ελευθερία μας. Εκείνη την ημέρα δεν έλειψαν βέβαια και δυσάρεστα γεγονότα. Μερικοί ένοπλοι τούρκοι στρατιώτες που μόλις είχαν βγει από τις φυλακές μαζί με άλλους και ελεύθερους σκοπευτές άρχισαν να πυροβολούν τον ελληνικό στρατό όταν βάδιζε προς το προάστιο Καραντίνα. Σκοτώθηκαν δεκάδες άτομα και από τις δύο πλευρές ενώ τραυματίστηκαν άλλοι διακόσιοι. Τις επόμενες ημέρες ο στρατός προχώρησε ακόμη πιο βαθιά στην Τουρκία. Μπήκε στην ενδοχώρα πολεμώντας σκληρά για τα επόμενα δύο χρόνια 1920-1921. Μετά τις νίκες και τις επιτυχίες άρχισαν τα πράγματα να πηγαίνουν από το κακό στο χειρότερο. Ο ανεφοδιασμός των στρατιωτικών μονάδων δεν δούλεψε σωστά. Πολλές φορές το φαγητό τους ήταν μία ρέγκα μ' ένα κομμάτι ψωμί μουχλιασμένο. Οι Άγγλοι είχαν αρχίσει φανερά πλέον να στηρίζουν τον Κεμάλ. Αυτό που θυμάμαι ήταν που φίλοι αξιωματικοί έλεγαν στον πατέρα μου να μας πάρει και να φύγουμε για Ελλάδα. Ο πατέρας μου από την άλλη φιλοξενούσε στο σπίτι μας όποιον στρατιώτη έβλεπε στον δρόμο και από τους οποίους μαθαίναμε τα νέα. Φιλοξενήσαμε έναν Έλληνα από την Πάτρα ο οποίος όταν ήρθαμε πρόσφυγες στην Ελλάδα μας φιλοξένησε και εκείνος.

Οι περισσότεροι στρατιώτες ήθελαν να τα παρατήσουν και να γυρίσουν στην Ελλάδα. Η κόπωση και η πρώτη του ηθικού τους είχε αρχίσει να φαίνονται. Τα κομματικά για

άλλη μία φορά είχαν βρει πρόσφορο έδαφος όπως πάντα άλλωστε. Ομηρικοί καβγάδες βενιζελικών με βασιλικούς. Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος έλεγε συνέχεια πόσο μεγάλο λάθος ήταν για τον Βενιζέλο να πάει για εκλογές την 1^η Νοεμβρίου 1919. Επίσης από τα λεγόμενα των στρατιωτών που έρχονταν στο σπίτι καταλαβαίναμε πως με την συμπεριφορά τους η Γαλλία και η Αγγλία μας έστειλαν εκεί για να μας εγκαταλείψουν στην συνέχεια. Το 1939 στην εκπαίδευσή μας μας εξήγησε ο στρατηγός Τσολάνογλου ότι οι Αγγλογάλλοι μας έστελναν σφαίρες για όπλα τύπου γκρα που δεν έκαναν για όπλα τύπου μάλιχερ που είχαμε εμείς. Έτσι μέναμε με όπλα χωρίς φυσίγγια. Τα έγγραφαν οι εφημερίδες όλα αυτά αλλά με μισόλογα. Αρχές του 1922 και τα πράγματα χειροτέρευαν. Φύγετε να σωθείτε έλεγαν οι φίλοι αξιωματικοί στον πατέρα μου και εκείνος τους απαντούσε είστε προδότες, απάτριδες, δεν είστε Έλληνες. Οι αρμοστής Στεργιάδης με τον στρατηγό Χατζηανέστη διαβεβαίωναν τον κόσμο ότι η Σμύρνη δεν πρόκειται να πέσει. Κορόιδευαν τον κόσμο. Τα ίδια έγραφαν και στις εφημερίδες. Τα διάβαζε ο πατέρας μου με δάκρυα στα μάτια αλλά και πάλι αγύριστο κεφάλι. Στο τέλος του είπαν άσε τουλάχιστον την γυναίκα σου και τα παιδιά σου να φύγουν και αν όλα πάνε καλά τους ξαναφέρνεις πίσω. Εμπόδισε ακόμη και τους συγγενείς της μητέρας μου να φύγουν. Η μητέρα μου είχε τέσσερα αδέρφια και μία αδελφή που μένανε κοντά μας και όλοι τους είχαν για αρχηγό τον πατέρα μου. Ότι έλεγε εκείνος γινόταν. Οι μέρες περνούσαν και τίποτα το ευχάριστο δεν φαινόταν. Ξαφνικά από όλες τις εισόδους της πόλης της Σμύρνης έρχονταν πρόσφυγες που είχαν εγκαταλείψει τα γύρω χωριά. Έλληνες πρόσφυγες κυνηγημένοι. Έφευγαν για να σωθούν κι εμείς ακόμα στη Σμύρνη αναποφάσιστοι. Αρχές Αυγούστου η Σμύρνη είχε γεμίσει από πρόσφυγες, μουλάρια και γαϊδούρια. Η μητέρα μου μαζί με τις άλλες γυναίκες της γειτονιάς έκοβαν και έραβαν φανέλες και σώβρακα για τους πρόσφυγες. Πλέον και να θέλαμε πια να φύγουμε ήταν αργά. Από την διοίκηση του αρμοστή Στεργιάδη είχε δοθεί εντολή οι Έλληνες να μείνουν στις θέσεις τους ό,τι κι αν συμβεί. Όπως μάθαμε αργότερα αυτό έγινε για να μην πηγαίναμε στην Ελλάδα και ξεσηκώναμε σ' επανάσταση τον λαό. Ο πατέρας μου συνέχιζε ανένδοτος να επιμένει στην άποψή του και να μην αφήνει κανέναν να φύγει. Τα ίδια ακριβώς δήλωνε και ο στρατηγός Χατζηανέστης με δηλώσεις του στις εφημερίδες. Το πιο σοβαρό ήταν, όπως μαθεύτηκε από τους πρόσφυγες, ότι κατά την διάρκεια της αποχώρησης του στρατού μας που έγινε άτακτα, υπήρξαν ατιμώσεις εις βάρος των γυναικών της Τουρκίας λεηλατώντας και καίγοντας τα πάντα. Με την πρώτη κιάλας επίθεση του Κεμάλ στις 13 Αυγούστου στο Αφιόν Καραχισάρ οι Τούρκοι είχαν ήδη αιχμαλωτίσει έναν Έλληνα στρατηγό, 300 αξιωματικούς και πάνω από 5.000 στρατιώτες. Ήταν πλέον γεγονός. Ο Κεμάλ είχε πάρει σβάρνα τους Έλληνες. Μία άμυνα, η μοναδική, από τον Νικόλαο Πλαστήρα έξω από το Τσεσμέ έδωσε την δυνατότητα σ' ένα σημαντικό αριθμό στρατιωτικών και αξιωματικών να αποχωρήσει με πλοία. Αντίθετα στη Σμύρνη επικρατούσε ησυχία. Τόση μάλιστα που στις 22 Αυγούστου θα γινόταν θεατρική παράσταση από αθηναϊκό θίασο, πολύ ενδιαφέρον για την κοσμική Σμύρνη. Σ' όλη αυτή την ήσυχη ατμόσφαιρα συντελούσαν και οι εφημερίδες όπου στρατηγοί και ανώτατοι άρχοντες διαβεβαίωναν ότι το μέτωπο καλά κρατεί. Τα πράγματα όμως ήταν εντελώς αντίθετα. Διαταγή για αποστρατεία κρυφή στα μέσα Αυγούστου, εντολή για καταστροφή των αρχείων και προετοιμασία για αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την Σμύρνη. Στην Αθήνα ο Γεώργιος Α. Βλάχος της Καθημερινής με τα άρθρα του 'Οίκαδε' και 'Πομεράνοι' δημιούργησε κάποιο θέμα. Υποστήριζε ότι η Σμύρνη και η Ανατολή είναι αποικίες και παρότρυνε

τους στρατιώτες να πετάξουν τα όπλα τους αφού πολεμούσαν για ξένα εδάφη που τα είχαν κάποτε αποικίσει οι Έλληνες. Έλεγε επίσης ο αρθρογράφος ότι από την στιγμή που μας εγκατέλειψαν οι Άγγλοι και οι Γάλλοι, τι γυρεύαμε στην Τουρκία. Ο πατέρας μου συνέχιζε να πιστεύει τον Χατζηανέστη. Το χειρότερο όμως ήταν ότι στην ύπατη αρμοσσία είχε τοποθετηθεί ο Στεργιάδης ένας άνθρωπος τελείως ακατάλληλος για τη θέση αυτή, ένας παράφρων. Ο Χρυσόστομος Σμύρνης έγραψε κάποτε στον Βενιζέλο ότι έκανε δύο σφάλματα. Το πρώτο αφορούσε τον Στεργιάδη και το δεύτερο ότι έκανε εκλογές όταν ο ελληνικός στρατός πλησίαζε τη Βασιλεύουσα. Στους δρόμους της Σμύρνης υπήρχαν χιλιάδες πρόσφυγες σε άσχημη κατάσταση. Πεινασμένοι, με σκισμένα ρούχα, γεμάτοι ψείρες, με πόδια πρησμένα. Απ' ό,τι μάθαμε είχε δοθεί από την πατρίδα κρυφή διαταγή να διαλυθούν τα στρατεύματά μας, αλλά μετά από 3 ημέρες έστειλαν τον Συνταγματάρχη Δούση και τον υπουργό Θεοτόκη. Τι τους έστειλαν να κάνουν όταν ο ίδιος ο υπουργός των στρατιωτικών είχε υπογράψει τη διάλυση της στρατιάς. Ήρθανε λέει για να αντικαταστήσει τον στρατηγό Τρικούπη, την στιγμή που ο ίδιος ο Κεμάλ έβγαине και έλεγε εδώ τον έχω αιχμάλωτο. Εκείνο τον καιρό ήρθε και ο νεαρός Γεώργιος Παπανδρέου για λογαριασμό του κόμματος των Φιλελεύθερων, που έβλεπαν την σύγχυση και ήθελαν να έχουν μία ξεκάθαρη εικόνα του τι συμβαίνει στην Μικρά Ασία. Στην επίσκεψή του στον αρμοστή Στεργιάδη τι γίνεται εδώ, και ότι αν μπου οι Τούρκοι στην Σμύρνη θα την κάψουν και θα τους σφάξουν όλους, αυτός απάντησε καλύτερα να τους σφάξει εδώ ο Κεμάλ παρά να έρθουν στίφη αναρχούμενα, σφαγείς οι ίδιοι στην Ελλάδα.

Στην αναζήτηση νέας πατρίδας

Φτάσαμε στην Μυτιλήνη μέσα σε έξι ώρες. Δυστυχώς όμως οι Μυτιληνιοί δεν επέτρεπαν να βγούμε στη στεριά και έτσι μείναμε τρεις (3) ημέρες μέσα στο πλοίο ταλαιπωρώντας κι εμάς αλλά και τους ανθρώπους στην Σμύρνη που περίμεναν να πάει να τους φέρει. Τρεις ημέρες χωρίς νερό ούτε ένα κομμάτι ψωμί. Η μητέρα μου

με το μωρό σχεδόν λιπόθυμη. Μόνο μερικά κομμάτια ξερές γαλέτες μας πέταξαν. Όταν ο πατέρας μου πηγαίνοντας στον καπετάνιο είδε ότι οι αξιωματικοί έτρωγαν, έπιναν και γλεντούσαν έβαλε τις φωνές αλλά του το ξεπλήρωσαν με κλωτσιές και μπουνιές. Έξι ώρες ταξίδι τελικά έγιναν 3 ημέρες φρίκης, πείνας και αθλιότητας. Τα προβλήματα συνεχίζονταν γιατί έπρεπε να βρούμε πλοίο για τον Πειραιά γιατί ο προορισμός μας ήταν η Ζάκυνθος. Μόνο εκεί θα μπορούσαμε να ξαναρχίσουμε από την αρχή. Οι συνθήκες διαβίωσης άθλιες. Κάθε μέρα μισό καρβέλι ψωμί. Ξεκίνησα να ψάχνω στους δρόμους κάτι για φαγητό, να πάω και στ' αδέρφια μου. Περιμένα έξω από εστιατόρια, να βρω κάτι που θα περίσσευε αλλά μάταια. Βρέθηκε το πλοίο για Πειραιά και βγήκαμε στην πλατεία Καραϊσκάκη βράδυ. Ταλαιπωρημένοι από το ταξίδι, την πείνα, την δίψα, την απλυσιά, γεμάτοι ψείρες πέσαμε και κοιμηθήκαμε στο χώμα. Την ώρα που κοιμόμασταν έκλεψαν το πορτοφόλι του πατέρα μου με όλα τα έγγραφά μας μέσα. Χωρίς να το καταλάβουμε βρεθήκαμε στην Πάτρα. Μας ανταπέδωσε την φιλοξενία ο Πατρινός στρατιώτης που τον είχαμε φιλοξενήσει στην Σμύρνη. Παρ' όλο που ήταν φτωχός μας άνοιξε το σπιτικό του και μεις νιώσαμε άνθρωποι ξανά.

Στην Ζάκυνθο

Όταν φτάσαμε στην Ζάκυνθο είχαμε θερμή υποδοχή από τους συγγενείς του πατέρα μου. Τις πρώτες ημέρες μείναμε στο σπίτι της αδερφής του πατέρα μου. Ο πατέρας μου ξεκίνησε να εργάζεται στα χωράφια όταν υπήρχε ανάγκη βέβαια. Την πρώτη Κυριακή πήγαμε εκκλησία, γνωριστήκαμε με όλο τον κόσμο. Στο κοινό σχολείο που υπήρχε απ' όλες τις περιοχές γίνονταν τσακωμοί μεταξύ των μαθητών που είχαν χωριστεί σε 2 ομάδες. Εκεί έβγαλα την Πέμπτη δημοτικού. Εμένα δεν με πείραζαν, όταν όμως προσπαθούσα να τους χωρίσω έτρωγα της χρονιάς μου. Στην εκκλησία του Άνω Γερακαρίου μας έβγαλαν δίσκο και μας μάζεψαν χρήματα. Συγκεντρώθηκαν 300 χιλιάδες δραχμές και κάποια τρόφιμα όπως πατάτες βραστές, κολοκύθια, ελίτσες κλπ. Στο χωριό περάσαμε καλά. Δύσκολα αλλά υπήρξα αρκετοί άνθρωποι που μας φιλοξένησαν στα σπιτικά τους όπως και στην πόλη. Πλούσιοι βιομήχανοι και φουρνάρηδες. Εγώ τότε έμενα στο σπίτι του θείου μου του Ζαρμακούλια που ήταν πολύ πλούσιος. Μετά από λίγο διάστημα στο χωριό πήγαμε στην πόλη. Εκεί έβγαλα και την έκτη τάξη του δημοτικού. Το ενοίκιο ήταν πολύ φθηνό και ο πατέρας προσπαθούσε να βρει δουλειά. Ασχολούνταν με την πολιτική και αρκετοί του έταζαν ότι θα του βρούνε εργασία. Καθώς είχαν τελειώσει τα χρήματα αποφάσισα να βοηθήσω κάνοντας χειροτεχνία. Πλησίαζαν τα Χριστούγεννα και από τις οικονομίες μου είχα μαζέψει 3 δραχμές. Αποφάσισα να ασχοληθώ με γύψινες δημιουργίες αλλά ούτε αυτό βοήθησε γιατί δεν μου έφτανε το κεφάλαιο για να αγοράσω και χρώματα. Χωρίς καμία ελπίδα για δουλειά ο πατέρας αποφάσισε να φύγουμε για την Αθήνα. Στην Αθήνα αρχίζει ο αγώνας επιβίωσης

Στον Πειραιά μείναμε στο σπίτι του θείου μου, στο Χατζηκυριάκειο μέχρι να δούμε τι θα γίνουμε. Ενάμιση δωμάτιο όλο κι όλο για δέκα ανθρώπους. Συνέχισα το σχολείο και σε λίγο καιρό διόρθωνα τα γραπτά των συμμαθητών μου. Μαζί με τον ξαδέρφη μου που είχε δημιουργήσει χορωδία τραγουδούσαμε στην περιοχή. Στην Κοκκινιά.

Μείναμε για λίγο στη θεία Βασιλεία. Μας φρόντισαν και ο πατέρας μου άρχισε να κάνει πάλι τον τσαγκάρη μέσα στο μαραγκούδικο του θείου που βρισκόταν μέσα σε μία ξύλινη παράγκα. Η πρώτη του επαφή με το εμπόριο ήταν πουλώντας λεμόνια και μυγοπαγίδες στους δρόμους.

Κάποιες επισημάνσεις:

Με την πρώτη του σύζυγο Νίκη, ο Ελευθέριος Μουζάκης απέκτησε 3 κόρες: την Παρασκευή (Εύη), τη Μαρία-Διονυσία και τη Στυλιανή (Λιάνα). Όταν χώρισε, παντρεύτηκε την πιο στενή του συνεργάτιδα, την Ελευθερία Μουζάκη, με την οποία υιοθέτησαν ένα ακόμη κορίτσι, την Κατερίνα.

Ο Ελευθέριος Μουζάκης

Για να τιμήσει την μνήμη της μητέρας του κάλυψε τα έξοδα που χρειάζονταν για την τοποθέτηση του αγάλματος της Μάνας της Κατοχής του γλύπτη Βαλσάμη στο Α Κοιμητήριο Αθηνών.

Επίσης είναι δωρητής του Ιερού Ναού του Αγίου Ελευθερίου. Ο ναός χτιζόταν επί έντεκα χρόνια και λειτούργησε στις 15 Δεκεμβρίου το 1992.

Απεβίωσε σε ηλικία 93 ετών, τον Σεπτέμβριο του 2006.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΟΥΖΑΚΗ

Το 1935 ο Ελευθέριος Μουζάκης γίνεται διευθυντής του εργοστασίου κλωστών του Κ. Ραζή ύστερα από την επιτυχημένη πορεία του στο γραφείο αντιπροσωπιών. Οι ανταγωνιστές είναι η εταιρεία «Κλωσταί Κιθάρα» του Ι. Θεοδωρακόπουλου, έχοντας το 95% της αγοράς.

Ο Μουζάκης έπρεπε να σκεφτεί άμεσα έναν τρόπο να αντιμετωπίσει το προβάδισμα της ανταγωνίστριας εταιρείας. Έτσι προτείνει στους εταίρους των τριών αστέρων να προχωρήσουν σε συνεργασία με τον οίκο Cartier-Bresson, ο οποίος δεν εισαγόταν στην ελληνική αγορά. Έτσι για πρώτη φορά το 1936 έχουμε την συνεργασία ελληνικού εργοστασίου με ξένο ευρωπαϊκό οίκο.

Την 1η Ιανουαρίου 1937 άρχισαν οι πωλήσεις για συσκευασία τουρνικέ και μουλινέ. Τα αποτελέσματα δεν ήταν ικανοποιητικά. Ο Θεοδωρακόπουλος με την καλή του ποιότητα και την μεγάλη διαφήμιση των προϊόντων του ήταν αξεπέραστος κι ας ανέβαζε τις τιμές του.

Το 1939 βλέποντας τον πόλεμο να πλησιάζει αγοράζει μεγάλες ποσότητες σε νήματα και τα αποθηκεύει. Ταυτόχρονα κλείνει η Μεσόγειος και δεν είναι δυνατή η τροφοδοσία των εργοστασίων με πρώτες ύλες. Αγοράζει και την πρώτη ποδοκίνητη μηχανή που λειτουργεί καλά με συνεχώς ανοδικά κέρδη.

Στον πόλεμο του 1940 αν και η ειδικότητά του είναι σκοπευτής οπλοπολυβόλου, διευθύνει τον τρίτο τομέα εφοδιασμού της τρίτης μεραρχίας στην Αλβανία. Τον Απρίλιο του επόμενου έτους επιστρέφει και εργάζεται μόνος του με χειροκίνητες και ποδοκίνητες μηχανές.

Το εργοστάσιο Cartier-Bresson, στην οδό Κορυτσάς 50, διακόπτει τις εργασίες του από την έλλειψη πρώτων υλών, ενώ συνεχίζει να διατηρεί ένα γραφείο με λιτά προϊόντα στην οδό Πανδρόσου 31.

Τον Δεκέμβριο του 1944 ο Ελ. Μουζάκης εγκαθιστά τις τρεις πρώτες ηλεκτροκίνητες μηχανές, χωρίς να διακοπεί η λειτουργία των χειροκίνητων.

Το διάστημα 1945-1948 είναι αποφασισμένος να επιβάλει τη μάρκα «Πεταλούδα». Χρησιμοποιεί διάφορα διαφημιστικά μέσα και άγνωστες τεχνικές μάρκετινγκ ενώ προχωρά και στην εξαγορά μικρότερων κατοχικών ανταγωνιστικών επιχειρήσεων. 1948.

Ο Cousts, Άγγλος που είχε το 100% στις κουβαρίστρες προπολεμικά, κάνει συνεργασία με τις εταιρείες «Μπούτας. Καρύδας, Νταμπλαναγιάν και ΣΙΑ» για την παραγωγή κλωστών μάρκας «Αλυσίδα», ώστε να επανακτήσει τη χα μένη του θέση στην ελληνική αγορά. Μετά από έξι μήνες και μετά από αλλεπάλληλες αποτυχίες, η εταιρεία διαλύθη κε. Λειτουργεί μόνο ένα πρατήριο στην οδό Βύσσης, το οποίο λειτουργούσε και πριν από τον πόλεμο. Το πρατήριο μετά από λίγο έκλεισε και ο Cousts ανέθεσε την αντιπροσωπία και το αποθεματικό του για τα προϊόντα του στον Κ. Καραμάνη. Ο τελευταίος μετά από λίγο καιρό τα αντικατέστησε με τα προϊόντα «Πεταλούδα».

Το 1949 είναι ένα έτος ορόσημο για τον Ελευθέριο Μουζάκη. Κτίζει στην Χαραυγή Ηλιούπολης στην Αθήνα, σε γήπεδο 5.000 τετραγωνικών μέτρων, το πρώτο εργοστάσιο κλωστών «Πεταλούδα» με 30 ηλεκτροκίνητες μηχανές.

Στις 2 Απριλίου 1951 υπογράφεται συμβόλαιο συνεργασίας ανάμεσα στην εταιρία DMC και την Πεταλούδα για συσκευασία 117 + 101 βαμβάκι κεντήματος. Όπως είναι αναμενόμενο στις περισσότερες περιπτώσεις επιτυχίας ξεκινά ένας πόλεμος από τον Πανάγο εναντίον όλων των Πανελλήνιων Οργανώσεων. Είχε και την στήριξη από τις κρατικές υπηρεσίες με την δικαιολογία ότι δεν πρέπει να κλείσει μία βιομηχανία που εργάζονται σ' αυτήν χιλιάδες εργαζόμενοι, αγρότες και έμποροι. Τον Μάιο ο Πανάγος επισκέπτεται DMC Mulhouse και προτείνει να συνεργαστούν. Η DMC απαντά ότι αποκλειστικός συνεργάτης του στην Ελλάδα είναι ο Μουζάκης ενώ ταυτόχρονα αποστέλλει επιστολή η οποία αποτέλεσε σημαντικό ρόλο στην απόρριψη και κατάρριψη των επιχειρημάτων του Πανάγου.

Ο Ελ. Μουζάκης δικαιώθηκε, οι ανταγωνιστές του έγιναν φίλοι του ενώ οι επτά ανταγωνιστές και αποκλειστικοί εισαγωγείς της DMC άλλαξαν δουλειές ή έκλεισαν. Ο Ελ. Μουζάκης αποφασίζει την έναρξη εξαγοράς των βιομηχανιών κλωστών.

1953: Ο Thiriez Cartier-Bresson εισάγει συνεχώς κεφάλαια για την ενίσχυση των αποθηκών με τιμές ντάμπινγκ (τιμές πώλησης 20% κάτω από τις ευρωπαϊκές αγορές). Προϊόν που πουλιόταν στο Παρίσι 165 δραχμές εισαγόταν στην Ελλάδα προς 29 δραχμές τη δωδεκάδα, σκοπεύοντας στην εξαφάνιση του Ελ. Μουζάκη. Το ART 117 DMC πουλιόταν 35 δραχμές και το TCB 17, δραχμές 22. Τελικά ο TCB έχασε τα κεφάλαιά του στην Ελλάδα και τον Δεκέμβριο του 1959 συγχωνεύτηκε με την DMC. Είναι μια από τις πρώτες συγχωνεύσεις εργοστασίων κολοσσών στην Ευρώπη.

1954: Ο Ι. Θεοδωρακόπουλος για πολλοστή φορά ζητά συνεργασία και τελικά αναθέτει άνευ όρων τη διοίκηση στον Ελ. Μουζάκη, χωρίς συμβόλαια, με κατανομή κερδών 60% για τον Ελ. Μουζάκη και 40% για τον εαυτό του.

1955: Εξαγοράστηκε η ΒΕΚΑ του Ι. Ροδόπουλου, χημικού και συγγενούς των Βελισσαρόπουλος-Καρέλλας - Μουλινέ-Coton Perle και κλωστές ραφής και λινές γλασέ κλωστές για το στρατό. Με την κίνηση αυτή εξέλιπε ένα σοβαρός ανταγωνιστής στις κλωστές κεντήματος που παρουσίαζε χρωματολογία με όλα τα χρώματα DMC. Ο όμιλος, πλέον, του Ελ. Μουζάκη πήρε όλα τα μηχανήματά τους, τις συνταγές βαφής και κατάργησε όλα τα προϊόντα. Διατήρησε μόνο τα σήματα «Κορώννα», «Πήγασος», «Πέταλο ΒΕΚΑ».

1956: Μετά από προσπάθειες οκτώ χρόνων, εξαγοράστηκε το τμήμα κλωστών ραφής της «Κρητικός ΑΕ» στην Πάτρα, που ήταν το αρχαιότερο και μοναδικό κλωστήριο στην Ελλάδα με επιτυχία στα νήματα εξάκλωνα καμπλέ για δύ κτυα ψαρέματος. Η εταιρεία αυτή δημιούργησε από το 1996 και εργοστάσιο κλωστών ραφής με τις μάρκες «Κανόνι» και «Διπλούς Πέλεκυς».

Η επιχείρηση συνέχισε να λειτουργεί με επέκταση του κλωστηρίου, που σήμερα έχει 36.000 ατράκτους και είναι από τις καλύτερες επιχειρήσεις.

1957: Συγχωνεύονται για είκοσι χρόνια οι εταιρείες «Πεταλούδα» και «Κιθάρα» με επίσημα σύμβολα, 50% ο Ελ. Μουζάκης και 50% ο Ι. Θεοδωρακόπουλος, και με ποσοστά επί των κερδών 60% ο Ελ. Μουζάκης και 40% ο Ι. Θεοδωρακόπουλος, λόγω της ενάσκησης διοίκησης από τον πρώτο.

Ιδρύονται αμέσως οι «Κλωστοβιομηχανίας Ελλάδος ΑΕ» που περιλαμβάνουν τις έως τότε εξαγορασθείσες 17 εταιρείες κλωστών με όλα τα σήματά τους. Υπογράφονται σύμβολα μεταξύ DMC και «Πεταλούδα-Κιθάρα» και «Κλωστοβιομηχανίας Ελλάδος ΑΕ», με τη διοίκηση μόνο του Ελ. Μουζάκη. Με τα σύμβολα ανατίθενται στον Ελ. Μουζάκη οι αποκλειστικές εισαγωγές όλων των ετοιμών προϊόντων DMC, καταργούνται οι αντιπρόσωποι, οι έμποροι και οι εισαγωγείς.

Η DMC αποδέχεται όρους διαφήμισης και τρόπους διακίνησης, ανεπιφύλακτα, ως «Πεταλούδα», με αποτέλεσμα στα 1979 να κυριαρχεί στο 99% της ελληνικής αγοράς. Διευθυντής του Coats έρχεται στην Ελλάδα και προτείνει συνεργασία, αλλά η πρόταση απορρίπτεται.

1958: Η DMC και ο Thiriez Cartier-Bresson συζητούν για συγχώνευση, και η πρώτη συνιστά στον Ελ. Μουζάκη να σταματήσει τον πόλεμο με τον δεύτερο, ενημερώνοντάς τον συγχρόνως για τα σχέδια συγχώνευσης. Ο Ελ. Μουζάκης αντιδρά, επιζητώντας πρώτα τη συγχώνευση με σύμβολα. Τον Νοέμβριο η ένωση των εταιρειών γίνεται πραγματικότητα. Με επέμβαση του Ελ. Μουζάκη, που πλήρωσε μαζί με την DMC τις αποζημιώσεις, ακυρώθηκαν τα σύμβολα του TCB με τους «Αφοί Σταμένη ΑΕ» και «Κ. Εμμανουήλ» που είχε ιδρυθεί για να πολεμήσει την DMC.

1960: Ο γερμανικός οίκος Shurer είχε ήδη κάνει πωλήσεις μερικών χιλιάδων αυτών ART 117 μολινέ στους μεγαλοεισαγωγείς από το 1953. Οι τελευταίοι εκβίασαν την DMC, που τους έδωσε μια έκπτωση 10% κρυφά από τον Ελ. Μουζάκη. Ο Shurer έρχεται στην Ελλάδα τον Μάιο και υπογράφει συμφωνία με τις εταιρείες Αραπούδη, Σπηλιώτη και Μουμτζίδα για συσκευασία μολινέ και Coton Perle στην Ελλάδα, Πριν ακόμα αρχίσουν, αντιλήφθηκαν ότι ήταν αδύνατο να αντιμετωπίσουν τις κλωστές «Πεταλούδα», και το αποτέλεσμα ήταν να διαλύσουν τη συνεργασία τους τον Νοέμβριο, πριν καλά αυτή αρχίσει. Οι «Κλωστοβιομηχανίας Ελλάδος ΑΕ» εγκαθιστούν κλωστήριο Rieter 3.600 ατράκτων, που σε λίγο χρόνο γίνανε 12.000.

1961: Μετά από έντεκα χρόνια πολέμου και ανταγωνισμού ο Πανάγος εκάμφθη και εξαγοράστηκε από τον Ελ. Μουζάκη. Ο βασικός λοιπόν ανταγωνιστής του Ελ. Μουζάκη και της DMC εξέλιπε, και στα τέσσερα μαγαζιά του πουλιούνταν μέσ να DMC. Καταργείται αμέσως το 50% των χρωμάτων, με αποτέλεσμα τα μετάξια «Ελέφας» να μείνουν απούλητα και τα κεντήματα των γυναικών να μείνουν ατελείωτα. Όλη η Ελλάδα στρέφεται στα προϊόντα DMC, με αποτέλεσμα να κυριαρχήσει σε όλα τα μαγαζιά ψιλικών η DMC. Να σημειωθεί ότι η εξαγορά αφορούσε τον κλάδο κεντήματος και το Ergohiro Revue, και όχι την ABENT, που έφτιαχνε υφάσματα για το κέντημα.

1962: Τον Σεπτέμβριο υπογράφεται συμφωνία μεταξύ DMC και Ελ. Μουζάκη που καθορίζει το ύψος των πωλήσεων των Soie Elefant σε 100.000 αυτιά ετησίως, αντί των 350.000, και ορίζει να σταματήσει η παραγωγή των Soie Byzantine και μολινέ από κοτόν.

1968: Ο Ελ. Μουζάκης αγοράζει το 58,5% των μετοχών της ABENT για υφάσματα και καμβάδες και διαλύει το εργοστάσιο, απαιτώντας από τους αδελφούς Πανάγου να φέρουν πίσω όλα τα κεφάλαια που είχαν δανειστεί κατά καιρούς από την εταιρεία για ίδρυση προσωπικών τους καταστημάτων και οικιών. Αυτό όμως ήταν αδύνατο να γίνει και έτσι έκλεισε η εταιρεία. Δημιουργήθηκαν τρία εργοστάσια από τους υπαλλήλους χημικούς, τους εμπορικούς διευθυντές και τους πωλητές, που συναγωνίζονταν σε ποιότητα και τιμές, πράγμα που ωφέλησε τις κεντήστρες, οι οποίες προηγουμένως δεν έβρισκαν ύφασμα να κεντήσουν, αφού η παραγωγή της ABENTY είχε δεσμευτεί στις αποθήκες των τραπεζών. Αυτός ο ανταγωνισμός βελτίωσε την ποιότητα και την απασχόληση, μείωσε τις τιμές και συντέλεσε στο να σταματήσει η εισαγωγή υφασμάτων για το κέντημα από τη Γερμανία. Αυτό ίσως να χρησίμευε ως πιλότος για τις προβληματικές στις κυβερνήσεις που πέρασαν έως τώρα.

1970 Ο Ελ. Μουζάκης ιδρύει το κλωστήριο «Ελ. Μουζάκης ΑΕ» με 100% δικά του κεφάλαια και με μηχανές Rieter, 11.000 ατράκτους σε 11.000 τετραγωνικά μέτρα γήπεδο, το οποίο τώρα ανέρχεται, με νέες εξαγορές και νέες εγκαταστάσεις, στο Αιγάλεω μόνο, στα 45.000 τετραγωνικά μέτρα.

1974: Εντός του επεκταθέντος οικοπέδου ανεγείρεται εργοστάσιο τριών ορόφων, 6.000 τετραγωνικών μέτρων, με αυτόματες μηχανές για τις κλωστές κεντήματος DMC και ραφής «Πεταλούδα».

1975: Ο Ελ. Μουζάκης ιδρύει νέα εταιρεία την «Ελ. Μουζάκης ΕΜΠ & Οικοδομική Επιχειρήσεις ΑΕ». Κτίζει το «Μέγαρο Μουζάκη» στη Θεσσαλονίκη και ακόμη ένα κτίριο 2.500 τετραγωνικών μέτρων στην Ευκαρπία προς αποθήκευση προϊόντων για τη Βόρεια Ελλάδα.

1976: Με συμφωνίες με την DMC παραχωρείται στον Ελ. Μουζάκη το δικαίωμα κατασκευής προϊόντων DMC και πλε ξίματος, με Royalty.

1977: Με τη λήξη των συμβολαίων μεταξύ Ελ. Μουζάκη και Ι. Θεοδωρακόπουλου, εξαγοράζονται από τον Ελ. Μουζάκη οι «Πεταλούδα-Κιθάρα» και «Κλωστοβιομηχανίας Ελλάδος ΑΕ» και το 50% του Ι. Θεοδωρακόπουλου. Έτσι, ο Ελ. Μουζάκης γίνεται κάτοχος του 100% όλων των επιχειρήσεων και των σημάτων τους. Εξαγοράζει τα «Μακεδονικά Φινιριστήρια» και εκσυγχρονίζει τις εγκαταστάσεις τους.

1978: Εξαγορά από τον Ελ. Μουζάκη του Εριοκλωστηρίου Χρισλάν του Χριστόδουλου Λαναρά, που προσαρτάται στο τμήμα φινιριστηρίων.

1979: Ο Gilginson, διευθυντής του Άγγλου Coats, προτείνει την κατασκευή μουλινέ και Coton Perle για ένα μικρό μερίδιο της αγοράς. Ας σημειωθεί εδώ πως παλαιότερα είχε καταβληθεί προσπάθεια από την DMC να δεχτεί ο Ελευθέριος Μουζάκης να κατασκευάσει σε μικρές ποσότητες (2 έως 4%) προϊόντα ραφής Coats, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Η DMC στο παρελθόν είχε προβλέψει τον κίνδυνο που εγκυμονούσε για την αγορά ο Coats, μην τυχόν πάρει δηλαδή από τον Ελ. Μουζάκη ένα μεγάλο μέρος της. Ας σημειωθεί επίσης ότι προπολεμικά ο Coats είχε το 100% της ελληνικής αγοράς σε και ρούλια, κλωστές ραφής και λουπά. Ο Gilginson, μετά την άρνηση του Ελ.

Μουζάκη, υπογράφει συμβόλαια με τον Σωτηρόπουλο, τον τότε αντιπρόσωπο της Steiner Freres-Castor ΑΕ.

Ο τελευταίος αμέσως κυκλοφόρησε τη μάρκα «κονέ», χρησιμοποιώντας το μισό μέρος της παρισινής φίρμας «λογα Paris», που ήταν για λίγο συνεργάτης στους τυπωτούς καμβάδες, μουλινέ και Coton Perle, θέτοντας και τα χρώματα του Coats τόσο σε σχέδια έγχρωμα όσο και στους καμβάδες του «Royal Paris» που τους εκπροσωπούσε ακόμα.

Τον Νοέμβριο η συμφωνία λύθηκε, διότι ο Σωτηρόπουλος Cantor έδινε μεγάλες παραγγελίες και ο Coats ζήτησε τη γνώμη του Ελ. Μουζάκη για το αν έπρεπε να τις εκτελέσει. Ο Ελ. Μουζάκης απάντησε καταφατικά αλλά και με εγγύηση τραπέζης και έτσι διαλύθηκε η συμφωνία. Γνωρίζοντας την επιμονή του Coats να μπει στην Ελλάδα, αμέσως με την υπογραφή συμφωνίας Coats Castor, ο Ελ. Μουζάκης ετοίμασε μουλινέ και Coton Perle «Πεταλούδα», με σημαντικό απόθεμα και σε άριστη ποιότητα, έτοιμος να πουλήσει σε οποιαδήποτε τιμή προς εξουδετέρωση της προσπάθειας του Coats, εάν φυσικά άρχιζε. Τα προϊόντα μείνανε στα ράφια συσκευασμένα σε κιβώτια, χωρίς να αξιοποιηθούν, μέχρι σήμερα. Ακολουθήθηκε δηλαδή η αρχή του «αν θέλεις ειρήνη, να προετοιμάζεσαι για πόλεμο».

1980-1990: Εκσυγχρονισμός των εργοστασίων με επεκτάσεις στην εσωτερική και εξωτερική αγορά, με συνεχή ανοδική πορεία, κυρίως με νήματα έτοιμα προς χρήση στη βιομηχανία.

1980: Το 1980 ήταν καταφανής μια κρίση στην κλωστοϋφαντουργία στην Ευρώπη, που είχε αρχίσει από πολύ νωρίτερα, όταν ο κολοσσός της Γαλλίας Boussac σταμάτησε να λειτουργεί.

Το 1958 υπήρχαν στη Γαλλία 9.000 κλωστοϋφαντουργικές επιχειρήσεις μαζί με τους φασιονέρηδες. Το 1969 είχαν μείνει 4.800, σύμφωνα με το περιοδικό Enterprises της 13ης Σεπτεμβρίου 1969. Από τότε είχε αρχίσει η καθοδική πορεία των επιχειρήσεων αυτών, πράγμα που ο Ελ. Μουζάκης είχε επισημάνει στη συνεδρίαση του ΟΒΑ που έγινε υπό τον υπουργό Βιομηχανίας Ζίγδη στα 1963.

Μετά την πτώση του Boussac, πολλές μονάδες άρχισαν να συρρικνώνονται και τελικά να κλείνουν, ιδιαίτερα στη Γαλλία και στη Γερμανία, όπου το εργατικό κόστος ήταν πολύ υψηλό και τα κλωστοϋφαντουργικά μηχανήματα νέας τεχνολογίας ήταν τόσο ακριβά που ελάχιστοι τολμούσαν να εκσυγχρονιστούν.

Το κλείσιμο των νηματουργικών μονάδων στην Ευρώπη, και ήσαν πολλές, συνετέλεσε στην εισαγωγή νημάτων από την Ελλάδα, αφού όμως πρώτα εξαντλούσαν οι Τούρκοι τα αποθέματά τους, που ήσαν φθηνότερα αλλά κατώτερης, τον τε, ποιότητας από τα ελληνικά. Κατόπιν πουλιούνταν κατά κανόνα τα ελληνικά, που ήσαν ανώτερης ποιότητας αλλά λίγο ακριβότερα, όπως ήταν φυσικό.

Όπως όλοι οι Ευρωπαίοι, έτσι και ο οίκος DMC είχε τεράστιες δυσκολίες να αντιμετωπίσει σε διάφορα προϊόντα, τυποβαφίας και λοιπά, αφού σε αυτά επενέβαινε πλέον και η αλλαγή της μόδας. Η κρίση επεκτάθηκε, αλλά σε μικρότερο βαθμό, και στα επώνυμα προϊόντα, τα λεγόμενα μερσερί, για τα οποία η DMC κρατούσε τα παγκόσμια σκήπτρα. Τότε ο Ελ. Μουζάκης δέχτηκε την επίσκεψη στην Αθήνα του προέδρου και του γενικού διευθυντή, Gérard Thiriez και Jean- Marie Lepargneur αντίστοιχα, οι οποίοι πρότειναν να τον βάλουν στο διοικητικό συμβούλιο

της DMC, με αντικατάσταση άλλου μέλους της οικογένειας Thiriez που είχε ενωθεί στα 1960 με τον όμιλο DMC. Του εξήγησαν πως σκοπός τους ήταν αφ' ενός να αποδώσουν τιμή (haumage) στον εταίρο τους για τα τριάντα χρόνια (1951-1981) που είχαν περάσει από την έναρξη της συνεργασίας τους, από τις 2 Απριλίου 1951, και αφ' ετέρου να επωφεληθούν από την πολύτιμη πείρα του. Η φίρμα DMC υπήρχε σε συνεχή λειτουργία και εξέλιξη από το 1746 ως μια επιβεβλημένη παγκόσμια μάρκα.

Η ανάληψη τέτοιου καθήκοντος ήταν πρακτικά αδύνατη λόγω της απόστασης Αθήνας-Παρισιού και για άλλους λόγους που δεν αναφέρονται εδώ. Ο Ελ. Μουζάκης αρνήθηκε λοιπόν, αφού πρώτα τους ευχαρίστησε για την τιμή που του έκαναν. Του είπαν να το σκεφτεί και μετά από λίγο μάλιστα του απέστειλαν επίσημη επιστολή, ελπίζοντας ότι θα δεχόταν να μετάσχει στο διοικητικό συμβούλιο των Fillerles DMC. Στην απαντητική του επιστολή ο Ελ. Μουζάκης επικαλέστηκε τους λόγους που είχε προφορικά εξηγήσει και τόνισε ότι είχε μάθει να διευθύνει μόνον τη δική του επιχείρηση, με βάση το «σκέψου ωρίμως, αποφάσιζε συντόμως και θέσε ταχέως σε εφαρμογή τις αποφάσεις σου». Τούτο φυσικά δε θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε μια μεγάλη ανώνυμη εταιρεία όπως ήταν η DMC, όπου οι ρυθμοί για τη λήψη αποφάσεων και την εφαρμογή τους φυσικό ήταν να είναι διαφορετικοί. Επομένως η συμμετοχή του δε θα απέφερε τα θετικά αποτελέσματα που αυτοί περίμεναν. Τους έγραψε επίσης ότι θέλει να έχει τον πονοκέφαλο και την ευθύνη των αποφάσεών του μόνο για τον ίδιο, γιατί αλλιώς θα διακινδύνευε ξένες περιουσίες.

Οι ίδιοι άνθρωποι ήσαν που ήρθαν στην Ελλάδα αργότερα, κατά την εκκαθάριση με τον Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο, και έδωσαν στον Ελ. Μουζάκη τη δυνατότητα παραγωγής όσων προϊόντων θα του ήταν χρήσιμα, με την κατασκευή τους εδώ από την «Ελ. Μουζάκης ΑΕ» και με τα σήματα της DMC, παραχωρώντας του το Know How, όπου αυτό θα χρειαζότανε.

1982: Οι «Αφοί Μεντή ΑΕ», ανταγωνιστές κεντήματος, ήταν μια παραδοσιακή βιοτεχνία, από το 1885, που παρήγε τρέσες (Basmanderie, Gallons), χρυσές κλωστές και μετάξια για ραφή και κέντημα, καθώς και χοντρά κορδόνια επιπλώσεων. Το 1966 ίδρυσαν μεγάλο εργοστάσιο στην Αθήνα και άνοιξαν και τρία μαγαζιά στην Αθήνα, στον Πειραιά και στη Θεσσαλονίκη.

Ο ένας αδελφός, ο Σπύρος, λόγω έξαρσης του κεντήματος, ίδρυσε εργοστάσιο για ART 117 μουλινέ, 115 Coron Perle 1 107 σε συνεργασία με την Hungarolex, από όπου κι εισήγαγε νήματα.

Οι επιχειρήσεις τους χτυπήθηκαν δραστικά. Ο Ελ. Μουζάκης παρήγαγε τότε για πρώτη φορά χρυσές κλωστές «Πεταλούδα» και DMC και χρηματοδότησε έναν μικρό μιας τέχνη, την «Σκορδύλης ΟΕ», για παραγωγή τρέσας. Η πτώση των τιμών στο μισό οδήγησε σε διαμάχη τα δύο αδέρφια, με αποτέλεσμα το εργοστάσιο των αδελφών Μεντή να κλείσει.

Τον Φεβρουάριο του 1991 η «Ελ. Μουζάκης ΑΕ εισάγεται στο χρηματιστήριο.

1994: Τον Απρίλιο εξαγοράστηκε η Renolit Hellas-πλαστικά με οικόπεδο 9.600 τετραγωνικών μέτρων, που συνορεύει με το εργοστάσιο του Ελ. Μουζάκη και με κτίσμα 7.600 τετραγωνικών μέτρων. Τα μηχανήματα πουλήθηκαν. Οι «Κλωστο βιομηχανίας Ελλάδος ΑΕ» και η «Ελ. Μουζάκης ΑΕ» μεγιστοποιούνται και βρίσκονται

με 75.854 τετραγωνικά μέτρα γηπέδου εντός της Αθήνας και 85.712 τετραγωνικά μέτρα με εγκαταστάσεις.

Τον Δεκέμβριο περατώνεται το νέο κτίριο, με χώρους 15.000 τετραγωνικών μέτρων σε τρεις ορόφους. Γίνεται αύξηση κεφαλαίου στην «Ελ. Μουζάκης ΑΕ, 6,3 δισεκατομμυρίων δραχμών και οι «Κλωστοβιομηχανίας Ελλάδος ΔΕΝ εξαγοράζονται από την «Ελ. Μουζάκης ΑΕ», ώστε μεγιστοποιείται και διπλασιάζεται η ικανότητα της παραγωγής σε νήματα και φινιριστικά μέσα.

Τον Μάρτιο του 1995 εξαγοράζεται γήπεδο στις Σέρρες έκτασης 41.500 τετραγωνικών μέτρων και εγκατάσταση υπερσύγχρονου εκκοκκιστηρίου βάμβακος, ικανότητας από 18 έως 20.000 τόνους ετησίως. Άρχισε να λειτουργεί από τον Σεπτέμβριο. Η συμμετοχή του Ελ. Μουζάκη είναι 51% και η διοίκηση. Η επένδυση ήταν 1,5 δισεκατομμύρια δραχμές χωρίς επιδότηση.

Τον Αύγουστο του 1995 ολοκληρώθηκε η εγκατάσταση ενός νέου υπερσύγχρονου αυτοματοποιημένου κλωστηρίου 6.500 ατράκτων για ειδικά νήματα . Τον επόμενο μήνα ξεκίνησε κιάλας η λειτουργία του. Τέλος το 1996 επεκτείνονται οι εγκαταστάσεις του εκκοκκιστηρίου Σερρών ενώ συνεχίζονται και οι επενδύσεις για εκσυγχρονισμό στην «Ελ. Μουζάκης ΑΕ».

7.10 ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΟΥΡΣΑΛΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΒΟΙΑ

Το Μουρσαλί Αιδινίου είναι ένα Ιωνικό χωριό που εκεί αποίκησαν τα δυτικά παράλια της σημερινής Τουρκίας, ταξιδευτές από την Εύβοια.

Η Ιωνία παραμένει ελληνική, ακόμη και μετά τις διάφορες επιρροές των κατακτητών. Εξ ου και το όνομα Γιουνάν (Έλληνας), Γιουνανιστάν (Ελλάδα). Η Ελλάδα της Μικράς Ασίας. Μέχρι το 1922 ήταν αμιγώς ελληνικό χωριό και έτσι προβάλλεται στους τουρίστες ακόμη και σήμερα. Αν και έχουν περάσει χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή και την Συνθήκη της Λωζάνης, οι σημερινοί κάτοικοι από τα Γρεβενά μιλούν ελληνικά. Το Μουρσαλή μοιάζει πολύ με το χωριό Ταξιάρχη, από άποψη μορφολογίας, υψόμετρου και μία τεράστια έκταση από συκιές. Σύμφωνα με την τουρκική ιστοσελίδα Mursalli: είναι δημιουργία από τον οικισμό δύο αδερφών του Musa και του Ali = Musaali. Μετά την εγκατάσταση ελληνικών οικογενειών άλλαξαν το όνομα του χωριού σε Mursalli. Το Aydin έγινε το κέντρο των επαγγελματικών δραστηριοτήτων, του εμπορίου και των μεταφορών. Αρκετοί Έλληνες που εκδιώχθηκαν στον πόλεμο της ανεξαρτησίας όπως επίσης και με την συμφωνία ανταλλαγής πληθυσμών πήγαν εκεί. Το 1957 από χωριό που ήταν απέκτησε την ταυτότητα της πόλης. Βρίσκεται στην περιοχή Germencik της επαρχίας Aydin. Ο πληθυσμός αποτελείται κατά 75% από τούρκους από την Ελλάδα, ενώ το 25% από τούρκους από την Αλβανία. Στην Egriboz (Εύβοια) μετανάστευσαν οι Έλληνες που έφυγαν από το Μουρσαλή. Μέχρι το 1954 το χωριό ονομαζόταν Νέο Μουρσαλή ενώ τώρα Ταξιάρχης από το όνομα μία εικόνας της εκκλησίας του χωριού Mursalli. Την περίοδο της μετανάστευσης η εικόνα απήχθη και το πρωτότυπο βρίσκεται στην εκκλησία του χωριού της Εύβοιας. Σύμφωνα με απόσπασμα από το κείμενο του βιβλίου «Τα σεβάσματα της Κύμης του Ταξιάρχη Ευβοίας» (έκδοση Ι.Ν. Ταξιαρχών) η ιστορία της ίδρυσης του χωριού έχει ως εξής: τρία αδέρφια από τον Μυστρά αποφάσισαν να ξενιτευτούν για μία καλύτερη ζωή. Πρώτα στην Κύπρο και μετά στα παράλια της Μικράς Ασίας. Μαζί τους κουβαλούσαν και την εικόνα του Ταξιάρχη.

Έφτασαν στο τσιφλίκι ενός τούρκου, του Αλή, στην περιοχή Κουσάντασι. Τους φέρθηκε καλά και έτσι μπόρεσαν να αποταμιεύσουν χρήματα. Ο ένας από τα αδέρφια κρατούσε τα λογιστικά του βιβλία και όταν ήρθε η ώρα να λογαριαστούν του ζήτησε ένα κομμάτι γης. Ο Αλής συμφώνησε και παραχώρησε μεγαλύτερη έκταση για να ζήσουν με τις οικογένειές τους. Τα σπίτια χτίστηκαν από Μυτιληνιούς και Σαμιώτες τεχνίτες ενώ για να τιμήσουν τον Αλή, σε συνδυασμό με την καταγωγή τους από τον Μωριά, ονόμασαν το χωριό Μουρσαλή. Περίφραξαν το χωριό για προστασία, έχτισαν σχολεία και στην μέση του χωριού έναν ναό, στον οποίο τοποθέτησαν την εικόνα του Ταξιάρχη Μιχαήλ. Η γλώσσα ομιλίας ήταν η ελληνική ενώ το χωριό ήταν καθαρά χριστιανικό. Ένα εύφορο χωριό που ό,τι κι αν καλλιεργούσες ευδοκίμωσε. Στην εκκλησία δεν μπήκαν ποτέ ούτε Τούρκοι, ούτε οι Ιταλοί όταν θέλησαν το 1911 να κάνουν χρήση των καταλυμάτων της εκκλησίας. Ο Ταξιάρχης κάθε χρόνο την ημέρα της γιορτής του τιμόταν μεγαλοπρεπώς και η γιορτή διαρκούσε για ημέρες.

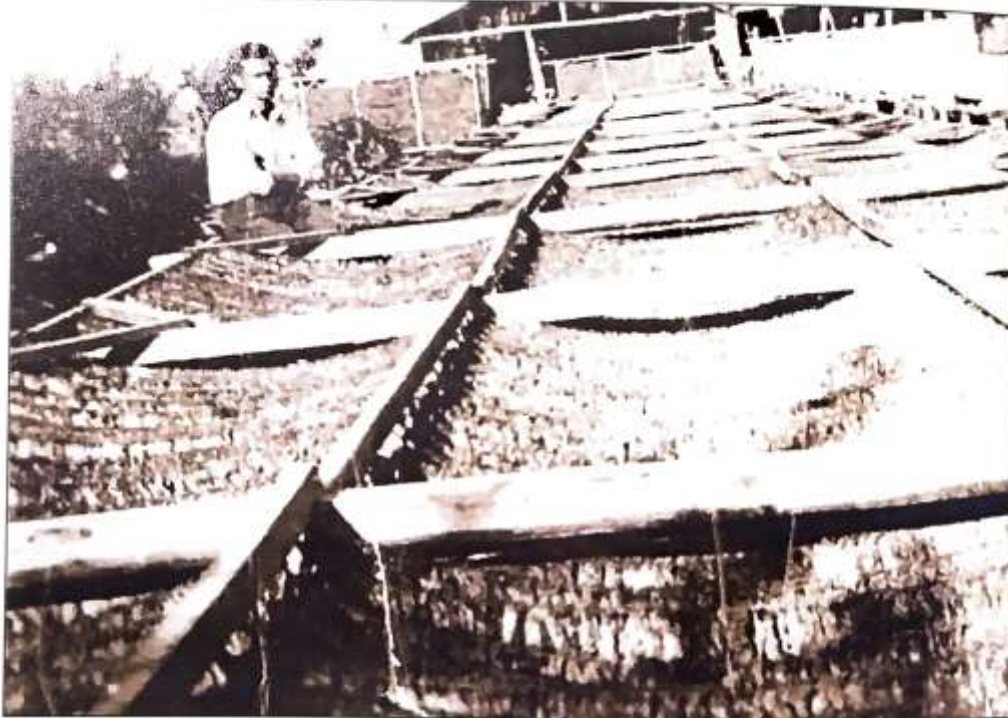

Το χρονικό του Μεγάλου Ξεριζωμού

Οι περισσότεροι Έλληνες που ζούσαν στην Μικρά Ασία, έχοντας αντιληφθεί το κακό που ερχόταν, θέλησαν να πάρουν προληπτικά μέτρα και να έρθουν στην Ελλάδα πριν να είναι αργά. Δεν τα κατάφεραν όμως εξ αιτίας του νόμου υπ' αριθμ. 2870 «περί της παρανόμου μεταφοράς προσώπων ομάδων ερχομένων εις τους ελληνικούς λιμένες εκ της αλλοδαπής». Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό τους που στην συνέχεια είτε δολοφονήθηκαν από τους τούρκους, είτε έφυγαν για να σωθούν παίρνοντας μαζί τους μόνο τα ρούχα που φορούσαν. Εκτελέστηκαν οι δύο από τους έξι ως υπεύθυνοι της συμφοράς. Με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης ολοκληρώνεται ο διωγμός του Ελληνισμού της Ανατολής. Ενάμισι εκατομμύριο Έλληνες ξεριζώθηκαν από τις πατρίδες τους φτάνοντας πρόσφυγες στην Ελλάδα. Αντίστοιχα πεντακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνοι που ζούσαν στην Ελλάδα. Με την ανταλλαγή αυτή επήλθε μία ομοιογένεια όσον αφορά θρησκευτικά και εθνικά. Επίσης υπήρξαν αλλαγές σε οικονομικό, πολιτικό, αλλά και πολιτισμικό επίπεδο. Αρκετά ωφελημένα και η βόρεια Εύβοια σ' όλους τους τομείς, σ' όλα τα χωριά της. Αξιοποίηση εκτάσεων που απαλλοτριώθηκαν και μοιράστηκαν καθώς και ανάμιξη των διαφορετικών πολιτισμών. Για πολλούς αιώνες μάστιζε την περιοχή η ασθένεια της Ελονοσίας μεταξύ των περιοχών Ωρεών και Ταξιάρχη.

Στιμνή 1910. Επεξεργασία Μικρασιαστικών σκευών. (Φωτ. Σοφοκλής Λαδάς.)

*Τα καπνά των Μουρσαλιωτών στεγνώνουν απλωμένα στους «κρεμανταλάδες»
(Φωτ. Σοφοκλή Λαδά.)*

Η οδύσσεια των Μουρσαλιωτών και του Ταξιάρχη

Οι κάτοικοι του Μουρσαλή δυστυχώς ήταν μεταξύ των άτυχων που διώχθηκαν με την ανταλλαγή. Σύμφωνα με το βιβλίο «Τα σεβάσματα της Κύμης του Ταξιάρχη Ευβοίας» το 1922 ήταν μία συμφορά, ένας γολγοθάς για τον ελληνισμό της Μικρασίας. Όλοι έφυγαν τρέχοντας για να σωθούν αφήνοντας περιουσίες, εκτάσεις κλπ πίσω. Δύο αδερφές, η Καλλίτσα και η Ζαχαρούλα πάνω στο φευγιό τους ρωτάει η μία την άλλη: εμείς φεύγουμε αλλά τον Ταξιάρχη μας που τον αφήνουμε; Όμως ο εκκλησιάρχης είχε κλειδώσει. Η Καλλίτσα απάντησε ότι θα πάει κι αν ο Ταξιάρχης θέλει να τον πάρουνε μαζί τότε η πόρτα θα ανοίξει. Κι όπως και έγινε. Έτρεξε στο προσκυνητάρι και πήρε την εικόνα τυλίγοντας την σ' ένα σεντόνι. Όταν ήρθαν στην Ελλάδα οι Μουρσαλιώτες πήγαν στην Θήβα έχοντας μαζί τους και την εικόνα. Κάποιοι πήγαν στην Εύβοια έχοντας ακούσει για ένα τσιφλίκι του Γάλλου Μιμόντ. Αφού τακτοποιήθηκαν στην εκκλησία του Άη Γιάννη γύρισαν στην Θήβα για να πάρουν τον Ταξιάρχη. Οι υπόλοιποι όμως Μουρσαλιώτες όμως δεν τον έδιναν. Ο Ταξιάρχης εμφανίσθηκε στην Καλλίτσα όταν κοιμόταν λέγοντάς της ότι όπου πάει εκείνη να τον πάρει μαζί της. Έτσι πήραν την εικόνα κρυφά και την μετέφεραν στην Εύβοια. Φθάνοντας στους Ωρεούς κτύπησαν οι καμπάνες και όλο το χωριό μαζεύτηκε για να προσκυνήσουν την εικόνα. Στην συνέχεια μεταφέρθηκε στον Άη Γιάννη. Με τον καιρό δημιουργήθηκε ο συνοικισμός εκεί που ήταν τα κτήματα του Μιμόντ. Στους πρόποδες του βουνού πιο πάνω από το χωριό Ωρεούς. Το κτήμα αποζημιώθηκε με χρήματα που είχαν πάρει από την Μικρά Ασία «οι μεγάλοι» και τα μοίρασαν στους πρόσφυγες. Όπου υπήρχαν Μουρσαλιώτες τους ενημέρωναν ότι είναι όλοι μαζεμένοι εκεί και μ' αυτό τον τρόπο άρχισαν να μαζεύονται όλοι μαζί.

Τα Μουρσαλιώτικα εικονίσματα

Βλέπουμε ότι σχεδόν σ' όλες τις περιπτώσεις οι πρόσφυγες έπαιρναν μαζί τους τα κειμήλια και τις εικόνες που τους συνέδεαν με τον τόπο φυγής τους. Ένοιωθαν ότι άφηναν πίσω την ψυχή και την καρδιά τους. Η εικόνα του Ταξιάρχη Μιχαήλ και η Παναγία του Πάθους ήταν για τους Μουρσαλιώτες τα ιερά τους σύμβολα. Με την εγκατάσταση των προσφύγων το 1925 φιλοξενήθηκαν στον ναό του Άη Γιάννη ενώ όταν χτίστηκε αργότερα ο ναός προς τιμή του Ταξιάρχη μεταφέρθηκαν εκεί. Σήμερα βρίσκονται στον μεγαλοπρεπή ναό που χτίστηκε το 1966 και εγκαινιάστηκε επισήμως το 1972.

Νέο Μουρσαλή

Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες πρόσφυγες εκτός από την ξενιτιά είχαν να αντιμετωπίσουν και την όχι και τόσο θερμή υποδοχή από τους γηγενείς. Όσον αφορά την Βόρεια Εύβοια προβλήματα αποδοχής είχαν οι περιοχές Νέος Πύργος και Νέα Συνασός. Στον Ταξιάρχη δεν υπήρξε ανάλογο πρόβλημα. Με το μίρασμα του κτήματος Μιμόντ όλοι είχαν να κερδίσουν κάτι από την καλλιέργεια της γης. Εξ άλλου ήταν και η μόνη πηγή εισοδήματός τους στην αρχή της συμβίωσής τους. Με τις γνώσεις τους οι πρόσφυγες έδωσαν μεγάλη ώθηση στην τοπική ανάπτυξη από το 1926 και μετά. Η καλλιέργεια των σύκων την περίοδο εκείνη ήταν περιορισμένη. Φυτεύτηκαν συκιές αμέσως όμως απόσβεση θα είχαν οι επόμενες γενιές. Έπρεπε να βρουν άλλο τρόπο για την επιβίωσή τους και έτσι επέλεξαν εκτός από τα οπωροκηπευτικά και την καλλιέργεια καπνού. Ήταν η πιο επικερδής καλλιέργεια μέχρι να αρχίσουν να αποδίδουν οι συκιές.

Οι Μουρσαλιώτες και τα σύκα

Η καλλιέργεια σύκων ήταν το πρώτο μέλημα των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Νέο Μουρσαλή που αργότερα συγχωνεύτηκε με τον Άη Γιάννη και δημιουργήθηκε ο σημερινός Ταξιάρχης. Υπάρχει μάλιστα ένα ιστορικό ανέκδοτο για την αξία των σύκων και πόσο σημαντικά ήταν για τους πρόσφυγες. Την εποχή του Διωγμού μία οικογένεια από το Μουρσαλή επιβιβάστηκε σ' ένα καΐκι για να σωθεί. Στην διάρκεια του ταξιδιού έπιασε μπουρίνι και ο καπετάνιος έπρεπε να κουμαντάρει το σκάφος με κάθε τρόπο. Το βάρος όμως αποτελούσε σοβαρό εμπόδιο. Έτσι είπε να πετάξουν στην θάλασσα ό,τι έχουν και δεν έχουν. Μαζί με τις αποσκευές η οικογένεια μετέφερε κι ένα σακί με σπόρους συκιάς. Βλέποντας ο άνδρας την γυναίκα του να ετοιμάζεται να το πετάξει κι αυτό στην θάλασσα της λέει: άσε το σάκο και πέτα τα παιδιά στην θάλασσα. Η γυναίκα έκπληκτη του απαντά, είσαι τρελός; Όχι της απαντά. Σπόρο για άλλα παιδιά έχω αρκετό εγώ, τέτοιο σπόρο όμως συκιάς δεν πρόκειται να ξαναβρούμε.

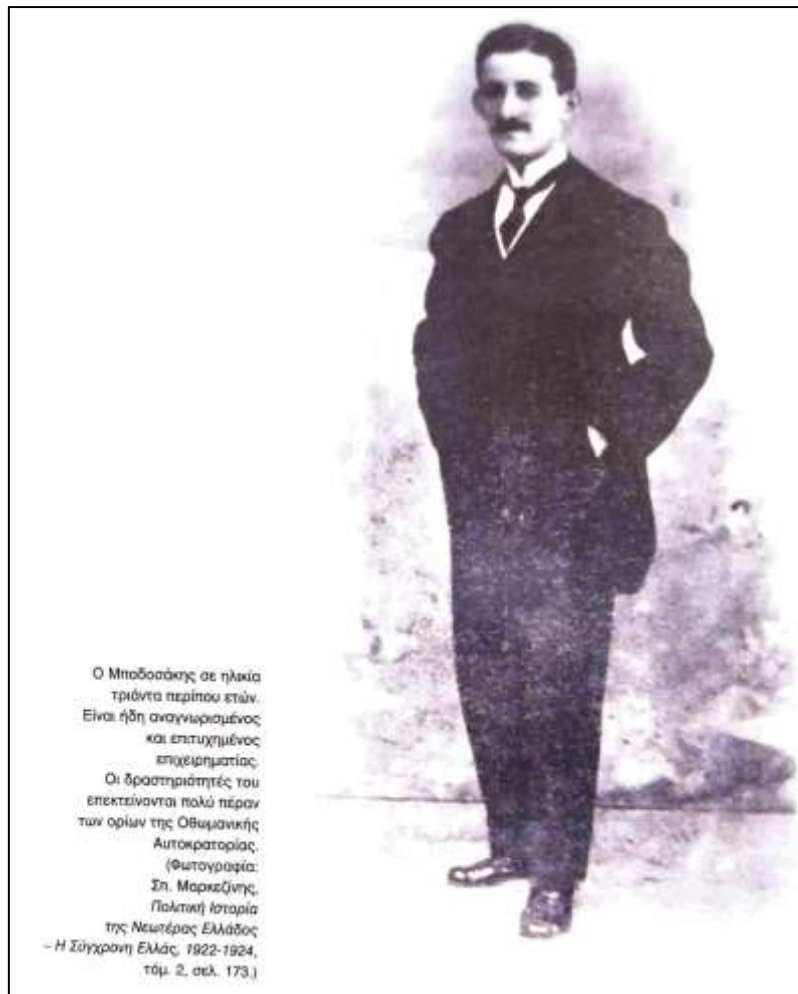
Στις μέρες μας γίνεται εξαγωγή στην ευρωπαϊκή αγορά καθώς τα σύκα Ευβοίας θεωρούνται από τα καλύτερα ποιοτικά της χώρας μας.

8. Η Βαριά Βιομηχανία της Ελλάδος – Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΜΠΟΔΟΣΑΚΗΣ-ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

Ο Πρόδρομος Αθανασιάδης γεννήθηκε στον Πόρο της Νίγδης (Καππαδοκία). Το όνομα 'Μποδοσάκης' αποτελεί παραφθορά του ονόματος «Πρόδρομος» στα τουρκικά. Δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία γέννησής του, γιατί ο πατέρα του Θωμάς, δεν τον είχε δηλώσει για να αποφύγει την πληρωμή 25 γροσίων (ένα τέταρτο της χρυσής τουρκικής λίρας) τα οποία σύμφωνα τότε με την οθωμανική νομοθεσία πλήρωναν όλοι οι χριστιανοί επειδή δεν είχαν υποχρέωση στρατιωτικής θητείας. Με βάση υπολογισμούς της μητέρας του η ημερομηνία γέννησής του πρέπει να ήταν 12 Δεκεμβρίου 1891.

Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας ήταν πολύ δύσκολη. Σύμφωνα με ανέκδοτες αναμνήσεις του Μποδοσάκη, ο πατέρας του ήταν κηπουρός και καλλιεργούσε λαχανικά μισθώνοντας κτήματα. Τα χρήματα που του έμεναν ήταν λιγοστά. Εκτός από τον Πρόδρομο, τον μικρότερο της οικογένειας, υπήρχαν άλλα 4 αδέρφια, 2 αγόρια και 2 κορίτσια. Όταν έγινε 5 ετών τον έστειλαν στο σχολείο παρά τα οικονομικά προβλήματα που είχαν γιατί ήθελαν να μάθει γράμματα. Δυστυχώς τα οικονομικά χειροτέρεψαν και ο Θωμάς Αθανασιάδης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την κηπουρική και να εγκατασταθεί στην Μερσίνα. Εκεί άνοιξε ένα παντοπωλείο με χρήματα που τον δάνεισαν φίλοι. Πέρασαν αρκετοί μήνες για να σταθεί στα πόδια της η νέα επιχείρηση. Η μητέρα του Μποδοσάκη έδινε πραγματικό αγώνα όλο αυτή το διάστημα που έμεναν στον Πόρο. Μετά από 6 μήνες ο Πρόδρομος έλαβε το πρώτο δώρο από τον πατέρα του Θωμά. Ένα ζευγάρι χρησιμοποιημένα παπούτσια τα οποία καθόλου δεν άρεσαν στον Μποδοσάκη λόγω του ότι είχε μάθει να κυκλοφορεί χωρίς παπούτσια.

Εγκατάσταση της οικογένειας στη Μερσίνα

Όταν το παντοπωλείο άρχισε να έχει μία σταθερή πελατεία ο Θωμάς Αθανασιάδης έφερε την οικογένεια στην Μερσίνα. Δυστυχώς όμως μετά από λίγο χρονικό διάστημα το παντοπωλείο άρχισε να μην αποδίδει. Το 1899 κλείνει η επιχείρηση και αποφασίζει να ασχοληθεί πάλι με την κηπουρική. Νοίκιασε ένα αγρόκτημα 8 χιλιόμετρα έξω από την πόλη και εγκαταστάθηκαν εκεί. Στην Μερσίνα παρέμειναν οι δύο μεγαλύτεροι γιοι για να συνεχίσουν το σχολείο ενώ παράλληλα εργάζονταν για την διαβίωσή τους. Και ο Μποδοσάκης όμως σε ηλικία 9 χρόνων ανέλαβε να πουλάει τα προϊόντα του λαχανόκηπου φορτώνοντάς τα σ' ένα γαϊδουράκι στο λιμάνι της Μερσίνας. Ούτε κι αυτή η εργασία του Θωμά Αναστασιάδη πήγε καλά. Αναγκάστηκε να την εγκαταλείψει κι αυτή και να γυρίσουν στην Μερσίνα νοικιάζοντας ένα υπόγειο για πιο οικονομικό ενοίκιο. Με την βοήθεια φίλων και γνωστών νοικιάζει ένα κατάστημα και ασχολείται με το λιαν εμπόριο δημητριακών, κυρίως σιταριού. Έτσι εξασφαλίζεται ένα ελάχιστο εισόδημα. Μόλις τα οικονομικά σταθεροποιήθηκαν πρώτο μέλημα της οικογένειας και βασικά της μητέρας του ήταν να συνεχίσει το σχολείο για μία καλύτερη τύχη από του πατέρα του. Η Μερσίνα είχε πλήρες δημοτικό και γυμνάσιο. Τα έξοδα λειτουργίας τα είχε αναλάβει η οικογένεια Μαυρομμάτη, από τις πλουσιότερες ελληνικές οικογένειες της περιοχής. Ο Μποδοσάκης από τις πρώτες ημέρες φοίτησής του έδειξε πόσο καλός μαθητής ήταν. Ο δάσκαλος λόγω συμπάθειας αλλά και για να τον βοηθήσει οικονομικά του έδινε να πουλάει στους

Έλληνες της Μερσίνας, χωρίς να έχουν γνώση οι Τούρκοι βέβαια, λιθογραφίες των ηρώων της Ελληνικής Επανάστασης και διάφορα φυλλάδια με πατριωτικές ιστορίες που λάμβανε από την Αθήνα. Ταυτόχρονα τον σύστησε στην οικογένεια Μαυρομμάτη για να κάνει ιδιαίτερα στον γιο τους που δεν είχε ιδιαίτερη κλίση στα γράμματα. Στην απονομή βραβείων στο τέλος της σχολικής χρονιάς, ενώ ήταν αναμενόμενο το βραβείο καλύτερου μαθητή να το πάρει ο Μποδοσάκης, το έλαβε ο γιος της οικογένειας Μαυρομμάτη. Αυτό το συμβάν έκανε τον Μποδοσάκη να φύγει από το σχολείο και να μην ξαναγυρίσει ποτέ, παρ' όλες τις προσπάθειες των γονιών του και του δασκάλου του.

Ανήλικος έμπορος

Αφού δεν ξαναγύρισε στο σχολείο, έπρεπε να βρει εργασία. Δεν του ήταν δύσκολο. Έπιασε εργασία σ' ένα παντοπωλείο και συνέχισε και την διανομή των φυλλαδίων. Οι προμηθευτές άρχισαν να τον εμπιστεύονται και να του κάνουν αποστολές φυλλαδίων με πίστωση. Στο παντοπωλείο δεν έμεινε πολύ καθώς αισθανόταν ότι είχε δυνάμεις για περισσότερα. Ξεκίνησε να εργάζεται κι εκείνος στην οικογενειακή επιχείρηση. Παρά το νεαρό της ηλικίας του τότε, 15 χρόνων, ανέλαβε τον τομέα των συναλλαγών με τους προμηθευτές και τους πιστωτές με απόλυτη επιτυχία. Έτσι ιδρύθηκε η εταιρία Χατζηθωμάς Αθανασιάδης και Υιοί.

Πρώτες επιχειρηματικές δραστηριότητες και ο γάμος του Μποδοσάκη- Η ενοικίαση μύλου για την επεξεργασία σουσαμιού

Ο Μποδοσάκης ανέλαβε την επέκταση των δραστηριοτήτων της επιχείρησης προς νέους τομείς. Σκέφθηκε ότι δεν έπρεπε να παραμείνουν μόνο στο εμπόριο δημητριακών. Σύμφωνα με τις ανένδοτες σημειώσεις του: Η Κιλικία παρήγε πολύ σουσάμι μ' ένα τρόπο πρωτόγνωρο. Έτσι πρότεινε στον πατέρα του και στους αδερφούς του να νοικιάσουν έναν υδρόμυλο, όπως και συμφώνησαν. Ήταν η πρώτη βιομηχανική επιχείρηση που διεύθυνε και εξαιρετικά επικερδής. Το σουσάμι δίνει, εκτός από το σησαμέλαιο και το ταχίνι που χρησιμοποιείται για την παρασκευή χαλβά. Η ποιότητα του ταχινιού ήταν εξαιρετική και όλοι οι χαλβαδοπαραγωγοί το προτιμούσαν.

Επέκταση της επιχειρήσεως

2 χρόνια αργότερα γύρω στο 1908 προτείνει να αγοράσουν ατμοκίνητο αλευρόμυλο. Τα μηχανήματα υψηλών προδιαγραφών παραγγέλθηκαν από την Ελβετία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ημερήσια επεξεργασία σουσαμιού να φτάσει τους 25 τόνους. Ο Μποδοσάκης 17 ετών τότε ήταν γεμάτος ιδέες. Μετά τον αλευρόμυλο σκέφθηκε ότι θα έπρεπε να ιδρύσει και εκκοκκιστήριο βάμβακος μηχανοκίνητο, δεδομένου ότι η Κιλικία παρήγαγε βάμβακα του οποίου η εκκόκκιση γινόταν με τα χέρια. Μέσα σε 7 μήνες λειτούργησε το εκκοκκιστήριο και παρελήφθη επίσης και πιεστήριο βάμβακος ώστε μετά την εκκόκκιση να γίνεται και η συσκευασία του σε δέματα, τα οποία εξαγόταν στο εξωτερικό.

Πρέπει να τονίσουμε ότι ουδέποτε ο Μποδοσάκης προσπάθησε να οικειοποιηθεί τις επιτυχίες των συνεργατών του. Γι' αυτό άλλωστε και οι δεσμοί του με αυτούς τους ανθρώπους ήταν στέρεοι και για πολλά χρόνια.

Ο γάμος του Μποδοσάκη

Η Ιωάννα Γκεμπάουερ, κόρη Αυστριακού μηχανικού που εργαζόταν στη σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινουπόλεως – Βαγδάτης. Μετακόμισε στην Μερσίνα που ζούσε και εργαζόταν ο αδερφός της, όταν πέθαναν οι γονείς της. Η πρώτη τους γνωριμία ήταν το 1911 στο εστιατόριο του ξενοδοχείου «Ζία Πασά». Η συνεννόηση μεταξύ τους γίνονταν μόνο στην τουρκική καθώς εκείνη δεν γνώριζε ελληνικά και ο Μποδοσάκης γερμανικά. Υπήρξε αντίδραση από την οικογένειά του που αποδοκίμαζε τον γάμο με μία ξένη αλλά και από την ελληνική κοινότητα της Μερσίνας, λόγω του ότι η Ιωάννα Γκεμπάουερ ήταν καθολική. Τότε ο γάμος ανάμεσα σε ορθόδοξο με καθολική θεωρούταν ιεροσυλία. Ο γάμος έγινε τελικά την Κυριακή του Θωμά του 1912, αφού πρώτα η Ιωάννα Γκεμπάουερ ασπάσθηκε την ορθοδοξία. Ο Μποδοσάκης πάντα μέσα από τις αυτοβιογραφικές αναμνήσεις του περιγράφει με τα καλύτερα λόγια την προσωπικότητα της συζύγου του η οποία ήταν πάντα δίπλα του στηρίζοντας τον επί 65 χρόνια μέχρι τον θάνατό της.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι Επιχειρηματικές Δραστηριότητες του Μποδοσάκη

Ο Μποδοσάκης στην διάρκεια της περιπετειώδους περιόδου του Α' Παγκόσμιου Πολέμου βρισκόμενος σε περιοχή που ήταν από τις πιο πλούσιες της Αυτοκρατορίας (Κιλικία) και στο λιμάνι Μερσίνας που ήταν σχετικά μακριά από τις εμπόλεμες ζώνες της Μ. Ανατολής επέτυχε να εξασφαλίσει σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες όπως την επισιτισμό του Οθωμανικού στρατού, παράκτιες θαλάσσιες μεταφορές και την παραγωγή αλεύρων. Προς το τέλος του Πολέμου ο Μποδοσάκης αποφάσισε να εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη έχοντας ήδη αποκτήσει σημαντική οικονομική δύναμη και φήμη. Με ευκαιρία που το δόθηκε και κινούμενος γρήγορα αγόρασε το περίφημο ξενοδοχείο Πέρα Παλλάς με την παρότρυνση Ελλήνων αξιωματικών που είχαν επικοινωνία με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η περίοδος αυτή που η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν υπό κατοχή των δυνάμεων της Αντάν και πρωτίστως των Βρετανών υπήρξε μεταβατική και εξελίξεων που καθόρισαν το μοιραίο της τύχη του Ελληνισμού. Σε ταξίδι του ο Μποδοσάκης συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο στο Παρίσι και συνδέθηκε με τον όλα τα επόμενα χρόνια. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Μ. Κεμάλ αρχές του έτους 1920 διαμέσου έμπιστου τούρκου αξιωματικού ζήτησε από τον Μποδοσάκη να μεσολαβήσει προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο για συμβιβαστική λύση με την παραχώρηση της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα και την διοίκηση της Σμύρνης και ίσως και της Κωνσταντινούπολης. Η Ελληνική πλευρά δεν ανταποκρίθηκε στην πρόταση αυτή. Μετά από την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα με τις εκλογές της 1(13) Νοεμβρίου που έχασε τις εκλογές ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Μποδοσάκης συνδέθηκε με την νέα οργάνωση «Εθνικής Άμυνας» που είχε στελεχωθεί από τους Έλληνες αξιωματικούς που είχαν απομακρυνθεί από την βασιλική κυβέρνηση από τον Ελληνικό στρατό της Μικράς Ασίας. Αναμίχθηκε επίσης στην προσπάθεια ανακήρυξης αυτόνομης Ιωνικής

πολιτείας με πρωτεύουσα της Σμύρνη αφού από τις αρχές του 1922 φαινόταν ότι η Ελληνική Κυβέρνηση προσπαθούσε να βρει τρόπο απόσυρσης του Ελληνικού Στρατού από την Δυτική Μικρασία.

Ο Μποδοσάκης εκτός από εξαιρετος επιχειρηματίας είχε και άριστες γνώσεις εκτίμησης των πολιτικών εξελίξεων και πάνω από όλα ήξερε τον τρόπο δράσης των τουρκικών ηγεσιών. Με την ικανότητα του αυτή διαπίστωνε ότι το μέλλον του Ελληνισμού στην Ανατολή ήταν εξαιρετικά επισφαλές και σε ταξίδι του μετέφερε την ζοφερή κατάσταση στην Μικρά Ασία στον Ελευθέριο Βενιζέλο σε κατ' ιδίαν συνάντηση στην Γαλλία. Μερίμνησε στο μέγιστο βαθμό να μεταφέρει την περιουσία του εκτός Τουρκίας.

Το Ολοκαύτωμα της Σμύρνης (9-30 Σεπτεμβρίου 1922) βρήκε τον Μποδοσάκη στην Φρανκφούρτη. Την περίοδο αυτή κατάφερε να πουλήσει το ξενοδοχείο Πέρα Παλλάς. Όμως η οικονομική ζημιά που υπέστη ήταν τεράστια. Παρακολούθησε από κοντά τις διαπραγματεύσεις στην Λωζάννη και συναντήθηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο τον Ιανουάριο του 1923. Η συνάντηση αυτή ήταν καθοριστική να αποφασίσει ο Μποδοσάκης να εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Μάλιστα όταν τον συλλυπήθηκε ο Βενιζέλος για την απώλεια της περιουσίας του απάντησε ο ίδιος τα εξής:

«Δεν πρέπει να συλλυπείσθε, κύριε πρόεδρε. Σε μια τόση μεγάλη εθνική καταστροφή, υπέστην κι εγώ μερικές ζημιές. Θα τις επανορθώσω γρήγορα. Άλλοι έχασαν τη ζωή τους, άλλοι έφθασαν στην Ελλάδα ανέστιοι και πένητες, ενώ εγώ και η οικογένεια μου είμαστε υγιείς και θα μπορέσουμε να συνεχίσουμε τη δράση μας. Αυτή άλλωστε είναι η μοίρα του έθνους μας: να ξαναφτιάχνει. Το μέλλον είναι δικό μας».

Ο Μποδοσάκης εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το φθινόπωρο του 1923 μετά από την σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης. Μερμινούσε αυτό το διάστημα για την επιβίωση των συνεργατών που είχαν έρθει ως πρόσφυγες. Ο Μποδοσάκης ήξερε να αντιμετωπίζει στην Τουρκία τις δυσκολίες, πολλές φορές με χρήση μπαχσισιού, ενώ με τους ξένους με την τήρηση της απόλυτης τήρησης των συμφωνηθέντων. Η άγνοια του των συνθηκών στην Ελλάδα, που ακόμα σχέσεων κάτω από μπαχσισί, δεν λειτουργούσε στοιχειωδώς τον οδήγησε σε μεγάλες δυσκολίες μέχρι και σχεδόν χρεωκοπίας. Η περίοδος 1923 – 1928 υπήρξε ταραχώδης με αλληπάλληλα στρατιωτικά κινήματα, βραχύβιες κυβερνήσεις και την δικτατορία του Θ. Πάγκαλου το 1926 τον οποίο γνώριζε καλά ο Μποδοσάκης.

Το 1924 ο Μποδοσάκης δέχθηκε πρόταση από τον Πρωθυπουργό Παπαναστασίου να αναλάβει υπουργείο μετέχοντας στην κυβέρνησή του. Αρνήθηκε εξηγώντας ότι ήταν ζήτημα αρχής. Ανέφερε ότι ξανά στο παρελθόν είχε αρνηθεί παρόμοια πρόταση που του είχε γίνει από τον Βενιζέλο να θέσει υποψηφιότητα στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1923. Μετά από λίγο καιρό ο Παπαναστασίου καλεί τον Μποδοσάκη στο γραφείο του. Εκεί ήταν επίσης ο υπουργός Στρατιωτικών Γεώργιος Κονδύλης και ο υπουργός Εννόμου Τάξεως Θεόδωρος Πάγκαλος. Του πρότεινε να ιδρύσει πολεμική βιομηχανία υποστηρίζοντας ότι είναι ο μόνος που θα μπορούσε να αναλάβει αυτή την δύσκολη αποστολή και ότι η κυβέρνηση θα του παρείχε κάθε βοήθεια. Ο Μποδοσάκης είχε

κάποιες τυπικές αντιρρήσεις αλλά στο τέλος δέχθηκε. Συναντήθηκε άμεσα με τον Διομήδη ο οποίος τον διαβεβαίωσε ότι η Εθνική Τράπεζα θα τον στηρίξει παρέχοντάς του τις αναγκαίες πιστώσεις. Πρόσθεσε δε ότι η δημιουργία πολεμικής βιομηχανίας είναι υπόθεση εθνικά και πρέπει να βοηθηθεί απ' όλους. Τον συντονισμό ανέλαβε η Εθνική Τράπεζα που πρότεινε την συμμετοχή 2 ανθρώπων. Του Επαμεινώνδα Χαρίλαου, προέδρου της Τράπεζας Βιομηχανίας και του Νικολάου Σπηλιωτάκη, βασικό μέτοχο της Ελληνικής Εταιρείας Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου.

Με τη συμμετοχή της Εθνικής Τράπεζας, της Τράπεζας Βιομηχανίας και του Μποδοσάκη δημιουργήθηκε η εταιρεία. Δυστυχώς όμως η προσπάθεια απέτυχε. Σύμφωνα με τις αυτοβιογραφικές του σημειώσεις ο Μποδοσάκης το αποδίδει στην οικονομική καταστροφή που ερχόταν. Άνθρωποι που ασχολήθηκαν με την μελέτη της περιόδου υποστηρίζουν ότι η αποτυχία οφείλεται σε δύο λόγους. Πρώτον, ότι ο Πάγκαλος που διαδέχθηκε τον Μιχαλακόπουλο στην πρωθυπουργία στις 25 Ιουνίου 1925, διαπίστωσε ότι μπορούσε να προμηθεύεται τα προϊόντα από ιταλικά εργοστάσια σε χαμηλότερες τιμές και δεύτερον, ο Μποδοσάκης συνδεόταν με γερμανικές βιομηχανίες απ' όπου θα προμηθεύονταν η εταιρία τον μηχανολογικό εξοπλισμό και την τεχνογνωσία, ενώ ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Διομήδης διατηρούσε στενές σχέσεις με την Αγγλία. Ο Μποδοσάκης είχε προτείνει στον Παπαναστασίου την ίδρυση Προσφυγικής Τράπεζας, της οποίας το κεφάλαιο θα ήταν οι περιουσίες των τούρκων ανταλλάξιμων και ο Μποδοσάκης αναλάμβανε να εξασφαλίσει από την Ευρώπη δάνειο ύψους 10.000.000 χρυσών λιρών. Με το προϊόν του δανείου αυτού θα χορηγούνταν δάνεια στους πρόσφυγες για την απόκτηση στέγης αλλά και επαγγελματική τους αποκατάστασης. Η πρόταση αυτή αντιμετωπίστηκε με εχθρότητα από τον υπουργό Γεωργίας Αναστάσιο Μπακάλμπαση, την Εθνική Τράπεζα αλλά και τους 'προσφυγοπατέρες' που φοβήθηκαν ότι θα έχαναν την δύναμή τους αν γινόταν κάτι τέτοιο. Αναμενόμενο η πρόταση του Μποδοσάκη να πέσει στο κενό.

Μετά από την ανατροπή του Θ. Πάγκαλου ο Μποδοσάκης χωρίς να έχει καμμία ανάμιξη με το Δικτατορικό καθεστώς υπέστη πολιτική δίωξη ότι ήταν δήθεν «θεράπων της δικτατορίας» και φυλακίστηκε για 6 μήνες.

Νέοι ορίζοντες στις επιχειρηματικές δραστηριότητες του Μποδοσάκη

Πρώτη μεγάλη επιχείρηση: Πολεμική βιομηχανία

Την περίοδο 1930-1934 κύριο μέλημα του Μποδοσάκη ήταν να διασφαλίσει ένα σταθερό εισόδημα για την διαβίωση της οικογένειάς του καθώς επίσης και τις ρυθμίσεις των χρεών του προς την Εθνική Τράπεζα. Αρχές του 1934 ο Μποδοσάκης καλείται σε συνάντηση με τον Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ιωάννη Δροσόπουλο στο γραφείο του όπου παρίσταται και ο υποδιοικητής Αλέξανδρος Κορυζής. Ο Δροσόπουλος του προτείνει να αναλάβει την διεύθυνση του Καλυκοποιείου, το οποίο ήταν σε άσχημη οικονομική θέση και σε απραξία ενώ ήθελαν να το αποκτήσουν οι στρατιωτικοί. Ο Μποδοσάκης κατάλαβε ότι πρόκειται για πολλή μεγάλη ευκαιρία όμως ήταν συγκρατημένος και επιφυλακτικός. Τους είπε ότι θα τους απαντήσει αφού πρώτα μελετήσει προσεχτικά τη πρόταση, αν και ήδη είχε

αποφασίσει αλλά ήταν μέρος της διαπραγματεύσεως. Αμέσως βρέθηκε με τον Κονδύλη ο οποίος ήταν υπουργός Στρατιωτικών. Αφού άκουσε προσεχτικά τι του είπε ο Μποδοσάκης του πρότεινε να δεχθεί να αναλάβει την διεύθυνση της επιχείρησης. Την επομένη πήγε στην τράπεζα και δήλωσε ότι δέχεται την πρότασή τους με δύο βασικούς όρους. Πρώτον η τράπεζα θα του πουλούσε τις 35.000 μετοχές του Καλυκοποιείου που της ανήκαν, σε τιμή διπλάσια από την πραγματική της αξία στο χρηματιστήριο επειδή δεν είχε χρήματα εκείνη την στιγμή και δεύτερον η Εθνική Τράπεζα θα χρηματοδοτούσε την εταιρεία για επενδύσεις και εκσυγχρονισμό του τεχνολογικού της εξοπλισμού. Ο Δροσόπουλος δέχθηκε αμέσως τους όρους του Μποδοσάκη ενώ ο Κορυζής επέμεινε να του πουλήσουν τις 30.000 μετοχές κρατώντας τις 5.000 στο χαρτοφυλάκιό της.

Ημέρες δημιουργίας

Σύμφωνα με τις αυτοβιογραφικές σημειώσεις του Μποδοσάκη οι πρώτες ειδικά ημέρες ήταν γεμάτες υπερένταση. Εργαζόταν μέρα νύχτα, αρκετές νύχτες τις είχε περάσει στο εργοστάσιο. Στόχος του ήταν να δημιουργήσει μία από τις καλύτερες πολεμικές βιομηχανίες αντάξιες των Ευρωπαίων. Ήταν πλέον 43 ετών, είχαν περάσει 12 χρόνια από τότε που είχε επιστρέψει από την Τουρκία και παρά τα όσα είχε περάσει, τις όποιες προσπάθειες είχε κάνει δεν είχε κατορθώσει να φθάσει στην επιτυχία που ονειρευόταν. Πρώτη του κίνηση να αγοράσει τα μηχανήματα που είχε προμηθευτεί ο Χαρίλαος για λογαριασμό της εταιρίας πολεμικής βιομηχανίας. Είχαν απομείνει από την τότε προσπάθεια δημιουργίας του εργοστασίου το 1924 και είχαν περιέλθει στην ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας, που τα θεωρούσε άχρηστο υλικό, αφού για μία δεκαετία δεν είχαν χρησιμοποιηθεί. Το ποσό που κατέβαλε ο Μποδοσάκης ήταν πολύ μικρό για την αξία του 'άχρηστου υλικού'. Όταν όμως έγινε συντήρηση και βελτίωση των μηχανημάτων και εντάχθηκαν στην παραγωγή, αποδείχθηκαν ότι κάθε άλλο παρά άχρηστο υλικό αποτελούσαν. Ο Μποδοσάκης γελώντας ικανοποιημένος έλεγε ότι από αυτά τα μηχανήματα θα βγάλει εκατό εκατομμύρια δραχμές. Μας γέλασες, δηλαδή απαντούσε ο Κορυζής. Και ο Μποδοσάκης καιρός ήταν να σας γελάσω και εγώ μία φορά, όχι μόνο εσείς συνεχώς. Στην πραγματικότητα ήθελε να πει ότι τα μηχανήματα απόκτησαν αξία αφού τα αγόρασε ο ίδιος. Πριν ήταν όντως άχρηστα, άρα ποτέ δεν τους εξαπάτησε. Η εταιρεία Πυριτιδοποιού Καλυκοποιείου.

Η προσπάθεια του Μποδοσάκη ξεκίνησε το 1934 με την αξιοποίηση του εξοπλισμού που είχε αγοραστεί το 1924. Η προσπάθεια ανάπτυξης της πολεμικής βιομηχανίας γινόταν σε ένα εχθρικό περιβάλλον τόσο από το πολιτικό σύστημα όσο και το γενικό επιτελείο στρατού. Το πρόβλημα αυτό υπήρξε διαχρονικό. Με πολλά εμπόδια κατάφερε με άξιους συνεργάτες στη συνοικία Βύρωνα στήσει την πολεμική βιομηχανία της Ελλάδος που έπαιξε εξαιρετικά καθοριστικό ρόλο στην νίκη των Ελληνικών δυνάμεων κατά της Φασιστικής Ιταλίας.

Η περίοδος 1936 -1940 υπήρξε επικερδής για την πολεμική βιομηχανία του Μποδοσάκη με την μυστική παραγωγή πολεμοφοδίων για την Δημοκρατική Ισπανία στην διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην χώρα αυτή. Ενώ τα φορτία ξεκινήσουν από τον Πειραιά ότι πηγαίνουν στο Μεξικό καθοδόν τα πλοία άλλαζαν πορεία και

έφθαναν στα λιμάνια της Ισπανίας. Την περίοδο αυτή η συνεργασία του Μποδοσάκη με τον Δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά ήταν καλές και ο οποίος παρείχε πολιτική κάλυψη στο εγχείρημα της εξαγωγής πολεμικού υλικού στην Δημοκρατική Ισπανία.

Με την διορατικότητα που είχε ο Μποδοσάκης έβλεπε την έλευση του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και με δική του απόφαση δημιούργησε σημαντικό απόθεμα οβίδων, φυσικιών και γενικότερα πολεμικού υλικού. Οι κατά καιρούς προτάσεις του για δημιουργία εργοστασίου φορτηγών, κατασκευής όπλων και άλλων απορριπτόταν από την επικρατούσα διαχρονικά αντί-βιομηχανική αντίληψη της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας.

Η ίδρυση του Οβιδουργείου

Ένα από τα επιχειρήματα αυτών που ήθελαν να εμποδίσουν την παραγγελία ήταν ότι στερείτο του κατάλληλου τεχνολογικού εξοπλισμού για την παραγωγή οβίδων. Ασπραπιά ο Μποδοσάκης υπογράφει σύμβαση με την γαλλική βιομηχανία Greusot, αφού τα πυροβόλα του ελληνικού στρατού ήταν γαλλικά. Όταν αντιλαμβάνεται όμως ότι η γερμανική πολεμική βιομηχανία είναι πολύ πιο μπροστά τεχνολογικά, καταγγέλλει την σύμβαση με τους Γάλλους, πληρώνει την αποζημίωση και αφού γίνεται έλεγχος από 2 τεχνικούς υπογράφει νέα σύμβαση με την γερμανική Rheinmetal – Borsig.

Η περίοδος του πολέμου (1940-1945)

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος

Κατά την έναρξη του πολέμου ο Μεταξάς καλεί τον Μποδοσάκη ζητώντας του να λάβει τ' απαραίτητα μέτρα για τις πρώτες ύλες που χρειάζεται. Ο Μποδοσάκης του απαντά ότι τα έχει λάβει, αλλά δεν νομίζει ότι οι Άγγλοι θα έχουν να μας δώσουν. Στην σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε επιβεβαιώθηκε ο Μποδοσάκης. Οι Βρετανοί δεν μπορούσαν να βοηθήσουν με πρώτες ύλες και πολεμοφόδια παρά μόνο με χρήματα. Μία έκρηξη στο καλυκοποιείο λόγω της κακής ποιότητας πυροσωλήνων ήταν αρκετή να σκοτωθούν και να τραυματιστούν αρκετοί από τους πυροβολητές. Αποτέλεσμα αυτού ήταν οι υπόλοιποι να αρνούνται να χρησιμοποιήσουν τα τηλεβόλα. Ο Μποδοσάκης είχε προειδοποιήσει τον Μεταξά ότι έπρεπε να είχαν αλλαχθεί και καταστραφεί ως άχρηστο υλικό. Ακόμη και τώρα τον διαβεβαιώνει ότι μπορεί να κατασκευάσει πυροσωλήνες τύπου Rheinmetal σε ικανοποιητικές ποσότητες, απλά η κυβέρνηση να φροντίσει για την μεταφορά τους. Από τις πρώτες μέρες η παραγωγή αποδείχθηκε αρκετά ικανοποιητική και οι ανάγκες του μετώπου καλύφθηκαν, ενώ η μεταφορά γινόταν αεροπορικώς.

Αρχές Δεκεμβρίου 1940 ο Μποδοσάκης καλείται σε σύσκεψη στο Υπουργείο Στρατιωτικών για να τον ενημερώσουν ότι μέχρι τα τέλη Μαρτίου θα έπρεπε να έχει εφοδιάσει το στράτευμα με 300.000.000 φυσίγγια πεζικού, 1.500.000 οβίδων και διαφόρων άλλων ειδών πυρομαχικών. Ο Μποδοσάκης απάντησε ότι δεν γινόταν να παραχθούν τόσες μεγάλες ποσότητες. Διαβεβαίωσε όμως ότι θα έκανε ό,τι καλύτερο μπορούσε. Τα προβλήματα συνεχίζονταν. Μέσα Δεκεμβρίου ο Μεταξάς καλεί τον Μποδοσάκη να τον ενημερώσει ότι οι πυροσωλήνες των οβίδων των

αντιαεροπορικών πυροβόλων των 8,8'' είχαν εξαντληθεί. Οι συγκεκριμένοι είχαν περίπλοκο μηχανισμό για το οποίο γνώριζαν 3 μόνο εργοστάσια. Στην Βρετανία, στην Γαλλία και στην Αυστρία. Μόνη μας ελπίδα οι βρετανοί που δεν μπορούσαν όμως να μας βοηθήσουν γιατί τα αγγλικά αντιαεροπορικά βλήματα ήταν διαφορετικού διαμετρήματος και οι πυροσωλήνες δεν δινόταν να προσαρμοσθούν στα βλήματα που χρησιμοποιούσε ο ελληνικός στρατός. Απελπισμένος ο Μποδοσάκης σκέφτηκε να επιχειρήσουν μία μετατροπή της κορυφής των οβίδων του στρατού μας. Μελέτησαν το θέμα με τους τεχνικούς του καλυκοποιείου και συμφώνησαν να τα δοκιμάσουν. Οι Βρετανοί βέβαια απόρησαν με την παραγγελία των πυροσωλήνων από την στιγμή που μας ήταν άχρηστοι. Ύστερα από 10 ημέρες έφτασαν οι πυροσωλήνες. Κατόπιν μελέτης τους από τον τεχνικό διευθυντή Τσαγγάρη, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μπορούσαν να προσαρμοσθούν στα βλήματα των 8,8'' εφόσον γινόταν μετατροπή του στομίου των οβίδων. Σχετικές δοκιμές στέφθηκαν με απόλυτη επιτυχία. Ο Μποδοσάκης χαρούμενος ενημέρωσε τον Μεταξά ο οποίος από την χαρά του, του είπε ότι θα τον κάνει μεγάλο άνθρωπο. Ο Μποδοσάκης απάντησε ότι είναι βιομήχανος και αυτό θέλει να παραμείνει. Μέσα σ' όλη αυτή την προσπάθεια δεν θα γινόταν να λείπει η γραφειοκρατία δημιουργώντας εμπόδια. Το Υπουργείο Οικονομικών ήθελε να τηρούνται αυστηρά όλες οι διαδικασίες παραγγελίας και εξόφλησης των τιμολογίων. Μέχρι και διενέργεια διαγωνισμού πρότειναν κάποιои. Προκειμένου να δοθεί λύση αποφασίστηκε να καταβάλλεται στην εταιρεία ένα μικρό ποσό των τιμολογίων ως έναντι και ο τελικός διακανονισμός και η εξόφληση θα γινόταν μετά το τέλος του πολέμου. Μετά την κατάρρευση των Ναζί η εταιρεία είχε να λάβει από το ελληνικό Δημόσιο το ποσό των 1.700.000.000 δραχμών. Το ποσό όμως αυτό δεν εισπράχθηκε ποτέ γιατί όλες οι κατοχικές και προκατοχικές οφειλές διεγράφησαν με τον νόμο 18/1944 του Σβώλου.

Ο θάνατος του Μεταξά.

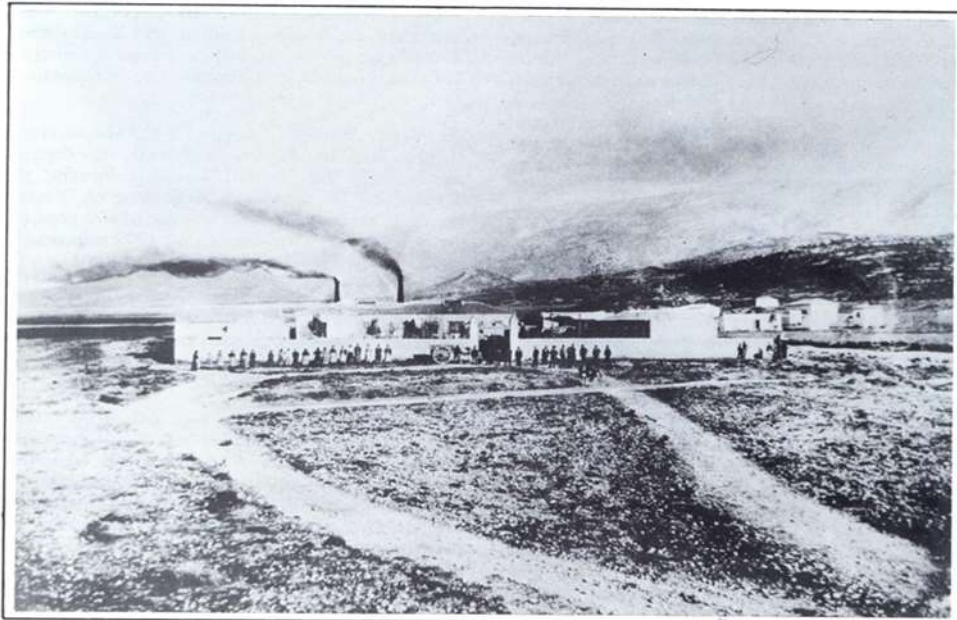
Ο Μεταξάς ήταν ένας ηγέτης που συγκέντρωνε την περίοδο έναρξης του Ελληνοϊταλικού πολέμου την εμπιστοσύνη όλων των Ελλήνων. Έφυγε από την ζωή στο απόγειο της δόξας του αποφεύγοντας την μοίρα όλων των δικτατόρων. Ο Μποδοσάκης σαν φιλελεύθερος ήταν πολιτικά αντίθετος με την δικτατορία του Μεταξά και δεν το έκρυβε. Όμως στον τομέα της προπαρασκευής της Ελλάδας απέναντι στον πόλεμο συνεννοούνταν μία χαρά. Υπήρχαν αρκετοί συνεργάτες του Μεταξά οι οποίοι κατηγορούσαν τον Μποδοσάκη ότι τον χρησιμοποιούσε με σκοπό τις καίριες θέσεις των απότακτων αξιωματικών του κινήματος του 1935. Ο Μεταξάς ποτέ δεν παρενέβει στις προσλήψεις αυτές. Μάλιστα του είχε πει ότι ήταν απολύτως ελεύθερος να κάνει ό,τι θέλει. Ο Μποδοσάκης ένωσε ότι δεν έχανε μόνο τον ηγέτη και τον άνθρωπο που τον εμπιστευόταν, αλλά έβλεπε τον χειρότερο εχθρό του, Αλέξανδρο Κορυζή, να γίνεται πρωθυπουργός. Αυτά του τα αισθήματα αποτυπώνονται και στις αυτοβιογραφικές του σημειώσεις. Τις απόψεις του, τις εξέφρασε ανοιχτά όταν ρωτήθηκε αν ο Κορυζής ήταν κατάλληλος για πρωθυπουργός οπότε εκείνος απάντησε ότι αν ο πόλεμος είναι τραπεζική υπόθεση, τότε κάνει. Όπως και αποδείχθη ότι ήταν άπειρος για αυτή την θέση. Σε μία ύστατη προσπάθεια ο Μποδοσάκης, μέσω του Ιωάννη Διάκου, είχε προτείνει τον Πάγκαλο για πρωθυπουργό, όμως η πρότασή του έπεσε στο κενό.

Στενότερη συνεργασία με τους Βρετανούς

Οι σχέσεις με την κυβέρνηση μετά τον θάνατο του Μεταξά δεν ήταν καλές. Οι αντίπαλοι του Μποδοσάκη αποκτούσαν περισσότερη ισχύ, επηρεάζοντας τις σκέψεις και ενέργειές του. Αποφασίζει την σύσφιξη των σχέσεων ακόμη περισσότερο με τους Βρετανούς. Μία από τις συνεργασίες τους η αποστολή όπλων και πυρομαχικών στη Γιουγκοσλαβία στα μέσα Μαρτίου 1941, χωρίς η ελληνική κυβέρνηση να γνωρίζει τίποτα απολύτως. Ήταν όρος των βρετανών αποδεικνύοντας ότι δεν εμπιστεύονταν αυτούς που είχαν διαδεχθεί τον Μεταξά. Η αποστολή στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία. Τα πυρομαχικά ήταν συσκευασμένα σε ξυλοκιβώτια τα οποία είχαν την ένδειξη «Γεωργικά Εργαλεία». Ο Μποδοσάκης δεν εξηγεί πως και με ποιον τρόπο έγινε η μεταφορά των κιβωτίων, απλά αναφέρει το συμβάν για να δείξει την έλλειψη εμπιστοσύνης των βρετανών απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση.

Η επίσκεψη του βρετανού αρχιστράτηγου

Στις 22 Φεβρουαρίου 1941 έφθασε στην Αθήνα βρετανική αποστολή με σκοπό να συζητήσουν με την ελληνική κυβέρνηση πως θα αντιμετωπίσουν την επικείμενη γερμανική επίθεση. Αν και εξαιρετικά βαρύ το πρόγραμμα ο Ντιλ ζήτησε να επισκεφθεί της εγκαταστάσεις πυριτιδοποιείου και καλυκοποιείου. Φανερά ενθουσιασμένος και εντυπωσιασμένος από αυτό που έβλεπε. Καθ' όλη την διάρκεια της επίσκεψης ήταν μαζί και ο στρατηγός Παπαδήμας ο οποίος όμως δεν ήταν και τόσο χαρούμενος. Ο Μποδοσάκης όταν τον ρώτησε το γιατί εκείνος του απάντησε ότι ένα τέτοιο εξαιρετικό έργο όπως αυτό το εργοστάσιο πρόκειται να καταστραφεί. Ο Μποδοσάκης δεν έδειξε να ανησυχεί απαντώντας του ότι γι' αυτό στεναχωριέσαι; Το καθήκον μας να κάνουμε κι ας γίνουν όλα τσιμέντο. Θα τα ξαναφτιάξουμε.

Η μεταφορά των εγκαταστάσεων που δεν έγινε ποτέ

Ο Μποδοσάκης έκρινε ότι όλος αυτός ο εξοπλισμός θα αποτελούσε εθνικό έγκλημα να τον αποκτήσουν οι Γερμανοί. Πρότεινε την άμεση μεταφορά του στην Μέση

Ανατολή. Η πρόταση έγινε αποδεκτή και από την ελληνική κυβέρνηση και από τους βρετανούς. Όμως ο φόβος για τον ψυχολογικό αντίκτυπο που θα είχε στον στρατό και στον λαό από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης και η καθυστέρηση διάθεσης των αναγκαίων μεταφορικών μέσω από τους βρετανούς μας κόστισε ακριβά. Τα μεταφορικά μέσα διατέθηκαν στις 17 Απριλίου. Ήταν όμως πολύ αργά. Όταν έγινε η εισβολή στις 29 Απριλίου 1941 από τις πρώτες συστηματικές λεηλασίες ήταν του εργοστασίου μεταφέροντας τον μηχανικό εξοπλισμό στην Γερμανία όπως επίσης και ό,τι άλλο εξοπλισμό υπήρχε.

Ο Μποδοσάκης στη Διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Ο Μποδοσάκης με την κατάληψη της Ελλάδος από τις τρεις δυνάμεις του Άξονα και την είσοδο των Ναζιστικών στρατευμάτων στην Αθήνα με ένα περιπετειώδη τρόπο, μαζί με την σύζυγο του, διέφυγε στην Αίγυπτο όπου αμέσως είχε επαφές με την εξόριστη Ελληνική Κυβέρνηση. Ακολούθησε επίσκεψη στην Νότια Αφρική. Συνέχισε τις προσπάθειες του να δημιουργήσει βιομηχανίες τόσο την Αίγυπτο όσο στην Νότια Αφρική. Η περιπέτεια της υγείας του τον οδήγησε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής όπου οι ιατροί τον θεράπευσαν. Προσπάθησε να αναλάβει και εκεί επιχειρηματικές δραστηριότητες και ήρθε σε επικοινωνία με Έλληνες εφοπλιστές της Αμερικής.

Είναι σημαντικό ότι ο Μποδοσάκης πριν την διαφυγή του είχε μεριμνήσει όλο το προσωπικό της εταιρείας του και οι συνεργάτες τους καθ' όλη την διάρκεια της κατοχής να υποστηρίζονται σε σιτισμό και οικονομικά. Πρόκειται για μια πράξη γενναιοδωρίας. Ένα άλλο χαρακτηριστικό γεγονός που αποδεικνύει την φιλοπατρία του ήταν η άρνηση του να πουλήσει την Πολεμική Βιομηχανία που είχε δημιουργήσει στην Ελλάδα ο ίδιος, όταν με την μεσολάβηση ενός γνωστού Τούρκου που ζούσε στην Ελβετία του πρότειναν οι Γερμανοί να την αγοράσουν ενώ οι Άγγλοι του πρόέτρεψαν να την πωλήσει. Την περίοδο που βρισκόταν στις Η.Π.Α. του προτάθηκε από τις μυστικές υπηρεσίες των Η.Π.Α. για συνδράμει στην δημιουργία δικτύου

πληροφοριών που θα λειτουργούσε εντός της κατεχόμενης Ελλάδος με σκοπό να βοηθήσει τον κοινό αγώνα των Συμμάχων. Όταν του πρότειναν οι Αμερικανοί χρήματα για τις υπηρεσίες του αυτές αρνήθηκε κατηγορηματικά να το δεχτεί. Όμως η συνεργασία αυτή τον στοχοποίησε τα μάτια των Βρετανικών μυστικών υπηρεσιών και όταν επέστρεψε την άνοιξη του 1944 στο Κάιρο τέθηκε υπό παρακολούθηση. Στην προσπάθεια του να αποτρέψει εμφύλιες διαμάχες μεταξύ των Ελλήνων αξιωματικών βρέθηκε πλήρως στο στόχο των Βρετανών που είχαν θέσει την εκτροπή στην μεταπολεμική Ελλάδα. Στα πλαίσια αυτά συνελήφθη ο Μποδοσάκης από τους Βρετανούς και φυλακίστηκε. Την περίοδο αυτή ο μόνος που τον υποστήριξε ήταν ο ναύαρχος Πέτρος Βούλγαρης με τον οποίο ήταν στενή φίλοι. Αν και σύμμαχοι οι Βρετανοί είχαν άλλα σχέδια με τους Αμερικανούς και αυτό επίσης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην φυλάκιση του Μποδοσάκη. Η δοκιμασία αυτή του Μποδοσάκη διήρκεσε 3.5 μήνες. Δεν του απαγγέλθηκε καμιά κατηγορία και αφέθηκε ελεύθερος. Παρόλη την απελευθέρωση του εξαναγκάστηκε σε υποχρεωτική μετοικεσία στο Λίβανο μαζί με την σύζυγό του. Επέστρεψε στην Αθήνα μετά από παρέμβαση του Πρωθυπουργού Νικολάου Πλαστήρα την 12/4/1945.

Ο Μποδοσάκης, όσο και να το περίμενε, βρήκε την συνολική ερείπωσή παντού στην Αθήνα. Το σπίτι του ήταν υπό κατοχή των Εγγλέζων στρατιωτών και διέμεινε σε ένα δωμάτιο στον κήπο του σπιτιού του. Πριν έρθει στην Αθήνα κατά την διάρκεια των Δεκεμβριανών του 1944 όταν αριστεροί ένοπλοι ήρθαν στο σπίτι του Μποδοσάκη που ζούσε η κουνιάδα του την οποία φέρθηκαν καλά γνωρίζοντας πόσο δίκαιος άνθρωπος ήταν ο Μποδοσάκης.

Η εικόνα που είδε όταν επισκέφθηκε το Καλυκοποιείο ήταν τραγική. Στις σημειώσεις του αναφέρει: «Το μηχανουργείο, το μεγαλύτερο της Μέσης Ανατολής, βρισκόταν σωριασμένο σε ερείπια. Μόνο λίγα παλιά μηχανήματα είχαν περισωθεί. Τα άλλα τμήματα του Εργοστασίου ήταν περιφραγμένα με συρματοπλέγματα και φρουρούσαν Άγγλοι στρατιώτες, που δεν άφηναν κανέναν, ούτε και εμένα, να πλησιάσει. Γύρισα στο σπίτι με πένθος στην καρδιά». Όλο το Εργοστάσιο είχε λεηλατηθεί. Η ίδια εικόνα υπήρχε και στο εργοστάσιο της Ελευσίνας. Η προσπάθεια του αυτή την περίοδο αυτή εστιάστηκε αφενός να ξεκινήσει ξανά την λειτουργία των επιχειρήσεων του από το μηδέν και αφετέρου να προσπαθεί για την μείωση των εμφυλίων συγκρούσεων. Η νέα του προσπάθεια ξεκίνησε με την αγορά και επαναδραστηριοποίηση της εταιρείας Λιπασμάτων αρχές του 1947. Το τμήμα της Εταιρείας στην Κύπρο ανεξαρτοποιήθηκε με απόφαση του. Η Εταιρεία Λιπασμάτων σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε κερδοφόρα. Μετά από μεγάλες δυσκολίες κατάφερε με την κοινή προσπάθεια των συνεργατών του και τον ακάματο χαρακτήρα του ο Μποδοσάκης να αναστήσει την Πολεμική Βιομηχανία. Η ένταξη της Ελλάδος στο NATO έδωσε την δυνατότητα η Πολεμική Βιομηχανία του Μποδοσάκη να αναπτρωθεί. Οι δύο τεχνικά πολύ απαιτητικές παραγγελίες του NATO παραδόθηκαν με επιτυχία την περίοδο αυτή.

Στην ευνοϊκή περίοδο μετά από την υποτίμηση της Δραχμής του Υπουργού Οικονομικών Σπύρου Μαρκεζίνη το 1952 ο Μποδοσάκης αγόρασε την επιχείρηση των Μεταλλείων Λάρυμνας. Αν και η εταιρεία είχε πολλά προβλήματα μετά από

πολλές προσπάθειες έγινε κερδοφόρα παράγοντας νικέλιο στα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Η άλλη μεγάλη επιχειρηματική προσπάθεια του Μποδοσάκη την περίοδο αυτή υπήρξε το Έργο της Πτολεμαΐδας. Πρόκειται για το μεγαλύτερο αναπτυξιακό έργο του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα. Η προσπάθεια σχετιζόταν με τα Μεταλλεία της Λάρυμνας όσον αφορά τα κοιτάσματα λιγνίτη. Στο έργο αυτό συνεργάστηκε με Γερμανικές Εταιρείες και πρωτίστως την εταιρεία Krupp.

Την δεκαετία του 1950 ο Μποδοσάκης είχε σημαντική οικονομική παρουσία στην Κύπρο που ήταν αποικία του Βρετανικού στέμματος. Παράλληλα ως Μικρασιάτης υποστήριζε τον αγώνα των Ελληνοκυπρίων για την Ένωση με την Ελλάδα έμπρακτα στο βαθμό που η Βρετανική Πρεσβεία να ζητά την διαμεσολάβησή του. Ο Μποδοσάκης είχε διπλωματικές ικανότητες με όσα είχε ζήσει. Παρόλο που είχε υποστηρίξει τον Κωνσταντίνο Καραμανλή την περίοδο μετά από το 1958 αντιμετωπίστηκε σχεδόν εχθρικά. Το 1960 δώρισε της εταιρείες του στην Κύπρο στον Ελληνοκυπριακό λαό. Με το Παλάτι γενικά είχε καλές σχέσεις. Οι ανησυχίες του Μποδοσάκη μετά από τις εκλογές της 29/10/1961 και την πολιτική αστάθεια που δημιουργήθηκε αυξήθηκαν αλλά δεν είχε την δυνατότητα να συνεφέρει τους πολιτικούς.

1η Μαρτίου 1969. Ο μεγάλος φούρνος υαλοπινάκων στο εργοστάσιο της υαλοουργίας OWENS στην Ελευσίνα τίθεται σε λειτουργία.

Χαρακτηριστική είναι η απάντηση που του έδωσε ο υπουργός Εσωτερικών Δ. Μακρής όταν ο Μποδοσάκης του παραπονέθηκε για τις επιθέσεις που δεχόταν την περίοδο αυτή : «.. είναι περίπου 40 χρόνια που βρίσκεστε στην Ελλάδα. Διαδραματίσατε μεγάλο ρόλο .... Είστε πολύ μεγάλος για την Ελλάδα και για αυτό φυσικό είναι να σας φθονούν. Είναι δυστυχώς κληρονομιά των Ελλήνων».

Η απάντηση του Μποδοσάκη υπήρξε πολύ ουσιαστική: «Μπορεί να έχετε δίκιο κύριε υπουργέ. Εγώ όμως έδωσα όλες τις δυνάμεις και δημιούργησα κάτι σε αυτόν τον

τόπο. Λυπάμαι. Και πρέπει να σας πω ότι ο φθόνος δεν προέρχεται από τον λαό αλλά από ορισμένους κύκλους που θα έπρεπε να μου οφείλουν ευγνωμοσύνη. Ο λαός διαισθάνεται και αναγνωρίζει».

Είναι γεγονός ότι η πολιτική αστάθεια της περιόδου 1961-67 που οδήγησε και στην καταστροφική περίοδο της Δικτατορίας 1967-74, αλλά και τον ανοικτό πόλεμο που δεχόταν από το κομματικό σύστημα, οδήγησε τον Μποδοσάκη να κοιτάξει να περιορίσει τις δραστηριότητες τους σε ορισμένους τομείς. Για τον λόγο αυτό δέχθηκε να συζητήσει την πρόταση της Καναδικής εταιρείας INCO να πουλήσει την εταιρεία των μεταλλείων Λάρυμνας. Τελικά μετά από μια εννεάμηνη περίοδο διαπραγματεύσεων απέτυχε το εγχείρημα της Καναδικής εταιρείας. Με την αποχώρηση της Καναδικής εταιρείας ενδιαφέρον για την Λάρυμνα έδειξε η Γαλλική εταιρεία Le Nickel Gigior που οδήγησε την 10/4/1963 στην ίδρυση της εταιρείας ΛΑΡΚΟ Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Μεταλλευτική και Μεταλλουργική Εταιρεία. Όμως το 1966 ανέκυψαν διαφωνίες μεταξύ των δύο συνεταιίρων και ο Μποδοσάκης αγόρασε με το ποσό 1.5 δις δολαρίων το μερίδιο των Γάλλων. Το 1968 η ΛΑΡΚΟ επέτυχε να εξαγει 16.000 τόνους σιδηρονικελίου φέροντας συνάλλαγμα 11 δις δολαρίων στην χώρα. Το 1969 οι εξαγωγές της ΛΑΡΚΟ να φέρουν συνάλλαγμα στην χώρα 30 δις δολάρια.

Μια άλλη σημαντική επενδυτική συμβολή του Μποδοσάκη ήταν η ίδρυση 2^{ου} εργοστασίου φωσφορούχων λιπασμάτων στην Βόρεια Ελλάδα. Μετά από μια περιπετειώδη προσπάθεια, με πολλές παλινδρομήσεις, το εργοστάσιο δημιουργήθηκε στη Νέα Καρβάλη ανατολικά της Καβάλας.

Στην διάρκεια της επταετούς Δικτατορίας της 21/4/1967 ο Μποδοσάκης προστάτεψε τους εργαζόμενους στις επιχειρήσεις του και τους συνεργάτες του από πολιτικές διώξεις. Τον Απρίλιο του 1970 ο Μποδοσάκης ανακοίνωσε επενδυτικό πρόγραμμα 6.6 δις δρχ. Αρχές του 1970 εκδηλώθηκε μια ακόμη επενδυτική πρωτοβουλία του Μποδοσάκη με την δημιουργία των Ελληνικών Υαλουργείων Ελευσίνας – OWNES A.E. Ο Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης εγκατάλειψε τα εγκόσμια την 18/1/1979 σε ηλικία 88 ετών.

Σε όλη την ζωή του υπήρξε αρωγός σε πολλές φιλανθρωπικές και ανθρωπιστικά έργα ως δωρητής. Υπήρξε ευεργέτης του Ελληνικού Δημοσίου. Μια από τις σημαντικές του δωρεές είναι το καλλιμάρμαρο κτήριο για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στο Ψυχικό της Αττικής. Εν ζωή ο Μποδοσάκης ίδρυσε το Ίδρυμα που φέρει το όνομά του και το οποίο συνοπτικά έχει τις εξής δράσεις:

Το Ίδρυμα Μποδοσάκη είναι κοινωφελής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1972 με σκοπό τη συνέχιση της προσφοράς του ιδρυτή του Πρόδρομου Μποδοσάκη – Αθανασιάδη στην ελληνική κοινωνία. Όραμά του είναι μια κοινωνία ίσων ευκαιριών, με δυνατότητες και προοπτική για όλους.

Προς επίτευξη του οράματός του, το Ίδρυμα Μποδοσάκη, με διαφάνεια, λογοδοσία και αξιοπιστία, χρηματοδοτεί, σχεδιάζει και υλοποιεί δράσεις και προγράμματα που σχετίζονται με τους τέσσερις στρατηγικούς του πυλώνες: την προαγωγή της παιδείας, την αναβάθμιση της υγείας, την προστασία του περιβάλλοντος και την ενδυνάμωση

της Κοινωνίας των Πολιτών. Από την ίδρυσή του ως σήμερα έχει διαθέσει περισσότερα από 450 εκ. ευρώ προς επίτευξη των σκοπών του.

Παράλληλα, το Ίδρυμα Μποδοσάκη δρα σήμερα και ως καταλύτης δημιουργίας ενός πλαισίου ευρύτερης προσφοράς στην ελληνική κοινωνία, διαχειριζόμενο πόρους τρίτων – Κληροδοτών, διεθνών φορέων, εταιρειών και άλλων μεγάλων δωρητών- που επιθυμούν να χρηματοδοτήσουν προγράμματα σημαντικού κοινωνικού αντίκτυπου για κρίσιμες ανάγκες εκπαίδευσης, υγείας, προστασίας του περιβάλλοντος και ενδυνάμωσης της Κοινωνίας των Πολιτών.

Η απαξιωμένη εικόνα της ΠΥΡΚΑΛ

9. Ο Αριστοτέλης – ο Καππαδόκης Σμυρνιός Μέγας Ευεργέτης του Ελληνισμού

Αριστοτέλης Ωνάσης.

Αν και γενικά θεωρείται ότι ήταν Σμυρνιός οι γονείς του καταγόταν από την κωμόπολη της Μουταλάσκης προάσιο της Καισάρειας. Γεννήθηκε στην Σμύρνη το 1906, φοίτησε στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης. Ο πατέρας του Σωκράτης Ωνάσογλου ήταν καπνέμπορας. Ο θείος δολοφονήθηκε από τους Κεμαλιστές ενώ ο ίδιος μαζί με τον πατέρα του ήρθε ως πρόσφυγας στην Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 1922. Βλέποντας τις δυσκολίες να ξεκινήσει επιχειρηματικές δραστηριότητες στην Ελλάδα εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα της Αργεντινής Buenos Aires, ταξιδεύοντας με διαβατήριο Νάνσεν μη έχοντας ιθαγένεια κράτους.

Ο Ωνάσης το 1932

Αρχικά εργάστηκε ως τηλεφωνητής και παράλληλα σπούδασε σε θέματα εμπορίου και διοίκηση λιμένων. Η πρώτη επιχειρηματική του δραστηριότητα υπήρξε η δημιουργία εταιρείας εισαγωγών-εξαγωγών και ειδικά κέρδισε σημαντικά ποσά με την εισαγωγή καπνών από την Τουρκία. Μόλις το 1929 απέκτησε την Αργεντινή υπηκοότητα το 1929. Την πρώτη του ναυτιλιακή εμπορική εταιρεία την ίδρυσε την ίδια περίοδο. Έχοντας δημιουργήσει σημαντική περιουσία επέκτεινε τις ναυτιλιακές του επιχειρήσεις παγκόσμια και μετακόμισε στη Νέα Υόρκη, όπου έχτισε την αυτοκρατορία των ναυτιλιακών επιχειρήσεων του ενώ παράλληλα διατηρούσε γραφεία στο Buenos Aires και την Αθήνα. Παράλληλα στην Αργεντινή δημιούργησε Ταμείο Ελληνικού Πολιτισμού για την παροχή υποτροφιών σε νέους και ένα ακαδημαϊκό διεθνές πρόγραμμα ανταλλαγών μεταξύ Αργεντινής, Ελλάδας, Μονακό και Ηνωμένων Πολιτειών. Την περίοδο 1930-1950 ο Αριστοτέλης Ωνάσης δημιούργησε την Ναυτιλιακή του Αυτοκρατορία έχοντας γίνει ένας από τους πλουσιότερους ανθρώπους στην Γη.

Η συμβολή στην Ελληνική οικονομία του Ωνάση ξεκίνησε το 1956 αγοράζοντας από το Ελληνικό Δημόσιο το προνόμιο εκμετάλλευσης των Ελληνικών Συγκοινωνιών και ίδρυσε την Ολυμπιακή Αεροπορία η οποία ξεκίνησε την λειτουργία της τον Απρίλιο του 1957. Σε σύντομο χρονικό διάστημα η Ολυμπιακή Αεροπορία σε εταιρεία με πτήσεις σε όλες τις ηπείρους. Η Ολυμπιακή παρέμεινε στον έλεγχο του Ωνάση μέχρι το τέλος του 1974 οπότε ο ίδιος κατήγγειλε την Σύμβαση με το Ελληνικό Δημόσιο και στη συνέχεια μετά από τον θάνατο του η Ολυμπιακή Αεροπορία μεταβιβάστηκε στο Ελληνικό Δημόσιο όταν πλέον ο Α. Ωνάσης είχε αποβιώσει την 4/8/1975.

Ένα Boeing 707 της Ολυμπιακής Αεροπορίας, 1973

Επενδύσεις

Πρόγραμμα Ωμέγα

Τον Οκτώβριο του 1968, ο Ωνάσης ανακοίνωσε την έναρξη του Προγράμματος Ωμέγα, ενός επενδυτικού προγράμματος αξίας 400 εκατομμυρίων δολαρίων που στόχευε στην κατασκευή σημαντικών βιομηχανικών υποδομών στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένου ενός διυλιστηρίου πετρελαίου και ενός μεταλλουργείου αλουμινίου. Το πρόγραμμα υποστηρίχθηκε οικονομικά από την αμερικανική τράπεζα First National City και οι Αμερικανοί οικονομικοί υποστηρικτές του Ωνάση τελικά κουράστηκαν από τους δυσμενείς όρους που απαιτούσε. Όπως και στην περίπτωση του Μποδοσάκη Αθανασιάδη κινήθηκε κατά της πρότασης αυτής το πολιτικό-δημοσιογραφικό κατεστημένο που εκείνη την εποχή ήταν η Χούντα της 21/4/1967 και ειδικότερα η Ελένη Βλάχου που βρισκόταν στην Αγγλία ως εξόριστη. Δωρεές προς τον Ελληνισμό του Αριστοτέλη Ωνάση

Ο Αριστοτέλης Ωνάσης απεβίωσε στις 15 Μαρτίου 1975 στο Παρίσι.

Ο Αριστοτέλης Ωνάσης θα άφησε στη χειρόγραφη διαθήκη του εντολή για τη δημιουργία, στη μνήμη του γιου του, κοινωφελούς ιδρύματος με το όνομα «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης».

Οι εκτελεστές της διαθήκης του, ανάμεσά τους και στενοί συνεργάτες του, θα προβούν στις ενδεδειγμένες ενέργειες για να πραγματοποιηθεί η τελευταία του επιθυμία. Έδρα του Ιδρύματος ορίζεται η ΒΑΝΤΟΥΖ του Λίχτενσταϊν. Όρος της διαθήκης είναι το Κοινωφελές Ίδρυμα να αντλεί τους πόρους του από ένα Επιχειρηματικό Ίδρυμα, το οποίο θα λειτουργεί παράλληλα.

Ο πολιτισμός, η παιδεία, το περιβάλλον, η υγεία και η κοινωνική αλληλεγγύη είναι οι βασικές προτεραιότητες του «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης». Η δράση του Ιδρύματος εκπηγάζει από την ανάγκη του εμπνευστή του να αναδειχθούν οι δυνατότητες μιας άλλης Ελλάδας, να απελευθερωθούν οι ζωτικές δυνάμεις της που μένουν κρυμμένες, ανεκμεταλλευτες και στη σκιά.

Τα αρχικά μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Ιδρύματος Ωνάση, τα οποία καθόρισε το 1975 ο Αριστοτέλης Ωνάσης στη διαθήκη του (ισόβια μέλη) ήταν, στην

Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας από τους Μικρασιάτες Πρόσφυγες

πλειοψηφία τους, έμπιστα στελέχη και επιχειρηματικοί συνεργάτες του. Από αυτούς παρέμεινε ένας, ο Παύλος Ιωαννίδης. Όλα τα μέλη του Δ.Σ. που δεν είχε ονομάσει ο Ωνάσης στη διαθήκη του, είναι αιρετά και εκλέγονται, για ορισμένη περίοδο, από το ίδιο το διοικητικό συμβούλιο σύμφωνα με τα συγκεκριμένα κριτήρια που έχουν θεσπιστεί.

Οι πλέον σημαντικές προσφορές του Αριστοτέλη Ωνάση υπήρξαν:

(α) Η δημιουργία και θέση σε λειτουργία το Ωνάσειο Καρδιοχειρουργικό Κέντρο, το πρώτο της Ελλάδος που έχει προσφέρει εξαιρετικές υπηρεσίες στους καρδιοπαθείς. Το Κέντρο επεκτείνεται στο Εθνικό Ωνάσειο Κέντρο Μεταμοσχεύσεων.

(β) Το Πρόγραμμα Υποτροφιών που για Μεταπτυχιακές Σπουδές που έχει υποστηρίξει χιλιάδες νέους Έλληνες. Μέχρι σήμερα (2023) έχουν υποστηριχθεί 7.500 νέοι.

(γ) Η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών στην Αθήνα.

10. Ευγένιος Ευγενίδης – Ευεργέτης της Ελληνικής Παιδείας

Γεννήθηκε το 1882 στο Διδυμότειχο αλλά μεγάλωσε και αποφοίτησε από την Ροβέρτειο Σχολή στην Κωνσταντινούπολη που λειτούργησε από την ίδρυση της το 1860 μέχρι το 1975 ως ίδρυμα των Η.Π.Α. Στην σχολή αυτή απόκτησε την αγάπη του για τις θετικές επιστήμες. Ο πατέρας του ήταν ανώτατος δικαστής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πολύ νέος άρχισε να εργάζεται σε γραφεία ναυτιλίας στην Κωνσταντινούπολη για τροφοδοσία πλοίων που διερχόταν από τον Βόσπορο. Σε λίγο διάστημα άρχισε δική του επιχείρηση αναπτύσσοντας συνεργασίες με Σουηδικές εταιρίες για την εισαγωγή ειδών ξυλείας. Σε ειδικό μικρό ναυπηγείο που ο ίδιος δημιούργησε κατασκεύασε πολλές φορτηγίδες πλοία που μπορούσαν να μεταφορτώνουν φορτία από μεγάλα πλοία. Παράλληλα άρχισε να συνεργάζεται με την εταιρεία Σουηδικών Ανατολικών γραμμών για την μεταφορά επιβατών. Το 1909 πρωτοστάτησε με δωρεά του στην ίδρυση της Σχολής Γραμμάτων και Γλωσσών στο Πέρα της Κωνσταντινούπολης με την μέριμνα του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄.

Με την Μικρασιατική Καταστροφή μετ' εγκαταστάθηκε στον Πειραιά έχοντας καταφέρει να μεταφέρει τα κεφάλαια της επιχείρησής του. Έχοντας τις επικοινωνίες του με τα λιμάνια της Μεσογείου συνέχισε της ναυτιλιακές του δραστηριότητες του ειδικά με τις Σκανδιναβικές χώρες, την Σουηδία και την Φιλανδία. Η τεχνογνωσία που είχε αποκτήσει στον Βόσπορο με την κατασκευή και αξιοποίηση φορτηγίδων. Οι ανάγκες ξυλείας για την οικοδόμηση προσφυγικών κατοικιών απαιτούσε την εισαγωγή ξυλείας υπήρξε αντικείμενο της ασχολίας του. Την δεκαετία 1930 ασχολήθηκε με την εισαγωγή φορτηγών αυτοκινήτων αλλά βοήθησε και για την ίδρυση της εφημερίδας «Ναυτοεμπορική» και τις ανέθεσε σε συνεργάτες του για να τους ενισχύσει. Επίσης ανέπτυξε δραστηριότητα με τις θαλάσσιες μεταφορές.

Ο Ευγένιος Ευγενίδης

Με την κατάληψη της Ελλάδος τον Απρίλιο του 1941 έφυγε στην Αίγυπτο, μετά για ένα διάστημα στην Νότια Αφρική και από εκεί στην πρωτεύουσα της Αργεντινής Buenos Aires όπου σημαντική ελληνική παρουσία που ασχολούταν με την ναυτιλία.

Το πλοίο ιδιοκτησίας του Αργώ βυθίστηκε από γερμανικό υποβρύχιο. Ο Ευγενίδης ανέπτυξε με έδρα την Ελβετία την εταιρεία Home Lines που ίδρυσε την σύνδεση Νότιας και Βόρειας Αμερικής τόσο για μεταφορά σιτηρών όσο και επιβατών. Η επιχειρηματική αυτή δραστηριότητα υπήρξε πολύ επιτυχής. Υπήρξε δωρητής του εθνικού μνημείου της Αργεντινής St. Martini.

Με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την απελευθέρωση της Ελλάδος επέστρεψε στον Πειραιά και επαναλειτούργησε την εφοπλιστική του δραστηριότητα. Η χρήση πλοίων με ψυγείων για μεταφορά κρεάτων από την Ν. Αφρική στην Ελλάδα που είχε σοβαρό επισιτιστικό πρόβλημα μετά από τον Πόλεμο. Υποστήριξε τα θύματα του σεισμού της Κεφαλονιάς το 1953. Την ίδια περίοδο η εταιρεία του λειτουργούσε 4 υπερωκεάνια την περίοδο μετανάστευσης από την Ευρώπη προς την Αμερική και την Αυστραλία.

Με την διαθήκη του ίδρυσε το Ίδρυμα Ευγένιου Ευγενίδου για την υποστήριξη της παιδείας θετικών και τεχνολογικών επιστημών. Την διαθήκη την υλοποίησε η αδερφή του Μαριάνθη Σίμου που είχε σπουδάσει και αποφοιτήσει από την Ζάππειο Σχολή Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Ευγένιος Ευγενίδης εμπνεόταν σε όλη την ζωή του από την αρχή ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα πρέπει να γίνεται για το ευρύτερο καλό της Κοινωνίας. Το Ίδρυμα που ιδρύθηκε με την διαθήκη του και άρχισε να λειτουργεί το 1956 εκπληρώνει αυτή την επιθυμία του.

11. Η Εταιρεία « ΕΛΑΪΣ»

1920- Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «ΕΛΑΪΣ””: Η «ΕΛΑΪΣ» ιδρύεται το 1920 στο Νέο Φάληρο (εκεί ακριβώς που βρίσκεται και σήμερα), ως Ετερόρρυθμη Εταιρία με την επωνυμία “Αριστοτέλης Κ. Μακρής & ΣΙΑ Ε.Ε.” και διακριτικό τίτλο “ΕΛΑΪΣ” από έξι Έλληνες επιχειρηματίες. Ξεκινά τη λειτουργία της ως μια μικρή μονάδα ραφινάρισματος διαφόρων ελαίων, η οποία διαθέτει έναν σύγχρονο, για την εποχή, εξοπλισμό. Την περίοδο 1920 - 1930, βρήκαν εργασία στην “ΕΛΑΪΣ” πολλοί Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Η Εταιρία τους παρείχε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και συσσίτιο, προσωπικά δάνεια και άλλες πρωτοποριακές παροχές για την εποχή.

1932 - Η «ΕΛΑΪΣ» ΜΕΤΑΤΡΕΠΕΤΑΙ ΣΕ ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΤΑΙΡΙΑ Δεκαπλασιάζει το μετοχικό της κεφάλαιο, αναπτύσσει και εκσυγχρονίζει τον τεχνολογικό της εξοπλισμό ώστε να ξεπεράσει τις σοβαρές οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει την εποχή εκείνη ο κλάδος των ελαϊοπαραγωγικών εταιριών της χώρας, εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης.

1933 - Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αποδέκτης δειγμάτων των προϊόντων της εταιρίας, εκφράζει με ιδιόχειρη επιστολή προς το Δ.Σ. τις ευχαριστίες και το θαυμασμό του για την επιχείρηση, την οποία τη θεωρεί ως σημαντικό οικονομικό παράγοντα της χώρας.

1941 - 1944 ΣΘΕΝΑΡΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ Οι ιδιοκτήτες της “ΕΛΑΪΣ” αρνούνται τη συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής και αχρηστεύουν τμήμα του μηχανολογικού εξοπλισμού του εργοστασίου ώστε να μη χρησιμοποιηθεί από τους κατακτητές. Παράλληλα, με την έναρξη του πολέμου, διανέμει στους υπαλλήλους της και στις οικογένειές τους λίπος από τα αποθέματά της για τη στήριξή τους στις δύσκολες μέρες που έρχονται.

1945 - ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ Με την απελευθέρωση αρχίζει και η “ΕΛΑΪΣ” να ανασυγκροτείται με νέες επενδύσεις και εισάγει στην αγορά τα προϊόντα ΒΙΤΑΜ και ΦΥΤΙΝΗ, που σταδιακά κερδίζουν την προτίμηση του καταναλωτικού κοινού. Το 1947 γίνεται η εισαγωγή της Εταιρίας στο χρηματιστήριο.

1962 - ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΗΝ UNILEVER Η “ΕΛΑΪΣ”, ενόψει του ανταγωνισμού της Ε.Ο.Κ, ξεκινά μια στενή συνεργασία με την “UNILEVER”. Η συνεργασία αυτή προσφέρει στην Εταιρία την τεχνολογική υποδομή, την εξειδίκευση και την τεχνογνωσία μιας από τις μεγαλύτερες εταιρίες παραγωγούς εδωδιμων ελαιουργικών προϊόντων σε όλο τον κόσμο.

1967- ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΑΛΤΙΣ Το 1967 κυκλοφορεί το τυποποιημένο ελαιόλαδο ΑΛΤΙΣ στην αγορά με μεγάλη επιτυχία.

1970 -1980 ΥΠΟ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ “UNILEVER” Το 1974 λανσάρεται το ηλιέλαιο SOL, ένα από τα πρώτα σπορέλαια στην ελληνική αγορά. Το 1976 η “UNILEVER” αποκτά την πλειοψηφία των μετοχών της “ΕΛΑΪΣ” και αναλαμβάνει τη διοίκηση.

1980 - 1990 ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΡΑΓΔΑΙΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ Η “ΕΛΑΪΣ”, ως μέλος της “UNILEVER”, επεκτείνει τις δραστηριότητές της με τη διανομή προϊόντων “αδελφών ευρωπαϊκών εταιριών”, όπως το τσάι LIPTON, τα προϊόντα κρέατος ZWAN, τα προϊόντα χαμηλών θερμίδων LINEA και άλλα.

1991 -1992 ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

Το 1991 το εργοστάσιο της “ΕΛΑΪΣ” εκσυγχρονίζεται πλήρως. Γίνονται σημαντικές επενδύσεις στον τομέα της τεχνολογίας και πληροφορικής. Υιοθετείται το πρωτοπόρο σύστημα Διοίκησης Ολικής Ποιότητας. Το 1992 επενδύονται σημαντικά

ποσά για τη δημιουργία μονάδας φυσικού εξευγενισμού των ελαίων, που είναι η πρώτη στην Ελλάδα και μέσα στις 3 πρώτες από όλες τις εταιρίες της “UNILEVER” παγκοσμίως. Δημιουργείται το Εκπαιδευτικό Κέντρο Αθηνά μέσα στην Εταιρία και γίνονται επενδύσεις στον τομέα της πληροφορικής και της ανάπτυξης νέων προϊόντων.

1996 - ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ 7 ΚΑΛΥΤΕΡΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ Η “ΕΛΑΪΣ” επιλέγεται ως μια από τις 7 καλύτερες επιχειρήσεις της Ευρώπης στον διαγωνισμό για το Ευρωπαϊκό Βραβείο Ποιότητας. Η επιχείρηση επίσης, είναι η πρώτη που πετυχαίνει την πιστοποίησή της στο πρότυπο ISO 14001 για το σύστημα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης που αναπτύσσει.

1997 - ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ & ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ Η “ΕΛΑΪΣ” είναι η πρώτη εν λειτουργία Εταιρία στην Ελλάδα που δημιουργεί και συντηρεί Ιστορικό Αρχείο και Πρότυπο Βιομηχανικό Μουσείο, θέτοντάς τα στην υπηρεσία της επιστημονικής κοινότητας για ερευνητικούς σκοπούς αλλά και για τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων.

1999 - ΕΞΑΓΟΡΑ PUMMARO – ΠΕΛΑΡΓΟΣ

Η “ΕΛΑΪΣ” προχώρησε στην εξαγορά του τομέα των προϊόντων τομάτας με τις επωνυμίες PUMMARO και ΠΕΛΑΡΓΟΣ από την εταιρία “Μέλισσα - Κίκιζας”.

1999 - Η δέσμευση της ΕΛΑΪΣ για ποιότητα και η υιοθέτηση των αρχών του Ευρωπαϊκού Μοντέλου Υπεροχής (EFQM), την ανέδειξαν ως τη 2η καλύτερη εταιρία στην Ευρώπη.

2000 - “ΕΛΑΪΣ” ΚΑΙ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΤΟΜΑΤΑΣ STELLA Η “ΕΛΑΪΣ” διευρύνει τη γκάμα των προϊόντων της με τα προϊόντα τομάτας Stella.

2004-84ΧΡΟΝΙΑ ΕΛΑΪΣ” Η ΕΛΑΪΣ, η μεγαλύτερη εταιρεία στον τομέα των ελαιουργικών προϊόντων στην Ελλάδα, με κυρίαρχη παρουσία στο χώρο των τροφίμων κλείνει τα 84 της χρόνια.

2001-ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ “KNORR BESTFOODS HELLAS AΒΕΕ” Αποφασίστηκε η εμπορική συνεργασία σύμφωνα με την οποία η ΕΛΑΪΣ ως αντιπρόσωπος της “Knorr Bestfoods Hellas AΒΕΕ” αναλαμβάνει την διανομή και διάθεση όλων των προϊόντων αυτής μέσω του δικού της δικτύου πωλήσεων. Επίσης αποφασίστηκε και η σταδιακή συνεργασία στους υπόλοιπους τομείς δραστηριότητας, όπως marketing, διαχείρισης ανθρώπινων πόρων, μεθόδων παραγωγής και ποιοτικού ελέγχου, οικονομικών υπηρεσιών κλπ.

2002-ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ EN45001 Το εργαστήριο ελέγχου ποιότητας της ΕΛΑΪΣ διακρίνεται με την πιστοποίηση EN 45001 για τους ελέγχους που διενεργεί σε κάθε 7 παραλαβή και παραγωγή ελαιόλαδου. Το ελαιόλαδο ΑΛΤΙΣ υπόκειται σε 38 ελέγχους, 10 περισσότερους από ότι επιβάλλει ο Ευρωπαϊκός Κανονισμός ελαιόλαδου

Άλλοι σημαντικοί σταθμοί της ΈΛΑΪΣ” είναι: - Η πιστοποίηση κατά ISO 9001 τον Δεκέμβριο του 1994, - Η θέση του finalist για το European Better Environmental Award For Industry (EΒΕΑF) τον Ιούνιο του 1998, - Η απόκτηση του Unilever Silver Safety Award και η κατάκτηση της 2ης θέσης στον διαγωνισμό για την απόκτηση του Unilever HR Excellence Award την ίδια χρονιά. - Η απόκτηση του TPM First Level Award το Σεπτέμβριο του 2000.

Η Ζωή του Αλέξανδρου Μακρή

Ο Αλέξανδρος Α. Μακρής ήταν διπλωματούχος Χημικός Μηχανικός του Ε.Μ.Π. Τις γυμνασιακές του σπουδές τις περάτωσε στην Γερμανική Σχολή Αθηνών.

Διετέλεσε τεχνικός διευθυντής, είναι μέλος του Δ.Σ και για ένα χρονικό διάστημα βοηθός γενικού διευθυντή μιας αξιόλογης και πρωτοπόρας ελληνικής βιομηχανίας τροφίμων, που παρήγαγε προϊόντα ευρείας κατανάλωσης. Σ' αυτήν είχε την καλή τύχη να αφιερώσει τα 42 χρόνια της επαγγελματικής του ζωής. Ξεκίνησε από το τμήμα Μελετών - Ερευνών - Ανάπτυξης που σύστησε ο ίδιος με την πρόσληψή του. Ασχολήθηκε κυρίως με μελέτες επεκτάσεων και εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων του εργοστασίου, εφάρμοσε καινοτόμες μεθόδους παραγωγής και συνέβαλε στην ποιοτική αναβάθμιση των προϊόντων μεταξύ άλλων και με επισκέψεις σε εξέχουσες ευρωπαϊκές βιομηχανικές μονάδες.

Μετά τη συνταξιοδότησή του αρθρογράφησε στον ημερήσιο τύπο (επιστολές αναγνωστών) σε θέματα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά. Επίσης, κυκλοφορεί το βιβλίο του με τίτλο: "Ελληνική Οικονομία, η Κρίση, τα Αίτια, η Αποτροπή νέας Χρεοκοπίας", από τις εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.

Η οικογένειά του καταγόταν από την Αρτάκη της Μικράς Ασίας, που βρίσκεται στη νότια πλευρά της θάλασσας του Μαρμαρά, κοντά στον ισθμό που συνδέει την χερσόνησο της Κυζίκου με την υπόλοιπη Μικρά Ασία, σε απόσταση 120 χιλιομέτρων από την Κωνσταντινούπολη. Πρόσφατα μάλιστα, το 2014 κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις ΚΥΖΙΚΟΣ ένας τόμος με τίτλο "Αρτάκη, Σύντομη ιστορία" βασισμένος στο έργο του Κωνσταντίνου Μακρή (1850-1920), παππού του Αλέξανδρου.

Έφυγε από την ζωή στις 13 Αυγούστου 2020 σε ηλικία 95 ετών.

Στις 13 Αυγούστου 2020 έφυγε από τη ζωή στα 95 του χρόνια ο αγαπημένος μου θείος, Αλέξανδρος Μακρής, απόφοιτος του 1942. Ευρυμαθής, δίκαιος, πολυπράγμων, δε σταμάτησε μέχρι την τελευταία στιγμή να ενδιαφέρεται, να προβληματίζεται και να γράφει για μεγάλη ποικιλία θεμάτων. Θα έπρεπε να είχε άλλες δυο τρεις ζωές για να μπορέσει να πραγματοποιήσει τα σχέδια που συνεχώς έκανε. Γυμναζόταν συστηματικά και πάντοτε φαινόταν νεότερος από την ηλικία του. Κρατάω όμορφα στη μνήμη μου τα χρόνια που έζησα κοντά του στο πατρικό του σπίτι, μέχρι εκείνος να αποχωρήσει, αλλά και τις πολύωρες και εποικοδομητικές συζητήσεις μας όταν μεγάλωσα.

Είχε χάσει τον πατέρα του νωρίς, όταν ήταν μόλις 22 ετών, κάτι που τον ανάγκασε να αναλάβει σε νεαρή ηλικία πολλές ευθύνες. Εργάστηκε 42 χρόνια στην "Ελαΐδα" και για πολλά χρόνια, μέχρι τη συνταξιοδότησή του, ήταν τεχνικός διευθυντής του εργοστασίου της στο Νέο Φάληρο. Για την ιστορία ο πατέρας του Αριστοτέλης Μακρής ήταν ένας εκ των ιδρυτών της εταιρείας και γενικός της διευθυντής από την αρχή, το 1920, έως το θάνατό του το 1947 η δε πλήρης αρχική επωνυμία της έφερε

το όνομά του: "Αριστοτέλης Κ. Μακρής & Σια, Ελληνική Βιομηχανική Εταιρεία Ελαιουργικών Επιχειρήσεων" με τον διακριτικό τίτλο "Ελαΐς".

Ο Αλέξανδρος ήταν ο μεγαλύτερος αδελφός της μητέρας μου, Ελένης Μακρή, γεννημένος το 1928, που και κείνη είχε περάσει για ένα ή δύο χρόνια από τα θρανία της Γερμανικής στην κατοχή, αλλά είχε αποχωρήσει διαφωνώντας με το ακραίο φρόνημα μερικών καθηγητών. Τέλος, για να κλείσω τη σχέση της οικογένειάς μας με το σχολείο, συμπληρώνω ότι υπάρχει και τέταρτη απόφοιτος, η αδελφή μου Ιουλία Παπαϊωάννου.

12. ΤΟ Μάντσεστερ της Ελλάδος – Η Νέα Ιωνία Αττικής²⁷

Το κείμενο αυτό εξετάζει την Ελληνική βιομηχανία και βιοτεχνία με τη συμμετοχή των προσφύγων στην περιοχή της Νέας Ιωνίας την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ξεκινώντας να μας μιλάει για αυτό ο συγγραφέας, για μία ακόμα φορά εξαιρεί το ποσό φιλοπρόδοι ήταν οι πρόσφυγες και το ποσό φιλόπονοι ώστε να παίξουν έναν καθοριστικό ρόλο, ξεκινώντας από το μηδέν, στην Ελληνική βιομηχανία και βιοτεχνία αφήνοντας ένα μεγάλο καταπίστευμα στις επόμενες γενιές (Σαπουντζάκης-Χριστοδούλου (2013) σ. 69).

Η περιοχή αυτή, της Νέας Ιωνίας, αρχικά ονομάστηκε "Νέα Πισιδία" καθότι πρώτοι σ' αυτήν προσήλθαν Μικρασιάτες από τη Σπάρτη της Πισιδίας με οδηγό τον πάτερ Ιωακείμ Πεσματζόγλου. Ο θεμέλιος λίθος της πόλης μπαίνει την 27η Ιουλίου 1923 από το "μαύρο καβαλάρη" Νικόλαο Πλαστήρα, ενώ το όνομα "Νέα Ιωνία" προς τιμήν της καταγωγής των Μικρασιατών από την αρχαία πόλη της Ιωνίας, καθιερώνεται μετά το 1934, όπου η περιοχή προάγεται και σε Δήμο. Όπως συνέβαινε με τους Μικρασιάτες, η κοινωνική τους ζωή οικοδομείται με επίκεντρο την Εκκλησία. Έτσι, οι Σπαρταλήδες οικοδόμησαν την Εκκλησία των Αγίων Αναργύρων, ενώ οι πρόσφυγες που κατέλυσαν στον Περισσό, οικοδόμησαν την Αγία Αναστασία (19ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας (2003) σ. 29- 32).

Όταν εγκαταστάθηκαν το 1922 και 1923 στους Ποδαράδες, που ήταν κι η ιδανική περιοχή με το ρεύμα του Ποδονίφτη γιατί η παραγωγή χαλιού χρειάζεται πολύ νερό, υπήρχε μία κάθετη βιομηχανία που έχει ιδρύσει ο Νικόλαος Κερκίνης, η "Ελληνική Εριουργία Α.Ε" η οποία μαζί με την "Ελληνική βιομηχανία Α.Ε", την "Ελληνική Μεταξουργία Α.Ε" και την "Ανώνυμη Ελληνική Ηλεκτροβιομηχανική Α.Ε" θα παίξουν κυρίαρχο ρόλο στη βιομηχανία και βιοτεχνία της χώρας για την περίοδο των επόμενων 40 ετών. Ας εξετάσουμε λοιπόν τι ακριβώς συνέβη όταν ήρθε αυτός ο μεγάλος όγκος προσφύγων στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε εδώ.

Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) μαζί με την Ελληνική Κυβέρνηση προέβλεψε ότι θα έπρεπε να προβούν πέρα από οικονομική και στην στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων, έτσι προσέφερε από τα 40 συνολικά στρέμματα που έδωσε στους πρόσφυγες, 25 μεγάλες εκτάσεις στη Νέα Ιωνία έναντι του χρηματικού αντικρίσματος μία δραχμής το τετραγωνικό ώστε να αγοραστούν και να χτιστούν

²⁷ Χάρης Σαπουντζάκης και Λουκάς Χριστοδούλου, «Η Νέα Ιωνία στο Μεσοπόλεμο 1922-41», Ένωση Σπάρτης Μ.Ασίας, Εκδόσεις Γράμμα, 2013.

βιομηχανίες και βιοτεχνίες. Επιπλέον, στην αγορά υπήρχε η νομική δέσμευση ότι θα άρχιζε πάρα πολύ γρήγορα η ανέγερση τους για να μπορέσουν να απασχοληθούν πάρα πολλά εργατικά χέρια και αργότερα αυτοί οι άνθρωποι να μπορέσουν να συμμετέχουν πιο ενεργά στις εταιρείες. Πρέπει εδώ να αναφέρουμε, ότι δρώντας ως ευεργέτες σ' αυτήν την αναπτυξιακή τακτική, βρέθηκαν πολλοί κεφαλαιούχοι να επενδύσουν τα κεφάλαια τους σε αυτές τις αναπτυξιακές ενέργειες. Οι περισσότερες βιομηχανίες και βιοτεχνίες έγιναν με τη βοήθεια κεφαλαιούχων γηγενών εκτός από την εταιρεία Μουταλάσκη, η οποία έγινε από πρόσφυγες της Μικράς Ασίας που διέθεταν κεφάλαια καθώς δεν είχαν γνωρίσει τη Μικρασιατική καταστροφή, δε βρίσκονταν δηλαδή εκεί όταν συνέβη (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 69- 71) Για τη συνολική εικόνα των βιομηχανιών και βιοτεχνιών της Νέας Ιωνίας πρέπει να επισημάνουμε τα εξής στοιχεία: Όσον αφορά στο ανθρώπινο δυναμικό ήταν μία καλή ευκαιρία να συνυπάρξουν πρόσφυγες και γηγενείς για ένα κοινό στόχο, την ανέγερση και την εξέλιξη των εταιρειών, οπότε αυτή η συνύπαρξη βοήθησε στο να γίνει το πρώτο σκαλοπάτι για την κοινωνική απορρόφηση των προσφύγων. Όσον αφορά στην διοίκηση, είχε ικανούς ανθρώπους με όραμα για αυτό πάρα πολλά εργοστάσια εξελίχθηκαν σε κερδοφόρες επιχειρήσεις, αν και βέβαια δεν έλειψαν οι οικονομικές ατασθαλίες γι' αυτό και οι μισές επιχειρήσεις μετά από μία πενταετία οικονομικής άνησης οδηγήθηκαν στην πτώχευση.

Στο τεχνικό κομμάτι της διοίκησης τώρα, συμμετείχε οικονομικά ως κύριος μέτοχος η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και παρότι με τα νομικά βρέθηκαν διάφορα εμπόδια, αυτά μπορούσα να υπερκεραστούν διότι η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος πάρα πολλές φορές όταν οι εταιρείες οδηγούνταν σε πτώχευση μπορούσε να αναλάβει τη διοίκηση τους και να τους στηρίξει καθοριστικά.

Τέλος, όσον αφορά στους κλάδους της παραγωγής η ταπητουργία προηγούνταν και οι λόγοι γι' αυτό ήταν δύο: Αφενός γιατί οι πρόσφυγες είχαν πάρα πολύ ειδικές γνώσεις στην ταπητουργία φτάνοντας στο επίπεδο της τέχνης, αφετέρου γιατί είχε ανοίξει η αγορά της Αμερικής τη συγκεκριμένη περίοδο που απορροφούσε πάρα πολύ μεγάλη παραγωγή ταπητουργίας. Ας πάμε όμως να εξετάσουμε αναλυτικότερα τι συνέβαινε στον τομέα αυτό (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 69- 72)

Στη Μικρά Ασία, η ταπητουργία ανθούσε από το 1912 έως το 1922 τόσο γιατί είχε χαμηλό κόστος παραγωγής διότι κατασκευάζονταν από γυναίκες με οικιακές συσκευές αργαλειών, όσο και γιατί δεν είχε βρει σε μία μεγάλη αγορά ανταπόκριση στο εξωτερικό. Οι πρόσφυγες λοιπόν είχαν εντρυφήσει στο κομμάτι της ταπητουργίας, στις τεχνικές της και μάλιστα είχε φτάσει αναφέρει και ο συγγραφέας το επίπεδο της τέχνης. Εν τω μεταξύ, στην Ελλάδα η λέξη "ταπητουργία" ήταν άγνωστη τη δεκαετία του '20 με '30. Έτσι λοιπόν, η "Μικρασιατική Επιτροπή Ταπητουργών" στην οποία συμμετέχουν ενεργά οι Σπαρταλήδες αιτήθηκε στην Ελληνική Κυβέρνηση να πάρει μέτρα ώστε να μπορέσει να αναπτυχθεί στην Ελλάδα η Ελληνική ταπητουργία με ένα τρόπο ανταγωνισμό προς την Τουρκική.

Κατόπιν αυτής της αιτήσεως λοιπόν, η Ελληνική κυβέρνηση προέβη, όπως είπαμε, στην αγορά οικοπέδων τα οποία τα έδωσε σε πάρα πολύ συμφέρουσες τιμές δεσμεύοντας τους νομικά να οικοδομήσουν άμεσα εταιρείες όπου θα απασχολούσαν πρόσφυγες με θέμα την ταπητουργία. Τα έτη 1923 έως 1925 η περιοχή των

Ποδαράδων γίνεται ένα μεγάλο ταπητουργικό κέντρο. Τρεις είναι οι βασικές εταιρείες ταπητουργίας που ιδρύονται: Η «Ελληνική Ταπητουργία Α.Ε.», η «Ανατολική Ταπητουργία Α.Ε.» και η «Ανώνυμη Ταπητουργική εταιρεία Σπαρταλής Α.Ε.». Δυστυχώς, ο «Ταπητουργικός Συνεταιρισμός Σπάρτης της Πισιδίας Π.Ε» δεν επιβίωσε λόγω έλλειψης στοχοθεσίας και ικανών ανθρώπων στη διοίκηση. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνουν και οι συγγραφείς «Συγχρόνως, οι αργαλείοι ξεφυτρώνουν σε κάθε σπίτι που δέχονται παραγγελίες όχι μόνο από τα ταπητουργία, αλλά και από εμπόρους οι οποίοι έρχονται στην περιοχή προσδοκώντας κέρδη».

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1928, διακρίνονται τριών κατηγοριών εταιρείες που εργάζονται στο κομμάτι της ταπητουργίας: Αυτές που λειτουργούν με Ελληνικά κεφάλαια, πέντε συνολικά τον αριθμό, οι τρεις εκ των οποίων είναι στην Αθήνα αυτές που προαναφέραμε, εταιρείες που εργάζονται με ξένα κεφάλαια και φυσικά, οι μεμονωμένοι ταπητουργοί. Οι τελευταίοι συνεργάζονται κυρίως με μεγαλεμπόρους και Αρμένικους ταπητουργούς οι οποίοι κάνουν εξαγωγή στο εξωτερικό, στην Αμερική. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε κάποια από τα ονόματα Μικρασιατών που διακρίθηκαν στον τομέα της ταπητουργίας και έγραψαν μία λαμπρή πορεία: Πεσματζόγλου, Αβραάμ Καραμάνος, Καχραμάνογλου και Πάυλος Θωμόγλου, Ιγκλίτς, Κεχαγιόγλου, Δανόπουλος, Τσολάκης, Αργυριάδης, Παντελίδης, Σεραφεινίδης, Καχραμάνογλου.

Έως το 1928, η ταπητουργία γνώρισε πολύ μεγάλη άνθηση, μετά όμως έκαμψε και δεν μπόρεσε να ορθοποδήσει τόσο λόγω της μεγάλης οικονομικής κρίσης που υπήρξε σε παγκόσμιο επίπεδο, όσο λόγω και της ακρίβειας των πρώτων υλών αλλά και του διεθνούς ανταγωνισμού. Η Εθνική Τράπεζα διαβλέποντας τα προβλήματα που θα υπάρξουν από το 1928 και μετά, θέλησε να παρέμβει στο κομμάτι της χρηματοδότησης και ανέθεσε στο Ταπητουργικό πρακτορείο να πάρει αναλυτικές πληροφορίες για την παραγωγή.

Αναφέρουμε εδώ αυτολεξεί τις πληροφορίες όπως γράφονται στο βιβλίο για τη βιομηχανική και βιοτεχνική κατάσταση της χώρας καθώς παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: «από τους 4.000 ιστούς που υπήρχαν σε όλη την Ελλάδα οι 700 είναι στη Νέα Ιωνία, Από τις 30.000 εργάτριες ταπητουργίας που υπήρχαν στη Μικρά Ασία στην Ελλάδα απασχολούνταν μόνο οι 12.000, διότι βρίσκονται διασκορπισμένες σε όλη τη χώρα και αδυνατούσαν να βρουν κατοικία στα μεγάλα αστικά κέντρα όπου βρίσκονταν τα ταπητουργεία, η αμοιβή της εργάτριας ήταν 3 δραχμές και κάθε 1.000 κόμβους. Ημερησίως παρήγαγε 15.500 κόμβους έχοντας ημερομίσθιο 45 δρχμ τουλάχιστον. Ο κάθε ιστός παρήγαγε 60 τ.μ χαλιού ημερησίως και βέβαια το υπόμνημα περιείχε πολλές προτάσεις και υποδείξεις» (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 72- 75).

Βάσει όλων αυτών των πληροφοριών έγινε το πρώτο Ταπητουργικό Συνέδριο τον το 1929, όπου παρενέβη η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) και θέλησε να δώσει στους ταπητουργούς 100.000 λίρες, οι ταπητουργοί επάνω σε αυτό έκαναν την πρόταση να πάρουν 300.000 λίρες γιατί αυτές είχαν ανάγκη οικονομικά για να ανθίσει το είδος, και τη διαφορά να την καλύψει το Ελληνικό κράτος. Το Ελληνικό κράτος μην έχοντας σπόρους φυσικά αδυνατούσε να ανταπεξέλθει.. Επιτέλους

λοιπόν ιδρύεται το Μάιο του 1929 ο «Ελληνικός Ταπητουργικός Οργανισμός», όργανο στο οποίο συμμετέχουν και ξένοι αντιπρόσωποι ενώ απαλλάσσεται από τέλη και μπορεί να πάρει δάνειο από την ΕΑΠ. Ο Λουκάς Χριστοδούλου μας αναφέρει ως οικονομικούς πόρους του οργανισμού «το ειδικό τέλος των εκ της αλλοδαπής εισαγομένων υφασμαντικών πρώτων υλών, με προσωρινή ατέλεια παραδιδόμενον στους ταπητουργείου για κατασκευή ταπήτων προοριζομένων για την αλλοδαπή». Εν τω μεταξύ, όλη αυτή η έλλειψη οργάνωσης με τα τέσσερα χρόνια που μεσολάβησαν από τις συζητήσεις έως την τελική ίδρυση και τη λειτουργία του οργανισμού συν τα αιματηρά οικονομικά της χώρας που δεν μπόρεσε να βοηθήσει ουσιαστικά σ' αυτόν τον τομέα, έδωσε το συγκριτικό πλεονέκτημα στην Τουρκία. Στην αντίπερα πλευρά του Αιγαίου, αφού έφυγαν οι πρόσφυγες, οι Τούρκοι εργάτες μην έχοντας την τεχνογνωσία χρειάστηκαν δύο με τρία χρόνια για να καταλάβουν οι ίδιοι και η κυβέρνησή τους την αξία της ταπητουργίας. Εντός όμως των επόμενων χρόνων, ίδρυσαν σχολές ταπητουργίας και καθώς οι Μικρασιάτες είχαν αφήσει άφθονες δομές και πρώτες ύλες, κατάφεραν πάρα πολύ γρήγορα να βελτιώσουν τόσο την ποιότητα όσο και την ποσότητα της παραγωγής τους. Βάσει δεδομένων, το Τουρκικό χαλί ήταν πολύ φθηνότερο από το Ελληνικό, έτσι μέχρι το 1930 εν σύγκρισει με της Ελλάδος, η Τουρκική ταπητουργία είχε οκταπλάσια παραγωγή και πενταπλάσια έσοδα.

Τέλος, για όλους τους παραπάνω λόγους συν έναν ακόμα καθοριστικό ότι μπήκε στην αγορά σιγά-σιγά το βιομηχανοποιημένο χαλί καθιστώντας τους αργαλειούς πλέον μουσειακό είδος, οδηγεί μέχρι το 1930 τις περισσότερες ταπητουργίες είτε να έχουν κλείσει η μία μετά την άλλη, είτε να στραφούν πλέον προς την υφαντουργία (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 75- 79).

Ενώ παρατηρούμε πως η βιοτεχνία στη Ν. Ιωνία ανθεί από το '26 έως το '29, τα χρυσά χρόνια της υφαντουργίας, έρχονται μερικά χρόνια αργότερα και διαρκούν μιά δεκαετία. Η Νέα Ιωνία ανθεί υφαντουργικά από το 1935 έως το 1945, τότε η βιοτεχνική της παραγωγή αποτελεί το 75% της συνολικής κρατικής παραγωγής με τα μεταξωτά και τα βαμβακερά να έχουν την πρώτη θέση. Έτσι, δικαίως δίνεται στη συνοικία ο τίτλος «το Μάτσεστερ της Ελλάδας». Από το '55 και μετά, που ήταν κι η τελευταία παραγωγικά καλή χρονιά της εριουργίας, αρχίζει η πτώση, με τις επόμενες δεκαετίες του '60 και '70 τα εργοστάσια να κλείνουν το ένα μετά το άλλο ώσπου το 2002 λειτουργούν πια μόνο 3 εταιρείες: Η «3^Α», η «Μπριτάνικα» και η «Αθηνά» (19ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας (2003) σ. 34).

Ας πάμε να δούμε τώρα τα σημαντικότερα εργοστάσια ταπητουργίας- υφαντουργίας στην περιοχή των Ποδαράδων ή αλλιώς της Νέας Ιωνίας καθώς και να αναφέρουμε συνοπτικά τους ανεξάρτητους ταπητουργούς. Το πρώτο σημαντικό εργοστάσιο που θα παρακολουθήσουμε συνοπτικά την πορεία του είναι η Ελληνική Εριουργία Α.Ε. Η Ελληνική Εριουργία ιδρύεται από τα αδέρφια Κερκίνη, υπό τη γενική προεδρία του Νικολάου Κερκίνη που αναφέραμε πιο πάνω. Η εταιρεία ιδρύεται πριν την έλευση των προσφύγων, ενώ μετά την έλευση των τους δημιουργούνται 40 επιπλέον τμήματα ταπητουργίας όπου υπάρχουν χάλια τύπου Ούσακ, Σπάρτα και Γκιόρδες. Το αρχικό μετοχικό κεφάλαιο της εταιρίας είναι 2 εκατομμύρια δραχμές ενώ τα επόμενα χρόνια με το τμήμα ταπητουργίας και τη ζήτηση που υπήρχε στο εξωτερικό όπως και

τις δεξιότητες που είχαν οι Μικρασιάτες, το μετοχικό κεφάλαιο αυξάνεται και η παραγωγή εκτοξεύεται. Το ίδιο και τα έσοδα της εταιρείας. Αξίζει να σημειωθεί ότι δίπλα στο εργοστάσιο φτιάχτηκε ένας οικοδομικός συνδικισμός που μπορούσε να στεγάσει 200 οικογένειες προσφύγων οι οποίοι ήταν εργάτες στο εργοστάσιο, ο ίδιος ο Νικόλαος Κερκίνης έχει το σπίτι του απέναντι από το σημερινό σταθμό του Περιεσού. Το 1926 με στόχο τη δημιουργία μιας ισχυρής βιομηχανίας η Ελληνική Εριουργία ενώνεται με την Ελληνική Ταπητουργία Α.Ε. και την Ελληνική Ηλεκτροβιομηχανία, ενώ μέτοχος γίνεται και το Μετοχικό ταμείο στρατού. Κατ' απαίτησή του υπογράφεται μία σύμβαση μεταξύ της Ελληνικής κυβέρνησης και της εταιρείας σύμφωνα με την οποία η εταιρεία αναλαμβάνει την ένδυση του στρατού. Τα προβλήματα δεν άργησαν να κάνουν την εμφάνισή τους και σε αυτήν την βιομηχανική εταιρεία καθώς οικονομικές ατασθαλίες του Νικολάου Κερκίνη φάνηκαν στη γενική επιθεώρηση της Τράπεζας της Ελλάδος και οδήγησαν στη φυλάκιση του και στη συνέχεια στην αυτοκτονία του.. Έτσι, το 1928 κλείνει ο κύκλος αυτής της εταιρείας. Από τη συγχώνευση των τριών εταιρειών, μόνο η Ελληνική Μεταξουργία Α.Ε. κατόρθωσε να παραμείνει ακμαία τα επόμενα χρόνια, δε όμως μπόρεσε ούτε και αυτή να γλιτώσει από κακούς διοικητικούς χειρισμούς και αντιπαραθέσεις των διοικητικών κυρίαρχων μελών της. Πέρασε πολλές κρίσεις, οδηγήθηκε στην πλήρη διοίκηση υπό του Αθανασίου Μποδοσάκη, ενώ το '41 παραδόθηκε δυστυχώς στους Γερμανούς και έτσι έκλεισε οριστικά ο κύκλος της. (Σαπουντζάκης Χριστοδούλου (2013) σ. 79- 83).

Η Ελληνική Μεταξουργία Α.Ε. ακολουθεί και αυτή μία παρόμοια πορεία με γενικό διευθυντή τον Νικόλαο Κερκίνη και στο τέλος απορροφάται από την Ελληνική Εριουργία Α.Ε το 1926. Το κτίριο στο οποίο στεγαζόταν κατεδαφίστηκε ολοσχερώς και σήμερα στη θέση του βρίσκονται τα κεντρικά γραφεία του ΚΚΕ στον Περιεσό.

Η Ανατολική Ταπητουργία Α.Ε. είναι μία εταιρεία η οποία ιδρύθηκε από δύο αδέρφια από το Ικόνιο, τους αδελφούς Βαϊανούς. Αυτοί είχαν παράδοση στην παραγωγή ταπήτων, μάλιστα το 1924 η εταιρεία με αρχικό μετοχικό κεφάλαιο 30.000 λίρες Αγγλίας διαφημίζει ότι είναι «η μεγάλη εταιρεία παραγωγής ταπήτων στην Ελλάδα» κι είναι αλήθεια ότι οι πωλήσεις της εκτοξεύονται τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό καθώς υπάρχει συνεργασία με την Αμερική. Ειδικά στην Αμερική, τα χάλια τύπου Σελτζούκ γίνονται ανάρπαστα. Παρόλα αυτά όμως, η εταιρεία ενώ είχε όλα τα εχέγγυα για τη μακροήμευσή της (για την ανέγερσή της είχε παραχωρηθεί οικόπεδο από τον τότε Υπουργό Υγείας και Πρόνοιας Απόστολο Δοξιάδη, ενώ είχε βοηθηθεί πάρα πολύ τόσο σε οικόπεδα όσο σε μετοχικό κεφάλαιο από το Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων) σε μόλις τέσσερα χρόνια από την ίδρυση της υπάρχουν πάρα πολλά προβλήματα που την οδηγούν συνέχεια να παίρνει υποθηκευμένα δάνεια με αποτέλεσμα σε λίγα χρόνια να οδηγηθεί σε εκκαθάριση. Στο μέρος που βρισκόταν το οικόπεδο της, σήμερα στεγάζονται το Κέντρο Μικρασιατικού Πολιτισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ) και το Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών της Νέας Ιωνίας (Σαπουντζάκης Χριστοδούλου (2013) σ. 89- 92).

Η Ελληνική Ταπητουργία Α.Ε. ιδρύεται λίγο πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή με σκοπό φυσικά και αυτή να προωθήσει τους Ελληνικούς τάπητες ενώ το πρώτο της μετοχικό κεφάλαιο ήταν 400.000 δραχμές. Εντός μιας επταετίας έχει σχεδόν

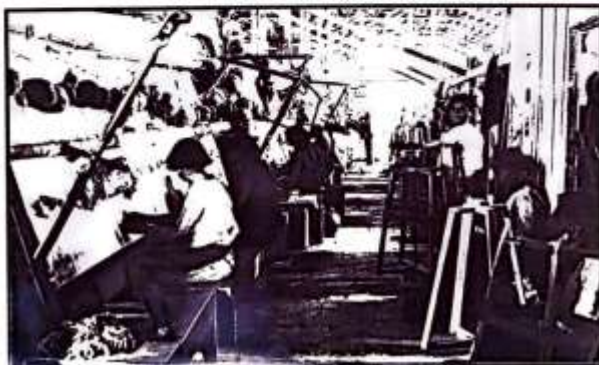

πενταπλασιαστεί το κεφάλαιό της και η μετοχική σύνθεση της αλλάζει. Στη νέα μετοχική σύνθεση περιλαμβάνονται η Εθνική Τράπεζα, η Ελληνική Εριουργία ΑΕ, ο Νικόλαος Κερκίνης που τον αναφέραμε και προηγουμένως και ο Βύρων Κωνσταντάρας. Επίσης, αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τα προϊόντα της εταιρείας είχαν εντυπωσιάσει το Λονδίνο αλλά δεν είχαν μόνο κατανάλωση στο εξωτερικό, είχαν και εσωτερική κατανάλωση καθώς φρόντιζε να εφοδιάζουν οι διάφορες μικρές βιομηχανίες της χώρας. Ωστόσο στις 31 Ιανουαρίου 1931, η εταιρεία βγαίνει σε πλειστηριασμό και αγοράζεται από την Ελληνική Εθνική Τράπεζα. Καθότι υπάρχει ο νόμος που ορίζει πως οι τράπεζες δεν μπορούν να έχουν βιομηχανικές επιχειρήσεις, η Εθνική Τράπεζα ιδρύει την “Ελληνική υφαντουργία Α.Ε.” όπου όμως σε μερικά χρόνια δεν αργεί να σβήσει κι αυτή. Οι εξελίξεις της τεχνολογίας και οι οικονομικές ατασθαλίες ή η κακή οικονομική χειρισμοί όπως παρατηρούμε συνολικά μέχρι τώρα είναι ο κύριος λόγος για τον οποίον μια βιοτεχνία/βιομηχανία δεν μπορεί μακροπρόθεσμα, οικονομικά τουλάχιστον, να ευοδωθεί. Ο συγγραφέας χαρακτηριστικά γράφει “έμεινε μόνο ένα φουγάρο να μας θυμίζει ότι 90 χρόνια πριν, εδώ υπήρχαν τα μεγαλύτερα δύο ελληνικά ταπητουργία στη βιομηχανική ζώνη της Ελευθερούπολης χτισμένα από τα χέρια και τον ιδρώτα των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 92- 96).

Προχωράμε στη γνωστή σε όλους υφαντουργία “Μουταλάσκη” η οποία ιδρύεται στις 30 Νοεμβρίου το 1927 με αρχικό κεφάλαιο 5 εκατομμύρια δραχμές. Ο Αλέξανδρος κι ο Ιωσήφ Τσαλίκολου την ίδρυσαν, κι η εταιρεία έχει ως σκοπό να προωθήσει τα υφάσματα που υφαίνονται από επεξεργασμένο βαμβάκι αλλά και γενικότερα να προωθήσει την εμπορική της δραστηριότητα σε Ελλάδα κι εξωτερικό. Διανύει μία λαμπρή πορεία βλέποντας στο μετοχικό της κεφάλαιο, τις παραγγελίες της και της φήμη της να αυξάνεται κατακόρυφα. Μέχρι που το 1935 ο Τσαλίκολου αποφασίζει να αποσυρθεί. Δυστυχώς, όπως προαναφέραμε και σε άλλη μία ιστορία εταιρείας, το 1941 η Μουταλάσκη επιτάσσεται από τους Γερμανούς.. Ο συγγραφέας φροντίζει να μας τονίσει ότι ακόμα και μέσα στην κατοχή, η Μουταλάσκη ήταν από τις λίγες που ενδιαφέρεται και για τους εργαζομένους της και τους παρείχε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.

Πολλά έχουμε αναφέρει για την παράδοση των Σπαρταλήδων στην ταπητουργία, είναι καιρός να δούμε τώρα πιο αναλυτικά την εταιρεία “Σπαρταλής Α.Ε”. Η εν λόγω εταιρεία ιδρύεται στις 8 Φεβρουαρίου το 1924 όταν ο Μιχάλης Γεωργαντάς αγοράζει έκταση 70 στρεμμάτων από τον τότε Υπουργό Προνοίας και Υγιεινής Απόστολο Δοξιάδη με διάφορες δεσμεύσεις μεταξύ των οποίων να μπορεί να μεταβιβαστεί το οικοπέδο, να ολοκληρωθεί το ¼ των εργασιών εντός του χρόνου, εντός πενταετίας να ολοκληρωθούν όλες οι εργασίες, ενώ το Ταμείο Πρόνοιας Προσφύγων αναλαμβάνει να οικοδομήσει σπίτια για να στεγαστούν οι οικογένειες των εργατών. Να τονίσουμε εδώ πως αυτή ήταν η μακροβιότερη βιομηχανία από αυτές που έχουμε δει μέχρι τώρα καθώς η λειτουργία της διήρκησε 30 χρόνια με εξαιρετικό τζίρο και εισαγωγές τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, αλλά δυστυχώς δεν μπόρεσε να παραμείνει αλώβητη από την κρίση τη διεθνή και την πτώση στη ζήτηση των ταπήτων. Έτσι, στις 11 Οκτωβρίου 1931 η εταιρεία τίθεται σε πλειστηριασμό (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 99- 102).

Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1935, ιδρύεται η κλωστοϋφαντουργική και μηχανουργική εταιρεία “Ελληνίς Α.Ε” από τα αδέρφια Τσαλίκογλου. Η εταιρεία αυτή η οποία κατάφερε μόλις σε δύο χρόνια να τριπλασιάσει το αρχικό μετοχικό της κεφάλαιο είχε δύο χαρακτηριστικά που την εξήραν από τις άλλες: Το πρώτο ήταν ότι οι μηχανές της κατασκευάστηκαν στο εργοστάσιο της και δεν ήταν εισαγόμενες από την Ευρώπη όπως τον άλλων, και το ότι ο πατέρας των δύο αδελφών που ίδρυσαν το εργοστάσιο είχε εφεύρει κάποιες μηχανές που δεν χρησιμοποιούσαν σαΐτα κατά την ύφανση, είχανε μεγαλύτερη ταχύτητα, αυτόματη ύφανση και έτσι ο κίνδυνος των εργατικών ατυχημάτων μειώνονταν στο ελάχιστο. Η Ελληνίς είχε μία ζηλευτή πορεία, αλλά δυστυχώς το 1987 κατέληξε κι αυτή σε πτώχευση (Σαπουντζάκης-Χριστοδούλου (2013) σ. 102- 104).

*Νέα Ιωνία, δεκαετία του '30:
το μεγάλο τιμητοουργείο του Φ. Καχραμάνογλου
(σήμερα δεν υπάρχει).
α) η εξωτερική όψη,
β) εικόνα από το εσωτερικό του.*

Από το βιβλίο : «ΟΙ ΣΠΑΡΤΑΛΙΔΕΣ στην παλιά και τη νέα πατρίδα»,
ΕΝΩΣΗ ΣΠΑΡΤΗΣ Μ.ΑΣΙΑΣ,2007,σ.192

Οι σχεδιαστές της ταπητουργίας του Στάυρου στην Σπάρτη
Φημικό Αρχείο Οικογένειας Στύλογλου

Το δίπλωμα του Σταύρου Στύλογλου από την εμπορική σχολή της Verviers
Φημικό Αρχείο Οικογένειας Στύλογλου

Οι σχεδιαστές της ταπητουργίας της Οικογένειας Στύλογλου στην Σπάρτη Πισιδίας
και το Δίπλωμα Εριουργικής του Σταυρου Στύλογλου

Το ορατήριο των «Ηνωμένων Βιομηχανιών Ταπήτων Ανατολής» (διακρίνεται ο Λοιμανός Στύλογλου)
Ψηφιακό Αρχείο Οικογένειας Στύλογλου

Οι ιδρυτές της αρχικής εταιρείας, Ι. Χαράλαμπος,
Ι. Σ. Κ. Στύλογλου
Ψηφιακό Αρχείο Οικογένειας Στύλογλου

Ο Σπύρος Στύλογλου, τεχνικός διευθυντής
της «Σπυρίνας», στο αυτοκίνητό του
Ψηφιακό Αρχείο Οικογένειας Στύλογλου

Ηνωμένες Βιομηχανίες Ταπήτων Ανατολής της Οικογένειας Στύλογλου στην
Νέα Ιωνία Αττικής

Η επίσης πασίγνωστη και διατηρητέα μέχρι σήμερα εταιρεία “3^A” ιδρύεται από την οικογένεια Εφραίμογλου, τον πατέρα με τους γιους και τα αδέρφια Στυλόγλου. Οι μεν πρώτοι είχαν καταγωγή από τη Σπάρτη της Πισιδίας με ειδίκευση στην παραγωγή ταπήτων, ενώ οι Εφραίμογλου είχαν σπουδάσει οικονομικά και ταπητουργία στο εξωτερικό. Επιπλέον, η οικογένεια Στυλόγλου είχε εμπορικές επιχειρήσεις στη Σμύρνη. Όντας και οι δύο οικογένειες γνώστες του αντικειμένου, αντιμετωπίζουν μόνο ένα εμπόδιο: Έχουν έλλειψη μετοχικού κεφαλαίου. Για να υπερκεραστεί αυτό, αποφασίζουν να βάλουν άλλον ένα μέτοχο στην 3A, την εταιρεία “Στερλίνα” που αποτελούνταν από τους αδελφούς Αθανάσογλου, Καλφόγλου και τον κύριο Εμπέογλου. Στην αρχή η εταιρεία παράγει καρναβανότριχα αλλά τρία χρόνια μετά ασχολείται πια αποκλειστικά με την παραγωγή κασμιριού. Ο θάνατος του Κώστα Στυλόγλου σε ηλικία 40 ετών και ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για να αρχίσει το εργοστάσιο να υπολειπυργεί. Η 3A ξαναπαίρνει ανοδική πορεία από το 1952 και μετά, που προστίθενται στο δυναμικό της οι νεότεροι Εφραίμογλου και Στυλόγλου, έχοντας σπουδάσει οικονομικά στο εξωτερικό και αποφασισμένοι να δώσουν πνοή ζωής στη βιομηχανία. Κατόπιν αυτού, οι εξαγωγές κασμίρ εκτοξεύονται τη δεκαετία ’60-’70. Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα βλέπουμε ότι η εταιρεία δεν καταφέρνει να ορθοποδήσει και το 1975 μετατρέπεται σε Ανώνυμη, ενώ το 1976 βγαίνει στο Χρηματιστήριο. Οι λόγοι είναι αυτοί που περιγράφει ανάγλυφα ο Λουκάς Χριστοδούλου: “η μόδα στην κοπή ραφή υποκατέστησε τη μόδα και το σχέδιο υφάσματος και η ποιότητα του φινιρίσματος δεν είχε πλέον σημασία”, επιπλέον “με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ υποχρεώθηκε η Ελλάδα να σταματήσει τις προμοδοτήσεις των εξαγωγών” (Σαπουντζάκης- Χριστοδούλου (2013) σ. 105- 107).

Εν κατακλείδι, μπορούμε να χωρίσουμε την πορεία των βιομηχανιών και βιοτεχνιών της Νέας Φιλαδέλφειας/ Νέας Ιωνίας σε τρία μεγάλα διαστήματα: Τα δύο πρώτα διαστήματα αφορούν τις παγκόσμιες κρίσεις του ’29 και ’40- ’44 (Β’ Παγκόσμιος Πόλεμος). Η μεν πρώτη ήταν μία παγκόσμια κρίση, ενώ στο Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο πολλές επιχειρήσεις επιτάχθηκαν. Εν συνεχεία, έρχεται η χρυσή δεκαετία 1945- 1955 όπου αυξάνονται οι παραγωγές, λειτουργούν πάρα πολλά εργοστάσια στη Νέα Ιωνία δικαιολογώντας τον τίτλο που της δόθηκε ως “Μάτσεστερ της Ελλάδας”. Στην τέταρτη περίοδο, τη δεκαετία ’60- ’70, κλείνουν οι εταιρείες η μία μετά την άλλη για λόγους που προειπώθηκαν. Τέλος με την απελευθέρωση αγορών του ’80 και τους καθόλου ευνοϊκούς νόμους που ακολούθησαν, ελάχιστες καταφέρνουν να επιβιώσουν (19ο Δημοτικό Σχολείο Ν. Ιωνίας (2003) σ. 32- 35). Τί μένει; Ένας αγώνας για επιβίωση που μας κάνει να θαυμάσουμε τη Μικρασιάτικη και εν γένει την ανθρώπινη ψυχή.

Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΙΩΝΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ

Η Νέα Ιωνία, της οποίας τα Σωματεία μελετά αυτό το βιβλίο, είναι μία καθαρά προσφυγική πόλη λίγα χιλιόμετρα από το κέντρο της Αθήνας όπου μετά το ’22 εγκαταστάθηκαν χιλιάδες πρόσφυγες. Βρίσκεται σε ένα λόφο όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται «με κάποια αμπέλια γαιοκτημόνων από τις γειτονικές παλιές πολιτείες στις Κουκουβάουνες και το Μενίδι», εκεί λοιπόν οι πρόσφυγες, όπου και εδώ βλέπουμε να εξαιρεί την ανάγκη τους και τη δίψα τους για επιβίωση και για ζωή ο συγγραφέας, εγκαταστάθηκαν και πάλεψαν να πολεμήσουν τα πολλά προβλήματα

που υπήρχαν (οικονομικά, στεγαστικά, περιβαντολογικά, εκπαίδευσης). Αυτός ήταν και ένας από τους σημαντικούς λόγους για τους οποίους έφτιαξαν τα Σωματεία τους. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, σκοπός του βιβλίου είναι να μελετήσουμε λίγο βαθύτερα τα σωματεία που έφτιαξαν οι άνθρωποι αυτοί με το ασίγαστο πνεύμα για ζωή και το βλέμμα στραμμένο στους δρόμους από που προήλθαν (Χριστοδούλου (2014) σελίδα 15).

Τα σωματεία προσφύγων που ιδρύθηκαν στη Νέα Ιωνία ιδρύθηκαν κατ' αναλογία της δύναμης των συνοικισμών από τα μέρη που προήλθαν στην Ανατολή. Δηλαδή, κάποιοι συνοικισμοί που είχαν πολύ λιγότερους κατοίκους δεν ίδρυσαν κάποιο σωματείο είτε γιατί δεν είχαν τον απαραίτητο αριθμό ατόμων καθώς για την ίδρυση ενός σωματείου απαιτούνται 10 με 20 άτομα, είτε γιατί ένιωσαν ότι υπερκαλύπτονται από άλλα σωματεία. Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο, ότι τα σωματεία ιδρύθηκαν και στελεχώθηκαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους από γυναίκες και κυρίως ανύπαντρες.

Όσον αφορά στα κοινωνικά σωματεία των οποίων ο σκοπός ίδρυσης ήταν η καταπολέμησή της φτώχειας μέσω της μέριμνας και της αλληλεγγύης, τα πιο σημαντικά από αυτά ήταν ο «Σύλλογος Κυριών και δεσποινίδων Περισσού «Η αλληλοβοήθεια», η «Φιλόπτωχος αδελφότης Αγία Ελεούσα» και το «σωματείο Άγιος Στέφανος η αδελφότης κατοίκων Καλογρέζας»

Οι πρόσφυγες, να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο, επειδή δεν είχαν τη δυνατότητα στη Νέα Ιωνία, όπως ενδεχομένως σε άλλες περιοχές εκτός Αθηνών, να έχουν γη και να καλλιεργούν ώστε να γίνουν γεωργοί ή κτηνοτρόφοι, άλλοι πήγαν ως υπάλληλοι σε εργοστάσια σε βιοτεχνίες και σε βιομηχανίες, άλλοι έγιναν έμποροι και άλλοι έγιναν ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι. Όσοι μπόρεσαν κατόρθωσαν να γίνουν εκπαιδευτικοί και γενικότερα ο στόχος τους ήταν να εξελιχθούν ώστε να αναβαθμίσουν το βιοτικό επίπεδο για εκείνους για τις οικογένειές τους (Χριστοδούλου (2014) σ. 16). Έτσι είχαμε πάρα πολλά συνδικάτα λεωφορειούχων, συνδικάτα εργατών οικοδομών, εργατών βιομηχανίας, επαγγελματιών βιοτεχνιών υποδηματοποιών, ταπητουργών, αρβυλοποιών και σύλλογο δημοδιδάσκων.

Μετά τον πόλεμο, οι νέοι άρχισαν να ιδρύουν σωματεία πιο ειδικού ενδιαφέροντος ή σωματεία πολιτικού και θρησκευτικού προσανατολισμού, πάντως ελάχιστα ήταν τα σωματεία που άντεξαν και τον πόλεμο. και τη δικτατορία και παρέμειναν όρθια μέχρι σήμερα (Χριστοδούλου 2014 σ. 17).

Ας πάμε να δούμε τα σημαντικότερα σωματεία λοιπόν της Νέας Ιωνίας που κατορθώνουν μέχρι σήμερα να δεσπόζουν με ειδική έμφαση σε αυτά της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας.

Ένα από τα σημαντικότερα σωματεία στη Νέα Ιωνία είναι «Ο Προσφυγικός Σύλλογος των Εν Αθήναις και εν περιχώροις Ινεπολιτών (Πόντου) η Κοίμησις της Θεοτόκου». Ο συγκεκριμένος ιδρύθηκε το 1924 στη Νέα Ιωνία από τους ανθρώπους που είχαν έρθει πρόσφυγες από τη συγκεκριμένη περιοχή του Πόντου και είχε ως σκοπό την κοινωνική και οικονομική ενίσχυσή τους. Αποτελούνταν από 7μελες Διοικητικό Συμβούλιο με Πρόεδρο, Αντιπρόεδρο, Ταμιά και τρεις Συμβούλους. Κάθε Κυριακή του Θωμά που ήταν κι η επέτειος του σωματείου, μαζευόντουσαν τα μέλη του να συζητήσουν για τα πεπραγμένα και να εκλέξουν Εξελεγκτική Επιτροπή για να οδηγηθούν σε νέα σύνθεση Προεδρείου μέσα από εκλογές. Μόλις το 1954 κατορθώθηκε το σωματείο να αναγνωριστεί με πράξη του Πρωτοδικείου Αθηνών. Μετά την επίσημη αναγνώρισή του, όρισε ως βασικούς σκοπούς του την ένωση των εν Ελλάδι Ινεπολιτών, τη μεταξύ τους στήριξη και έβαλε ως σκοπό την αλληλοβοήθεια και μέριμνα. Για τον λόγο αυτό στοχοπροτάθηκε η ίδρυση ενός νυχτερινού σχολείου, συσσιτίου για τις άπορες οικογένειες, ανέγερση κτιρίου για ομιλίες και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, όπως επίσης και αποπεράτωση του Ναού της Κοιμήσεως Θεοτόκου η ανέγερση του οποίου είχε ήδη αρχίσει. Τέλος, ορίστηκε ως ημέρα ίδρυσης η 15 Αυγούστου, ενώ επέτειος ίδρυσης η Κυριακή του Θωμά. Το σωματείο με νέο όνομα (Σύλλογος Κοινωνικής Πρόνοιας των Απανταχού Ινεπολιτών και Κασταμονιτών Πόντου «Η Κοίμησις της Θεοτόκου) και μαζί με ένα κτίριο που του παραχωρήθηκε από το Δημόσιο το 1955 για τις δράσεις που προαναφέραμε, λειτουργεί αισίως έως σήμερα (Χριστοδούλου (2014) σ. 39-45).

Το σωματείο των Σπαρταλήδων «Ένωσις Σπαρταλίδων Ν. Ιωνίας τα Σπάρτα» ιδρύθηκε το 1933 από επιφανείς Σπαρταλήδες πρόσφυγες. Αξίζει να πούμε εδώ ότι οι περισσότεροι απ' τους Σπαρταλήδες που εγκαταστάθηκαν στη Ν. Ιωνία εργάστηκαν ως ταπητουργοί. Καθώς δεν κάλυπτε τις ανάγκες και τα αιτήματά τους ο φυτοζωών πλέον «Σύλλογος Σπάρτης της Πισιδίας» ο οποίος ήταν και στην Αθήνα, τον αντικατέστησαν με το νέο αυτό σωματείο.

Το σωματείο αυτό, είχε ως σκοπό τη μέριμνα και αλληλοβοήθεια των προσφύγων που προέρχονταν απ' τα Σπαρτά, την ηθική, πνευματική και αθλητική διάπλαση των μελών του, τη στήριξη των αναξιοπαθόντων αλλά και τη διατήρηση ιστορικής μνήμης. Για τον λόγο αυτό, ιδρύθηκε νυχτερινό σχολείο και βιβλιοθήκη για την επιμόρφωση, Κατηχητικό για την πνευματική διάπλαση, ενώ υπήρχαν και πολλές εκδρομές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Το 1959 το σωματείο με έγκριση του Πρωτοδικείου Αθηνών μετονομάστηκε σε «Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας και περιχώρων» ενώ ύστερα από τροποποίηση του κανονισμού μπορούσαν να εγγραφούν ως αρωγά μέλη άνθρωποι που δεν κατάγονταν από τη Σπάρτη της Πισιδίας, δε μπορούσαν όμως να εκλεγούν. Επιπροσθέτως, οι πρώτες εκδρομές στην αλησμόνητη πατρίδα της Πισιδίας άρχισαν το 1954, ενώ δύο χρόνια το 1956, την Κυριακή του Θωμά τίθενται οι βάσεις για την ανέγερση του κτιρίου «ο οίκος της Σπάρτης» όπου θα στεγαστούν όλες οι μνήμες των προσφύγων. Αξίζει να σημειώσουμε ότι το πρώτο ποσό των 100.000 δραχμών συγκεντρώθηκε χάρις τη βοήθεια προσφύγων βιομηχάνων (Αφοί Εφραίμογλου, Περ. Πατάζογλου, Γ. Στυλόγλου). Τα εγκαίνια του κτιρίου, του οποίου το οικοπέδο είναι 800τμ και δόθηκε από το Υπουργείο Πρόνοιας, γίνονται το 1958. Τέλος, το 1996 το σωματείο με απόφαση Γ.Σ και έγκριση του Πρωτοδικείου Αθηνών μετονομάζεται σε “Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας” ενώ το 2002 τιμά τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ Βαρθολομαίο ως “Επί τιμή Μέγα ευεργέτη”.

Ο προαναφερθείς σύλλογος (Σπάρτης της Πισιδίας), που αποτέλεσε τον πρόδρομο του συλλόγου “Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας” ο οποίος δρα έως σήμερα, ιδρύθηκε το 1923 στην Αθήνα, έχοντας ως σκοπό τη συνένωση των βρισκόμενων εν Ελλάδι Σπαρταλίδων καθώς και την παροχή αλληλοβοήθειας μεταξύ τους. Μάλιστα, ήταν τόσο έντονη η παρουσία του που λίγους μήνες μετά, τον Οκτώβρη του '23, έστειλε επιστολή στο γραφείο του πρωθυπουργού Γονατά για να διαμαρτυρηθεί διότι η κυβέρνηση τότε αθέτησε την υπόσχεσή της σχετικά με την εύρεση κτιρίων για να στεγαστούν οι ταπητουργοί Σπαρταλήδες με τις οικογένειές τους στον συνοικισμό των Ποδαράδων. Πιστευεται, λόγω έλλειψης στοιχείων αλληλογραφίας, ότι τελικά βρέθηκε μία συμβιβαστική λύση (Χριστοδούλου (2014) 122-144).

Επίσης, όσον αφορά στους εργαζόμενους σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες, ιδρύθηκε ο “Στεγαστικός Συνεταιρισμός Μισθωτών Κλωστοϋφαντουργίας” με στόχο την επιστέγαση των κλωστοϋφαντουργών της Νέας Ιωνίας και των οικογενειών τους. Για τον λόγο αυτό έγινε στις 21 Απριλίου του 1952 κλήρωση οικοπέδων στις Κουκουβάουρες (Χριστοδούλου (2014) 622).

Σε συνέχεια της προσπάθειας αυτής, δημιουργήθηκε το 1958 ο “Συνεταιρισμός Υφαντουργών, Βιοτεχνών και Μικροβιομηχάνων Νέας Ιωνίας και πέριξ”. Ο συνεταιρισμός αυτός αριθμούσε 170 βιοτεχνικές, υφαντουργικές μονάδες- μέλη και

είχε μια δύσκολη αποστολή, να προσελκύσει το Ελληνικό κοινό, καθώς οι τιμές των από Ευρώπη εισαγόμενων υφασμάτων ήταν πιο χαμηλές εν συγκρίσει με αυτές των εγχωρίων.

Επιπλέον, για την οικοδομική και επαγγελματική αποκατάσταση υφαντουργών και μικροβιομήχανων, ιδρύθηκε το 1958 ο “Οικοδομικός Συνεταιρισμός Υφαντουργών, Βιοτεχνών και μικροβιομηχάνων Νέας Ιωνίας και Πέριξ” ο οποίος τη δεκαετία 60- 70 αγόρασε 500 στρέμματα στο Καπανδρίτι ώστε να λειτουργήσουν 200 πρότυπες επιχειρήσεις για τους υφαντουργούς της Νέας Ιωνίας (Χριστοδούλου (2014) 625-626).

Εν κατακλείδι, βλέπουμε ότι παρά τα όσα είχαν περάσει και ήταν οδυνηρά, οι πρόσφυγες οργανώθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο επαγγελματικά και κοινωνικά. Έτσι λοιπόν, πέρα από το θαυμασμό όλων μας που μελετάμε τα έργα τους διεκδίκησαν και κέρδισαν μια καλύτερη ποιότητα ζωής και ένα μέλλον γι’ αυτούς και τις οικογένειές τους.

13. Το Τιτάνιο Έργο της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων – Το Μεγαλύτερο Ανθρωπιστικό Πρόγραμμα της Ιστορίας

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Τσαρλς Χόουλαντ, Πρόεδρος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων, το έργο της Ε.Α.Π. είναι πολυσύνθετο, έχει πολλές διαστάσεις: Η πρώτη είναι η ανθρωπιστική και η δεύτερη είναι η πολιτική - οικονομική. Από ανθρωπιστικής άποψης ήταν μία μεγάλη τραγωδία που σίγουρα όποια βοήθεια και να παρασχεθεί στους πληγέντες δεν θα είναι ίσως αρκετή ώστε να ξεπεράσουν αυτά που συνέβησαν. Από πολιτικής άποψης, χρειάζεται πολύ μεγάλη οργάνωση καθώς μία χώρα των 5 εκατομμυρίων που άρχισε να στέκεται στα πόδια της, καλείται να εγκολπώσει ενάμισι εκατομμύριο πρόσφυγες και οι δύο Ελλάδες πρέπει να γίνουν μία. Στο πόνημα αυτό λοιπόν, που είναι ένα πόνημα της Κοινωνίας των Εθνών, η οποία κάθε τρεις μήνες έδινε κάποιες αναφορές για το έργο της, αναφέρεται αρχικά ο ορισμός του οργάνου αυτού, της Ε.Α.Π. σύμφωνα με τα γραφόμενά είναι «ένα αυτόνομο όργανο με πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα. Αποστολή της είναι να παρέχει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση, γεωργική ή άλλη, χρησιμοποιώντας για το σκοπό αυτό τη γη που της έχει εκχωρήσει η Κυβέρνηση και τα κονδύλια που έχει στη διάθεσή της. Καταγράφει τη διαχείρισή του σε τριμηνιαίες εκθέσεις που διαβιβάζονται στην Ελληνική Κυβέρνηση και στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών. Αποτελείται από τέσσερα μέλη, δύο από τα οποία διορίζονται από την ελληνική κυβέρνηση, μετά από έγκριση από το Συμβούλιο του Συνδέσμου, και άλλα δύο από το Συμβούλιο, εκ των οποίων το ένα προεδρεύει της Επιτροπής, είναι υπήκοος των Ηνωμένων Πολιτειών».

Ο Henry Morgenthau

Η Κοινωνία των Εθνών (Κ.Τ.Ε) ένας ανεξάρτητος διεθνής οργανισμός που δημιουργήθηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο Παρίσι, κατόπιν αμερικανικής πρωτοβουλίας με στόχο την επίλυση διεθνών ανθρωπιστικών προβλημάτων, καταρτίζει σε αυτό το πόνημα που αναλύουμε μία έκθεση οικονομικού και τεχνικού περιεχομένου για την αποκατάσταση των προσφύγων την οποία καταθέτει σε μία

Υποεπιτροπή που απαρτίζεται από εκπρόσωπο της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Μεγάλης Βρετανίας αλλά και της Ελλάδας. Αυτός ο σχεδιασμός εγκρίνεται από τη Γενεύη στις 29 Σεπτεμβρίου του 1923 ενώ το πρωτόκολλο υπογράφεται από την Ελληνική Βουλή στις 19 Σεπτεμβρίου 1924 και στις 24 Οκτωβρίου του 1924 εγκρίνεται Ελληνικό Επιμελητήριο, όποτε μπορούμε να πούμε ότι μετά την ημερομηνία αυτή ξεκινάει η δράση της Ε.Α.Π. επίσημα.

Οι πληθυσμοί που κατέφτασαν χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες: Η πρώτη ήταν οι πρόσφυγες που κατάφεραν να μπου σε Ελληνικά πλοία από την καταστροφή του '22 και να σωθούν. Ήρθαν όπως όπως πεινασμένοι, με ασθένειες, χάνοντας τις οικογένειές τους όπου για δύο χρόνια γινόταν τεράστια προσπάθεια να βρεθούν οι οικογένειες και να ξανασιμίσουν οι άνθρωποι. Η δεύτερη ήταν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας που ήρθαν υποχρεωτικά μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Οπότε αυτές οι δύο κατηγορίες ανθρώπων ήταν που έπρεπε να αποκατασταθούν οικονομικά επαγγελματικά και στεγαστικά (Societés de Nations (1926) σ.2-6).

Για να δοθεί μία πιο παραστατική εικόνα της κρίσης που καλούνταν να αντιμετωπίσει η Ελλάδα εκείνη την εποχή και να οργανώσει η ΚτΕ και η Ε.Α.Π. ένα σχέδιο για να την ανακούφιση της, αξίζει να πούμε ότι ερχόντουσαν 1,5 εκατομμύριο πρόσφυγες από την Τουρκία, συν τους πρόσφυγες που ερχόντουσαν απ' τη Μακεδονία, από τον Καύκασο, Κιρκάσιους, Αρμένιους, διαφόρων εθνικοτήτων άνθρωποι οι οποίοι προσέφυγαν στη χώρα μας ταυτόχρονα. Άνθρωποι από άλλες εθνικότητες και θρησκείες, στην παροχή βοήθειας των οποίων υπογραμμίζεται ότι δεν έγινε καμία διάκριση, σε μία χώρα η οποία είχε μόλις αρχίσει να στέκεται οικονομικά και πολιτικά στα πόδια της. Η τότε Ελλάδα δεν ήταν προετοιμασμένη να δεχτεί τόσο μεγάλο αριθμό προσφύγων, σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού της. Αμέσως επιτάχθηκαν σχολεία, αμαξοστάσια, θέατρα, σχεδόν όλοι οι σιδηροδρομικοί σταθμοί της χώρας είχαν γεμίσει με καταλύματα για πρόσφυγες. Επίσης, επήλθε τεράστια υγειονομική κρίση καθώς άρχισε η δυσεντερία, ενώ το χειμώνα του '23 βρισκόταν σε πολύ μεγάλη έξαρση ο εξανθηματικός τύφος. Τα Νοσοκομεία ήταν γεμάτα και φιλανθρωπικά βοήθησαν ο Ερυθρός Σταυρός που τάισε πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες, και οι φιλανθρωπικές οργανώσεις «Save the children Fund», «All British Appear» και «Near East Relief».

Η σύνθεση των δύο πληθυσμών παρουσίασε πολλές δυσκολίες, αλλά σε έναν μακρύ ορίζοντα χρόνου επιτεύχθηκε. Η Ε.Α.Π. αποτελούνταν από τρία τμήματα: Οικονομικό, αστικό και γεωργικό. Όσον αφορά την πορεία του πρώτου Συμβουλίου της, χαρακτηριστικά αναφέρονται τα εξής: Το πρώτο Συμβούλιο αποτελούνταν από τον κ. Henri Morgenthau ως Πρόεδρο και τον Sir John Campbell. Από ελληνικής πλευράς,

ήταν η Étienne Delta και ο Περικλής Αργυρόπουλος. Ο τελευταίος, ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 2 Νοεμβρίου 1923 στη Θεσσαλονίκη και λίγο αργότερα εγκαταστάθηκε στο αρχηγείο του στην Αθήνα. Ο κ. Morgenthau, έχοντας παραιτηθεί τον Αύγουστο του 1924, αντικαταστάθηκε από τον αείμνηστο Δρ. Alfred Bonzon, προσωρινά, και μόνιμα από τον κ. Charles P. Howland στις 7 Φεβρουαρίου 1925. Ο κ. Αργυροπούλου, ο οποίος παραιτήθηκε τον Αύγουστο του 1924, αντικαταστάθηκε από τον κ. Θόδωρο Ευσταθόπουλο. Τον Αύγουστο του 1925 οι κ.κ. Δέλτα και Ευσταθόπουλος, έχοντας παραιτηθεί, αντικαταστάθηκαν από τον Μ.Μ. Αλέξανδρος Πάλλη και Αχιλλέας Λάμπρου. Κατά τις προσωρινές απουσίες των Ελλήνων μελών ο Μ.Μ. οι Miltiade Negreponte, Jacques Damala και D. Tantalidès ανέλαβαν το ενδιαμέσο. Κατά την πρόσφατη απουσία του κ. Howland και του Sir John Campbell, οι αναπληρωτές ασκήθηκαν από τον Sir Robert Graves για τον Πρόεδρο και από τον Sir John Hope Simpson για τον Sir John Campbell.

Όσον αφορά στο έργο της Ε.Α.Π. αυτό χωρίζεται σε τρία τμήματα: Οικονομικό τμήμα, Αστικό και Γεωργικό. Το οικονομικό επανδρώνονταν από λογιστές και δημόσιους υπαλλήλους του Υπουργείου Οικονομίας, το Αστικό από δημόσιους υπαλλήλους υποβοηθούμενους από υπαλλήλους του Υπουργείου Δημόσιας Βοήθειας και το Γεωργικό από γεωπόνους που διοριζόντουσαν τόσο από την Ε.Α.Π. όσο και από το Υπουργείο Γεωργίας. Η Γενική Κατεύθυνση Αποικισμού βρίσκονταν στη Μακεδονία και χωριζόταν σε τρία τμήματα: Δυτική, Ανατολική και Κεντρική Μακεδονία. Τα τμήματα αυτά υποδιαιρούνταν σε δεκατέσσερις περιφέρειες που η καθεμία είχε ως επικεφαλής έργων έναν γεωπόνο υποβοηθούμενο από έναν λογιστή και εξειδικευμένο προσωπικό. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η κάθε πρόσληψη που γινόταν σ' ένα τμήμα χρηματοδοτούνταν κατά 25-33% από την Ε.Α.Π. και κατά το υπόλοιπο από τον κρατικό υπολογισμό. Επισημαίνεται δε ότι η Επιτροπή χρησιμοποίησε διοικητικούς υπαλλήλους από τον ήδη υπάρχοντα κρατικό μηχανισμό καθώς είχαν τόσο τεχνογνωσία, όσο και μεγάλη όρεξη και ευπρέπεια για να εκτελέσουν το έργο τους (Sociétés de Nations (1926) σ.6-12).

Όσον αφορά στον αριθμό των προσφύγων που κατέφθασαν στη χώρα μας, δεν είναι ακριβής. Ο κύριος λόγος είναι πως σε αυτόν δεν υπολογίστηκαν οι πρόσφυγες που κατέφθασαν όπως όπως με διάφορα μέσα στη χώρα μας. Επίσης, υπήρξαν και οι μετανάστες της Θράκης που μετανάστευσαν λόγω της Συνθήκης της Λωζάννης, όπως και οι Έλληνες της Βουλγαρίας που εκτοπίστηκαν στην Ελλάδα μετά τη Συνθήκη του Νινευή. Τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει το πόνημα αυτό, μαρτυρούν τα εξής: Έλληνες της Μικράς Ασίας (συμπεριλαμβανομένου του Πόντου) λίγο περισσότερο του 1.000.000, Έλληνες της Ανατολικής Θράκης. 190.000, Έλληνες του

Καυκάσου.70.000, Βούλγαροι Έλληνες. 30.000, Έλληνες της Κωνσταντινούπολης 70.000. Παρόλο αυτά, από τους 1.400.000 μετανάστες συνολικά ο καθαρός πληθυσμός που παρέμεινε στην Ελλάδα κι έχρηζε άμεσης βοήθειας για στέγη και τροφή ήταν 1.200.000. Οι εκροές έγιναν από Αρμένιους που έφυγαν για τη Σοβιετική Αρμενία και από Έλληνες που έφυγαν για άλλα μεγάλα αστικά κέντρα της Ευρώπης ή για Αμερική. Ακόμα και με αυτόν τον αριθμό όμως, κατανοούμε πως οι δυσκολίες αποκατάστασής τους για την τότε Ελλάδα, με μια πρώτη ματιά μοιάζουν απροσπέλαστες.

Οι κοινωνικές τάξεις και τα επαγγέλματα των προσφύγων ποικίλλουν. Στο μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων της Μ. Ασίας κυριαρχεί η αστική προέλευση, ενώ σε αυτό των Ελλήνων της Θράκης, Βουλγαρίας και Καυκάσου, ο αγροτικός πληθυσμός. Επίσης, από πάρα πολλές παραθαλάσσιες πόλεις της Μ. Ασίας ήρθαν άνθρωποι που είχαν αντίστοιχα επαγγέλματα όπως ναυτικοί, αλιείς κ.α. Σε αυτό το σημείο, ειδικής αναφοράς χρήζει το γεγονός ότι ενώ η αποκατάσταση του αγροτικού πληθυσμού ήταν σχετικά πιο εύκολη με την παροχή γης, ζώων και εργαλείων, η αποκατάσταση του αστικού πληθυσμού δεν ήταν εξίσου πραγματοποιήσιμη. Βέβαια, το κράτος πήρε τα κατάλληλα μέτρα ώστε να διοριστούν δημόσιοι κι ιδιωτικοί υπάλληλοι, ν' ανοίξουν νέες θέσεις. Παρόλο αυτά, τα κονδύλια της Επιτροπής δεν επαρκούσαν ώστε να παρέχει οικονομική στήριξη στις οικογένειες των αστών. Στο ζήτημα της κατοικίας, η κρατική οργάνωση Caisse d'Assistance ανέλαβε την ανέγερση αστικών οικισμών γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Ελευσίνας. Δυστυχώς, παρά τις προσπάθειες της Ε.Α.Π. πολλοί πρόσφυγες σε αστικά κέντρα αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν μόνοι τους τις κατοικίες τους ζώντας κάτω από ανθυγιεινές και άσχημες συνθήκες. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «δυστυχώς, απαγορεύτηκε στην Επιτροπή να επιδιώξει να επεκτείνει τη σφαίρα δράσης της πέρα από τα όρια που της είχε ορίσει ο προϋπολογισμός της. Το ίδιο το κράτος δεν μπορεί, προς το παρόν τουλάχιστον, να αναπτύξει το δίκτυο των αστικών του οικισμών, έχοντας ήδη συμφωνήσει σε δαπάνες υπέρ των προσφύγων πέραν των δυνατοτήτων του» (Societés de Nations (1926) σ.13-20).

Όπως εύκολα μπορούμε να συνάγουμε, η σύνθεση των Ελλήνων που ήρθαν βρίσκοντας καταφύγιο στη χώρα μας με τον εδώ αυτόχθονο πληθυσμό, δεν ήταν εύκολη. Ο μεν πληθυσμός αστικής προέλευσης με τους εδώ αστούς κατάφερε σχεδόν να συγχωνευτεί πλήρως. Εν αντιθέσει με τον αγροτικό πληθυσμό ο οποίος σε αυτό το κομμάτι παρουσίασε πολλές δυσκολίες. Κύριος λόγος ήταν η ανομοιογένεια προέλευσης. Επί παραδείγματι, ήταν τελείως διαφορετικοί οι πρόσφυγες από απομακρυσμένα μέρη της Τουρκίας που ήταν Τουρκόφωνοι, ασθενείς και φοβισμένοι εν συγκρίσει με τους Πόντιους.

Παρά τις ανομοιογένειες όμως, η μεγάλη αντίθεση εντός των Μ. Ασιατών ήταν η εξής: Η μεγάλη ηθική πατρίδα ο Ελληνισμός, και η μικρή πατρίδα ή «πατρίδα» εν συντομία, η γηγενής γωνιά. Τη γηγενή γωνιά την είχαν εγκαταλείψει προ πολλού, φρόντισαν όμως να δημιουργήσουν οικισμούς εδώ «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» των εκεί. Επιβίωσαν δηλαδή χάρις στην ισχυρή Κοινοτική τους οργάνωση. Υπήρχε πολύ ισχυρή Κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων της Ανατολής: Ο κάθε οικισμός διοικούνταν από τους Δημογέροντές του ή το Συμβούλιο των Γερόντων το οποίο διοικούσε τα σχολεία,

την Εκκλησία, ενώ πολλές φορές εκείνοι που το απάρτιζαν εκτελούσαν χρέη συμβολαιογράφων ή ειρηνοδικών.

Επιπροσθέτως, ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο κοινό σε όλους τους πρόσφυγες, ήταν η οργάνωση του οικισμού γύρω από έναν Άγιο που ήταν κι ο προστάτης τους, όπως άλλωστε συνέβαινε και στα αντίστοιχα χωριά της Μ. Ασίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι από την περίοδο του Βυζαντίου η θρησκεία αποτελούσε το συνδετικό κρίκο των ανθρώπων με την ταυτότητά τους. Έτσι λοιπόν, ερχόμενοι εδώ οι πρόσφυγες προσπάθησαν με ό,τι μέσα είχαν, καθώς η Ε.Α.Π δε εδύνατο να τους προσφέρει κάτι παραπάνω, να χτίσουν ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο σ' έναν Άγιο και να οργανώσουν τη ζωή του οικισμού γύρω απ' αυτό. Μάλιστα, πολλοί κατάφεραν να μεταφέρουν οι ίδιοι στην Ελλάδα τα λείψανα του Αγίου του οικισμού τους ή να τα πάρουν από ομάδες ανταλλαγής που τους τα μετέφεραν (Societés de Nations (1926) σ.21-31).

Στο κομμάτι της στεγαστικής αποκατάστασης των προσφύγων μέσω της παροχής γης, συναντάμε τα εξής στοιχεία: «Σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, η Ελληνική Κυβέρνηση ανέλαβε να αναθέσει στην Επιτροπή για την εγκατάσταση προσφύγων εκεί, 500.000 εκτάρια (1), ή 5 εκατομμύρια στρέμματα. Σε συμμόρφωση με την υποχρέωση αυτή, η Ελληνική Κυβέρνηση παραχώρησε στην Επιτροπή συνολική έκταση, η έκταση της οποίας εκτιμάται σε 7.356.735 στρέμματα, εκ των οποίων τα 4.701.543 είναι καλλιεργήσιμα και τα 2.655.192 μη καλλιεργήσιμα». Ελλείπει κτηματολογίου, η εκτίμηση αυτή είναι κατά προσέγγιση, αλλά κατά πάσα πιθανότητα δεν απέχει πολύ από την αλήθεια". Επιπλέον, όπως γνωρίζουμε, δεν ήταν όλες οι εκτάσεις που παραχωρήθηκαν καλλιεργήσιμες. Στις 22 Μαΐου 1926 η κυβέρνηση παραχωρεί νομικά την ιδιοκτησία των εκτάσεων αυτών στην Επιτροπή. Παρόλο αυτά όμως, η έλλειψη κτηματολογίου, η δυσκολία καθορισμού των ορίων της κάθε έκτασης, όπως επίσης και η δυσκολία διαμοιρασμού των εκτάσεων μεταξύ των προσφύγων και των αυτοχθόνων, αποτελούν σοβαρά εμπόδια που δυσχεραίνουν την κατάσταση. Ας δούμε όμως τα δεδομένα προέλευσης των παραχωρηθέντων στρεμμάτων: Κρατικές περιοχές, 746.646 στρ., εδάφη που άφησαν ανταλασσόμενοι Τούρκοι και ένα μικρό μέρος από μετανάστες Βούλγαρους, 5.274.181 στρ. απαλλοτριωμένες ή επιταγμένες ιδιωτικές γαίες, σε ορισμένες περιπτώσεις εξαγορασμένες, 802.470 στρ., μισθωμένα οικόπεδα, 141.410 οδικές εκτάσεις διαφόρων κατηγοριών, 392.028 στρ. Παρατηρούμε λοιπόν ότι η προέλευση των παραχωρηθέντων κτημάτων είναι κατά μεγαλύτερο μέρος από αυτά που άφησαν οι ανταλασσόμενοι Τούρκοι (Societes de Nations (1926) σ.32-35). Μέσα σε ένα γενικό χαστικό κλίμα της χώρας με παρατεταμένους πολέμους και ανταλλαγές πληθυσμών, δεν ήταν λίγοι οι αυτόχθονες που προσπάθησαν να οικειοποιηθούν παράνομα τη γη. Έγιναν πολλές παράνομες αγοροπωλησίες με ψεύτικους τίτλους κτήσης, είτε επρόκειτο για μικροκαλλιεργητές που ήθελαν να περιφρουρήσουν το κομμάτι γης που καλλιεργούσαν, είτε για ανθρώπους που ζητούσαν να σφετεριστούν πολύ μεγαλύτερες εκτάσεις. Στη Μακεδονία δε, όπου τα χνάρια του Τουρκικού ζυγού ήταν ακόμη νωπά, η κατάσταση ήταν ακόμα πιο σύνθετη: Πάρα πολλά χριστιανικά χωριά βρισκόνταν στις κορυφές των βουνών, τα λεγόμενα «κεφαλοχώρια», ενώ ο υπόλοιπος μη μουσουλμανικός πληθυσμός στις γύρω περιοχές εργάζονταν ως δουλοπάροικος των Τούρκων προύχοντων. Με την απελευθέρωση από τον Τουρκικό ζυγό, η περιουσία και τα κτήματα των Τούρκων

μπέηδων πέρασαν στην ιδιοκτησία Ελλήνων αυτοχθόνων. Όλα τα παραπάνω λοιπόν, καθιστούσαν τις απαλλοτριώσεις και την επίταξη κτημάτων μονόδρομο. Μέχρι τα μέσα του 1907 ολοκληρώνεται σιγά σιγά η απαλλοτρίωση των μεγάλων κτημάτων και η διανομή τους στους μικροκαλλιεργητές.

Στη Θεσσαλία όμως, η ένταση μεταξύ των μικροκαλλιεργητών και των μεγαλοκτηματιών κορυφώθηκε με ιδιαίτερη οξύτητα, με αποτέλεσμα η Εθνοσυνέλευση το 1911 να εγκρίνει το άρθρο για την αναγκαστική απαλλοτρίωση. Επίσης, το 1914 ψηφίστηκαν δύο νόμοι που προέβλεπαν τόσο τον τρόπο εξαγοράς των κτημάτων από τους εποικιστές αγρότες, όσο και τον τρόπο εγκατάστασης των προσφύγων στα απαλλοτριωμένα κτήματα. Σε αυτό το σημείο, στο πόνημα της Κ.Τ.Ε που εξετάζουμε, σημειώνεται «Η μεταβίβαση της γης πρέπει να γίνει ανάλογα με τα μέσα εκμετάλλευσης σε επίπεδο οικογενειακής εργασίας και κτηνοτροφίας. Όχι με κάθε οικογένεια ξεχωριστά, αλλά με ομάδες που πρέπει να συγκροτηθούν σε συλλόγους, και να προχωρήσουν στην τελική διαίρεση, αν το κρίνουν καλό. Πρέπει να καταβάλουν το ποσό του τιμήματος απαλλοτρίωσης σε τριάντα ετήσιες δόσεις με ποσοστό 6% και 1% απόσβεση. Το 1919 και το 1920, νέοι νόμοι που καθορίζουν τις μεθόδους και τη διαδικασία της απαλλοτρίωσης, τροποποιώντας σε μια ολόένα και πιο ριζική κατεύθυνση τα προηγούμενα μέτρα και τέλος νομοθετικό διάταγμα του 1923 και νομοθετικό διάταγμα του 1926, συμπεριλαμβανομένων των μετόχων, των μη ιδιοκτητών της υπαίθρου, των ανεπαρκώς ευκατάστατων αγροτών και πρόσφυγες αγρότες». Όπως λοιπόν μπορούμε να συνάγουμε «η αγροτική εγκατάσταση ενός τόσο μεγάλου αριθμού μεταναστών δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς να προκαλέσει αναταραχή στις συνθήκες της ιδιοκτησίας γης».

Στα θετικά των προαναφερθέντων είναι ότι μετά από πολλές δεκαετίες με αφορμή το προσφυγικό, θεσπίστηκαν νόμοι και το ζήτημα των απαλλοτριώσεων και της διανομής γης όδευε πλέον προς την οριστική επίλυσή του. Επιπροσθέτως, καθώς ο αριθμός των κτημάτων που άρχισαν να διαμοιράζονται εξαντλούνταν και δεν ήταν αρκετός ώστε να εξυπηρετηθούν πλήρως οι οικιστικές ανάγκες των Μικρασιατών, ξεκίνησαν και τα έργα αποξήρανσης ελών. Μια ακόμη θετική επίπτωση της τελευταίας δραστηριότητας είναι ότι έτσι μειώθηκε κατά πολύ ο κίνδυνος ελονοσίας που μάστιζε εκείνα τα χρόνια τη χώρα. Ο σχεδιασμός των έργων αυτών γίνεται από καταρτισμένους μηχανικούς και άλλες ειδικότητες επαγγελματιών, ωστόσο η έλλειψη οικονομικών πόρων καθυστερεί την πραγματοποίηση των έργων. Η αρχή γίνεται με την υπογραφή της σύμβασης μεταξύ του Δημοσίου και μίας ξένης εταιρείας που αναλαμβάνει την αποξήρανση της κοιλάδας του Αξιού. Εντούτοις, η ραγδαία αύξηση των γεννήσεων σε συνδυασμό με την αντιστρόφως ανάλογη ταχύτητα προόδου των έργων καθιστά την ανάγκη δημιουργίας περισσότερων οικισμών επιτακτική.

Όπως είχαμε προαναφέρει πιο πάνω, η Κοινωνική οργάνωση των προσφύγων, την οποίαν διατήρησαν ερχόμενοι στη χώρα μας, ήταν αξιοθαύμαστη και χάρις αυτήν κατάφεραν να εξελιχθούν πιο γρήγορα. Έτσι και σ' αυτή την περίπτωση λοιπόν, κάθε Κοινότητα εξέλεγε τους αντιπροσώπους της οι οποίοι ερχόμενοι σ' επαφή με τους υπεύθυνους του Υπουργείου Γεωργίας ή την Ε.Α.Π. καταδείκνυαν το μέρος όπου ήθελαν η Κοινότητά τους να κατοικήσει και διαμοίραζαν στους πρόσφυγες τα

εργαλεία εκμετάλλευσης της γης που τους παρέχονταν. Δεν έλλειπαν βέβαια και οι συγκρούσεις των διάφορων Κοινοτήτων για τα κτήματα που θα τους παραχωρούνταν όπως επίσης κι οι εσωτερικές συγκρούσεις που προέκυπταν από τη συγχώνευση κάποιων Κοινοτήτων οι οποίες δεν είχαν ικανό αριθμό ατόμων για να υπάρξουν μεμονωμένες. Ο κλήρος που παρέχεται διαφοροποιείται ανάλογα με την περιοχή της Ελλάδας στην οποία βρισκόμαστε και την ομάδα των προσφύγων που τον αιτείται. Χαρακτηριστικά σημειώνεται το παράδειγμα πως «για τα σιτηρά στη Δυτική Θράκη, υπάρχουν 25 έως 60 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης. Στην κοιλάδα του Έβρου (της ίδιας επαρχίας) της οποίας τα χωράφια εμπλουτίζονται τακτικά κάθε χειμώνα από τη συνεισφορά της λάσπης του ποταμού, είναι μόνο 15 στρέμματα. Στη Μακεδονία κυμαίνεται μεταξύ 40 και 60 στρέμματα. Στην Ήπειρο από 35 έως 40 στη Θεσσαλία από 60 έως 80. Κάθε ένα από αυτά τα οικοπέδα ανήκει σε μια οικογένεια αγροτών. Οι τεχνίτες - ξυλουργοί, κτίστες, κλειδαράδες, καρτέρες, πεταλωτές, από τους οποίους κάθε αποικία έχει ορισμένο αριθμό, παίρνουν μισό κλήρο ή ένα τέταρτο. Το ίδιο συμβαίνει στις αποικίες των ψαράδων, καθώς και στις πάρα πολλές χήρες που έχουν οικογένεια και στις οποίες κανείς δίνει, επιπλέον, τουλάχιστον στη Μακεδονία, τι να κάνει γάλα, μια αγελάδα ή ένα μικρό βοοειδή» (Societes de Nations (1926) σ.36-50).

Ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Ε.Α.Π. ήταν η συνεχής ροή προσφύγων η οποία ήταν αντιστρόφως ανάλογη με τα εύφορα εδάφη, τα εδάφη προς καλλιέργεια. Αυτό οδήγησε στη σύντμηση των οικοπέδων που δόθηκαν στους μικροκαλλιεργητές, ταυτόχρονα όμως είχε και την καλή του πλευρά καθώς ο μικρός όγκος των οικοπέδων οδήγησε τους μικροκαλλιεργητές στο να εντατικοποιήσουν τις ώρες όσο και την ποιότητα δουλειάς για να έχουν αρκετή παραγωγή. Άρχισαν καινοτόμες μεθόδους αγροκαλλιέργειας καθώς δυστυχώς η Επιτροπή δεν είχε περισσότερα οικονομικά μέσα για να τους ενισχύσει. Παρόλα αυτά, το συμπέρασμα του σημείου αυτού είναι ότι ο Έλληνας τις αντίξοες συνθήκες αντί να τις κάνει τροχοπέδη του, τις κάνει εφιαλτήριο για περισσότερη αποδοτικότητα.

Οι πρόσφυγες που είχαν μειωμένη ποσότητα γης λόγω της σύντμησης, φρόντισαν να βγάλουν περισσότερους οικονομικούς πόρους είτε δουλεύοντας ως εργάτες καλλιεργητές σε άλλα χωράφια, είτε νοικιάζοντας κάποια χωράφια δικά τους. Σύμφωνα με το νόμο, οι πρόσφυγες έρχονταν σε μία Γενική συνέλευση και μοίραζαν με κλήρωση στον κάθε συνοικισμό τα χωράφια που τους έδινε η Ε.Α.Π. Ένα από τα ακανθώδη ζητήματα είναι ότι λόγω έλλειψης κτηματογράφησης τα όρια δεν είναι πάντα σαφή μεταξύ του ενός αγροτεμαχίου και του άλλου. Επίσης, οι αντιπρόσωποι της γενικής συνέλευσης οι οποίοι είναι εκλεγμένοι πρόσφυγες από τον κάθε οικισμό, κοιτάζουν να πάρουν τη μερίδα του λέοντος στη μοιρασιά των χωραφιών. Αυτό δημιουργεί πάρα πολλές συγκρούσεις και τότε παρεμβαίνει ο αντιπρόσωπος της Επιτροπής και να λαμβάνει εκείνος τη διανομή. Ωστόσο, τα έγγραφα παραχώρησης των οικοπέδων στους πρόσφυγες ήταν προσωρινά καθώς οι οριστικοί τίτλοι ιδιοκτησίας θα δινόντουσαν μόλις οι πρόσφυγες εξοφλούσαν το αγροτεμάχιο που είχαν πάρει. Η Ε.Α.Π. σημειώνει “Σημειώσαμε ότι στις δυσκολίες που δημιουργεί το μοίρασμα μεταξύ προσφύγων, προστίθενται και αυτές που προκαλούνται από το μοίρασμα μεταξύ προσφύγων και ντόπιων. Ξεκινάμε δίνοντας περιθώρια για τους τελευταίους που παίρνουν έτσι τα καλύτερα χωράφια, λαμβάνοντας υπόψη το

γεγονός ότι αυτοί είναι που, από πατέρα σε γιο, έχουν εργαστεί και γονιμοποιήσει τη γη προς διανομή. Ο μέτοχος, έχοντας γίνει ιδιοκτήτης, βρίσκεται έτσι σε συνθήκες έκδηλης υπεροχής έναντι του πρόσφυγα. Είναι καλά προικισμένος. σε ζωντανά ζώα, σε νεκρά ζώα, είναι ευκατάστατος, ενώ ο πρόσφυγας είναι λιγότερο καλά εξοπλισμένος με μέσα καλλιέργειας, και είναι ακριβώς σε αυτόν που πέφτουν τα λιγότερο καλά οικόπεδα και η γη για να καθαρίσει αυτό που είναι δεν είναι πάντα εύκολο, ειδικά στην αρχή της ίδρυσης. Το μερίδιο των γηγενών δεν είναι μόνο το καλύτερο. Συχνά είναι πιο σημαντικό.

Η καταβολή της γης, όπως βλέπουμε, γίνεται υπέρ των ιθαγενών αγροτών, αλλά δεν είναι μόνιμη. Υπάρχει μία επιτροπή που αποφαινεται για αυτήν που αποτελείται από έναν δικαστή και δύο γεωπόνους. Βέβαια όσες προσπάθειες κι αν γίνονται, οι αντιθέσεις κι εντάσεις μεταξύ των ντόπιων και των προσφύγων είναι πάντα αισθητές. Οι εντάσεις αυτές είναι σίγουρα μειωμένες όταν δεν υπάρχει ανάγκη απαλλοτρίωσης των εδαφών (Societes de Nations (1926) σ.51-61).

Ο πιο συνηθισμένος τύπος κατοικίας των προσφύγων είναι μία δίχωρη κατοικία συνήθως είναι δύο δωμάτια αλλά μπορεί να είναι και ένα δωμάτιο και στάβλο. Όταν υπάρχουν δύο δωμάτια στο ένα δωμάτιο με οικογένεια και στο άλλο τα ζώα ο πιο συνηθής τύπος στέγασης είναι από ασβεστοκονίαμα ενώ άλλα σπίτια είναι από μπετόν ή από πλίθινο τούβλο. Επίσης, ανάλογα με το επάγγελμα των ιδιοκτητών υπάρχει άλλος τύπος μοριοσανίδας. Για παράδειγμα, άλλος τύπος έχει εφαρμοστεί στα σπίτια αυτών που καλλιεργούν μεταξοσκώληκα, άλλος σε καπνοπαραγωγούς, άλλος σε ψαράδες κ.τλ. Το δάπεδο των σπιτιών αρχικά αποτελούνταν από χώμα και μετά εφαρμόστηκε από τους πρόσφυγες. Η στέγη συνήθως ήταν από πλακάκια, ενώ οι εταιρείες αντιμετώπιζαν πολύ μεγάλο πρόβλημα ειδικά σε περιοχές όπου υπήρχε έλλειψη εργατικού δυναμικού και πρώτων υλών. Εδώ φυσικά αξίζει να σημειώσουμε ότι στην κατασκευή των σπιτιών συμμετείχαν ενεργά οι πρόσφυγες, γι' αυτό διαβάζουμε και σε πολλές πηγές ότι "οι πρόσφυγες έχτισαν αυτά τα σπίτια με τα χέρια τους".

Όταν δεν αναλάμβανε η συγκεκριμένη εταιρεία στέγασης την αποπεράτωση δημιουργίας των σπιτιών με τη συμμετοχή των προσφύγων, τότε παρείχε απλώς σε αυτούς τις πρώτες ύλες όπως πλακάκια, ξύλα, ασβέστη και όλα τα αναγκαία. Επίσης, τους παρείχε χρήματα για να πληρώσουν τους ειδικούς τεχνίτες που συμμετείχαν στις εργασίες.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίστηκε στην κατασκευή των κατοικιών ήταν όταν οι κατοικίες αυτές έπρεπε να γίνουν σε απομονωμένες περιοχές, οπότε χωρίς το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό, έπρεπε μόνοι τους να κουβαλούν για ώρες πάνω σε μουλάρια τις πρώτες ύλες σε δρόμους που δεν ήτανε προσβάσιμοι μέχρι πρότινος.

Εκτός από τη μετακίνηση που ήταν πρόβλημα για τους συνοικισμούς που δημιουργήθηκαν εκ νέου, ένα άλλο θέμα ήταν η έλλειψη νερού. Μόνο στη Μακεδονία χρειάστηκε να διανοίξουν 375 πηγάδια. Αλλά ακόμα και όταν υπήρχε νερό, οι διάφορες πηγές από τις οποίες αντλούνταν αυτό το νερό ήταν πολύ κακής ποιότητας. Τα περισσότερα πηγάδια διανύθηκαν εκεί που ο υδροφόρος ορίζοντας

ευνοούσε και ήταν πέτρινα, καλυμμένα με πλάκα από σκληρό δέρμα, ενώ είχαν αντλίες για να αντλούν το νερό τους. Η μέθοδος παροχής νερού που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτή κατά την οποία το νερό έφτανε στα χωριά μέσω σιδερένιων σωλήνων. Περιττό είναι εδώ για άλλη μια φορά να αναφέρουμε ότι και εδώ συμμετείχαν ενεργά με τις εργασίες τους οι Μικρασιάτες (Societés de Nations (1926) σ.61-91). Το νερό που παρέχεται από την Επιτροπή μέσω των εργασιών είναι καλύτερης ποιότητας και σιγά σιγά στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της Μακεδονίας και στη Δυτική Θράκη αυξάνεται η ποσότητα διαθέσιμου πόσιμου νερού, τόσο για τις οικογένειες που κατοικούν, όσο και για τις αγροτικές εργασίες. Στην προαναφερθείσα περιοχή, υπήρξαν πολλά θέματα καθώς στα χωριά που ήταν πολύ υψηλά πεδιομετρικά δε μπορούσε να παρασχεθεί εύκολα νερό, δεν υπήρχαν φυσικές αναβλύσεις. Για τον λόγο αυτό, τοποθετήθηκαν χειροκίνητες αντλίες, έγιναν βαθιές γεωτρήσεις και μελέτες από ειδικούς. Για την πραγματοποίηση όλων των ανωτέρω όμως χρειάστηκαν κι άλλες πιστώσεις.

Επιπροσθέτως, ένα κεντρομόλο πρόβλημα αποτελούσαν κι οι ασθένειες, οι οποίες αποδεκάτισαν, όπως σημειώνεται, το 1/5 του πληθυσμού. Η ελονοσία κι ο τύφος κάλπαζαν θερίζοντας. Δυστυχώς, η υγειονομική βοήθεια που παρασχέθηκε τόσο από το κράτος όσο κι από άλλες οργανώσεις όπως ο Ερυθρός Σταυρός ή το Near Fast East επικεντρώθηκε κυρίως στις πόλεις και τα λιμάνια και δε μπορούσε ν' ακολουθήσει την πορεία προς το εσωτερικό της χώρας σε όλους τους προσφυγικούς οικισμούς. Η οργάνωση του δικτύου υγειονομικής περίθαλψης περιγράφεται αναλυτικά στο πόνημά μας: “Επικεντρώσαμε τις προσπάθειές μας μόνο στη Μακεδονία αλλά και σε μέρος του δικτύου των αγροτικών μας οικισμών. Περιοριστήκαμε στα πιο δύσκολα χωριά, στα πιο απομακρυσμένα και στα λιγότερο εξοπλισμένα με μέσα επικοινωνίας, με πληθυσμό σχεδόν 200.000 προσφύγων. Τα χωριά χωρίστηκαν σε 59 τομείς στο σύνολό τους, ο καθένας αποτελούμενος από δύο, τρεις οικισμούς ή και περισσότερους, με συνολικά 700 έως 800 πρόσφυγες ανά τομέα. Κάθε τομέας έχει, στην πιο κεντρική αποικία, ένα ιατρείο με γιατρό και φαρμακοποιό και επαρκώς εφοδιασμένο με φάρμακα. Ο γιατρός δέχεται εκεί σε καθορισμένες ημέρες και κάνει, επίσης, τις σταθερές ημέρες, τους γύρους του σε 99 πόλεις. Τα έξοδα εγκατάστασης και οι μισθοί του προσωπικού χρεώνονται σε κάθε πρόσφυγα ισόποσα. Με καταβολή μέτριας ετήσιας εισφοράς (175 δραχμές), κάθε οικογένεια έχει δικαίωμα σε ιατρική βοήθεια. Τα φάρμακα και η κίνηνη παρέχονται με κόστος, εκτός από τις οικογένειες με άπορα πρόσωπα στα οποία γίνεται η διανομή ελεύθερα. Το προσωπικό επιλέχθηκε εν μέρει από πρόσφυγες γιατρούς. Μυημένοι από τη σημασία της αποστολής τους, διατηρώντας επαφή με τους δασκάλους του χωριού, οι γιατροί δεν περιορίζονται στην προληπτική ή θεραπευτική αγωγή, κάποιιοι από αυτούς είναι και παιδαγωγοί, διαπραγματευτές της ηθικής υγιεινής. Το έχουμε δει στην πράξη 100 που έχουν τα πράγματα του αποστόλου. Τέλος, η γενική διεύθυνση της υπηρεσίας ανατίθεται σε έναν άνθρωπο που συνδυάζει την υψηλή επαγγελματική συνείδηση με την ακούραστη δραστηριότητα. Αυτή η οργάνωση, που οι πόροι της Επιτροπής δεν επέτρεψαν να επεκταθεί πέρα από τα όρια της Μακεδονίας, δημιουργήθηκε την 1^η Ιουλίου 1925” (Societés de Nations (1926) σ.92-100).

Στο πρώτο τρίμηνο του '26, δηλαδή τους μήνες Ιανουαρίου – Φεβρουαρίου – Μαρτίου, οι θάνατοι από ελονοσία και φυματίωση ήταν συντριπτικοί. Αξίζει να

σημειωθεί ότι το ποσοστό αυτό μειώθηκε σταδιακά και μάλιστα οι θάνατοι έγιναν αντιστρόφως ανάλογοι των γεννήσεων δηλαδή υπήρξε έξαρση των γεννήσεων όταν άρχισαν να γίνονται ιατρεία σε πάρα πολλούς συνοικισμούς, ειδικά στη Μακεδονία όπου υπήρχε πρόβλημα διότι δεν υπήρχαν σανατόρια για τους νοσούντες από φυματίωση. Έτσι, νοσηλεύονταν στο σπίτι με κίνδυνο να μολυνθούν και οι υπόλοιποι συγγενείς τους. Άρχισαν λοιπόν να γίνονται ιατρεία τοπικά, να υπάρχουν φάρμακα και καλύτερες συνθήκες υγιεινής με πόσιμο νερό, αλλά και οι γιατροί να διανείμουν φυλλάδια με το πως να προστατεύονται οι άνθρωποι μέσω καθημερινής υγιεινής. Σε όλα αυτά προστίθεται το ότι και ο οργανισμός των προσφύγων συνήθιζε σιγά σιγά τη ζωή στον οικισμό. Έτσι λοιπόν, παρόλο που δεν υπάρχουν δεδομένα ώστε να συγκριθεί το πριν με το μετά της ύπαρξης των τοπικών ιατρείων, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα η ύπαρξή τους στην εξυγίανση του προσφυγικού πληθυσμού στους οικισμούς. Μην ξεχάσουμε να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο την υποχρεωτικότητα των μέτρων κατά της ελονοσίας η οποία προχωρούσε χέρι-χέρι με την ταχύτατη αποστράγγιση ελών. Τα αυστηρότατα μέτρα συνέβαλαν επίσης στη μείωση της διάδοσης της ασθένειας.

Επιπροσθέτως, ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα ήταν η έλλειψη κτηματολογίου το οποίο θα έπρεπε επειγόντως να καταρτιστεί όσο αυξανόταν οικισμοί και οι γενιές των προσφύγων προχωρούσαν, τόσο για να καθοριστούν τα όρια του κάθε προσφυγικού οικισμού, όσο και εντός του οικισμού να καθοριστούν τα όρια των κτημάτων του κάθε πρόσφυγα. Αυτό λοιπόν καταρτίστηκε, διαβάζουμε, σε τέσσερα στάδια: Το πρώτο στάδιο περιλάμβανε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, ένα τριγωνικό προκαταρκτικό σχεδιασμό με το να βρεθούν κάποια σταθερά σημεία του οικισμού που να είναι πάντα σημεία αναφοράς όπως εξέχοντα σημεία του εδάφους, καμpanαριά, Εκκλησίες κ.α. Το δεύτερο στάδιο, περιλάμβανε τα ακριβή όρια καθορισμού του κλήρου του κάθε πρόσφυγα, το οποίο γινόταν είτε με τη μέθοδο λάνσερ, είτε με αεροφωτογραφίες. Βέβαια, εκεί υπήρχαν πάρα πολλές τεχνικές δυσκολίες, ωστόσο η ταχύτητα στη μέθοδο της αεροφωτογραφίας ήταν κάτι που συνέφερε να χρησιμοποιηθεί. Μην ξεχνάμε βέβαια ότι πρόκειται για μία πολύ μεγάλη εργασία ούτε λίγο ούτε πολύ τα κτήματα των οποίων τα όρια έπρεπε να καταγραφούν και να περαστούν στο κτηματολόγιο ήταν πάνω-κάτω 7 εκατομμύρια στρέμματα. Το τρίτο στάδιο περιλαμβάνει τα ακριβή όρια του κάθε αγροτεμαχίου. Πρέπει εδώ να ληφθεί υπόψιν ότι προσμετρώνται και η πολιτισμική αξία του κάθε αγροτεμαχίου και η συνολικότερη αξία ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο δίκαια μοιρασμένοι όλοι. Το τέταρτο στάδιο είναι φυσικά η μεταφορά στο χάρτη των τελικών και οριστικών ορίων του κάθε κτήματος ώστε να είναι ενήμεροι και οι ιδιοκτήτες τους. Φυσικά χρειαζόταν πάρα πολύ προσωπικό για όλες αυτές τις εργασίες για αυτό η Επιτροπή απευθύνθηκε στην κυβέρνηση η οποία έθεσε υπό τις υπηρεσίες της την τοπογραφική υπηρεσία του Γενικού Επιτελείου στρατού, το Υπουργείο Γεωργίας και το Υπουργείο Συγκοινωνιών. Ωστόσο, μόνο η υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας κατάφερε να οργανωθεί και να παράσχει τις απαραίτητες εργασίες οι οποίες ξεκίνησαν το 1924. Περιττό είναι εδώ να αναφέρουμε για άλλη μία φορά τα δυσχερή οικονομικά καθώς χρειαζόταν πολύ μεγαλύτερο προσωπικό για την αποπεράτωση της εργασίας. Στα πρακτικά αναφέρεται "Μετά από αυτή την εργασία, το έδαφος χωρίζεται σε κανονικά τετράγωνα των 20 ή σε στρέμματα που απεικονίζονται στον χάρτη στην κλίμακα 1/5000 και τα ίδια χωρίζονται σε κανονικές

ζώνες των 4 ή 2 στρεμμάτων. Τα τετράγωνα αριθμούνται και ταξινομούνται σε κατηγορίες ανάλογα με την αξία της γης με τη βοήθεια γεωπόνου. Στον ίδιο χάρτη σημειώνονται σπίτια, δρόμοι και γη ακατάλληλα για καλλιέργεια. Τα οικοπέδα που λαμβάνονται με αυτόν τον τρόπο υποδιαιρούνται έτσι ώστε κάθε οικογένεια ή ομάδα οικογενειών στο χωριό να αποκτήσει έναν αριθμό οικοπέδων των 4 ή 2 στρέμματα” (Societés de Nations (1926) σ.101-110).

Όλο αυτό το σύστημα βέβαια υπήρξε προσοδοφόρο και επαρκές όσο αναφερόμαστε σε πεδιάδες, όταν όμως η Επιτροπή είχε να αντιμετωπίσει πολύπλοκα μορφικά εδάφη με πολλές τοπογραφικές δυσκολίες, τότε η μόνη λύση ήταν οι τοπογραφικές εργασίες να γίνουν με αεροπλάνο όταν εξασφαλιστούν τα απαραίτητα οικονομικά κονδύλια, για αυτό και έγινε μία δοκιμή. Αλλά φυσικά χρειαζόταν πολύς χρόνος για να ολοκληρωθεί όλη η κτηματογράφηση σε όλες τις περιοχές.

Η Εθνική τράπεζα για άλλη μία φορά στην αποπεράτωση των οικισμών έπαιξε σημαντικό ρόλο καθώς εγγυήθηκε και χορήγησε στους πρόσφυγες δάνεια. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι μικρές ιδιοκτησίες συν τα πρώτα μικρά οικονομικά κεφάλαια των προσφύγων αποτέλεσαν ένα εύφορο έδαφος για να δημιουργηθούν οι πρώτοι αγροτικοί συνοικισμοί. Στη Μακεδονία, όλα τα δάνεια που χορηγήθηκαν το 1925 χορηγήθηκαν από την Αγροτική Τράπεζα μέσω των Συνεταιρισμών των προσφύγων. Η Γενική Διεύθυνση της Επιτροπής στη Μακεδονία τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1925 ίδρυσε σχολεία Συνεταιρισμών όπου η φοίτηση διαρκεί σε 40 μέρες και το παρακολούθησαν 90 αγρότες κι 60 δάσκαλοι. Τα μαθήματα περιλάμβαναν μαθήματα λογιστικής, αγροτικού υπολογισμού και άλλα.

Όσον αφορά στο ανθρώπινο και το κοινωνικό κομμάτι, μπορούμε να πούμε ότι είναι αξιοσημείωτη η αλληλεγγύη που αναπτύχθηκε ανάμεσα σε ετερόκλητους ανθρώπους και πληθυσμούς λες και η κοινή ατυχία ήταν ένα συγκολλητικό σταθερό στοιχείο μεταξύ τους. Μάλιστα, η Επιτροπή το σημειώνει εδώ ως ένα αξιοπρόσεκτο γεγονός στο βιβλίο της καθώς λέει ότι γνώριζε τους Έλληνες για έναν πιο ατομικιστικό λαό.

Παρόλο βέβαια το αίσθημα της αλληλεγγύης, τα απαραίτητα κονδύλια δεν μπόρεσαν να συγκεντρωθούν ούτε το 1925 δυστυχώς. Αξίζει σε αυτό το σημείο να παραθέσουμε το φόρο τιμής που απέδωσε μέσω του σημειώματος του ο διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος “Η λεπτομερής έρευνα που διεξήχθη από τα υποκαταστήματα της Τράπεζας οδήγησε στα ακόλουθα συμπεράσματα: (α) Από την αρχή οι πρόσφυγες παρουσίασαν εξαιρετική δραστηριότητα. Έχοντας μόνο περιορισμένα μέσα, αφοσιώθηκαν στη γεωργία με πείσμα άξιο κάθε επαίνου. Καθάρισαν ακαλλιεργήτες εκτάσεις, έκαναν γόνιμες πετρώδεις και άγονες εκτάσεις. Η έκταση της καλλιεργήσιμης γης τριπλασιάστηκε στην Ελλάδα τα τελευταία τέσσερα χρόνια. (β) Έχουν εισαγάγει στη χώρα νέες μεθόδους καλλιέργειας τις οποίες έχουν διδάξει στους γηγενείς πληθυσμούς, βοηθώντας έτσι στην αύξηση της απόδοσης και στη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων της γης και άλλων. Η σηροτροφία, η αμπελοργία, η καλλιέργεια καπνού και βαμβακιού έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα. Η παραγωγή έχει πενταπλασιαστεί χάρη στους πρόσφυγες της υπαίθρου. (γ) Οι ντόπιοι έμποροι τους χορηγούν πίστωση κατά τους μη παραγωγικούς μήνες του έτους. Με

βάση αυτά τα συμπεράσματα, η Εθνική Τράπεζα έχει χορηγήσει, μέσω των υποκαταστημάτων της, πολυάριθμες βραχυπρόθεσμες και μεσοπρόθεσμες πιστώσεις σε πρόσφυγες που μπορούν έτσι να καλλιεργήσουν νέα χωράφια (Sociétés de Nations (1926) σ.111-121).

Ο υπερπληθυσμός των αποικιών για τους Μικρασιάτες έφερε και αλλαγή των κοινωνικών διαστρωμάτωσης νέων ενώ γενικά λέγεται ότι είναι πολύ δύσκολο ένας αστός να γίνει αγρότης και είναι πολύ πιο εύκολο ένας άνθρωπος αγροτικής καταγωγής να γίνει αστός, εδώ παρατηρείται ότι το ποσοστό των αστικών πληθυσμών που εγκαταστάθηκαν σε αγροτικούς οικισμούς και δεν κατάφεραν να επιβιώσουν δεν ξεπερνά το 5%. Οι πρόσφυγες ακόμα και αν αυτοί δεν ήξεραν από γεωργικές εργασίες, προσπάθησαν με κάθε μέσο να επιβιώσουν και να ριζώσουν στους αγροτικούς οικισμούς. Για άλλη μία φορά ο αγώνας επιβίωσης είναι εμφανής. Επίσης, πολλοί πρόσφυγες καταφεύγουν στα αστικά κέντρα για να ζητήσουν δουλειά ως εργάτες και κυρίως σαν εποχιακοί εργάτες. Σε πολύ μεγάλο βαθμό όμως, η προσαρμογή σε αγροτικές οικίες όσων δεν έχουν ασχοληθεί με αυτές τις δουλειές και δεν είχανε μία τέτοια ζωή, εξαρτάται από τα κίνητρα που δίνουν οι ηγέτες των οικισμών. Μάλιστα, δεν λείπουν οι φορές που Επιτροπή παρατηρεί ότι ένας αστός ο οποίος είναι αποφασισμένος να εγκατασταθεί στην ύπαιθρο στο τέλος καταλήγει να είναι πιο αποδοτικός από ένα πραγματικά γεννημένο αγρότη γιατί χρησιμοποιεί ορθολογικές μεθόδους καλλιέργειας και χρησιμοποιεί όλες τις γνώσεις τις οποίες είχε στο να ανακαλύψει πράγματα, να εμβαθύνει στην αγροτική καλλιέργεια και να εξελιχθεί. Είναι από τους πρώτους που χρησιμοποιούν χημικά λιπάσματα, καινούργιες μεθόδους και θέλουν συνέχεια να εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους.

Φυσικά και σ' αυτή την πορεία της αγροτικής εγκατάστασης δεν έλειπαν και τα εμπόδια. Από τη μία πλευρά τα εμπόδια μπορεί να υπήρχαν λόγω της κακοκαιρίας και της ανωμαλότητας του εδάφους που δεν επέτρεπε πολύ συχνά να υπάρχει μία εύφορη σοδειά, από την άλλη, ήταν πολύ σημαντικός και ο ψυχολογικός παράγοντας. Πάρα πολλοί Μικρασιάτες ζούσαν με την ελπίδα της επιστροφής τους και αυτό ήταν που τους έκανε να έχουν μία άοκνη ζωή αντί να αφιερωθούν στο μόχθο της εργασίας τους. Δε δέχονταν εύκολα ότι η πρότερη πατρίδα τους ήταν για αυτούς παρά μόνο ένα όνειρο, ακόμα και αυτοί όμως σιγά-σιγά προσαρμόστηκαν.

Ο αγροτικός αποικισμός συνέβαλε επίσης στη δημιουργία νέων αστικών κέντρων, στη δημιουργία σιδηροδρόμων και γραμμών προκειμένου να επικοινωνούν οι υπαίθριοι οικισμοί με τα κέντρα. Ένα άλλο πολύ σημαντικό είναι ότι πια με την τακτική καλλιέργεια είχε σχεδόν εξαλειφθεί και η ελονοσία. Το έργο αυτό του αγροτικού αποικισμού έγινε κατά κύριο λόγο σε τρεις περιοχές: Στη Μακεδονία, στη Θράκη και μετά στην Κρήτη. Αυτές οι περιοχές δέχτηκαν τη συντριπτική πλειοψηφία των εποίκων. Μάλιστα στη Θράκη υπήρχαν μεγάλες δυσκολίες καθώς μετά την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης 20.000 οικογένειες αναζήτησαν καταφύγιο στη Δυτική Θράκη που ακόμα ανήκε στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση λοιπόν για να τους παρέχει στέγη και τροφή αναγκάστηκε να επιτάξει κατά το ήμισυ την περιουσία των ιθαγενών που ήταν Τούρκοι- Έλληνες υπήκοοι οι οποίοι είχαν παραμείνει εκεί. Όμως, μετά την υπογραφή της συνθήκης των Μουδανιών υποχρεώθηκε να αποζημιώσει τους Τούρκους για την περιουσία τους και το πράγμα έγινε ακόμα πιο δύσκολο

(Sociétés de Nations (1926) σ. 122-130). Πώς μπόρεσε η κυβέρνηση να βρει αυτή τη γη να βολέψει τις πάρα πολλές οικογένειες στην Δυτική Θράκη; Από τρεις παράγοντες: Πρώτον, από Βούλγαρους που εγκατέλειψαν τη γη επειδή έπρεπε να εγκαταλείψουν τη χώρα σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης του Νινεϊ, δεύτερον από πλεονάζοντα βοσκοτόπια που παραχωρήθηκαν ως κρατική γη στο κράτος και τρίτον, εξασκώντας το δικαίωμα της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Στην περίπτωση των Τούρκων ιδιοκτητών η κυβέρνηση δε θέλησε να προχωρήσει αναγκαστική απαλλοτρίωση, αλλά ήρθε κατευθείαν σε συνεννόηση μαζί τους για να αγοράσει τη γη. Μέχρι τη στιγμή που γράφτηκε το πόνημα που εξετάζουμε, η κυβέρνηση από τα 230.000 στρέμματα είχε εξαργυρώσει τα 118.000.

Η Μακεδονία, ιδίως μετά την εκκένωσή της από μουσουλμανικούς πληθυσμούς, προσφερόταν για την εγκατάσταση προσφύγων με όλες αυτές τις περιοχές που είχαν μείνει ακατοίκητες. Στα μεν ορεινά σημεία, υπήρχε μια κατάσταση χωριών που ήταν «κρανίου τόπος» λόγω των πολύχρονων πολέμων και των φυλετικών επιδρομών, ενώ στα παραμεθόρια χωριά και στη Θράκη, εγκαταστάθηκαν κτηνοτροφικοί πληθυσμοί αγροτών, προερχόμενοι κυρίως από τον Πόντο στους οποίους δόθηκαν βοσκότοποι και το απαραίτητο ζωικό κεφάλαιο για ν' αρχίσουν να καλλιεργούν.

Ειδικής μνείας σχετικά με το ζήτημα της εκκαθάρισης εδαφών χρήζει σ' αυτό το σημείο η αναφορά στην «Τράπεζα Προσφύγων» η οποία δημιουργήθηκε, όπως γράφεται με σκοπό «να αποζημιώσει τους κατοίκους των πόλεων για την απώλεια των κτιρίων τους στην Τουρκία, μέσω ενός ταμείου που θα αποτελούνται από την πώληση τέτοιας ακίνητης περιουσίας που άφησε η ανταλλαγή και η οποία δεν είχε εκχωρηθεί στην Επιτροπή: αστικά κτήρια, δάση, αλιεία· αλλά περιλαμβάνει επίσης λιβάδια και βοσκοτόπια, μέρος των οποίων είναι τουλάχιστον απαραίτητο για τους εγκατεστημένους πρόσφυγες, είτε είναι κτηνοτρόφοι είτε αγρότες. Η διαφορά αφορούσε ειδικότερα τον κοινό βοσκότοπο που ήταν απαραίτητος για το τελευταίο». Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα που έφερε η εγκατάσταση των προσφύγων σε διάφορες, κυρίως πεδινές, περιοχές ήταν η τεράστια αγροτική πρόοδος. Οι Συνεταιρισμοί που έφτιαξαν οι πρόσφυγες και η άοκνη δουλειά τους για να στήσουν ξανά το σπιτικό τους σε αγροτικές περιοχές, τους οδήγησε να ζητήσουν και να πάρουν από το κράτος καινούργια αγροτικά εργαλεία όπως το ηλεκτροκίνητο αλέτρι, οι θεριζοαλωνιστικές μηχανές, οι αλωνιστικές μηχανές, το σιδερένιο άροτρο κ.α. Επίσης, η Επιτροπή διέθεσε στην υπηρεσία των συνοικισμών έμπειρο προσωπικό γεωπόνων που έφτιαξε ένα «μοντέλο οικοπέδων» για κάθε οικισμό και έδειξε στους Μικρασιάτες μας πως να χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους την αύξηση του βάθους του οργώματος, τη διαλογή των σπόρων, την πρακτική της ορθολογικής αμειψισποράς, την προσαρμογή σε καθιερωμένες καλλιέργειες ή τη βελτίωση της μετεμφύτευσης καπνού και τέλος την προσοχή που πρέπει να δοθεί στις φυτείες θάμνων, φρούτων ή δασών.

Φυσικά, όλη αυτή η πολιτισμική εξέλιξη στο αγροτικό κομμάτι είχε και τα πολύ δύσκολα και σκοτεινά σημεία της. Η έλλειψη έλξης και τροχαιοφόρων μηχανημάτων δημιούργησε τεράστια εμπόδια στο να μεταφερθούν όλα τα μηχανήματα που ήταν απαραίτητα σε ορεινά χωριά ή απομακρυσμένες περιοχές. Στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης για παράδειγμα, κατασκευάστηκαν κι άλλοι αποθηκευτικοί χώροι οι

οποίοι ήταν απαραίτητοι για να αποθηκευτούν προσωρινά τα μηχανήματα που ερχόντουσαν πριν διαμοιραστούν σε οικισμούς στο εσωτερικό. Όταν σε αυτές τις δυσκολίες έρχονται να προστεθούν κι άλλες, κυρίως οικονομικές, αντιλαμβανόμαστε ότι ίσως σ' έναν βαθμό η πικρία κάποιων προσφύγων στους συνοικισμούς των οποίων δεν πρόλαβαν ή δε μπόρεσαν να φτάσουν τα σύγχρονα τεχνικά μέσα είναι αιτιολογημένη, παρόλο που η Επιτροπή όπως σημειώνεται, υπερέβη εαυτόν.

Τέλος, οι καιρικές συνθήκες είναι ο απρόβλεπτος παράγων. Στην Ελλάδα που έχει ένα εύφορο κλίμα γενικά, οι σοδειές ευνοούνται κυρίως από τις βροχές των μηνών Μαρτίου, Απριλίου και Μαΐου. Εάν όμως οι βροχοπτώσεις είναι επαυξημένες και οδηγήσουν σε υπερχειλισμα ποταμών και καταστροφικές πλημμύρες, όπως έγινε τη χρονιά που πλημμύρισαν ο Αλιάκμονας, ο Άθως κι ο Στρυμόνας ταυτόχρονα, τότε αυτό μπορεί ν' αποβεί καταστροφικό. Το μόνο που μένει ως όπλο αυτών των πληθυσμών είναι και πάλι η εργατικότητα τους κι η ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο (Societés de Nations (1926) σ. 131-140).

Επιστρέφοντας και πάλι στο ζήτημα της αγροτικής ανάπτυξης που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες, στην πρόοδο της αγροτικής τεχνολογίας και στην οριστική λύση των απαλλοτριώσεων, ενός χρόνιου και δισεπίλυτου ζητήματος, έρχεται να προστεθεί και η ποιοτική πρόοδος της αγροτικής οικονομίας και αγροκαλλιέργειας. Αναλυτικότερα, οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους και εφάρμοσαν τις πολύτιμες γεωργικές τους γνώσεις και τεχνικές αντικαθιστώντας τη μονοκαλλιέργεια που υπήρχε μέχρι τότε στην Ελλάδα με την πολυκαλλιέργεια και την εκτατική καλλιέργεια με την εντατική. Επιπροσθέτως, άρχισε η καλλιέργεια των σιτηρών, του καπνού, της σουλτανίνας, του βάμβακος και άλλων ειδών. Οι στατιστικές μιλάνε από μόνες τους: «Έτσι το 1925 και σε σύγκριση με την προηγούμενη χρονιά, η καλλιέργεια του σιταριού στη Θράκη αυξήθηκε κατά 30%, στη Μακεδονία κατά 70%, εκείνη του καλαμποκιού κατά 45%. Η παραγωγή κτηνοτροφικών φυτών, άγνωστων μέχρι τότε στη Μακεδονία, αυξήθηκε ραγδαία, αυτή του βίκου για παράδειγμα κατά 193% (σε σύγκριση με το έτος 1924) και του τριφυλλιού κατά 134%. Αυτή τη στιγμή στη Μακεδονία η καλλιέργεια κτηνοτροφικών φυτών και ριζικών καλλιεργειών είναι η κύρια βάση».

Να διευκρινίσουμε εδώ ότι η καλλιέργεια που δεσπόζει σε κάθε περιοχή της Ελλάδας είναι διαφορετική, ανάλογα με τις γνώσεις και την εξειδίκευση που έχει ο αντίστοιχος πληθυσμός που την εποίκισε. Στη Μακεδονία επί παραδείγματι, δεσπόζουν η καλλιέργεια του βάμβακος και της κάνναβης. Στις περιοχές γύρω από τη Θεσσαλονίκη, την Εύβοια και την Ξάνθη, δεσπόζει η αμπελοκαλλιέργεια καθώς σ' αυτά τα μέρη εγκαθίστατο οι αμπελουργοί από την περιοχή των Βουρλών της Μ. Ασίας. Η Επιτροπή εδώ παρείχε σημαντική βοήθεια με εισαγόμενα αμπέλια σε θερμοκήπια από τη Γαλλία, παροχή πιστώσεων σε αμπελουργούς αλλά και τεχνικών μηχανημάτων όπως τρακτέρ για την εκκαθάριση της γης. Όσον αφορά στην καλλιέργεια της σουλτανίνας στην οποία δεν είχε δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, μετά την άφιξη προσφύγων στην Κρήτη (συγκεκριμένα στο Ηράκλειο και στη Σητεία) οι οποίοι ειδικεύονταν σ' αυτήν σημείωσε τέτοια άνοδο ώστε μπορούσε πλέον να ανταγωνιστεί τη σουλτανίνα της Τουρκίας. Μάλιστα, οι ίδιοι οι Μικρασιάτες δημιούργησαν το εργοστάσιο όπου κόβονταν τα ξύλα για να κατασκευαστούν να κιβώτια στα οποία θα εμπεριέχονταν η εξαγωγήσιμη σουλτανίνα. Από την άλλη, η

καλλιέργεια μεταξοσκώληκα παρουσίασε μια μικρή άνοδο, η οποία όμως με τη νόσο του μεταξοσκώληκα που παρουσιάστηκε ανακόπηκε κι επανήλθε όταν μέσω του μικροσκοπίου που χρησιμοποιούσε το Ινστιτούτο Παστέρ μπορούσαν να διακρίνουν τους υγιείς σπόρους. Φυσικά, οι σπόροι ήταν εισαγόμενοι απ' το εξωτερικό. Η καλλιέργεια της σηροτροφίας, παρόλο που είχε έντονες τάσεις ανάπτυξης στη Μακεδονία, τη Θράκη, τη Θεσσαλονίκη, το Άργος και την Εύβοια, δεν παρακινήθηκε από την Επιτροπή (Societés de Nations (1926) σ. 141-150).

Στις σημειώσεις της Επιτροπής για τις γεωργικές δυνατότητες της Ελλάδας υπάρχουν τα εξής συμπεράσματα: Η χώρα μας δε μπορεί σίγουρα ν' ανταγωνιστεί τις αγορές του εξωτερικού στην παροχή μεταξιού, μπορεί όμως ν' αποτελέσει μια υπολογίσιμη δύναμη στον τομέα της εξαγωγής καπνού. Ειδικά για τα εδάφη της Μακεδονίας, ο καπνός αποτελεί το "μάννα". Κι εδώ οι στατιστικές μιλούν από μόνες τους "Η συνολική παραγωγή της Ελλάδας αυξήθηκε από 23.500.000 κιλά το 1922, έτος άφιξης των προσφύγων, σε 66 εκατομμύρια το 1925. Οι πρόσφυγες παρέχουν περίπου το ένα τρίτο αυτής της παραγωγής. Τέλος, το 1925, η εξαγωγή 42.200.000 κιλών έφερε στη χώρα (με ισοτιμία 45 δραχμών κατά μέσο όρο) 1.899.000.000 δραχμές ή (με μέσο όρο 300 δραχμών η λίρα στερλίνα, το 1925) 6.330,00 λίρες στερλίνας. Ο καπνός Μακεδονίας και Θράκης έχει κερδίσει μια ξεχωριστή θέση στις αγορές του εξωτερικού".

Εμμένοντας λίγο περισσότερο στο ζήτημα του καπνού, παρατηρούμε ότι ενώ αρχικά παρουσίαζε μεγάλη άνοδο, από ένα χρονικό σημείο και μετά, ξεκίνησε πτώση. Όλοι στην Ελλάδα ήθελαν να καλλιεργήσουν καπνό, ακόμα και σε εδάφη που δεν προσφέρονταν, έτσι με την υπερπροσφορά έπεσε η τιμή του κόστους. Στις αγορές του εξωτερικού εμφανίζονται δύο νέοι αντίπαλοι στην προμήθεια καπνού, ο Βουλγαρικός καπνός κι ο Τουρκικός. Εν τω μεταξύ, το κράτος κατά νόμο υπ. 2896, του 1922, υποστήριξε την εργατική τάξη απαγορεύοντας την εξαγωγή αχειροποίητου καπνού. Αλλά αργότερα διαπίστωσε ότι το κόστος διεκπεραίωσης αύξησε την τιμή των αγαθών και τα έκανε να μην πουλήσουν στο εξωτερικό. Μπροστά σε αυτήν την κατάσταση, όχι μόνο ανακλήθηκε ο εν λόγω νόμος και χορηγήθηκαν αποζημιώσεις στους εργάτες που επρόκειτο να υποφέρουν από τη νέα κατάσταση των πραγμάτων, αλλά καταργήθηκαν οι δασμοί στα εμπορεύματα κατά την αναχώρησή τους. Από την άλλη, οι τόσο περιζήτητοι στο παρελθόν Μακεδονικά καπνά καλής ποιότητας, δεν πωλούνται πλέον με κέρδος. Είναι αλήθεια ότι τα έξοδα καλλιέργειας και χειρισμού που απαιτούν τα καθιστούν ακριβά προϊόντα. Σ' αυτό το σημείο, η σύγκρουση μεταξύ εργατών κι επιχειρηματιών ήταν έντονη. Οι επιχειρηματίες υποστήριζαν τη μείωση των τιμών, από την άλλη οι εργάτες υποστήριζαν ότι όσο και να μειωθούν οι τιμές είναι ανώφελο αφού στη συνολική αγορά του εξωτερικού θα υπάρχει πάντα φθηνότερος καπνός όπως ο Κινέζικος. Αυτό το ζήτημα, της εξαγωγής καπνού, μέχρι τη στιγμή που γραφόταν το συγκεκριμένο πόνημα, η Επιτροπή είχε αναθέσει στις τεχνικές της υπηρεσίες στη Γερμανία να το ρυθμίσουν με ορθολογικό τρόπο.

Μία από τις πιο κερδοφόρες βιομηχανικές επιχειρήσεις όμως που αναπτύχθηκε λόγω των Μικρασιατών που είχαν και παράδοση σ' αυτήν ήταν η κατασκευή χαλιού. Προ Μικρασιατών υπήρχε η ακατέργαστη κατασκευή χαλιού. Το γεωργικό ακατέργαστο αυτό χαλί που παράγονταν όμως δε μπορούσε φυσικά να ανταγωνιστεί το

Ανατολίτικο χαλί το οποίο γινόταν με βελονιές, κόμπους και ψηλό στημόνι. Η πρώτη βιομηχανία κατασκευής χαλιού ιδρύθηκε στην Ελευσίνα και στην Ύδρα το 1916 από μία οικογένεια προσφύγων από το Ικόνιο. Η μεγάλη άνοδος της βιομηχανίας αυτής έδωσε δουλειά σε πάρα πολλές γυναίκες, καθότι ο αργαλειός ήταν γυναικεία υπόθεση, όπως και ανάπτυξη σε άλλους κλάδους επαγγελματιών. Χαρακτηριστικά σημειώνεται “υπολογίζεται ότι περισσότερες από 30.000 γυναίκες και νεαρά κορίτσια πρόσφυγες απασχολήθηκαν που στη χώρα καταγωγής τους έβγαζαν τα προς το ζην από την κατασκευή χαλιών. Είναι γενικά έμπειροι εργάτες, με εύστροφα δάχτυλα και ασφαλές, και οι πιο ευκίνητοι από τους οποίους καταφέρνουν να κάνουν έως και 20.000 κόμβους ανά ημέρα. Μαζί με τους πρόσφυγες, μια ολόκληρη σειρά από ζωγράφους, βαφείς, ειδικούς και ιδιοκτήτες επιχειρήσεων αποβιβάστηκαν στην Ελλάδα, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν Έλληνες της Ανατολής”. Τα εργοστάσια της βιομηχανίας αυτής δημιουργούνται τάχιστα σε κάθε περιοχή της Ελλάδας. Στη Μακεδονία μάλιστα, η Επιτροπή με δικά της κονδύλια ενέκρινε τη δημιουργία τεσσάρων εργοστασίων ταπητουργίας, αλλά και την αγορά αργαλειών και όλων των πρώτων υλών που είναι απαραίτητες για τη δημιουργία ταπήτων (Sociétés de Nations (1926) σ. 151-160). Με τα χρόνια, ο χυμός των βοτάνων κι άλλα φυσικά συστατικά με τα οποία χρωματιζόνταν τα χαλιά αντικαταστάθηκε από ένα χημικό προϊόν, την αλιζαρίνη. Πια οι κύριες ποιότητες κατασκευής χαλιών που υπήρχαν ήταν οι εξής έξι: Ανατολία, Ούσακ, Γιόρδες, Πέργαμο, Σπάρτα, Σίβας και μια πρωτοεμφανιζόμενη, η Σελτζούκ, μια ποιότητα ειδικά κατασκευασμένη στην Ελλάδα για την αμερικανική αγορά. Παρόλο όμως που το Ελληνικό χαλί είναι ανώτερο από τα άλλα σε ποιότητα στις διεθνείς αγορές, το Τουρκικό βγαίνει μπροστά δυναμικά με αισθητά φθηνότερες τιμές καθώς οι μισθοί των εργατών στην Τουρκία είναι πολύ χαμηλότεροι απ’ ό,τι της Ελλάδας. Επιπλέον, υπάρχει πια υπερπροσφορά η οποία δεν ανταποκρίνεται στη ζήτηση. Η Ελληνική Ένωση κάνει ό,τι μπορεί για να ενθαρρύνει αυτή τη βιομηχανία με δημιουργία εργοστασίου στη Σπάρτη, απαλλαγή από φόρους κι άλλα μέτρα. Ωστόσο, η κρίση στην ταπητουργία συνεχίζει να βαθαίνει.

Ένα άλλο είδος βιομηχανίας που αναπτύχθηκε είναι των κεραμικών ειδών και εμαγιέ. Το κεραμίδι ήταν γνωστό στους Ασσύριους, μετά χρησιμοποιήθηκε από Έλληνες, Πέρσες και πολλοί Αρμένιοι μετανάστες που πέρασαν στην Τουρκία και στη συνέχεια στην Ελλάδα ίδρυσαν ένα εργοστάσιο παρασκευής κεραμικών ειδών στο Παλαιό Φάληρο. Σίγουρα οι ποιότητες έχουν φθίνει με το χρόνο, παρόλο αυτά παραμένει μία βιομηχανική προσπάθεια που πρέπει να ενθαρρυνθεί. Καθώς η παραγωγή αυξάνεται, η Κ.Τ.Ε στο πόνημά της αναφέρει πως «η επιτυχία είναι σίγουρη».

Τέλος, στη μέχρι τώρα ανάλυσή μας ασχοληθήκαμε με τον αγροτικό πληθυσμό της υπαίθρου. Ας εξετάσουμε όμως τώρα τι γίνεται με τον αστικό προσφυγικό πληθυσμό, αυτόν δηλαδή που εγκαταστάθηκε στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Εκεί η έλλειψη κτιρίων ήταν έντονο θέμα και για να στεγαστούν όλοι αυτοί οι πληθυσμοί επιτάχθηκαν Εκκλησίες, σχολεία, εγκαταλελειμμένα σπίτια, δημόσια κτίρια κ.α. Στην αρχή, η κατασκευή οικισμών δεν ήταν εντός των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής. Όμως έγινε αργότερα όταν με συμφωνία της μεταβίβασε η κυβέρνηση αυτήν την αρμοδιότητα. Έτσι, η Επιτροπή ανέλαβε και έφερε εις πέρας την κατασκευή 22.333 κατοικιών στα αστικά κέντρα που αναφέραμε, όπως επίσης και την κατασκευή πολλών διώροφων κατοικιών στο ρεύμα

του Ποδονίφτη (σημερινή Νέα Φιλαδέλφεια). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι κατοικίες πληρούσαν όλα τα μέτρα ασφαλείας και ήταν χτισμένες από ψημένα τούβλα, τοιχοποιία, τιμεντόλιθους ή σκυρόδεμα. Ας δούμε όμως πάλι τις στατιστικές: «Ο συνολικός αριθμός των αστικών κατοικιών που έχει κατασκευάσει η Επιτροπή: Αθήνα-Πειραιά. 9.347 Ηπειρωτική Ελλάδα και νησιά 1.518, 1,4261 και 4.409 Μακεδονία- Θράκη. ΣΥΝΟΛΟ 16.700. Οι 22.337 κατοικίες που ανεγέρθηκαν από το κράτος, με τη σειρά τους, σχηματίζουν συνοικίες διάσπαρτες στις περισσότερες πόλεις της επικράτειας». Φυσικά, στις συνοικίες αυτές υπολογίζονται κι άλλες έξι γειτονιές γύρω από τη Θεσσαλονίκη με εξέχουσες την Τούμπα και την Καλαμαριά.

Εντούτοις, στον αριθμό αυτό των κατοικιών δεν έχουν υπολογιστεί οι κατοικίες που επιτάχθηκαν οι οποίες ανήκαν σε Τούρκους ανταλλάξιμους που εγκατέλειψαν την Ελλάδα. Η Εθνική Τράπεζα ανέλαβε το έργο της καταμέτρησης αυτών των κατοικιών, που μέχρι τη στιγμή συγγραφής του πονήματος που μελετούμε δεν το έχει ολοκληρώσει ακόμα. Αλλά έχουμε τα στοιχεία που αφορούν τη Μακεδονία: «Υπάρχουν 4.027 αρχοντικά αυτής της κατηγορίας στη Θεσσαλονίκη: Αυτά τα σπίτια έχουν 11.987 δωμάτια και κατοικούνται από 11.179 οικογένειες προσφύγων. Στις πόλεις Σέρρες, Δράμα, Καβάλα, Έδεσσα, Νάουσα και Βέροια υπάρχουν 7.255 ανταλλάξιμα σπίτια: το καθένα σπίτι αποτελείται κατά μέσο όρο από 2 έως 5 υπνοδωμάτια». Όλα αυτά τα σπίτια κατοικούνταν δωρεάν. Εφόσον στην Εθνική Τράπεζα ανατέθηκε η διαχείριση (με δικαίωμα αποξένωσης) της περιουσίας των αστικών ακινήτων που εγκαταλείφθηκαν από τους ανταλλασσόμενους Τούρκους, δήλωσε ότι θα εισπράττει τα ενοίκια και ότι θα προχωρούσε στο μέτρο του δυνατού στην πώληση αυτών των κτιρίων. Πάντα βέβαια στους πρόσφυγες και ότι δεν θα εισπραχθούν χρήματα για ενοικίαση από άπορες οικογένειες προσφύγων με μηδενικό εισόδημα. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις των σπιτιών όμως οι δυσκολίες είναι πολλές: Μη ανθεκτικότητα υλικών από τα οποία ήταν κατασκευασμένα τα σπίτια σε καιρικές συνθήκες, έλλειψη διαμόρφωσης χώρων και για μια ακόμα φορά, έλλειψη οικονομικών πόρων απαραίτητων για επισκευές. Η Επιτροπή έκανε συμβάσεις με εργολάβους για επιδιόρθωση των σπιτιών οι οποίες όμως δεν πραγματοποιήθηκαν στο σύνολό τους. Επίσης, πολλές φορές οι πρόσφυγες επισκεύασαν μόνοι τους και σ' αυτήν την περίπτωση τα σπίτια τους με προσωπικό κόπο. Χωροταξικά εντός του σπιτιού υπήρχαν δωμάτια που αφιερώθηκαν στην κατ' οίκον εργασία με τους αργαλειούς τοποθετημένους για την ταπητουργία ή τους μεταξοσκώληκες για καλλιέργεια. Εξωτερικά, το θετικό στοιχείο ήταν ότι παρουσίαζαν μία ομοιομορφία. Μετά από κάποια χρόνια, παρατηρώντας κανείς αυτές τις γειτονιές στις οποίες κατασκευάστηκαν εν συνεχεία μεγάλες πλατείες, πεζοδρόμια και δημιουργήθηκαν συχνές συγκοινωνίες που τις ενώνουν με το κέντρο της πόλης δε θα μπορούσε να πιστέψει ότι φτιάχτηκαν και κατοικήθηκαν από τους ίδιους ανθρώπους που έφτασαν στη χώρα μας γυμνοί και άρρωστοι μετά από μία καταστροφή. Φυσικά και δε θα παραλείψουμε την εθελοντική εργασία πολλών Ελλαδιτών που βοήθησαν τους Μικρασιάτες. Επιπροσθέτως, όλες αυτές οι συνοικίες έχουν ιατρεία. Στην Κοκκινιά περίπου πενήντα σπίτια λειτουργούν ως νοσοκομείο για την οργάνωση των «Αμερικανικών Γυναικείων Νοσοκομείων». Στα Λιόσια μόλις ολοκληρώθηκε ένα καλό νοσοκομείο με εκατό κρεβάτια. Όλα αυτά τα κτίρια ανεγέρθηκαν από το Γραφείο το οποίο τα νοικιάζει σε πολύ χαμηλές τιμές από το Δημόσιο, τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό ή τα φιλανθρωπικά ιδρύματα που τα λειτουργούν. Τέλος, δημιουργήθηκε και

σύστημα ύδρευσης από την Επιτροπή. Το καλύτερο σύστημα ύδρευσης των προσφυγικών οικισμών, όπως αναφέρεται, το είχε η Νέα Ιωνία, η οποία λόγω και της ποιότητας και της ποσότητας των ρευμάτων που ερχόντουσαν από τον Ποδονίφτη ανέπτυξε και σημαντική βιομηχανία ταπητουργίας, καθώς όπως γνωρίζουμε το νερό είναι απαραίτητο στην ταπητουργία (Societés de Nations (1926) σ. 161-174).

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι σύμφωνα με τις στατιστικές, η Επιτροπή ανέλαβε ένα τεράστιο, σχεδόν ανυπέρβλητο έργο: Σε μία ρημαγμένη από πολέμους χώρα, ελλείπει οικονομικών πόρων ν' αποκαταστήσει με κάθε τρόπο πληθυσμό άρρωστο και κατατρεγμένο, αριθμητικά σχεδόν ισόποσο με αυτόν που ήδη υπήρχε στην Ελλάδα. Αυτό φυσικά δε θα είχε επιτευχθεί χωρίς την εργατικότητα αυτών των πληθυσμών, τη δίψα τους για ζωή, όπως επίσης και τη συνεργασία ξένων οργανώσεων. Οι Μικρασιάτες παρά τις αντίξοες συνθήκες, τόσο στην ποιοτική και ποσοτική ανάπτυξη της γεωργίας, του εμπορίου και της βιομηχανίας προσέφεραν πολλά στη χώρα μας και γι' αυτό οφείλουμε να είμαστε ευγνώμονες.

Η ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Ο Henry Morgenthau ασχολείται με το θέμα της Μικρασιατικής καταστροφής, σε αυτό το πόνημα του κάνει μία εισαγωγή περιγράφοντας εν συντομία τις συνθήκες κατά τις οποίες ήρθαν οι άνθρωποι από τη Σμύρνη, περίπου το ένα εκατομμύριο πρόσφυγες το οποίο εκδιώχθηκε, κυρίως γυναίκες και παιδιά αφού άντρες 15 έως 60 ετών είχαν αιχμαλωτιστεί. Τα σπίτια των προσφύγων είχαν καεί, εκτοπίστηκαν στο λιμάνι της Σμύρνης όσοι μπόρεσαν να σωθούν και να μπουν στα καράβια υπέφεραν πάρα πολύ από τις διάφορες αρρώστιες, ήταν χωρίς τροφή, χωρίς νερό και στη συνέχεια όσοι δεν αυτοκτόνησαν πέφτοντας στη θάλασσα για να γλιτώσουν, βγήκαν στα λιμάνια της Αθήνας της Θεσσαλονίκης αλλά και διαφόρων μεγάλων νησιών.

Εκεί λοιπόν, αντιμετωπίστηκαν ως ξένοι κοιμήθηκαν και ζούσαν κάτω από άθλιες συνθήκες, χωρίς να έχουν μία στέγη τις πρώτες μέρες ή έχοντας παραπήγματα για να μείνουν πάρα πολλά άτομα μαζί τα οποία ήταν εκτεθειμένα στις καιρικές συνθήκες του Σεπτεμβρίου και του Οκτωβρίου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας «ο βράχος της Ακρόπολης ξημερώνοντας είδε την πιο παράξενη θέα της πόλης που είχαν αντικρίσει από την εποχή του Φειδία και του Καλλικράτη μία Αθήνα, μια πόλη η οποία ήταν μέσα στην υπνηλία σε πάρα πολύ ήσυχους ρυθμούς με ελάχιστες οικογένειες και κάποιες λίγες βιομηχανίες, τώρα ήταν ένα σύνολο ανθρώπων που μιλούσαν άλλες διαλέκτους της γλώσσας, ντυμένους πρόχειρα με αυτοσχέδια ρούχα από αλεύρι σακιού, από κουρέλια με κονσέρβες οι οποίες έγιναν μαγειρικά σκεύη, με άλλα ήθη- έθιμα και άλλον αέρα». Η πόλη απέκτησε σίγουρα μία πολύ μεγάλη ζωντανία και ταραχή ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι πάρα πολλά σπίτια Αθηναίων τουλάχιστον 5.000 άνοιξαν τις πόρτες τους στους πρόσφυγες και τους βοήθησαν ενώ πάρα πολλά κτήρια χρησιμοποιήθηκαν για καταλύματα προσφύγων όπως είναι η Δημοτική Όπερα, όπου πρόσφυγες κοιμόντουσαν στα σκαλιά ή μέσα στους χώρους υποδοχής κοινού, το κτήριο της Βουλής, δημόσια σχολεία, νοσοκομεία και άλλα (Morgenthau (2002) σ. 1-2).

Ο συγγραφέας δεν παραλείπει να εξάρει το πνεύμα των προσφύγων λέγοντας χαρακτηριστικά ότι ενώ θα έπρεπε να έχουν πέσει σε βαθιά κατάθλιψη γρήγορα ανέκτησαν τις δυνάμεις τους και φρόντισαν αφενός να διατηρήσουν με περηφάνια την ιδιαίτερή τους ταυτότητα και αφετέρου να ανασυγκροτηθούν και να πετάξουν ότι συναίσθημα αρνητισμού και θλίψης είχαν αντικαθιστώντας το με τη δίψα τους για ζωή και την παράδοση της πατρίδας τους. Μαζευόντουσαν συχνά στους οικισμούς που είχανε φτιάξει, μιλούσαν συχνά για την πατρίδα τους, για τα ήθη τους, για τα έθιμα, για τον τόπο καταγωγής τους και προσπαθούσαν να μην εκλείπουν από τίποτε. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι έβλεπες κυρίες που άλλοτε ντυνόntonταν με την τελευταία λέξη της μόδας και μπορούσαν να διατάζουν 40 υποτακτικούς να περιμένουν υπομονετικά στην ουρά για να φάνε ή να ντύνονται με πρόχειρα ρούχα, παρόλα αυτά τίποτα δεν τους πτόησε και θέλησαν αμέσως, παρότι είχαν χάσει πάρα πολύ αντρικό εργατικό δυναμικό, να διεκδικήσουν ευκαιρίες δουλειάς και εργασίας που θα τους κάνουν ανεξάρτητους. «Τα μεγάλα στρατόπεδα που δημιουργήθηκαν στην περιοχή της Αθήνας έγιναν σύντομα χωριά και από νωρίς έδειξαν σημάδια πολιτογράφησης. Χρειάστηκε απλώς λίγη καθοδήγηση και προσωρινή υποστήριξη της Ελληνικής Κυβέρνησης, της Επιτροπής Διακανονισμού Προσφύγων και των άλλων δραστηριοτήτων παροχής βοήθειας για να βγει η τάξη από το χάος και να παρασχεθούν οι πρώτες βοήθειες σε αυτούς τους τραυματίες. Η πολύ ακραία κατάθλιψη που αντιμετώπιζαν φαινόταν να τους επαναφέρει τις ενέργειες της νιότης τους. Δεν κάθισαν να θρηνησουν για τους γιους τους και τους γαμπρούς τους, αλλά προφανώς πέταξαν δέκα ή είκοσι από τα χρόνια τους και αντικατέστησαν με επιτυχία τα χαμένα μέλη των οικογενειών τους» (Morgenthau (2002) σ. 3).

Δεν παραλείπεται να τονιστεί το αγωνιστικό πνεύμα των γυναικών. Οι γυναίκες παρόλο που κάποιες απ' αυτές είχανε μία εξέχουσα κοινωνική τάξη στην πατρίδα τους έχοντας τα πάντα, τώρα με τεράστια δύναμη για ζωή, ήθελαν να ξαναγεννηθούν από την αρχή και να στήσουν τα σπιτικά τους ακόμα και χωρίς το αντρικό δυναμικό της οικογένειάς τους. Τα κατάφεραν και ορθοπόδησαν.

Ο συγγραφέας ερχόμενος στην Αθήνα περιγράφει χαρακτηριστικά δύο περιπτώσεις γυναικών και μία περίπτωση ενός παλιού του γνώριμου από την Κωνσταντινούπολη. Η πρώτη είναι της Αλεξάνδρας Ιωαννίδη, η οποία είχε φοιτήσει στο Κολλέγιο Θηλέων Κωνσταντινούπολης και ήταν γραμματέας της Επιτροπής. Αυτή στεκόταν ακούραστα κοντά στους πρόσφυγες με ένα πολύ λαμπερό πνεύμα και διάθεση για βοήθεια και στο τέλος παντρεύτηκε έναν άντρα ο οποίος έγινε κυβερνήτης της Μυτιλήνης και τον βοήθησε στα νέα του καθήκοντα. Η άλλη περίπτωση, είναι ένας παλιός γνώριμος που είχε ο συγγραφέας από την Κωνσταντινούπολη ο οποίος ήταν διαχειριστής στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης, είχε ένα πολύ μεγάλο κτήμα στα Θεραπεία με δύο όμορφα σπίτια και προσωπικό και ήρθε εδώ πέρα και χτυπούσε πόρτα-πόρτα όλους τους δρόμους της Αθήνας ψάχνοντας για δουλειά. Τελικά, με τα χρόνια τα κατάφερε και είχε ένα προσφυγικό σπίτι με μία οικογένεια που εργαζόντουσαν όλα τα μέλη ακόμα και οι δύο κόρες του.

Η τρίτη περίπτωση που αναφέρει, της οποίας τα συμπεράσματα θα τα δούμε αναλυτικά καθώς κάνει εκτενή λόγο παρακάτω, είναι η Ρόουζ Στρατίνσκι, η οποία δούλεψε ως γραμματέας και προσωπική βοηθός του συγγραφέα και έγραψε εκτενείς

παρατηρήσεις. Η Στρατίνσκι επισκέπτονταν όλους τους συνοικισμούς των προσφύγων και αφιέρωνε όλα της τα βράδια για να διδάξει στενογραφία και δακτυλογραφία τα κορίτσια τους. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι την επέλεξε για βοηθό του καθώς ήταν κι εκείνη πρόσφυγας «γιατί μόνο ένας άνθρωπος που είχε υποστεί ξεριζωμό θα μπορούσε να τους καταλάβει». Παρακάτω ακολουθούν οι αναλυτικές παρατηρήσεις της (Morgenthau (2002) σ. 4-5).

Σύμφωνα με τις εντυπώσεις που καταγράφονται, ο καταυλισμός προσφύγων στο Πολύγωνο ήταν ένας από τους καλύτερους που υπήρχαν καθώς εκεί βρίσκονταν 462 σπίτια που φιλοξενούσαν περισσότερους από 5.000 πρόσφυγες. Όσον αφορά τους άντρες, έχτισαν με τα χέρια τους πάρα πολλά σπίτια από ξύλα ή από άλλα υλικά και δεν ζητούσαν ελεημοσύνη. Αντίθετα, όπως καταγράφεται, περιφέρονταν στους δρόμους κάθε μέρα ζητώντας οποιαδήποτε δουλειά μπορούσαν να κάνουν και ήταν χαρούμενοι αν μπορούσαν να βρουν μία δουλειά η οποία να τους επιτρέπει να εξασφαλίζουν το φαγητό στην οικογένειά τους.

Οι γυναίκες έβλεπες ότι ενώ πριν τα γεγονότα καθόντουσαν σπίτι και πρόσεχαν τα παιδιά, τώρα μπορούσαν περήφανα να πάνε για δουλειά και να δουλεύουν σε εργοστάσια ή σε βιομηχανίες 10-11 ακόμα και 12 ώρες την ημέρα. Τα σπίτια τα περισσότερα ήταν αυτοσχέδια πέρα από κάποιες σκηνές κι είχανε μπροστά τους ένα μικρό κήπο, ένα μικρό παρτέρι θα λέγαμε με 1-2 δέντρα και λουλούδια που καλλιεργούσαν. Έβλεπες το βράδυ να μαζεύονται εκεί οι γυναίκες και τα κορίτσια με τα σκαμνιά τους πλέκοντας ρούχα ή απαραίτητα πράγματα για το σπίτι και συζητώντας τα νέα της ημέρας, μιλώντας για τον τόπο τους. Ήταν γενικά μία αυτοσχέδια κοινωνία η οποία οργανώθηκε πάρα πολύ γρήγορα. Μερικοί πιο τυχεροί από τους πρόσφυγες οι οποίοι κατάφεραν να κερδίσουν με την πρώτη ευκαιρία κάποια χρήματα, δημιούργησαν ένα είδος σούπερ μάρκετ όπου πουλούσαν ανταλλακτικά ή με χρήματα πατάτες, ρύζι, φασόλια και ζάχαρη. Επίσης είχαν και ένα δικό τους σχολείο που δίδασκαν τα παιδιά.

Η Στρατίνσκι δεν παραλείπει να τονίσει τη νοικοκυροσύνη των προσφύγων. Χαρακτηριστικά λέει ότι πηγαίνοντας σε μία σκηνή από αυτές που υπήρχαν στον έρανο ήταν μία οικογένεια με τρεις κόρες και δύο γιους, το πάτωμα ήταν καλυμμένο με ψάθες ενώ έβλεπες παντού γύρω τραπέζια, ράφια, σκαμπό όπου υπήρχαν πεντακάθαρα φλυτζάνια. Επίσης, υπήρχαν πλεκτά κεντήματα και διάφορα διακοσμητικά που έκαναν την ατμόσφαιρα αν όχι ευχάριστη, τουλάχιστον υποφερτή. Όλα τονίζει ήταν πάρα πολύ νοικοκυρεμένα και καθαρά.

Σύμφωνα με τις σημειώσεις της, σε ερώτησή της σε μία από τις κόρες της οικογένειας για το αν είναι ευχαριστημένοι με τη ζωή τους, εκείνη της είπε να γιατί τουλάχιστον στην οικογένεια δεν έχουνε νεκρούς παρόλο που οι συνθήκες φυσικά δεν έμοιαζαν με τις συνθήκες που είχαν στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας από που προήλθαν. Οι άνθρωποι αυτοί ζούσαν με την ελπίδα της επιστροφής τους, της επιστροφής τους τη μία και μοναδική τους πατρίδα (Morgenthau (2002) σ. 5-6).

Μία άλλη περίπτωση που υπήρχε σε αυτό τον καταυλισμό ήταν η κυρία Ασλάνογλου, η οποία ενώ είχε δύο σπίτια, ένα στην Καισάρεια και ένα στην Κωνσταντινούπολη με προσωπικό, βρέθηκε εγκαταλελειμμένη χωρίς τον άντρα της με ένα τυφλό αγόρι και

μία κόρη η οποία μπαινοβγαίνει στα Νοσοκομεία. Όπως περιγράφει η ερευνήτρια, είχε σπίτι πάρα πολύ καθαρό και περιποιημένο και πήγαινε να δουλέψει, έπλενε, για 20 δραχμές την ημέρα. Υπήρχαν όμως και εβδομάδες που δεν είχε δουλειά. Κάθε μέρα έβγαινε για να αναζητήσει δουλειά και το όνειρο της ήταν να μπορεί να κερδίζει τη ζωή της. Μας περιγράφει κι άλλους ανθρώπους που είδε εκεί οι οποίοι έχτισαν τα σπίτια με τα χέρια τους, με διάφορα υλικά και εξαίρει την εφευρετικότητά τους, την καθαριότητα και τη φιλοξενία τους. Πάντα έβλεπε ένα χαμόγελο στα χείλη τους.

Ειδική μνεία κάνει τόσο στο θέμα της πίστης των προσφύγων, όσο και στο θέμα των νέων κοριτσιών. Τα νέα κορίτσια ήταν πάρα πολύ περήφανα και προτίμησαν πάρα πολλά από αυτά, σε όλες τις ηλικίες, να πέσουν στη θάλασσα ή προτίμησαν το βέβαιο θάνατο από το να πέσουν στα χέρια των Τούρκων και να τις ατιμάσουν. Ειδικά η περιοχή Βουρλών έξω από τη Σμύρνη, προάστιά της, ήταν φημισμένη για την ομορφιά των γυναικών, η οποία όπως σημειώνεται τους πληρώθηκε με θάνατο. Τα κορίτσια αυτά ήταν περήφανα.

Μία νέα ζωή ξεκινούσε με κεντρομόλο στοιχείο των προσφύγων την πίστη τους η οποία δεν τους εγκατέλειπε ποτέ. Πάντα για τους νεκρούς τους άναβαν το βράδυ το καντήλι και πάντα παρακαλούσαν ώστε τα εγγόνια τους να μπορέσουν να δούνε την επιστροφή στο λατρεμένο τους τόπο. Είχαν πολύ μεγάλη πίστη στο Θεό και πολύ μεγάλη ελπίδα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται μία γυναίκα που της είχαν σκοτώσει τον άντρα και τους δύο γιους η οποία έλεγε “έχασα ό,τι είχα τώρα προσεύχομαι στο Θεό να ναι σύντομο το κάλεσμά μου για να πάω κοντά τους” (Morgenthau (2002) σ. 7-8). Πάντα όταν συναντούσαν τη Στρατίνσκι την ρωτούσαν αν θα μπορούσε να μεσολαβήσει για να μάθει νέα των αιχμαλώτων. Ακόμη και όταν έμαθαν ένα μήνα μετά όταν γύρισε ο τελευταίος αιχμάλωτος ότι όλοι οι υπόλοιποι είχαν εξοντωθεί, ζούσαν με την ελπίδα πως ο αγνοούμενος είναι κάπου και θα γυρίσει.

Οι τελευταίες οικογένειες που επισκέφθηκε είναι η οικογένεια μιας υπερήλικης μητέρα που δούλευαν τα παιδιά της ο γιος της και κόρη της, κατασκευάζοντας και πουλώντας χάλια για 600 με 700 δραχμές το ένα. Εκείνοι ήταν σχετικά ευκατάστατοι και κατάφεραν να ανοίξουν ένα μαγαζί που πουλούσε ζάχαρη, ρύζι τσιγάρα και κεριά. Η άλλη οικογένεια ήταν με τρεις γιους από τους οποίους οι δύο είχαν πάει στην Αμερική και έστελναν χρήματα, ενώ η γυναίκα φρόντιζε το σπίτι.

Στο τέλος, μας λέει ότι άφησε τον καταυλισμό των προσφύγων με ένα τεράστιο κύμα θαυμασμού να την πλημμυρίζει για την ικανότητα αυτών των ανθρώπων να φτιάξουν τη ζωή τους από την αρχή με πίστη αλλά και δύναμη (Morgenthau (2002) σ. 9)

Το 7ο Σχολείο Αρρένων χρησιμοποιήθηκε και αυτό για να φιλοξενήσει πρόσφυγες. Εκεί φιλοξενήθηκαν πάρα πολλές οικογένειες, 91 συνολικά άτομα εκ των οποίων μόνο οι 17 ήταν άντρες και από τους 17 οι 7 ήταν υπερήλικοι άνθρωποι που δεν μπορούσαν να προσφέρουν στις οικογένειές τους. Όλοι οι πρόσφυγες εκεί φορούσαν ρούχα φτωχά αλλά καθαρά και τακτοποιημένα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Καλλιόπης Παντοπούλου που ήταν μάννα έξι παιδιών και ενός μωρού 2 μηνών. Έδειχνε με περηφάνια τα παιδιά της στην ερευνήτρια και καμάρωνε για το πόσο όμορφα είναι για τα σγουρά τους μαλλιά και τα μπλε τους μάτια. Εκμυστηρεύτηκε

ότι θα ήθελε πάρα πολύ να τα πηγαίνει σχολείο αλλά δεν μπορούσαν να το αντέξουν γιατί ο άντρας τους έβγαζε μόλις 35 δραχμές την ημέρα.

Οι νεότερες γυναίκες όπως και άντρες, ξεκινούσαν νωρίς το πρωί για δουλειά το ίδιο και τα παιδιά που ήταν σε ηλικία να δουλέψουν και άφηναν τα μικρότερα παιδιά στη φροντίδα των ηλικιωμένων. Αυτό που μπορεί ίσως να σοκάρει τον αναγνώστη είναι η αφήγηση για ένα κοριτσάκι 12 χρόνων στου οποίου τα μάτια η ερευνήτρια είδε να διαγράφεται όλη η τραγωδία που έχει ζήσει η οικογένειά του. Υπήρχε στα μάτια του αντί για την χαρούμενη παιδικότητα, μία θλίψη, μία μελαγχολία και όταν το ρώτησε για τα υπόλοιπα αρσενικά μέλη της οικογένειας, εκείνο έδειξε τον ουρανό. Της μίλησε περήφανα λέγοντάς της ότι δουλεύει σε ένα εργοστάσιο για τριαντάφυλλα την ημέρα και μοναδική της επιδίωξη θα ήταν από μαθητεύομενη να γίνει ειδικευμένη, να μάθει τη δουλειά και να κερδίζει περισσότερα αναμένοντας να προσφέρει στην οικογένειά της (Morgenthau (2002) σ. 10)

Η περίπτωση της Ελένης Λαζάρου είναι άλλη μία περίπτωση γυναίκας που προσπαθεί να τα βγάλει πέρα μόνη. Ενώ η κόρη της δουλεύει, εκείνη κοιτάζει τα εγγόνια της. Ο άντρας της επέστρεψε από την αιχμαλωσία και όπως πάρα πολλοί άντρες, νοσηλεύεται σε νοσοκομείο λόγω βαριάς κατάθλιψης. Πληρώνουν 100 δραχμές την εβδομάδα για τα χάπια του, τα φάρμακα και τη νοσηλεία του. Η κόρη της κερδίζει μόλις 800 δραχμές το μήνα.

Ο γιος της Ελένης Πασχαλοπούλου μιας άλλης προσφυγοπούλας η οποία ζει σε ένα δωμάτιο μαζί με τα τέσσερα μέλη της οικογένειάς της το γιο της τη μητέρα της, την κόρη της και ένα ανίψι που έμεινε μόνο στον κόσμο, είναι άλλος ένας άντρας ο οποίος γύρισε πνευματικά στιγματισμένος μη μπορώντας να κάνει τίποτα. Η Ελένη Βασιλοπούλου κάθε μέρα έχει κοντά της στο προσκεφάλι της τις εικόνες τις οποίες όπως είπε της πήρε μαζί της κρυφά γιατί δεν ήθελε να τις αφήσει σε χέρια Τούρκων (Morgenthau (2002) σ. 11-12).

Επίσης μία άλλη περίπτωση είναι αυτή ανθρώπων οι οποίοι είναι στα Νοσοκομεία αλλά όταν καλούνται να γυρίσουν πίσω στον προσφυγικό καταυλισμό δεν μπορούν να αναρρώσουν όπως πρέπει και οι δικοί τους φοβούνται για την εξέλιξη της υγείας τους. Η κόρη της Μαρίας που αναλύσαμε πιο πάνω είναι μία από αυτές. Η Μαρία έχει έναν τραυματισμό και δεν μπορεί να δουλέψει και για αυτό ζει με την αδελφή της και τη μικρή την 25χρονη κόρη της. Η κόρη της έπασχε από πνευμονία και για αυτό νοσηλεύτηκε τέσσερις μήνες στο Νοσοκομείο. Όμως εκεί δε μπορούσαν να την κρατήσουν άλλο καθώς υπήρχαν και άλλες περιπτώσεις που χρειαζόντουσαν κλίνες, ωστόσο η μητέρα της ανησυχεί μήπως με την επιστροφή της σε αυτές τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης υπάρχει επιδείνωση της υγείας της.

Ο Στέλιος Κομπουρόπουλος είναι ένας πρώην αιχμάλωτος με του οποίου την ιστορία τελειώνει την παρατήρηση του καταυλισμού η ερευνήτρια. Η ίδια πάρα πολλές φορές τον ρωτούσε πως πέρασε στα χέρια των Τούρκων και αυτός της απαντούσε «θα μπορούσα να σου μιλάω μέρες για αυτό και πάλι να μην μπορώ να σου εξηγήσω τι ήταν αυτά που πέρασα!». Της εξιστόρησε ότι είχαν πιαστεί αιχμάλωτοι δυόμιση χιλιάδες άνθρωποι από τους οποίους σώθηκαν μόνο οι 250, ότι τους έβαλα να

περπατήσουν πολλά χιλιόμετρα έξω από τη Σμύρνη, ότι τους έβαζαν να δουλεύουν από 14 έως 16 ώρες χωρίς να τους δίνουν καθόλου νερό ή φαγητό και κάποιες φορές τους έδιναν λίγο νερό και 100 γραμμάρια ψωμί με τα οποία έπρεπε να βγάλουν όλη την ημέρα. Υπήρχαν άνθρωποι που προσπάθησαν να διαφύγουν και πάλι τους πιάνανε και προσπαθούσαν, σύμφωνα με τη μαρτυρία του, να σκέφτονται πιο βασανιστικούς τρόπους για να τους σκοτώσουν. Εκείνος πάρα πολλές φορές παρακαλούσε να είναι νεκρός, όπως λέει, για να μη γυρίσει πίσω και τον δει η γυναίκα του την ώρα που αυτοκτονούσε για να γλιτώσει από όλα αυτά που είχε ζήσει. Παρόλο αυτά, κατάφερε να γυρίσει πίσω ζωντανός και να στηρίξει την οικογένειά του. Της είπε ότι είχαν όλα τα καλά στην πατρίδα του και νόμιζε ότι είχε εξασφαλίσει το μέλλον του για χρόνια αλλά έκανε λάθος. Τώρα γύρισε πίσω και στηρίζει την οικογένειά του με κάθε δυνατό τρόπο για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Η ερευνήτρια τελειώνει τις παρατηρήσεις της λέγοντας ότι αν αυτοί οι άνθρωποι είχαν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης ή αν έφευγαν από αυτόν τον καταυλισμό και τους δινόταν ένα κομμάτι γη και σπίτια κανονικά, θα μπορούσαν να διεκδικήσουν ένα πολύ καλύτερο μέλλον για αυτούς και τις οικογένειές τους (Morgenthau (2002) σ. 12-13).

14. Η Συνέχιση της Δημιουργικής Συμβολής των Ελλήνων Ανατολής από τους Κωνσταντινουπολίτες που εκδιώχθηκαν από το Κράτος της Τουρκίας μετά από το 1955²⁸

Ελληνικές Κοινότητες μετά από την αλήστου μνήμης «Ανταλλαγής των Ελληνοτουρκικών» πληθυσμών έμειναν μόνο στην Κωνσταντινούπολη και τα νησιά Ίμβρου και Τενέδου. Επειδή η πολιτική της Νέας Τουρκίας συνεχίστηκε ακριβώς όπως των Νεότουρκων οι Κοινότητες αφανίστηκαν με κορύφωση το έτος 1964. Σε μικρότερη βέβαια κλίμακα επαναλήφθηκε ότι συνέβη το 1922 και οι νέο-πρόσφυγες Έλληνες έδειξαν την δημιουργικότητα τους όπως περιγράφεται στο κεφάλαιο αυτό. Τονίζουμε και εδώ οι επιχειρήσεις που έχουν συμπεριληφθεί ενδεικτικές και με κανένα τρόπο δεν πρέπει να θεωρηθεί ως έστω στοιχειώδους πλήρης. Σημειώνεται ότι μέχρι το 1964 το 50% των μελών του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Κωνσταντινούπολης ήταν Έλληνες.

14.1. ΙΝΤΕΡΚΕΜ ΕΛΛΑΣ ΑΕ²⁹

Η Ιντερκέμ Ελλάς ΑΕ ιδρύθηκε το 1968 από τον Ιδρυτή και Βιομήχανο της Μεγαλύτερης Βιομηχανίας χρωμάτων της Τουρκίας MARSHALL στον κόλπο της Νικομήδειας (Izmit) τον Ρωμιό Ομογενή Κωνσταντινουπολίτη εκ καταγωγής Νίγδης της Μικράς Ασίας κ. Γεώργιο Τοπρακτσίογλου με επενδυτικό κεφάλαιο που προερχόταν από τα κέρδη της Βιομηχανίας Marshall³⁰.

Η σχέση της δημιουργίας της Ιντερκέμ Ελλάς ΑΒΕΕ στην περιοχή ξεκινάει με την κουμπαριά με τον Πρόσφυγα από το Παντειχι Βασίλη Τζαρτόγλου του οποίου την κόρη Αθηνά πάντρεψαν με τον ξυλουργό Θεόδωρο Κοζυράκη οι κκ Dr Antony Toprac μαζί με τον Γεώργιο Τοπρακτσίογλου.

Στην αρχική της μορφή η εταιρεία προχώρησε στην παραγωγή της μονάδας παραγωγής γαλακτωμάτων Α' υλών για την παραγωγή υδατοδιαλυτών χρωμάτων και συγκολλητικών υλικών κολλών κλπ. PVA EMULSIONS και ταυτόχρονα τη δημιουργία αποθηκευτικών δεξαμενών χημικών με προβλήτα προσεγγίσεως караβιών την Α' ιδιωτική εγκατάσταση δεξαμενών Χημικών προϊόντων στην Ελλάδα.

Επικεφαλής της εδώ εταιρείας του κ. Γεωργίου Τοπρακτσίογλου ήταν ο αδελφός του καθηγητής Πολιτικός Μηχανικός στο Texas University στο Austin των ΗΠΑ ο κ. Dr. Antony Toprac.

Ο πρώτος Διευθυντής της Ιντερκέμ Ελλάς ήταν ο Κωνσταντινουπολίτης Χρυσόστομος Καλυβόπουλος Χημικός ο οποίος αργότερα αποχώρησε από την εταιρεία και

²⁸ Το Κεφάλαιο αυτό συντάχθηκε εν μέρη από τον Διπλ. Ηλεκτρολόγο Μηχανικό κ. Ιωσήφ Κισσέλογλου.

²⁹ Υ.Γ. Πηγή κ. Αντώνιος Τοπρακτσίογλου υιός του κ. Γεωργίου Τοπρακτσίογλου

³⁰ Σημειώνεται ότι ακόμα και στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στην Τουρκία το 75% της βιομηχανίας καλυπτόταν από τις τρεις Ελληνικές εταιρείες (Merbolin, Marshall, Sinolin) ενώ η εταιρεία Çanusoğlu ήταν τουρκική. Άλλοι τομείς που είχαν πολύ μεγάλη συμμετοχή στην οικονομία της Τουρκίας ήταν: Η Βιομηχανία Ελαστικών και Καουτσούκ – Liberti Lastik Ltd. (35% της Τουρκίας) και συντριπτική παρουσία σοκαλοτοβιομηχανίας (Mabel, Elit).

δημιούργησε ιδιόκτητη μονάδα παραγωγής, με τον γιό του, στην περιοχή του Παντειχίου. Τον διαδέχθηκε επίσης ο εκ Κωνσταντινούπολης ο Τενεδιός χημικός Παλαιολόγος Χριστοδούλου.

Αργότερα στο Μετοχικό κεφάλαιο προστέθηκε ο τρίτος αδελφός της οικογενείας ο κ. Υάκινθος Τοπρακτσίογλου και ο Ιωάννης Σοφιανός όπου και ανέλαβε Διευθύνων Σύμβουλος της εταιρείας.

Το πρώτο τιμολόγιο από την εμπορία διακίνηση Α' υλών από τις δεξαμενές χημικών ήταν σε διαλύτες και κόπηκε το 1970.

Μετέπειτα ξεκίνησε η παραγωγή γαλακτωμάτων οξικού πολυβινυλίου PVA και των διαφόρων κολλητικών ουσιών το 1971.

Αργότερα η παραγωγή των αλκυδικών ρητινών σε ένα χρόνο περίπου και η παραγωγή των πολυεστερικών ρητινών όπου τροφοδοτούσε την δεκαετία το 80 -90 την εγχώρια αγορά καθώς και τις εξαγωγές με πολυεστέρα κατασκευής σκαφών.

Ταυτόχρονα τις αποθηκευτικές εγκαταστάσεις Δεξαμενών στον Όρμο Βαθύ Αυλίδας τις εμπιστεύθηκαν οι μεγαλύτεροι κολοσσοί του κλάδου SHELL, BP , ICI κλπ.

Στην δεκαετία του 90 παρήγαγε το πρωτοποριακό προϊόν για την εποχή του, την ρητίνη για την παραγωγή των Ηλεκτροστατικών Χρωμάτων Πούδρας (Powder Coating Resins). Ένα προϊόν 90-95 % εξαγωγίμο που το παρήγαγαν οι πολύ μεγάλες Παγκόσμιες Πολυεθνικές Εταιρείες της χημικής Βιομηχανίας μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού.

Προς το τέλος του 2006 η εταιρεία πουλήθηκε στον όμιλο της ΝΕΟΧΗΜΙΚΗΣ του κ. Λαυρέντη Λαυρεντιάδη και η οποία σταμάτησε την λειτουργία της λόγω οικονομικών Προβλημάτων το 2012.

Το 2014 κατόπιν πλειστηριασμού από τις τράπεζες οι εγκαταστάσεις της εταιρείας στο Βαθύ Αυλίδας Εύβοιας μεταβιβάστηκαν στην εταιρεία ΑΚΦΑ ΑΕ με ιδιοκτήτες μετόχους 50% την εταιρεία Α. Φανης ΑΕ από τα Μέγαρα Αττικής και 50% στην εταιρεία ΑΚΤΑΪ ΑΪ από την Κωνσταντινούπολη.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ο κ. Γεώργιος Τοπρακτσίογλου ήταν διορατικός βλέποντας το μέλλον της Χημικής Βιομηχανίας πολύ νωρίτερα από τους άλλους και για το όραμα και την πίστη που είχε στην Επιστήμη την Φυσική, την Χημεία ίδρυσε εντός των εγκαταστάσεων της Ιντερκεμ Ελλάς ΑΕ στο Βαθύ Αυλίδας ξεχωριστή ομάδα Έρευνας όπου λειτουργούσε επί 24ώρου βάσεως.

Έχει βοηθήσει πέρα από τους Κωνσταντινουπολίτες και πολλούς εργαζόμενους προερχόμενοι από τα γύρω χωριά της περιοχής. Συγκεκριμένα οι εργαζόμενοι την περίοδο του 2000 ήταν περίπου 100 .

14.2. ΤΣΙΜΕΝΤΑ ΧΑΛΚΙΔΟΣ ΑΕ³¹

Η Εταιρία Τσιμέντων Χαλκίδος, με την επωνυμία Α.Ε. Τσιμέντων Πόρτλαντ και Τεχνητά ιδρύεται το 1926, από τοπικούς Ευβοείς επιχειρηματίες, ενώ κυριότερος μέτοχός της ήταν ο κ. Ι. Κωνσταντινίδης.

Η παραγωγή άρχισε το 1928 με δυναμικότητα 60.000 τόνων το χρόνο, έχοντας ως προσωπικό κυρίως Χαλκιδέους.

---

³¹ Υ.Γ. Πηγή κ. Κάρολος Κιοσέογλου υιός του κ. Μάρκου Κιοσέογλου.

Το 1962 ο Κωνσταντινουπολίτης από καταγωγή Καισάρειας της Μικράς Ασίας Μάρκος Κιοσέογλου, που κατέφυγε στην Ελλάδα με πολλά επιχειρηματικά όνειρα, αγόρασε την εταιρεία από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και την Ελβετική Holderbank μαζί με τους επίσης από την Κωνσταντινούπολη κκ Κοσμά Παμούκογλου και Τοπούζογλου οι οποίοι μετά από περίπου ένα εξάμηνο αποχώρησαν και τότε ξεκίνησαν οι επενδύσεις.

Δια την υλοποίηση των οραμάτων του κ. Μάρκου Κιοσέογλου ανέλαβε τα ινία ως Διευθύνων Σύμβουλος της εταιρείας ο Ηλεκτρολόγος Μηχανολόγος Μηχανικός από το Robert College κ. Ανδρέας Βοτίκας Πρώην Διευθυντής την εποχή εκείνη στην Εταιρεία Παραγωγής Ηλεκτρικής ενέργειας στην Κωνσταντινούπολη.

Επίσης με το ξεκίνημα της εταιρείας Τσιμέντα Χαλκίδας ΑΕ προσελήφθησαν διάφοροι τεχνικοί και διοικητικοί προερχόμενοι από την Κωνσταντινούπολη όπως ο Πολιτικός Μηχανικός Αχιλλέας Ιορδανόπουλος ο οποίος εκτός των άλλων κατασκευών που είχε αναλάβει το Τεχνικό Γραφείο του Αμπακουμκην μελέτησε - κατασκεύασε και όλες τις προβλήτες των εγκαταστάσεων στον Όρμο Μικρό Βαθύ Αυλίδας.

Ο Ηλεκτρολόγος Μηχανικός κ. Χρήστος Μηχαηλίδης υπεύθυνος Διευθυντής σε μια από τις μεγαλύτερες εργολαβικές εταιρείες της Κωνσταντινούπολης.

Ο κ. Ιωάννης Γρηγορόπουλος ως υπεύθυνος διακίνησης των προϊόντων τσιμέντου και της οικονομικής διαχείρισης του εργοστασίου καθώς επίσης και πλήθος κυρίως τεχνιτών και μηχανικών διαφόρων ιδιοτήτων από την Κωνσταντινούπολη.

Το 1963 κατασκευάζεται η Δεύτερη μονάδα και η δυναμικότητα παραγωγής αυξάνεται στους περίπου 600.000 τόνους το χρόνο.

Ο Μάρκος Κιοσέογλου

Στη 10ετία του 1970 δημιουργούνται άλλες δύο μονάδες η Τρίτη και η Τέταρτη παραγωγής 1.000.000 τόνων ετησίως η καθεμία με συνολική ετήσια παραγωγή όλης της εγκατάστασης τους 2.700.000 τόνους.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1980 λόγω αυξήσεων των τιμών των καυσίμων η εταιρεία υποχρεούται την μετατροπή της καύσιμης ύλης από μαζούτ σε κάρβουνο. Σε άλλη μια πολύ μεγάλη επένδυση εντάσεως κεφαλαίου. Το εργατικό δυναμικό την περίοδο αυτή ανέρχεται στους 1.600 εργαζόμενους.

Ταυτόχρονα με την αύξηση της παραγωγικής δυνατότητας των Τιμέντων εισέρχονται στην Διοίκηση και οι αδελφοί Πάρις και Γεώργιος Τακόπουλοι από χρηματιστηριακή οικογένεια της Κωνσταντινούπολης και συγγενείς της κας. Νανό Κιοσέογλου συζύγου του προέδρου της εταιρείας κ. Μάρκου Κιοσέογλου.

Δυστυχώς λόγω της φύσης της παραγωγής τιμέντων όπου οι εγκαταστάσεις είναι εντάσεως κεφαλαίου και έπρεπε η εταιρεία να ανταγωνιστεί τους δυο μεγάλους κολοσσούς του κλάδου στην ελληνική επικράτεια την ΑΓΕΤ Ηρακλής και τον ΤΙΤΑΝΑ μαζί με την ανάπτυξη των Τιμέντων Χαλκίδας αυξήθηκαν και οι υποχρεώσεις της εταιρείας σε δάνεια προς τις Τράπεζες και την ΔΕΗ.

Οι υποχρεώσεις αυτές έπνιξαν την εταιρεία Τιμέντων Χαλκίδας ΑΕ με αποτέλεσμα να βγει σε πλειστηριασμό το 1991 και παρόλο που τον πλειστηριασμό τον κέρδισε η Ιταλική εταιρεία Calzestruzzi οπισθοχωρεί για να αποκτήσει τον έλεγχο της ΑΓΕΤ Ηρακλής.

Το 1996 η πλειοψηφία των μετοχών της «Τιμέντα Χαλκίδας» περιήλθε μετά από πολλές ανακατατάξεις προς το τέλος της χρονιάς στον Όμιλο ΑΓΕΤ Ηρακλής.

Το 2000 η ΑΓΕΤ Ηρακλής ελέγχεται από τον όμιλο Blue Circle, του Ηνωμένου Βασιλείου και εν συνεχεία εξαγοράστηκε από το Γαλλικό όμιλο Lafarge.

Το 2001 τα Τιμέντα Χαλκίδας κλείνουν οριστικά και συγχωνεύονται με την ΑΓΕΤ Ηρακλής και το εργοστάσιο της Χαλκίδας το μέχρι πρότινος Τιμέντα Χαλκίδας ονομάζεται ΗΡΑΚΛΗΣ III και παύει πια να υπάρχει η εταιρεία Τιμέντων Χαλκίδας.

Η θητεία ως πρόεδρος των Τιμέντων Χαλκίδας ΑΕ του κ. Μάρκου Κιοσέογλου συνοδεύθηκε με πληθώρα βοηθειών και προσφορών. Κάθε εργαζόμενος που αντιμετώπιζε πρόβλημα υγείας και όχι μόνο δεχόταν βοήθεια από την εταιρεία.

Στο παλιό Γήπεδο της ΑΕΚ στην Νέα Φιλαδέλφεια η εξέδρα του διπλού Διαζώματος ήταν προσφορά του.

Στο οίκημα των Κωνσταντινουπολιτών στους Αμπελόκηπους υπάρχει το όνομά του ανάμεσα στους Κωνσταντινουπολίτες δωρητές.

Τα Τσιμέντα Χαλκίδας συνέβαλαν με την παροχή των τσιμέντων στην κατασκευή του υψηλότερου κτίσματός της Αττικής του Πύργου των Αθηνών.

14.3. ΤΣΑΟΥΣΟΓΛΟΥ ΑΕ

Η Πρώτη επιχείρηση για την κατασκευή μεταλλικών επίπλων για γραφεία. Ιδρύθηκε στην Αθήνα στην οδό Πειραιώς στα μέσα της δεκαετίας του 1960 από τον Κωνσταντινουπολίτη κ. Χαράλαμπο Τσαούσογλου.

Κατόπιν στην δεκαετία του 1970 στην περιοχή προς τους πρόποδες της Ανάβασης της Ριτσώνας ιδρύθηκε το εργοστάσιο Σωληνουργίας Τσαούσογλου.

Σε αυτό συμμετείχαν και τα αδέλφια του Λευτέρης, Ιωάννης και Κώστας.

14.4. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΛΙΟΡΗΣ (ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΘΡΑΚΗΣ): Η ελληνική πολυεθνική των πλαστικών:

Είναι κάποιες φορές που μια καταστροφή γεννά πολλές επιτυχίες

Είναι κάποιες φορές που μια καταστροφή γεννά πολλές επιτυχίες. Που η αδυναμία να αντιμετωπίσεις έναν εχθρό υπέρτερο μετατρέπεται σε τελική δύναμη που σε ωθεί προς τα επάνω. Για την Κωνσταντινουπολίτικη στην καταγωγή επιχειρηματική οικογένεια Χαλιορή, τους δημιουργούς και συνεχιστές δηλαδή των Πλαστικών Θράκης, η απέλαση το 1964 από την Πόλη ήταν η αρχή. Δεν ήταν, όμως, το τέλος. Επρόκειτο για την έναρξη μιας πορείας επιτυχημένης, μιας διαδρομής γεμάτης χαρές, νίκες και διεθνή αναγνώριση. Και τελικά κάπου εκεί είναι που το ερώτημα προβάλλει: έχασαν ή κέρδισαν εκείνοι που εξώθησαν διά της βίας μια δημιουργική φαμίλια εκτός των συνόρων τους; Γιατί, κακά τα ψέματα, η Ιστορία έχει πολλές αναγνώσεις. Μία από αυτές είναι η πολιτική. Η άλλη πάλι είναι η οικονομική.

Η εταιρεία των Πλαστικών Θράκης έλκει την καταγωγή της από την Κωνσταντινούπολη. Εκεί γεννήθηκε το 1931 ο δημιουργός της βιομηχανίας Σταύρος Χαλιορής. Ο πατέρας του τελευταίου Κωνσταντίνος και η μητέρα του Ελένη κατάγονταν από το Μαστιχοχώρια Βέσσα της Χίου και είχαν εγκατασταθεί στη Βασιλεύουσα συνεχίζοντας την εμπορική παράδοση της οικογένειας που από το 1866 δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο μπαχαρικών, μαστίχας και χημικών προϊόντων. Ευημερούσα οικογένεια κάτω από τον τουρκικό ζυγό, οι Χαλιορήδες κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν πλούτο και αναγνώριση. Αυτό, όμως, που δεν βρήκαν ήταν ηρεμία. Οι Τούρκοι φρόντιζαν να τους θυμίζουν σε κάθε ευκαιρία ότι ήταν «ραγιάδες» και «γκιαούρηδες», με αποτέλεσμα τη μετέπειτα εκδίωξή τους. Βέβαια ο βιομήχανος έζησε και ωραίες στιγμές στην Τουρκία.

Ήταν το 1962 όταν παντρεύτηκε τη μικρασιάτικης καταγωγής Χαρίκλεια Κομνηνού, τη Λιλή, όπως την αποκαλούσε. Μαζί απέκτησαν δύο παιδιά: τον 54χρονο σήμερα

πρόεδρο και διευθύνοντα σύμβουλο των Πλαστικών Θράκης Κωνσταντίνο και τη 47χρονη Ευφημία. Πρόλαβαν μάλιστα και οι δύο γονείς να δουν τέσσερις εγγονούς, που λογικά θα συνεχίσουν την οικογενειακή προσπάθεια στο μέλλον. Έχοντας ζήσει 33 χρόνια στην Πόλη και ακριβώς την ημέρα των γενεθλίων του, στις 10 Σεπτεμβρίου 1964, ο Σταύρος Χαλιορής απελάθηκε. Επρόκειτο για τη δυσκολότερη περίοδο για την κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, με τους διωγμούς, τους προπηλακισμούς και τον φανατισμό.

Σύντομα ο επιχειρηματίας έφτασε στη Θράκη και ξεκίνησε δραστηριότητες, καθώς είχε πάρει μεγάλο μέρος της περιουσίας του μαζί. Είχε δηλαδή ικανή μαγιά για να χτίσει πάνω της ένα άλλο μέλλον. Εκεί βρήκε τον νέο τόπο του, κοντά στα σύνορα με την Τουρκία και μερικά χιλιόμετρα πέρα από την αγαπημένη του Πόλη. Το καλοκαίρι του 1977 και αφού πραγματοποίησε σειρά επιτυχημένων κινήσεων, ο ίδιος ίδρυσε τα Πλαστικά Θράκης με έδρα την τοπική κοινότητα Μαγικού Δήμου Αβδήρων.

Με σημαντικές παραστάσεις και εμπειρία στην παραγωγή και εμπορία, ο Σταύρος Χαλιορής διέθετε καταπληκτική άνεση και κινούνταν με ευκολία στους επιχειρηματικούς κύκλους της εποχής. Άνθρωπος με μπάσα και επιχειρηματική ηθική, κατανόησε τις ευκαιρίες που έκρυβε η Θράκη σε μια περίοδο όπου ελάχιστοι επένδυαν εκεί. Σήμερα, όλη η περιοχή έχει εξελιχθεί σε ένα εθνικό εργοστάσιο, όμως στα χρόνια του '70 κανένας δεν επένδυε και όλοι επέλεγαν να κατέβουν στο κέντρο της Αθήνας ή τη Θεσσαλονίκη. Ο businessman, όμως, από την Πόλη έδρασε κόντρα στο ρεύμα, προφανώς από διαίσθηση αλλά και βάσει σχεδίου.

Το 1980 η βιομηχανία θα εγκαινιάσει το πρώτο της εργοστάσιο το οποίο παράγει υφαντά σακιά πολυπροπυλενίου, σχοινιά και σπάγκους. Οι εξαγωγές θα ξεκινήσουν αμέσως με επιτυχία. Στα μέσα της δεκαετίας του '80 η εταιρεία θα περάσει στην αγορά τεχνητών υφασμάτων πολυπροπυλενίου με νέες εγκαταστάσεις στην Ξάνθη, ενώ ένα τρίτο εργοστάσιο θα δημιουργηθεί εκεί με παραγωγή βιομηχανικών νημάτων. Στο 1995 η βιομηχανία θα εισαχθεί στο Χρηματιστήριο, ενώ δύο χρόνια μετά θα δημιουργήσει βιομηχανική μονάδα στα Ιωάννινα.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '90 ο νυν διευθύνων και πρόεδρος Κώστας Χαλιορής θα πάρει τα ηνία επενδύοντας διαρκώς στο εξωτερικό. Με την εξαγορά της Don & Low Ltd (Σκωτία), η εταιρεία Πλαστικά Θράκης εδραιώνει τη διεθνή παρουσία της και

δραστηριοποιείται στην κατηγορία των μη υφαντών ενώ θα ξεκινήσει παράζ εξαγωγών εταιριών σε Νορβηγία (Thrace Polybulk), Βουλγαρία, Ρουμανία, Σερβία. Το 2007 ο όμιλος, γιγαντωμένος, θα επεκταθεί στις ΗΠΑ και το 2012 θα έχει πλέον παρουσία σε 81 χώρες. Το 2013 διευρύνει την επιχειρηματική της δραστηριότητα, ιδρύοντας την εταιρεία Θερμοκήπια Θράκης Α.Ε. Αντικείμενο δραστηριότητάς της είναι η δημιουργία θερμοκηπίων για την παραγωγή ντομάτας με την εφαρμογή της μεθόδου υδροπονικής καλλιέργειας και την αξιοποίηση και χρήση γεωθερμικής ενέργειας.

Με τον Σταύρο Χαλιορή να έχει φύγει από τη ζωή, τα δύο του παιδιά συνέχισαν και επέκτειναν σημαντικά τις εργασίες του γκρουπ. Για την ακρίβεια, ο όμιλος εκτοξεύτηκε παρουσιάζοντας πωλήσεις άνω των 250 εκατ. ευρώ και τζίρο στο α' εξάμηνο του έτους 150,6 εκατ. ευρώ (+3,8% συγκριτικά με πέρυσι).

Τα ενοποιημένα κέρδη προ φόρων έφτασαν στα 10,6 εκατ. ευρώ σε σχέση με 7,5 εκατ. ευρώ το αντίστοιχο διάστημα του 2015 (+40,2%), ενώ ο καθαρός τραπεζικός δανεισμός ανήλθε σε 58,8 εκατ. ευρώ, αυξημένος συγκριτικά με το 2015, που ήταν 42,4 εκατ. ευρώ λόγω χρηματοδότησης μεγάλου μέρους του επενδυτικού προγράμματος του γκρουπ για τη διετία, ύψους 32 εκατ. ευρώ, με τη χρήση leasing και τραπεζικών δανείων.

Η αύξηση του όγκου των πωλήσεων έχει να κάνει κυρίως με την επένδυση στον κλάδο των τεχνητών υφασμάτων στην Ε.Ε. και τις ΗΠΑ, τη μείωση των τιμών πρώτων υλών, ενώ υπήρξε μεγάλη συγκράτηση δαπανών. Παράλληλα, σε φάση πλήρους λειτουργίας είναι οι νέες επενδύσεις στο εξωτερικό, συνολικού ύψους περίπου 9 εκατ. ευρώ, τις οποίες υλοποίησαν τα Πλαστικά Θράκης. Οι νέες εκτός Ελλάδας επενδύσεις αφορούν κυρίως στην εγκατάσταση νέας γραμμής παραγωγής στη Σκωτία για την παραγωγή τεχνικών υφασμάτων τύπου melt blown, τα οποία έχουν εφαρμογή στις αγορές των μονωτικών μεμβρανών οροφής, των νοσοκομειακών και προϊόντων υγιεινής και της βιομηχανίας φίλτρων, καθώς και νέα γραμμή thermoforming, η οποία εγκαταστάθηκε στο εργοστάσιο της Βουλγαρίας για την παραγωγή προϊόντων συσκευασίας γιαουρτιού και πλαστικών ποτηριών μιας χρήσης για τις αγορές της Βουλγαρίας και της ΝΑ Ευρώπης.

Συνολικά ο ελληνικός όμιλος έχει την εξής παρουσία στο εξωτερικό: στον κλάδο των τεχνικών υφασμάτων διαθέτει παραγωγικές εγκαταστάσεις στη Σκωτία (Don & Low LTD) και στις ΗΠΑ (Thrace Ling Inc και Lumite Inc.) καθώς και εμπορικές εταιρείες στην Αυστραλία (Don & Low Australia Pty Ltd) και στην Κίνα (Thrace Asia), στον κλάδο της συσκευασίας διαθέτει εγκαταστάσεις και λειτουργεί, μέσω εννέα εταιριών του ομίλου, στην Ιρλανδία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στη Σουηδία, στη Νορβηγία, στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία και τη Σερβία.

Να αναφέρουμε ότι η επένδυση των Πλαστικών Θράκης στον αγροτικό κλάδο που αφορά στη δραστηριότητα της εταιρείας Θερμοκήπια Θράκης Α.Ε. εξελίσσεται ικανοποιητικά. Η θυγατρική των Πλαστικών Θράκης αύξησε τις πωλήσεις της από τα 579.000 ευρώ το 2014 στο 1,035 εκατ. ευρώ την περσινή χρήση, σημειώνοντας κέρδη προ φόρων 15.000 ευρώ έναντι αντίστοιχων ζημιών 243.000 το 2014.

Στόχος του ομίλου (η συγκεκριμένη δραστηριότητα αποτελεί πολύ μικρό τμήμα των εργασιών του) είναι σε βάθος πενταετίας να αυξήσει τον σχετικό τζίρο γύρω στα 5-6 εκατ. ευρώ. Η θυγατρική εταιρεία ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 2013, εδρεύει στον Δήμο Τοπείρου του Νομού Ξάνθης και ελέγχεται σε ποσοστό 100% από την Πλαστικά Θράκης.

Πρόσφατα ο κ. Χαλιορής συμμετείχε σε φόρουμ στο Λονδίνο, ενώ ταυτόχρονα κινείται σε όλο τον πλανήτη ψάχνοντας εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι πολλές ξένες τράπεζες αλλά και όμιλοι θεωρούν τα Πλαστικά Θράκης μια ιδιαίτερα ελπιδοφόρα βιομηχανία ακριβώς διότι έχει μειώσει τα ρίσκα της ευρισκόμενη εκτός ελληνικών συνόρων. Αυτός εξάλλου ήταν και ο στρατηγικός σχεδιασμός του γκρουπ: να κατορθώσει να μείνει εκτός του ελληνικού προβλήματος και να κινηθεί με αισιοδοξία προς ώριμες αγορές όπως αυτές της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ.

14.5 Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΟΜΙΛΟΣ ΣΑΡΑΝΤΗ ³²

Ο παππούς των αδελφών Γρηγόρη και Κυριάκου Σαράντη ίδρυσε το πρώτο κατάστημα της εταιρία τους στην Κωνσταντινούπολη το 1930. Σιγά-σιγά ξεκινά το εμπόριο καλλυντικών σε ένα αναπτυσσόμενο περιβάλλον, καθώς η Τουρκία μετά από το 1923 έμεινε εκτός συγκρούσεων. Όμως οι καταστροφές που προέκυψαν από τις διώξεις του ρωμαϊκού στοιχείου στην Πόλη το 1955 αναγκάζουν την οικογένεια να εκπατριστεί τρία χρόνια αργότερα στην Ελλάδα σχεδόν υπό συνθήκες διωγμού.

Έχοντας περισώσει μέρος της περιουσίας της, η οικογένεια ξεκινά πάλι από την αρχή, πάντα με έμφαση στα καταναλωτικά είδη – και δη αυτά της ατομικής περιποίησης και των καλλυντικών. Από το 1956 και μέχρι σήμερα ο όμιλος εδρεύει στην Αθήνα.

Το 1965 θα δημιουργηθούν εργοστασιακές εγκαταστάσεις για την παραγωγή των πρώτων ιδιοπαραγόμενων καλλυντικών προϊόντων Prosar και Clochard, ενώ την επόμενη δεκαετία θα συναφθούν σημαντικές συνεργασίες με διεθνείς ηγετικές εταιρείες καλλυντικών, συμπεριλαμβανομένης και αυτής με την Estee Lauder Companies.

Έναν αιώνα σχεδόν αργότερα από την ίδρυση του πρώτου καταστήματος στην Τουρκία, το Σεπτέμβριο του 2006, οι αδελφοί Σαράντη επιστρέφουν στην Κωνσταντινούπολη και εκδίδουν το πρώτο τιμολόγιο της Sarantis Anadol.

Η τοποθέτηση των μετοχών της εταιρείας στο Χρηματιστήριο Αθηνών το 1994 θα αποτελέσει το στοίχημα της νεότερης γενιάς των Σαράντηδων και θα απογειώσει το γκρουπ. Από τότε θα λάμψει το άστρο των σημερινών μετόχων και διευθυνόντων τον όμιλο αδελφών Σαράντη.

Ταυτόχρονα θα υπάρξει περαιτέρω ανάπτυξη στον χώρο των καλλυντικών, διείσδυση στον χώρο των προϊόντων οικιακής χρήσης (εξαγορές Sanitas, Camel, ΤΡΥΛΕΤ, Afroso) και των προϊόντων υγείας και φροντίδας (εξαγορές Lobelin, Pharmacare). Τότε θα χρηματοδοτηθεί και η ανάπτυξη, αρχικά στα Βαλκάνια και κατόπιν στην Κεντρική

³² (<https://kourdistoportocali.com/economy/oikogeneia-saranti-gt-schedon-enas-aionas-synarpastikis-istorias/>)

Ευρώπη, ενώ το 1999 θα προχωρήσει στη δημιουργία νέου εργοστασίου παραγωγής με αποθηκευτικούς χώρους και κέντρο διανομής στην Ελλάδα. Έτσι, ο όμιλος θα ξεφύγει από τα στενά ελληνικά όρια και θα εξελιχθεί σε γκρουπ διεθνούς εμβέλειας. Η συμμαχία το 2002 με την Estee Lauder Hellas και η εξαγορά της πολωνικής εταιρείας προϊόντων οικιακής χρήσης Pack Plast θα τονώσουν περαιτέρω την εξωστρέφεια του ομίλου, ο οποίος θα κατανοήσει τη δυναμική της «Νέας Ευρώπης». Των κεντροανατολικών δηλαδή κρατών που αναπτύσσονται οικονομικά διαρκώς.

Κατόπιν θα ακολουθήσουν η σύσταση εταιρειών σε Ουγγαρία και Ρουμανία, η δημιουργία της θυγατρικής εταιρείας Sarantis Czech Republic, η εξαγορά της πολωνικής μάρκας Kolastyna, εταιρειών στην Ουγγαρία και τη Σερβία, καθώς και σειρά άλλων διεθνών δραστηριοτήτων. Ενα επίσης σημαντικό έτος θα είναι το 2015 με την εξαγορά από την Procter & Gamble της δραστηριότητας του NOXZEMA και του AVA στην Ελλάδα, ενώ θα προκύψει και συμφωνία διανομής του προϊόντος Wash & Go. Η ελληνική επιχειρηματική οικογένεια ουσιαστικά ποντάρει στην από επένδυση από την πατρίδα μας μεγάλων πολυεθνικών και αναλαμβάνει τη διαχείριση εμπορικών σημάτων με αναφορές στον Έλληνα καταναλωτή, τα οποία όμως θα «ορφάνευαν» αν δεν είχε υπάρξει παρέμβαση. Το 2018 ο Όμιλος Σαράντη παρουσίασε για άλλη μία φορά αξιόλογη απόδοση που χαρακτηρίστηκε από σημαντική διψήφια αύξηση τόσο στις πωλήσεις όσο και στην κερδοφορία. Η εξαιρετική απόδοση είναι αποτέλεσμα της επιτυχημένης εφαρμογής της στρατηγικής του Ομίλου, η οποία εστιάζεται στην ανάπτυξη των πωλήσεων, τόσο σε οργανική βάση όσο και μέσω εξαγορών, στην αποδοτικότητα σε επίπεδο κόστους, στη βελτιστοποίηση των υποδομών παραγωγής και διανομής, καθώς και στην προστιθέμενη αξία από συνέργειες. Η αύξηση των πωλήσεων παρατηρήθηκε στις βασικές επιχειρηματικές κατηγορίες σε όλες τις γεωγραφικές περιοχές του Ομίλου και βασίζεται, αφενός σε επιτυχημένα νέα προϊόντικά λανσαρίσματα και νέες προσθήκες στο προϊόντικό χαρτοφυλάκιο του Ομίλου, αφετέρου στο αποτελεσματικό ολιστικό πλάνο επικοινωνίας και στην επιτυχημένη εμπορική προσέγγιση του Ομίλου σε όλα τα κανάλια διανομής στις χώρες του Ομίλου.

Γρηγόρης Σαράντης: Σεβασμός στον άνθρωπο και η υιοθέτηση πρακτικών κοινωνικής ευθύνης και μεθόδων παραγωγής φιλικών προς το περιβάλλον: Το Νοέμβριο του 2015 –εν μέσω ακόμη ενός έτους δοκιμασιών για την ελληνική

οικονομία – ο Όμιλος Σαράντη ανακοίνωσε αύξηση αποτελεσμάτων, συμπληρώνοντας μια αδιάσπαστη αλυσίδα από θετικές τριμηνιαίες επιδόσεις. Για τον CEO και αντιπρόεδρο του ομίλου, Κυριάκο Σαράντη, ωστόσο «οι εποχές δεν ήταν ποτέ εύκολες». Έχοντας συμπληρώσει πλέον περισσότερα από 30 χρόνια στην ηγεσία μιας οικογενειακής ελληνικής επιχείρησης που εξελίχθηκε σε πολυεθνικό όμιλο με ισχυρή παρουσία στη νοτιοανατολική Ευρώπη και δεκάδες δικά του brands στον τομέα των καλλυντικών και ειδών οικιακής χρήσης, αναλογίζεται τις καμπές αυτής της διαδρομής, μεταφέροντας αίσθημα αυτοπεποίθησης για το πώς οι κρίσεις μπορούν να αντιμετωπιστούν.

14.6. ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΑΕ- ΣΤΟΥΝΤΙΟ ΠΑΙΑΝΙΑΣ

Η εταιρία ιδρύθηκε το 1974 από τον ιδρυτή και βιομήχανο της μεγαλύτερης βιομηχανίας ελαστικών προϊόντων από καουτσούκ της Τουρκίας LIBERTY Ltd. και της βιομηχανίας πλαστικών σωλήνων και κυπέλλων PANTIPLAST AS κ. Παντελή Ελματζιόγλου.

Σκοπός της εταιρίας ήταν η δημιουργία των πρώτων έγχρωμων τηλεοπτικών στούντιο στην Ελλάδα ενόψει της αλλαγής της Ελληνικής Τηλεόρασης από ασπρόμαυρη σε έγχρωμη. Η πρώτη φάση της επένδυσης αυτής, αρκετών εκατομμυρίων Δολαρίων, ολοκληρώθηκε το 1977 σε οικόπεδο 10 στρεμμάτων που βρίσκεται στην Παιανία Αττικής και κτήριο 3800 τμ που κτίστηκε με τεχνογνωσία του βρετανικού BBC. Τα δε μηχανήματα τελευταίας τεχνολογίας του στούντιο έγιναν εισαγωγή από τις ΗΠΑ.

Από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας της επιχείρησης ο Παντελής Ελματζιόγλου ανέθεσε την διοίκηση της εταιρίας στους δύο γιούς του Χρήστο και Νικόλαο, καθώς ο ίδιος έπρεπε να βρίσκεται και στην Τουρκία για την παρακολούθηση των εκεί εργοστασίων ελαστικών και πλαστικών. Ο Χρήστος ήταν απόφοιτος του Οικονομικού Πανεπιστημίου της Βιέννης και ο Νικόλαος είχε σπουδάσει σκηνοθεσία στην Ελλάδα.

Δυστυχώς το ξεκίνημα της έγχρωμης τηλεόρασης στην Ελλάδα καθυστέρησε πολύ περισσότερο του αναμενόμενου. Η ΕΡΤ ξεκίνησε δειλά-δειλά τις έγχρωμες εκπομπές μόλις το 1980. Έτσι η διοίκηση της επιχείρησης έπρεπε να δραστηριοποιηθεί σε αγορές του εξωτερικού. Τότε ανακαλύφθηκε η νέα τηλεοπτική αγορά της Μέσης Ανατολής και της Βορείου Αφρικής όπου ο χώρος εκεί με πετροδολάρια είχαν φτιάξει σταθμούς έγχρωμης τηλεόρασης αλλά δεν διέθεταν στούντιο παραγωγής τηλεοπτικών προγραμμάτων. Τα Στούντιο Παιανίας για 10 χρόνια εξυπηρετούσαν Αραβικούς Τ/Ο Σταθμούς και εταιρίες παραγωγής Τ/Ο προγραμμάτων φέρνοντας πολλά εκατομμύρια Δολάρια στην Ελλάδα από τις εξαγωγές των Τ/Ο προγραμμάτων. Εδώ πρέπει να σημειώσει κανείς πως η ελληνική προστιθέμενη αξία των εξαγωγών αυτών ήταν πολύ μεγάλη και η συμβολή στη ελληνική οικονομία σημαντική, διότι είχε δημιουργηθεί ένα νέο εξαγωγίμο προϊόν.

Στις αρχές της δεκαετίας του 80' πραγματοποιήθηκε η δεύτερη φάση της επένδυσης όταν στα δύο στούντιο του πρώτου κτηρίου του 77' προστέθηκε κτήριο 800 τμ με ένα επιπλέον στούντιο μεσαίου μεγέθους. Η επέκταση αυτή βοήθησε να καλυφθούν οι

ανάγκες της ελληνικής τηλεοπτικής αγοράς η οποία μεγάλωνε με αργό ρυθμό καθώς υπήρχαν μόνο δύο κρατικά κανάλια. Παράλληλα επενδύθηκαν κεφάλαια σε μονάδες εξωτερικών μεταδόσεων, οι πρώτες ιδιωτικές μονάδες στην χώρα, προκειμένου να καλύπτονται αθλητικά γεγονότα, ακόμα και για σταθμούς του εξωτερικού, όπως το Πανευρωπαϊκό Στίβου 1982 για το Βρετανικό ITV , καθώς και προεκλογικές συγκεντρώσεις κομμάτων όπως για τις εκλογές του 1985,1989 και 1990.

Το έτος 1989 ήταν σημαδιακό διότι ξεκίνησε η ιδιωτική τηλεόραση στην Ελλάδα. Οι πέντε μεγαλύτεροι εκδότες καθημερινών εφημερίδων της Ελλάδας αποφάσισαν να ιδρύσουν τον πρώτο ιδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό στην Ελλάδα. Καθώς όμως δεν είχαν την τεχνογνωσία της τηλεόρασης και δεν διέθεταν τις υποδομές σε κτήρια και μηχανήματα για έναν τηλεοπτικό σταθμό απευθύνθηκαν στους Ελματζιόγλου προκειμένου να συνεργαστούν για την δημιουργία του πρώτου ιδιωτικού Τ/Ο σταθμού της Ελλάδας με την ονομασία «MEGA CHANNEL». Μέσα σε έξη μήνες μετατράπηκε μέρος των εγκαταστάσεων στην Παιανία σε Τ/ Ο σταθμό για ζωντανές εκπομπές, σε στούντιο ειδήσεων και δημοσιογραφικά γραφεία και στις 21 Νοεμβρίου 1989 εξέπεμψε το πρώτο ιδιωτικό κανάλι από την Παιανία.

Το 1990 ο ιδρυτής των επιχειρήσεων και Πατριάρχης της οικογένειας Παντελής Ελματζιόγλου απεβίωσε ξαφνικά σε ηλικία 71 ετών. Ο Παντελής Ελματζιόγλου ξεκίνησε ως επιχειρηματίας από το μηδέν όταν ο πατέρας του Γρηγόρης από την Μουταλάσκη της Καππαδοκίας, έχασε τα πάντα το 1942 με τον ληστρικό φόρο περιουσίας που επέβαλαν οι Τούρκοι στις μειονότητες και βρέθηκε στα κάτεργα του Άσκαλε έξω από το Έρζουρουμ. Ο Παντελής έπρεπε να κάνει κάτι για να ζήσει οι η μητέρα του Κλεονίκη από την Μαλακοπή της Καππαδοκίας, ο αδελφός του Κώστας και η αδελφή του Γεσθημανή. Έτσι ξεκίνησε μία βιοτεχνία επεξεργασίας καουτσούκ στο Φανάρι της Πόλης όπου έμενε η οικογένεια. Μέσα σε λίγα χρόνια η δουλειά του γιγαντώθηκε και μεταφέρθηκε σε καινούργιο μεγάλο εργοστάσιο έξω από τα τείχη της Πόλης όπου απασχολούσε πάνω από 120 εργάτες.

Οι εγκαταστάσεις της εταιρείας και ο Παντελής Ελματζιόγλου ιδρυτής της Τηλεοπτικές Επιχειρήσεις Α.Ε.

Ο θάνατος του σπουδαίου αυτού ανθρώπου, οραματιστή και επιχειρηματία, ο οποίος χωρίς διπλώματα και σπουδές δημιούργησε επιχειρηματικές αυτοκρατορίες στην Τουρκία και Ελλάδα, άφησε τεράστιο κενό στην οικογένεια αλλά δεν επηρέασε τις επιχειρήσεις καθώς οι γιοι του ο Χρήστος στα οικονομικά και ο Νικόλαος στην παραγωγή είχαν για αρκετά χρόνια τα ινιά στα χέρια τους. Ίδη η επιχείρηση είχε επεκταθεί στις ελληνικές παραγωγές για την ΕΡΤ όταν μειώθηκαν οι Άραβες πελάτες. Με την ιδιωτική τηλεόραση στην Ελλάδα, ειδικά με το MEGA στην αρχή και τον ANTENNA στην συνέχεια η παραγωγή των σήριαλ, μουσικοχορευτικών εκπομπών και άλλων πολλαπλασιάστηκε. Έτσι οι αδελφοί Ελματζιόγλου το 1992 ξεκίνησαν την τρίτη φάση της επένδυσης αξίας 650 εκατομμυρίων Δραχμών για ένα νέο κτήριο 2800 τμ που στεγάζει στούντιο και γραφεία σε οικόπεδο 8 στρεμμάτων ακριβώς δίπλα στο πρώτο κτήριο που είχε οραματιστεί ο Παντελής Ελματζιόγλου. Η επένδυση αυτή όταν ολοκληρώθηκε το 1996 διπλασίασε την δυνατότητα παραγωγής μαγνητοσκοπημένων προγραμμάτων των ΣΤΟΥΝΤΙΟ ΠΑΙΑΝΙΑΣ καθώς μεγάλο μέρος των υποδομών της εταιρίας ήταν δεσμευμένο για τις ζωντανές εκπομπές του MEGA.

Μέσα σε μια εικοσιπενταετία τα ΣΤΟΥΝΤΙΟ ΠΑΙΑΝΙΑΣ των Τηλεοπτικών Επιχειρήσεων ΑΕ παρήγαγαν πάνω από 70 σήριαλ που αποτελούταν από συνολικά 2000 επεισόδια. Σε αυτήν την στατιστική δεν συμπεριλαμβάνονται παραγωγές άλλων εταιριών που μεταχειρίστηκαν τις υποδομές και υπηρεσίες των ΣΤΟΥΝΤΙΟ ΠΑΙΑΝΙΑΣ.

Μεταξύ των σήριαλ που είχαν επιτυχία και πολλά επαναλαμβάνονται ακόμη και σήμερα είναι: «Κωνσταντίνου και Ελένης», «Δύο Ξένοι», «Τι ψυχή θα παραδώσεις», «Άκρως Οικογενειακόν», «Κάτι τρέχει με τους Δίπλα», «Βέρα στο Δεξί», «Οι Μάγισσες της Σμύρνης», «Το Κόκκινο Δωμάτιο», «Τα Μυστικά της Εδέμ» και πολλά άλλα.

Φυσικά δεν πρέπει να ξεχάσουμε το ποιο ακριβό και κατά τεκμήριο καλύτερο σήριαλ στην ιστορία της ελληνικής τηλεόρασης «ΤΟ ΝΗΣΙ». Για τις τρεις από τις παραπάνω σειρές ο Νικόλαος Ελματζιόγλου βραβεύθηκε ως παραγωγός από τα ετήσια τηλεοπτικά βραβεία που οργάνωνε η εφημερίδα «Εθνος».

Το ΣΤΟΥΝΤΙΟ ΠΑΙΑΝΙΑΣ έβαλε την υπογραφή του και σε μία άλλη πρωτιά της Ελλάδας όταν πούλησε ελληνικά σήριαλ, όπως Τα Μυστικά της Εδέμ, το Βέρα στο Δεξί και το Νησί για προβολή σε ξένους σταθμούς.

Η οικονομική κρίση που μάστιξε την Ελλάδα, από το 2011 και μετά, έγινε αιτία να πέσουν δραματικά τα έσοδα των Τ/Ο Σταθμών από διαφημίσεις και να δημιουργηθεί τεράστιο πρόβλημα σε όλο τον τηλεοπτικό κλάδο. Οι επενδυτές του MEGA CHANNEL αποφάσισαν να κλείσουν τον σταθμό το 2015 και μετά από λίγα χρόνια ο σταθμός συνέχισε την λειτουργία του με άλλη ιδιοκτησία σε άλλες εγκαταστάσεις.

Από το 2018 μέχρι σήμερα από τα ΣΤΟΥΝΤΙΟ ΠΑΙΑΝΙΑΣ εκπέμπει ο νέος Τ/Ο σταθμός OPEN TV.

15. Συμπέρασμα

Η έστω και σε περιορισμένη κλίμακα εξέταση της συμβολής των Ελλήνων της Ανατολής που εκριζώθηκαν από τις πατρογονικές τους στην Μελέτη αυτή αναδεικνύει τα εξής :

(α) Αδιαμφισβήτητα οι Έλληνες της Ανατολής, κάτω από εντελώς αντίξοες συνθήκες άλλαξαν το οικονομικό τοπίο και κατ' επέκταση την κοινωνική δομή της Ελλάδος μετά από την Μικρασιατική Καταστροφή. Δημιούργησαν οικονομική ανάπτυξη και ευημερία σε όποιο βαθμό οι πολιτικές συνθήκες το επέτρεψαν.

(β) Οι κύριες αιτίες της ικανότητας των Ελλήνων της Ανατολής οφειλόταν: (1) στην παιδεία τους από τα σχολεία που λειτουργούσαν στο πλαίσιο του Κοινοτικού Συστήματος των Ρωμιών, (2) την οικονομική ανάπτυξη που είχαν επιδείξει την περίοδο 1850-1914 στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

(γ) Οι πρόσφυγες Έλληνες της Ανατολής ανέτρεψαν, με την δημιουργικότητα τους, την ακόμα και μέχρι σήμερα επικρατούσα άποψη στο πολιτικό-κομματικό κατεστημένο στην Ελλάδα «αυτά στην Ελλάδα δεν γίνονται» ή στην πιο αποκρουστική έκφραση της χρήσης της λέξης «Ψωροκώσταινα»³³.

Δυστυχώς όμως η αλήθεια είναι ότι οι Μικρασιάτες δεν κατάφεραν να αλλάξουν το «παλαιοκομματικό» σύστημα της Ελλάδος το οποίο έχει σωρεύσει άπειρα δεινά στον Ελληνισμό στο σύνολο του και ανανεώνεται καθιστάμενο όλο και πιο εθνικά επικίνδυνο όσο περνούν τα χρόνια.

---

³³ Η Πανωραία Χατζηκώσταινα ήταν πολύ πλούσια Ελληνίδα του Αϊβαλή που κατά την Ελληνική Επανάσταση θυσίασε τα πάντα της και είχε φτωχύνει και ζούσε στο Ναύπλιο ως πρόσφυγας. Παρά τα προβλήματά της όμως, παίρνει υπό την προστασία της ορφανά παιδιά αγωνιστών, τα οποία για να τα θρέψει, γυρνά από σπίτι σε σπίτι και ζητιανεύει. Η αποκρουστική έκφραση «Ψωροκώσταινα» συνδέεται με την Μικρασιάτισσα ηρωίδα Π. Χατζηκώσταινα και ιδιαίτερα καθιερώθηκε από τον Κωνσταντίνο Γκλύξμπουργκ. Διαβάστε όλο το άρθρο: <http://www.mixanitouxronou.gr/psorokostena-mia-genneodori-zitiana-pou-esose-dekades-orfana-apo-tin-pina/>